

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»**

ТЕОРЕТИЧНА І ДИДАКТИЧНА ФІЛОЛОГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2007 році

Випуск 15

Переяслав-Хмельницький – 2013

ЗАСНОВНИК

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 12550-1434 Р від 08.05.2007 р.

Збірник затверджено постановою президії ВАК України від 26.05.2010 р. № 1-05/4 як фахове видання у галузях педагогіки та філології (літературознавство)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЗБІРНИКА

ФІЛОЛОГІЯ:

Літературознавство

Корпанюк М. П., д.філол.н., проф. (співредактор); **Мазоха Г. С.**, д.філол.н., проф.; **Сєліванова О. О.**, д.філол.н., проф.; **Кавун Л. І.**, д.філол.н., проф.; **Кіраль С. С.**, д.філол.н., проф.; **Михед Т. В.**, д.філол.н., проф.; **Свириденко О. М.**, к.філол.н., доц. (відп. секретар); **Смірнова Н. П.**, к.філол.н., доц.

Мовознавство

Мізін К. І., д.філол.н., проф.; **Навальна М. І.**, д.філол.н., проф.; **Туліна Т. О.**, д.філол.н., проф.; **Бардіна Н. В.**, д.філол.н., проф.; **Богданович Г. Ю.**, д.філол.н., проф.; **Кагановська О. М.**, д.філол.н., проф.

ПЕДАГОГІКА:

Токмань Г. Л., д.пед.н., проф. (співредактор); **Нікітчина С. О.**, д.пед.н., проф.; **Шапран О. І.**, д.пед.н., проф.; **Караман С. О.**, д.пед.н., проф.; **Пентилюк М. І.**, д.пед.н., проф.; **Плахотник В. М.**, д.пед.н., проф.; **Потапенко О. І.**, к.пед.н., проф.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Горошкіна О. М., д.філол.н., проф.; **Кузьменко В. І.**, д.філол.н., проф.;

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВИПУСКА:

Христич Н. С., к.пед.н.; **Летюча Л. П.**, к.філол.н.; **Савчук В. І.**, ст.викл.

Рекомендовано Вченою радою Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (протокол № 6 від 26 лютого 2013 року)

Теоретична і дидактична філологія : Збірник наукових праць. – Випуск 15. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич, 2013. – 435 с.

До збірника ввійшли статті з актуальних питань філології та методики викладання філологічних дисциплін.

Для науковців, аспірантів та студентів.

За зміст і якість поданих матеріалів відповідальність несуть автори. Підготовка до публікації, що проводиться редакційною колегією, полягає в доведенні до стандартів, прийнятих у межах видання.

При оформленні обкладинки використано авторське фото В. Сокола

ПЕДАГОГІКА

УДК 81'42:61

Наталія Бицко
(м. Чернівці, Україна)

ЛІНГВОМЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНІВ-ЕПОНІМІВ У МЕДИЧНИХ ТЕКСТАХ

Об'єктом лінгвістичної розвідки були обрані терміни-епоніми, розповсюджені у медичних текстах. Дослідження базується на встановленні теоретико-методологічних засад аналізу медичних термінів з власними назвами. Автор стверджує, що лінгвометодичні аспекти вивчення термінів-епонімів є складним процесом, який поєднує знання фахової лексики, мовної та мовленнєвої компетенції, а також здатність застосовувати власну методологію епоніміїної ономастики у медичній сфері.

Ключові слова: терміни-епоніми, епоніміка, епоніміїна ономастика, оніміїний простір, епоніміїні медичні об'єкти номінації.

Объектом лингвометодического анализа были избраны термины-эпонимы, распространенные в медицинских текстах. Исследование базируется на определении теоретико-методологических принципов анализа медицинских терминов, в состав которых входит собственное имя. Автор утверждает, что лингвометодические аспекты изучения терминов-эпонимом являются сложным процессом, который объединяет знания профессиональной лексики, языковой и речевой компетенции, а также способность применять собственную методологию эпонимийной ономастики в медицинской сфере.

Ключевые слова: термины-эпонимы, эпонимика, эпонимийная ономастика, онимное пространство, эпонимийные медицинские объекты номинации.

Terms-eponyms which are widespread in medical texts have been selected as the object of linguistic reconnaissance. The research is based on the establishing the theoretical and methodological principles of the analysis of medical terms with proper names. The author argues that linguistics and methodological aspects of eponymous terms, is a complex process that combines the knowledge of special vocabulary, the language and communicative competence and ability to apply its own methodology of eponymical onomastics in the medical field.

Key words: terms-eponyms, eponyms, eponymical onomastics, onyms space, eponymical medical subjects of nomination.

Переклад медичних текстів стає все більш актуальним у нашому сьогоденні. Точний медичний переклад допомагає у розумінні сучасної медичної термінології, основних друкованих видань, медичної літератури та підвищує рівень медичної практики. Процес перекладання медичної термінології досить складний та покладає велику відповідальність на виконавця. Медичний переклад будь-якого характеру не терпить приблизних формулювань та неточних термінів. У досліджуваній галузі термінології поряд з загальними назвами (від лат. *nomina appellativa*) широко використовуються власні назви (від лат. *nomina propria*, англ. *proper name*). Лінгвістична наука, яка займається їх всебічним вивченням, називається **ономастика** (грец. *ὀνομαστική* – «мистецтво давати імена») – розділ мовознавства, який вивчає власні назви [6, с. 16]. З цього огляду об'єктом свого лінгвістичного аналізу ми обрали медичні терміни-словосполучення, до складу яких входять власні назви.

За способом дослідження онімів розрізняють: «1) **ономастика теоретична** (встановлення загальних закономірностей розвитку і функціонування власних назв); 2) **ономастика описова** (характеристика особливостей різновидів власних назв, що здійснюється насамперед за регіональною або ареальною методикою: такі ознаки аналізуються у певному регіоні або на всій території поширення мови); 3) **ономастика прикладна** (визначення форми, наголосу, вимови, транскрипції, орфографії, відмінювання онімів, моделей відонімного творення: імен по батькові, назв мешканців за місцем проживання, прикметників від топонімів тощо) [10, с. 23]».

Кожен розділ ономастики нараховує свої принципи конструювання термінів у різних галузях науки. Власні ім'я в медичній термінології пов'язані з лінгвістичним терміном **епонімія** (від гр. *εὑρισκω* – «той, що дає ім'я, особа від імені якої походить назва») [12, с. 261]».

Епоніміка вважається лінгвістичною дисципліною, оскільки саме мовознавство – «ключ для розуміння і осмислення інформації назви [5, с. 5]». Особливості творення і побутування онімів переважно описані за допомогою лінгвістичних понять і термінів.

Засвідчено тісний зв'язок епоніміки з іншими галузями мовознавства – *лексикологією* (проявляється насамперед у тому, що оніми є лексичними одиницями і підпорядковуються законам їх вивчення), *дериватологією* (творення власних назв відбувається за допомогою наявних у мові способів і засобів), *морфологією* (спільні особливості словозміни пропріальних й апелятивних одиниць), *синтаксисом* (чимало номінацій є синтаксичними конструкціями), *орфоенією* й *орфографією* (дослідження особливості вимови і написання онімів), *стилістикою* (аналіз вживання власних назв у різностильових текстах), *лексикографією* (правила укладання ономастичних словників), *діалектологією* (використання місцевих форм найменувань) тощо.

Просторова локалізація епонімічних медичних об'єктів номінації здійснюється завдяки взаємозв'язкам ономастики та *географії* (*хвороба Барку* – від назви річки Барку в Пд. Австралії; *японський енцефаліт*, *мальтійська гарячка*) [1, с. 259], [13, с. 88]; ономастики й *історії* (*пристінкові лімфатичні вузли Розенмюллера*, *Кльоке*, *Пирогова*) [11, с. 145]. Простежуються системні відношення між теорією номінації та *психологією* (*narcissism* – *нарцисизм*, *darwinism* – *дарвінізм*); *літературознавством* (*Munchhausen syndrome* – *синдром Мюнхгаузена*) [1, с. 1478]) тощо.

Більшість сучасних дослідників трактують оніми як індивідуальні найменування певних об'єктів (пор.: «назва, що дається об'єктові для виділення їх із ряду інших однорідних об'єктів [10, с. 27]» (*Бегга пристрій* [1, с. 156], *Денгольца пристрій* [1, с. 157]); «індивідуальні позначення, дані об'єктам, які мають, крім того, загальні (родові, видові, підвидові, а іноді і сортові найменування) [8, с. 323]» (*лемешев-носовий хрящ Якобсона* [11, с. 86]; *нижньощелепний хрящ Меккельса* [11, с. 69]); «одиниці мови-мовлення (слова і субстантивовані словосполучення), які використовуються для підкреслено конкретного називання окремих предметів дійсності і внаслідок такої спеціалізації мають деякі особливості у значенні, граматичному оформленні і функціонуванні [4, с. 26]» (*залози языка Вебера* [11, с. 36]; *перехрестя покриву Макнерта*, *Фораля* [11, с. 157]); *залози языка*

Ебнера [11, с. 113]); «слово, словосполучення або речення, яке використовується для виділення іменованого ним об'єкту з-поміж інших об'єктів; його індивідуалізації та ідентифікації» (*загальний тип імплантанту Бокера*) [11, с. 190], [6, с. 91].

У працях вітчизняних і зарубіжних ономастів постійно звертається увага на питання систематизації власних назв, що пов'язано з його важливістю як своєрідного індикатора, який свідчить про рівень розвитку ономастики. Водночас засвідчено, що і класифікаційні схеми, і терміносистеми, які будуть їх обслуговувати, потрібно удосконалити, оскільки наявні на сьогодні типології онімів не відповідають передусім вимогам комплексності, а основним недоліком названих та інших систематизацій онімної лексики є, по-перше, їх неточність і недостатня глибина, по-друге, змішування різних аспектів і рівнів ономастичних досліджень. Потреба розробити нові засади систематизації онімної лексики на основі денотатно-характеристичних, етимолого-словотвірних і функціональних ознак, що дозволить упорядкувати надзвичайно розгалужений ономастичний континуум й уніфікувати визначальні типи пропріативів, зумовлює актуальність нових засад групування власних назв.

Денотатно-характеристична типологія власних назв ґрунтується на аналізі різних ознак денотатів і складається із двох частин: «*денотатно-номінативної* і *денотатно-квалітативної* [10, с. 28]».

Денотатно-номінативна структура онімного простору «...пов'язана з характеристикою пропріальних одиниць за типом іменованих об'єктів, кожен із яких, звичайно, уже має загальну назву і водночас може бути додатково номінований саме за допомогою власної [10, с. 29]».

Нерозривний зв'язок пропріальної одиниці з іменованим об'єктом, важливість ознак денотата для виникнення саме такої, а не іншої назви та необхідність структурувати ономастикон будь-якої мови відповідно до потреб сьогодення, що пов'язано з конкретизацією об'єкта вивчення ономастики, стали причиною винесення вказаної типології власних назв на перший план.

Денотатно-квалітативна типологія пропріативів «...пов'язана з якісними ознаками іменованих об'єктів, зокрема їхніми біологічними властивостями, реальністю їх існування, опозицією «мікро-мезо-макро» і кількістю номінованих об'єктів; завершує такий аналіз власної назви екстралінгвальна інформація про денотат [10, с. 30]».

Етимолого-словотвірна систематизація пропріативів – це «встановлення мотиву номінації; визначення локативно-темпоральних атрибутів пропріальної лексики, зокрема її походження, шляху і часу виникнення; з'ясування етимології; характеристика особливостей творення, зокрема способу деривації, структури, продуктивності словотвірних типів та семантики онімних твірних основ [10, с. 31]».

Функціональна характеристика пропріативів включає, «по-перше, опис особливостей їх використання у різностильових текстах, по-друге, аналіз їхніх кодифікаційних ознак [10, с. 31]».

Стилістичний аналіз передбачає визначення функцій власних назв; виокремлення онімів, які активно побутують у певних стилях. «Окремі різновиди власних назв (особливо поетоніми) можуть входити до складу різних стилістичних тропів і фігур (таких як метафори, метонімії, порівняння тощо). Звертається увага і на конотацію, концептуальність, символічність та етнокультурну знаковість онімних одиниць. Чітко виокремлюються емоційно-експресивні ознаки власних назв. Як додаткові лінгвостилістичні ознаки можна охарактеризувати насамперед лексико-семантичний потенціал онімів (синонімію, полісемію, омонімію, антонімію, паронімію) [10, с. 32]».

Пропріативи характеризуються належністю до активного чи пасивного словникового складу. За сферою вживання власні назви також можуть бути розмежовані на основі додаткових критеріїв: частотності, поширення, особливостей реалізації і побутування, а також форми.

Кодифікація у системі власних назв «засвідчена передусім на рівні орфографії та словозміни [10, с. 32]».

Використання запропонованих критеріїв дозволить створити науково достовірну схему характеристики будь-якого оніма, який

функціонує у мові чи мовленні, і зібрати максимально повну інформацію про усі його ознаки, причому не відокремлено від інших власних назв і від реалій довкілля, а в нерозривному взаємозв'язку з ними.

Відбір методів і прийомів в ономастичному епонімійному дослідженні залежить від об'єкта і завдань, які ставить дослідник перед собою в роботі. При цьому ці два показники органічно з'єднані й розділити їх виявляється неможливим. О. Суперанська зазначає, що «важко відокремити метод і прийом, а також виявити ієрархію методів [9, с. 193]».

Більшість сучасних ономастичних досліджень виконуються в площині загальномовних теорій і методів. У лінгвістичному словнику О. Ахманової прослідковуємо значення 14 рівнозначних методів, серед яких фіксується, наприклад, компаративний метод (порівняльно-історичний), який досить розповсюджений саме в епонімійній площині [2, с. 203]. Проте О. Белецький, який досліджував різноманітність методів дослідження в ономастиці, вказує на несумісність цілей, завдань і прийомів порівняльно-історичного методу з цілями і завданнями, які стоять перед ономастичними епонімійними дослідженнями. Хоча в своїй розвідці автор критично не розглядав усіх загальномовознавчих методів крізь призму саме ономастики [3, с. 12].

Загалом же, питання розвитку та вдосконалення ономастичних методів підіймались досить зрідка. Так, у матеріалах II ономастичної конференції (Москва, 1981) прослідковуємо думку вченого Й. Заїмова щодо питання різниці в методиці вивчення слів і назв на будь якому термінологічному рівні: «При изучении необходимо исходить из соответствующих звуковых законов, акцентологических и семантических изменений, культурно-исторической среды, а также субстратных, суперстратных и адстратных явлений. Нет разницы в охвате толкования слов и имен... Каждое слово и имя необходимо объяснять с языковой и культурно-исторической точки зрения и в связи со средой, в которой оно возникло [9, с. 193]».

Отже, беручи до уваги специфіку предмета й цілей ономастики як розділу лінгвістики, а також особливості всіх її підрозділів (епоніміки, топоніміки, антропоніміки, гідроніміки та ін.), досить актуально постає питання щодо особливостей методології епонімійної ономастики. У сучасних зазначених дослідженнях прослідковуємо думку щодо особливості онімійної лексики, яка має вияв не лише під час відбору досліджуваного матеріалу, а й у його фонетичному, орфоепічному, морфологічному та словотворчому оформленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-український ілюстрований медичний словник Дорланда : у двох томах / [гол. ред. П. Джуль, Б. Зіменковський]. – Львів : Наутітус, 2002. – 2688 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 607 с.
3. Белецкий А. Л. Лексикология и теория языкознания (ономастика) / А. Л. Белецкий. – К. : Киевский университет, 1972. – 208 с.
4. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : учебное пособие для студентов / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
5. Горбаневский М. В. В мире имен и названий / М. В. Горбаневский. – М. : Знание, 1983. – 192 с.
6. Подольская Н. В. Словарь ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 188 с.
7. Серебрянников Б. А. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований / Б. А. Серебрянников. – М. : Наука, 1973. – 260 с.
8. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
9. Суперанская А. В. Теория и методика ономастических исследований / Суперанская А. В., Сталтманэ В. Э., Подольская Н. В., Султанов А. Х. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.

10. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
11. Українсько-латинський анатомічний словник / [уклад. М. А. Нетлюх]. – 2-ге вид., оновл. – Львів : Стрім, 2000. – 216 с.
12. Універсальний словник української мови [уклад. З. Й. Куньч]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.
13. Эпонимические термины в клинической анатомии человека : словарь-справочник / [авт.-уклад. Топоров Г. Н.] . – К : Вища школа, 1998. – 160 с.

Стаття надійшла до редакції 25 січня 2013 року

УДК 373.5.016: 82-94

*Надія Дига
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА МОВОЮ ХУДОЖНЬО- ІСТОРИЧНИХ ТЕКСТІВ ЯК ВАЖЛИВА ЛАНКА ВИВЧЕННЯ ЇХ У ШКОЛІ

У статті розглянуто питання про спостереження учнів за мовою художньо-історичних творів, зокрема дослідження застарілої лексики в текстах на уроках української літератури. Особливу увагу звернено на прийоми і форми інтегрованого вивчення мови і літератури, а також на розвиток зв'язного мовлення школярів. Стверджується ідея дотримання інтегрованих зв'язків між українською літературою та мовою на уроці літератури з вивчення мови художнього твору, що сприяє розвитку активної особистості учнів.

Ключові слова: застаріла лексика, історизми, архаїзми, інтегроване вивчення, пізнавальна активність.

В статье рассматривается вопрос о наблюдении учениками за языком художественно-исторических сочинений, в частности исследование устаревшей лексики в текстах на уроках украинской литературы. Особенное внимание уделяется приёмам и формам интегрированного изучения языка и литературы, а также развитию связной речи школьников. Утверждается идея соблюдения интегрированных связей между украинской литературой и языком на уроке литературы по изучению языка художественного произведения, что способствует развитию активной личности учащихся.

Ключевые слова: устаревшая лексика, историзмы, архаизмы, интегрированное изучение, познавательная активность.

The article deals with the question of pupils' observing the language of historical fiction, in particular with the research of archaic vocabulary in the texts during the lessons of Ukrainian literature. The particular attention is paid to techniques and forms of integrated study of language and literature, and the development of pupils' coherent speech. It is proved the idea of integrated relations between the Ukrainian language and Literature at Literature lessons while the language of literary work is learning that fosters the active individual of students.

Keywords: archaic vocabulary, historicisms, archaisms, integrated learning, cognitive activity.

Внутрішнім джерелом пізнавальної активності є потреба в набутті нових знань, поглибленні тих, що є в осягненні духовної культури суспільства. Українська література належить до національних надбань народу. Який би літературний твір не вивчався в школі, він стає поштовхом до роздумів над життям, над світом, що нас оточує. Уроки словесності для учнів є «моделлю життя», з допомогою якої вони «випробовують» себе в найрізноманітніших життєвих ситуаціях, пізнаючи, дошукуючись істини. Шлях до розуміння сучасності проходить через пізнання минулого. Пошук цей безкінечний, а знання про те чи інше явище відносне. Учитель покликаний допомогти дітям проникнути в духовний світ свого народу, осягнути його історію та неповторність його культури.

Окремі аспекти пізнавальної активності учнів на уроках словесності розробляли вчені-методисти Т. Бугайко, Ф. Бугайко, Б. Степанишин, І. Соколов, В. Голубков, Є. Пасічник, Н. Волошина, О. Телехова, С. Привалова.

Пізнавати – це значить шукати і знаходити. Учителеві слід навчити учнів діяти різними способами з метою здобування знань, вироблення умінь і навичок користуватися цими знаннями. Учіння – це особлива індивідуальна діяльність учнів, що має складну психологічну структуру. Слушною є думка методиста Б. Житника про те, що в учінні реалізується особистісно орієнтована пізнавальна діяльність, яка залежить від природної активності дитини і формується дуже рано, часом стихійно, ще до систематичного навчання у школі [2, с. 14].

Думки активізуються, коли в учнів виникають питання, на які вони не можуть відповісти, сприймаючи певні об'єкти, явища, згадуючи те, що вони знають про них, уявляючи їх. Так, під час читання художніх творів історичної тематики діти зустрічають невідомі слова, значення яких самостійно зрозуміти не можуть. Українська література відкриває безмежні можливості для «роботи над словом». Варто пам'ятати твердження вченого-лінгвіста В. Виноградова, що слово як назва, як вказівка на предмет є річчю культурно-історичною, і розкриття значення, походження і навіть уживання того чи іншого слова вимагає використання міжпредметного матеріалу.

Нааявність міжпредметних зв'язків допоможе школярам краще пізнати рідну літературу, усвідомити її місце серед інших дисциплін. Окремі аспекти інтегрованих контактів розглядалися в колі наукових інтересів видатних учених-методистів, зокрема Т. Бугайко, Ф. Бугайка, О. Бандури, Є. Пасічника, К. Нартова, С. Пультера. Запропонований підхід інтегрованої взаємодії у наукових працях О. Біляєва, М. Пентилюк, Т. Донченка, І. Лопушинського, І. Маруніч дає можливість виявити нові резерви для розвитку пізнавальної активності учнів на уроках української мови.

Методисти з літератури Л. Поліванов, Д. Тихомиров, Ф. Бусласв науково обґрунтували ряд форм і прийомів роботи, які сприяють розвитку пізнавальної активності учнів на уроках словесності, зокрема це прийоми пояснення незрозумілих слів, з'ясування окремих аспектів композиції твору, форми роботи з розвитку мовлення школярів.

Українська мова генетично пов'язана з історією нашого народу. І з фактом існування в історичних художніх творах застарілої лексики не можна не рахуватися, бо без неї неможливе відтворення колориту тієї чи іншої епохи. Школярі, засвоюючи лексичні поняття, розвивають активний запас слів, виробляють уміння оперувати ними в усному та писемному мовленні.

Вивчення застарілої лексики ґрунтується, окрім загальнодидактичних, на *спеціальних принципах*, які розкривають особливості цього лексичного явища: позамовний (екстралінгвістичний); семантичний; діахронний; функціональний.

Кожен із цих принципів забезпечує багатогранну роботу над словом. Позамовний принцип вимагає зіставлення слів із тими реаліями, які вони називають. Опора на цей принцип передбачає показ учням предметів чи малюнків цих предметів. Семантичний принцип використовується, наприклад, при вивченні синонімів (стилістичні архаїзми є застарілими синонімами). Відомо, що слово, вступаючи в різні семантичні зв'язки з іншими словами, утворює лексичну парадигму. Щоб з'ясувати значення того чи іншого елемента цієї парадигми, потрібно зіставити його значення з іншими словами. Таке зіставлення відбувається на основі семантичного принципу. Його реалізація вимагає спостережень над лексичним значенням слів. Взаємозв'язок слова з історією народу виражається у з'ясуванні його етимології. Розкриття цього взаємозв'язку досягається за рахунок діахронного принципу, який допомагає формувати в учнів правильне розуміння процесу розвитку словникового запасу і мови в цілому як явища, зумовленого історією розвитку суспільства. Історичні зміни в житті народу викликають певні зміни в словниковому складі мови.

Для засвоєння застарілої лексики, формування мовленнєвих та інтерпретаційних умінь і навичок велике значення мають лексичні вправи, які активізують і збагачують словниковий запас школярів, виховують у них повагу до слова, його значення, розвивають мислення, пам'ять і мовлення.

Вправи, які вміщують речення з застарілою лексикою, відповідають таким вимогам: відповідність змісту вправ

теоретичним відомостям, передбачених програмою; добір лексичних вправ зумовлюється характером навчального матеріалу; вправи повинні формувати мовленнєві компетентності, сприяти розвиткові логічного і художнього мислення учнів; зміст вправ повинен мати виховний характер.

З погляду дидактичних завдань вправи об'єднуються в кілька типів: з'ясування суті певного лексичного явища; відшукування незрозумілих слів серед лексем (у реченні, зв'язному тексті); добір прикладів, що ілюструють це лексичне явище; групування застарілої лексики за певними ознаками; заміна слів іншими, синонімічними; лексичний розбір; складання речень і зв'язних текстів із використанням застарілої лексики; знаходження лексичних та стилістичних помилок, їх виправлення.

Названі типи вправ сприяють закріпленню в учнів понять про архаїзми та історизми, їхню специфіку; формуванню лексичних умінь виявляти це явище (у реченні, зв'язному тексті), аналізувати його, визначати роль у мовленні.

Так, під час вивчення твору А. Кащенко «Над Кодацьким порогом» у 7 класі учнів залучають до планування діяльності, яка буде здійснюватися на уроці, через попередню роботу (випереджувальні завдання, підготовка наочності, підбір джерел усної народної творчості, авторських віршів). Наприклад, урахувавши диференційний та індивідуальний підходи до складання спеціальних вправ, учитель дає учням таке завдання пошукового характеру (для практичного оволодіння багатствами рідної мови): знайдіть історизми в художньому тексті.

Попередньо учні з'ясовують, які слова називаються історизмами. Дослідження мови художнього твору проводиться в різних аспектах, предметом аналізу може бути певний лексичний підрівень. Під час виконання такого завдання учні виявляють у тексті історизми.

Склад застарілої лексики неоднорідний. У ньому розрізняють слова за ступенем їх архаїзації. Учні досліджують слова, що зовсім вийшли з мовного вжитку, не побутують у сучасній мові і часто незрозумілі носіям мови без відповідних пояснень і довідок. Академік І. Білодід назвав таку групу слів

матеріальними архаїзмами, але частіше використовується термін *історизми* [1].

Школярі працюють із словником. Тлумачать лексичне значення незрозумілого слова, знайденого в тексті. Пропонована робота зі словником не тільки збагачує лексичний запас учнів, а й активізує інтерес до мови і літератури, розвиває мислення, чуття стилю, запобігає мовним помилкам, підносить культуру усного та писемного мовлення. Щоб полегшити дітям працю із словником і заохотити їх до систематичного користування ним, учитель розповідає про принципи побудови та практичне значення тлумачного словника.

Ураховуючи зміст твору «Над Кодацьким порогом» учитель пропонує учням підібрати прислів'я на козацьку тематику. Наприклад: *Козак – душа правдивая – сорочки не має. Сидить козак на стерні та й штани латає, стерня його в спину коле, а він штани лає. Прокляту матір ма – ні сорочки, ні штанів – одна клята сірома. Бреше, як Сірко на вітер.*

Окремі учні заздалегідь знайшли предмети або їхні зображення на малюнках, які ілюструють зміст історизмів. Наприклад: *шабля, тороки, кухва, конопатка.*

Наочність може по-різному поєднуватися з словами вчителя і діями школярів. Унаочнення є ілюстрацією до пояснення незрозумілих слів. Використовуючи наочність, учителю варто пам'ятати, що «потрібно вміло включати ілюстративний та демонстраційний матеріал у навчально-виховний процес, зважати на ті функції, які наочність має виконувати в навчальній діяльності і забезпечувати пізнавальну активність учнів у її використанні, – зауважує методист-психолог Т. Костюк [3, с. 391].

На цьому уроці використовуємо уривки художніх текстів козацької тематики, репродукції художніх картин, учнівські ілюстрації, путівники по музеях (учитель заздалегідь проводить екскурсію в музей народної архітектури і побуту або музей українського одягу).

Учитель використовує різноманітні форми спостереження за мовою художньо-історичного твору. Однією з них є виконання різноманітних завдань пізнавального та творчого характеру, а саме:

– у ході спостереження за лексичним складом тексту А. Кашенка «Над Кодацьким порогом» підготувати словничок слів козацької тематики. Наприклад: *бранець* – полонений, військовополонений; *рекрут*; *бочарня* – майстерня, де роблять бочки (плетуть із лози); *булава* – палиця з кулястим потовщенням на кінці, яка була колись військовою зброєю; палиця як символ влади; *бусурман* – людина іншої віри; *гайдук* – у XV – XVI ст. у південних слов'ян – повстанець-партизан, що боровся проти турецького панування; *галера* – старовинне вітрильне багатовеслове військове судно; *грабарі* – землекопи; *дуб* – великий човен, видовбаний із суцільного дерева (переважно дуба) або зроблений із дошок; *жовнір* – солдат польської армії; *жупан* – повсякденний одяг козаків, виготовлений із грубого сукна; *козаки* – «*виписчики*» – козаки, зняті з козацьких реєстрів (списків); *конопатка* – залізна канапка з ручкою для конопачення; *кошовий* – вождь, отаман козаків на Запорізькій Січі; *курінь* – окрема частина Запорізького козацького війська. Житло козаків, які складали таку частину війська; *кухва* – бочка, велика дерев'яна циліндрична посудина; *мушкет* – старовинна гнотова рушниця великого калібру; *тороки* – ремені позаду сідла для прив'язування речей або дорожнього мішка; *чардак* – палуба судна; *шабля* – холодна, переважно кавалерійська зброя із зігнутих сталевим лезом і гострим кінцем; *шанці* – земляні укріплення у вигляді ровів із насипом, окопи; *яничар* – у султанській Туреччині – солдат регулярної піхоти, створеної в XIV ст. з військовополонених, а також християн, обернених у мусульманство;

– розподілити слова-історизми, узявши за основу семантичну класифікацію І. Білодіда [1, с. 61–64], за такими групами: козацька зброя; військові загони; назви військових чинів; козацький одяг, взуття; речі козацького побуту.

– скласти словесний художній портрет гетьмана Івана Сулими, уміло використовуючи у своєму мовленні історизми. Під час розповіді учнів учитель стежить за їхнім правильним, виразним усним мовленням. Є. Пасічник неодноразово підкреслював, що «словесникові потрібно зважати на те, які знання й уміння, набуті учнями на уроках мови, доцільно використовувати з метою

розвитку мовлення під час вивчення літератури [5, с. 181]». Доречно зазначити, що в надрах усної мови пришвидшено розвиваються такі уміння як цілісність, повнота, логічність писемного викладу, підбір слів, усвідомлення норм орфографії й пунктуації, критика тексту з позицій читача і т. д.

У підсумкові уроку доцільно поставити школярам такі запитання:

– з якою метою письменники використовують у художніх творах застарілу лексику? (Відповідь на це запитання дає український мовознавець І. К. Білодід, який наявність матеріальних архаїзмів (історизмів) пояснює тим, що письменники використовують їх у мові історичних романів, повістей тощо, відтворюючи факти відповідної доби. Застаріла лексика надає творам яскравого історичного колориту [1, с. 63].

– наведіть приклади слів, які були історизмами, а тепер повертаються до повсякденного вжитку (*гетьман, кошовий*). Складіть речення з такими словами.

Удома учні можуть виконати такі завдання: назвати поезії, легенди, балади, у яких змальовуються героїчні походи запорозьких козаків, простежити в одній із них історизми; зробити семантичний розподіл слів за групами.

Отже, завдяки виконанню різноманітних завдань в учнів активізується спостереження за мовними явищами. Підсилюється індивідуалізація навчання, тому що школяр самостійно досліджує художній текст, опрацьовує статтю тлумачного словника, буде зв'язний логічний текст із застарілими словами.

Використання інтегрованих зв'язків між українською літературою та мовою на уроці літератури з вивчення мови художнього твору сприяє розвитку активної особистості з гнучким розумом, швидкою реакцією на все нове, з повноцінними потребами подальшого пізнання культури рідного народу, його історичної минувшини та відбиття її в мові та художній літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1973. – 270 с.

2. Житник Б. О. Актуалізація особистісно орієнтованого навчання / Б. О. Житник. – Х. : Торсінг, 2001. – 70 с.
3. Костюк Т. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / під ред. Л. М. Проколієнко; упор. : В. В. Андрієвська, Т. О. Балл, О. П. Губко, О. В. Проскура. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.
4. Над Кодацьким порогом : оповідання з історії України : для серед. та ст. шк. віку [Текст] / ред.-упоряд. М. О. Кучеренко ; худож. оформл. О. В. Штанка. – К. : Веселка, 1992. – 69 с.
5. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середній навчальних закладах : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / Є. А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
6. Словник української мови в 11 т. – К. : Наукова думка, 1974.

Стаття надійшла до редакції 30 січня 2013 року

УДК 378'377.35

*Ольга Ельбрехт
(м. Краматорськ, Україна)*

ВЗАЄМОДІЯ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ

Обґрунтовується необхідність удосконалення взаємодії суб'єктів навчального процесу. Уточнюється сутність поняття «взаємодія». Аналізуються фактори, що впливають на ефективність взаємодії. Розкривається роль системи управління в цих процесах. Управлінське спілкування розглядається як важливий інструмент реалізації основних управлінських функцій: організації, планування, контролю. Обстоюється думка, що діалогічні стосунки є умовою ефективності управлінської діяльності, організації системи взаємовідносин між суб'єктами навчального процесу.

Ключові слова: *навчальний процес, управління, функції управління, взаємодія, міжособистісні взаємовідносини, суб'єкт, діалог, управлінське спілкування.*

В статье обосновывается необходимость усовершенствования взаимодействия субъектов учебного процесса. Уточняется сущность понятия «взаимодействие», анализируются факторы, влияющие на взаимодействие, роль системы управления в этих процессах. Управленческое общение рассматривается как важный инструмент реализации основных управленческих функций: организации, планирования, контроля. Доказывается, что отношения на диалогической основе являются условием эффективности управленческой деятельности, организации системы взаимоотношений между субъектами учебного процесса.

Ключевые слова: учебный процесс, управление, функции управления, взаимодействие, межличностные отношения, субъект, диалог, управленческое общение.

The article substantiates the need for improving the interaction of the subjects of the educational process. The essence of the notion «interaction» is analyzed. The factors that influence it and the role of the management system in these processes are discussed. Management communication is regarded as an important mechanism of realizing the main management functions, such as: organizing, planning, monitoring. It is proved that the relations based on the dialogue communications are a necessary condition of the organization of the educational process participants interaction.

Key words: educational process, management, interaction, relations, subject, object of management, management communication.

З перетворенням України в незалежну демократичну державу істотно змінилися вимоги суспільства до системи освіти: від неї очікується не лише надання знань і формування вмінь, а й розвиток творчих здібностей студентів та учнів, формування готовності до самостійних рішень і дій, відповідальності за результати своєї діяльності. У світлі таких вимог зазнає якісних змін характер взаємодії учасників навчального процесу: вони є рівноправними, у міру їхніх знань та можливостей, суб'єктами цього процесу, поєднаними спільністю цілей та завдань діяльності. Високий потенціал взаємодії відкриває перспективи для формування нової концепції взаємодії, гуманізації взаємовідносин як головної умови ефективності організації навчального процесу, зумовлює підвищення професіоналізму педагогічних працівників, сприяє вдосконаленню системи освіти загалом. Сказане вище доводить актуальність означеної проблеми, необхідність глибокого

вивчення різноманітних її аспектів, переосмислення коріння явища «педагогічна взаємодія».

Дослідження проблеми взаємодії має значну історію в педагогічній і психологічній науках. Учені здійснюють спроби визначення сутності процесу взаємодії, розробляють експериментальні методики, що дають можливість проаналізувати механізми взаємодії, тощо.

Заслугують на увагу дослідження з питань визначення структури взаємодії, розгляду особистості як об'єкта соціальної психології (К. Платонов), місця взаємодії в процесі сумісної діяльності (В. Панферов), реалізації психологічних функцій управління (Л. Карамушка), взаємовпливу суб'єктів сумісної діяльності (Б. Вульф, Б. Паригін), складання мережі взаємовідносин (Н. Коломінський), розвитку ідей педагогічної взаємодії (Г. А. Балл, В. Власенко, О. Глузман, М. Євтух), формування в майбутнього вчителя індивідуального стилю педагогічного спілкування (А. Андреев, В. Галузяк), розвитку діалогу-культурологічного підходу (Г. Балл, В. Біблер) та ін.

Незважаючи на широке коло досліджень, що розвивають різні аспекти педагогічної взаємодії, багато питань усе ще недостатньо з'ясовано, зокрема вимагає уточнення визначення місця взаємодії в загальному механізмі діяльності учасників навчального процесу, роль факторів, що впливають на ефективність управління взаємодією.

Мета і завдання статті – проаналізувати фактори, що впливають на ефективність взаємодії учасників навчального процесу, з'ясувати роль системи управління в цих процесах.

Управління навчальним процесом здійснюється людьми щодо інших людей заради розвитку їхньої особистості. Тобто, об'єктами впливу й суб'єктами управління є люди з певними психофізіологічними, психологічними та соціально-психологічними рисами. Отже, крім соціально-економічних факторів, на управління навчальним процесом впливають психологічні фактори, наприклад, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні характеристики працівників. Тому важливим для керівників навчального закладу є розуміння

психологічного змісту людської діяльності. Це свідчить про те, що управління слід розглядати не тільки з позицій технологічного підходу, а й з позицій психології.

Л. Карамушка досліджує в реальному управлінському бутті процеси першого (технологічного) і другого (психологічного) рівнів, які перебувають у тісному взаємозв'язку. Така позиція допомагає глибше зрозуміти структуру управління, яка складається із зовнішнього і внутрішнього планів. Услід за Л. Карамушкою для їх позначення будемо вживати поняття «зовнішня структура» та «внутрішня структура». Зовнішня структура відзеркалює реалізацію основних управлінських функцій, тоді як внутрішня структура – психологічні функції, які є певним супроводом базових, що прискорюють їх реалізацію [6, с. 7–19]. Виконання базових функцій неможливе без психологічних компонентів і навпаки. До психологічних функцій можна віднести мотиваційну, адаптивну, кооперативну тощо.

Необхідною умовою реалізації функцій управління навчальним процесом є взаємодія його учасників. Проблема визначення сутності поняття «взаємодія» є предметом уваги багатьох учених. К. Платонов, досліджуючи особистість, розглядає взаємодію як процес, що відбувається на основі взаємного психічного відображення. В. Панферов визначає взаємодію як процес сумісної узгодженої діяльності людей задля виконання спільної задачі. Б. Паригін акцентує на взаємозв'язку сторін, їх взаємному впливі та зміні. За Б. Вульфовим, взаємодія – складне явище, що містить взаємодію його суб'єктів, активізацію їхньої діяльності та практично розкривається в сумісній роботі, взаємопорозумінні й взаємовідносинах [1, с. 25].

Загальними ознаками будь-якого виду взаємодії, вважає І. Жбанкова, є: 1) одночасність; 2) двосторонність; 3) закономірність; 4) взаємозумовленість змін станів її сторін; 5) їх внутрішня активність [2].

Результатом взаємодії учасників навчального процесу є складання між ними мережі певних взаємовідносин, спрямованих на досягнення цілей організації, ствердження її як соціального підрозділу, задоволення індивідуальних потреб особистості.

Н. Коломінський (згідно з Є. Климовим) бачить можливі варіанти міжособистісної взаємодії так: особистість (Я) – особистість (Ти), особистість – колектив (група), колектив (група) – особистість, група (колектив) – група (колектив), – особистість (Я) – особистість (Я).

У науковій літературі поряд із терміном «взаємовідносини» вживається близький до нього за значенням термін «взаємини». Н. Коломінський роз'яснює їх так: розрізняють загальніші соціальні, суспільні відносини і конкретніші міжособистісні взаємини, соціальні відносини пронизані міжособистісними взаєминами і водночас міжособистісні взаємини зумовлені цими суспільними відносинами [3, с. 82]. Є вертикальні взаємовідносини – між керуючою і керованою підсистемами (директор – заступник директора; заступник директора – учитель тощо;) і горизонтальні – у підсистемах (учитель – учитель; заступник директора – заступник директора тощо).

Вертикальні взаємовідносини встановлюються в рамках формальної (офіційної) структури колективу, яка визначається технологічним розподілом праці, функціональними обов'язками членів колективу і їхніми офіційними правами. Відповідно до них кожен працівник взаємодіє з рештою учасників навчального процесу. Горизонтальні взаємовідносини можуть установлюватися в рамках формальної і неформальної (неофіційної) структури колективу. Неформальна структура – сукупність взаємовідносин, в основі яких знаходяться психологічні фактори: близькість інтересів, потреба в спілкуванні тощо. Міжособистісні відносини і сумісна діяльність, на основі якої вони виникають, є основними складовими процесу взаємодії учасників навчального процесу.

Сучасне життя демонструє важливість таких показників, як задоволення працею, міжособистісними взаємовідносинами, соціально-психологічний клімат, згуртованість. Під соціально-психологічним кліматом розуміють психічний стан, який інтегрально відображає особливості життєдіяльності колективу. Часто його замінюють поняттям «атмосфера в колективі». Залежно від її характеру людина почуває себе комфортно або відчуває дискомфорт. Тому активізується удосконалення взаємодії

на психолого-педагогічному рівні, що передбачає зміну відносин між учасниками навчального процесу, перетворення цих відносин із суб'єкт-об'єктних на суб'єкт-суб'єктні. За таких умов кожний етап діяльності характеризується співвідношенням суб'єктних позицій. Дії педагогів спрямовані на залучення учнів /студентів до свідомої пізнавальної діяльності. Кожна дія учня /студента є відгуком на дії педагога. Наприклад, співвідносними до вказаних вище дій учителя мають бути такі дії учнів: поява інтересу до знань, розуміння їхньої цінності; усвідомлення мети, розуміння інструкцій, репродуктивне відтворення; самостійне складання плану наступної діяльності; передбачення результатів, які слід отримати; самостійне знаходження необхідних засобів і способів діяльності; само /взаємоперевірка правильності отриманих результатів; усвідомлення практичного значення отриманих результатів. Взаємодія відбувається на діалогічній основі. Вона зумовлює зміну характеру навчального процесу, стилю мислення його учасників. За таких умов прискорюються процеси взаємоприспосовування людей, знижується конфліктність.

Різноманітність поглядів, варіативність підходів, розв'язання суперечностей і конфліктів постійно присутні в діяльності педагогічного колективу, але не завжди розв'язуються шляхом діалогу.

Діалог – це взаємодія двох суб'єктів, що передбачає активну участь у спілкуванні, їх рівні права.

Можна визначити такі рівні діалогічної взаємодії у навчальному процесі:

- низький – характеризується пасивністю в діалогічному спілкуванні і поведженні, категоричністю висловлювань (наказ, вказівка, заборона), нерозвиненістю механізмів саморегуляції;

- середній – характерними є поява активності, разом з тим наявне підвищення тону в разі висловлення небажаної думки партнером по діалогу, використання негативних пантонімних виразів, демонстрування почуття образи;

- високий – спілкування сторін на суб'єкт-суб'єктних основах, активність у спілкуванні, гнучкий тип діалогічного спілкування, вміння вислуховувати партнера, використання

посмішки, міміки, жестів позитивного характеру, уміння зберегти позитивне самопочуття, здатність переконувати співбесідника, залагоджувати конфліктні моменти.

У практиці діяльності навчальних закладів, на жаль, зустрічаються ситуації, у яких педагоги й керівники, упроваджуючи діалогічні форми й методи роботи в управління навчальним процесом, насправді залишаються на рівні монологу, докладаючи зусиль у боротьбі за показники успішності, якості знань.

Для того щоб подивитися на свою діяльність інакше, керівники різних рівнів мають осмислити методи управління, спробувати поглянути критично на узвичаєні, традиційні, стати прикладом для підлеглих педагогічних працівників, учнів/студентів.

Оволодіння педагогічною професією – це опанування мистецтва діалогу, набуття досвіду спілкування, сприйняття протилежної позиції як межі свого подальшого розвитку або змін у гірший бік у процесі взаємопристосування. Щоб результатом зміни були прогресивний розвиток, саморозвиток і самотворення, ці процеси мають бути спрямованими. Спрямування взаємодій і взаємопристосування в колективі розглядаємо як одну з функцій управління.

Місце управлінської діяльності серед цих процесів визначають її особливості, зумовлені тим, що вона синтезує в собі два основних види діяльності: власну і спільну. Специфіка виявляється і в тому, що керівник як член колективу виконує обов'язки вчителя /викладача-предметника. З подвійним статусом керівника пов'язана проблема формального і неформального лідерства. Як підтверджують дослідження, ефективність діяльності колективу підвищується, якщо ці ролі виконує одна особа. На практиці такий варіант маловживаний. Тому важливо досягти консенсусу між формальною і неформальною структурами, високого рівня їх взаємопристосування при збереженні ієрархічного начала – дієвого засобу забезпечення ефективності діяльності організації.

З проблеми, пов'язаної з питаннями узгодження формальної і неформальної структур, постає ще одна – поєднання й узгодження двох начал управлінської діяльності: ієрархічного і колегіального. При їх узгодженні встановлюються певні взаємозв'язки і взаємовідносини, на позитивний характер яких впливають процеси взаємопристосування. Ці процеси пов'язані з психологічними аспектами управлінської діяльності. Тому знаряддям керівника є насамперед його особистісні властивості і властивості підлеглих. Одним із завдань управління є формування в підлеглих, учнів і студентів властивостей, необхідних для сприйняття інших точок зору, порозуміння в колективі; властивостей педагогічного колективу як цілісного організму (психологічний клімат, єдність поглядів на мету професійної діяльності і способи її досягнення тощо). Результатом узгодженості особистісних характеристик партнерів по спільній діяльності є їхня сумісність – психофізіологічна і соціально-психологічна. Ми більше концентруємо свою увагу на соціально-психологічному рівні, хоча для повної сумісності між людьми має бути повний збіг на обох рівнях – психофізіологічному і соціально-психологічному. Відповідно за неповного збігу встановлюється неповна сумісність. Це означає, що люди хочуть спілкуватись і співпрацювати лише з окремих питань. За повної розбіжності на психофізіологічному і соціально-психологічному рівнях виникає психологічний бар'єр – перешкода, що гальмує здійснення і розвиток позитивних діалогічних відносин. У цьому випадку люди не сприймають одне одного, а тому не прагнуть до спілкування і співпраці. Дослідження показали, що 33% конфліктів відбувається через психологічну несумісність працівників. Практика свідчить, що неправильний добір кадрів буває причиною 15% конфліктів [4, с. 72].

Майстерність керівника навчального закладу виявляється в передбаченні оптимальної сумісності людей, тобто такого їх сполучення для взаємодії в сумісній діяльності, яке дає найбільший ступінь взаємодоповнення елементів системи їхньої професійно-педагогічної діяльності через обмін ідеями, поглядами, досвідом, інформацією, уміннями, результатами праці.

Обов'язковою умовою управління є спілкування. «А поза комунікацією, без співпраці й діалогу, взаємодії та взаємного сприйняття людей управлінська діяльність керівника неможлива», – слушно зауважує Л. Орбан-Лембрик [5, с. 387]. Управлінське спілкування – важливий засіб реалізації основних функцій управління: планування, організація, контроль. Поза спілкуванням у процесі взаємодії з учасниками навчального процесу важко організувати систему стосунків між ними, розв'язати поставлені завдання, забезпечити сприятливий психологічний клімат.

Л. Пашко в статті «Принципи управління людськими ресурсами як основа дієвості суб'єкт-об'єктної взаємодії» акцентує на тому, що головними напрямками гармонізації управлінської взаємодії у форматі «суб'єкт управління – об'єкт управління» мають бути визнані такі:

1) оновлення відносин субординації з метою усунення надмірної бюрократизації та «паперотворчості»;

2) удосконалення світоглядного рівня субординації з метою мінімізації негативного впливу мислення керівників, зобов'язаних орієнтуватися не лише на вирішення практичних завдань, а й на міжособистісні відносини з підлеглими;

3) урахування в процесі службової субординації в організаційній структурі реординаційних відносин, сутність яких полягає в тому, що активна роль впливу на суб'єкт управління належить саме об'єкту управління.

Сьогодні в педагогічній теорії і практиці закріпилися поняття «співпраця», «гуманізація», «гуманний підхід». Сутність цих понять має на увазі партнерство, свободу вибору, створення ситуації успіху, позитивність, діалог на рівних, активність діяльних сторін, що призводить до позитивних змін у навчальному процесі й особистісних характеристиках взаємодіючих людей. Однак реалізація цих ідей у практичній діяльності педагогічного колективу не завжди відбувається легко. Проблема виникає щоразу, коли маємо справу із суперечностями в реаліях життєдіяльності навчального закладу і множинністю поглядів щодо їх розв'язання.

Діалогічна стратегія управління, що визнає повноцінність і рівноправність учасників взаємодії, є основою для оптимізації всіх форм спілкування в педагогічному колективі, забезпечення узгодженості в діях з виконання поставлених завдань.

Завершуючи розгляд проблеми взаємодії як об'єкта управління в навчальному закладі, слід відзначити тісний зв'язок між аспектами сумісної діяльності учасників навчального процесу, їхніми міжособистісними відносинами та якістю системи управління навчальним процесом.

Взаємодія учасників навчального процесу відбувається ефективніше, якщо управління повніше враховує психологічні фактори, які впливають на діяльність педколективу навчального закладу (сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі, взаємопристосування, налагодження довірливих стосунків, високий рівень згуртованості, відсутність чи зменшення кількості конфліктів, задоволеність учасників навчального процесу діяльністю навчального закладу). Удосконалення взаємодії на психолого-педагогічному рівні передбачає зміну відносин між учасниками навчального процесу, їх перетворення із суб'єкт-об'єктних на суб'єкт-об'єктні, коли відбувається перебудова особистості (зміна ціннісних установок, мети взаємодії, підвищення активності).

Важливо, щоб управління навчальним процесом було спрямоване на формування в суб'єктів управління адекватності самооцінки особистих властивостей, інтелектуальних здібностей, раціональності власних дій, від чого залежить взаємодія і взаємопристосування членів колективу та успішність управління.

Необхідною умовою успішної взаємодії є формування в педагогічних працівників психологічної готовності: усвідомлення потреби працювати злагоджено на засадах узгодження дій, необхідності єдності дій і можливості об'єднання зусиль для досягнення мети.

За умови своєчасної оцінки, аналізу і корекції взаємодії педагогічних працівників їхня сумісна діяльність стає дієвим фактором розвитку особистості учасників навчального процесу.

До пріоритетних напрямів науково-педагогічних досліджень відносимо проблему організації управління процесом взаємодії учасників навчального процесу і виявлення її особливостей у конкретному типі навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вульфов Б. З. Школа и социальная среда : взаимодействие / Вульфов Б. З., В. Д. Семенов. – М. : Наука , 1993. – 96 с.
2. Жбанкова И. И. Проблема взаимодействия / И. И. Жбанкова. – Минск : Наука и техника, 1987. – 141 с.
3. Коломенський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект) : монографія / Н. Л. Коломенський. – К. : МАУП, 2000. – 286 с.
4. Машков В. Н. Психология управления / В. Н. Машков. – С.Пб. : Изд. В. А. Михайлова, 2000. – 203 с.
5. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 568 с.
6. Управління закладами середньої освіти : психологічні аспекти : навч. посібн. / за ред. Л. М. Карамушки. – К. : Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2001. – 222 с.

Стаття надійшла до редакції 28 січня 2013 року

*Євгенія Костик
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ТЕКСТІВ КРАЇНОЗНАВЧОГО ХАРАКТЕРУ СТУДЕНТАМИ НЕМОВНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

У статті проаналізовано лінгвокультурологічний підхід до вивчення текстів країнознавчої спрямованості студентами немовних факультетів. Визначені умови ефективного навчання іноземної мови на основі текстів країнознавчого матеріалу, які сприятимуть пізнанню студентами національної специфіки культури країни, мова якої вивчається.

Ключові слова: лінгвокультурологія, лінгвокультурологічний підхід, іноземна мова, соціокультурна компетенція, лінгвокультурні одиниці, тексти країнознавчого напрямку, студенти немовних факультетів.

В статье проанализирован лингвокультурологический подход к изучению текстов страноведческой направленности студентами неязыковых факультетов. Определены условия эффективного обучения иностранного языка на основе текстов страноведческого материала, которые будут способствовать познанию студентами национальной специфики культуры страны, язык которой изучается.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультурологический подход, иностранный язык, социокультурная компетенция, лингвокультурные единицы, тексты страноведческого направления, студенты неязыковых факультетов.

The linguistic and cultural approach to learn of texts of regional geography character by students of unspecialized faculties is analysed in the article. The conditions of the effective forming of the foreign language are determined on the basis of texts of regional geography, which will be help in cognition by the students of national specific of culture of country, the language of which is studied.

Key words: linguistic and cultural, linguistic and cultural approach, foreign language, social and cultural competence, linguacultural units, texts of regional geography, students of unspecialized faculties.

У сучасних концепціях освіти іноземна мова розглядається як відображення культури народу країни, мова якої вивчається, а оволодіння іноземною мовою – пов'язано з іноземною культурою

та засвоєнням світових духовних цінностей. Тому, на сьогодні існує потреба в підготовці майбутніх вчителів до міжкультурної комунікації, у формуванні культурологічних знань та вмінь. Іноземна мова при цьому займає особливе місце в загальнокультурній підготовці молоді до життя та діяльності в суспільстві, та орієнтована головним чином на формування практичних умінь, що має величезний потенціал можливостей для всебічного розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє зазначити, що вказана проблема знайшла певне висвітлення у дослідженнях сучасних науковців. Заслуговують на увагу наукові праці, що присвячені теоретичному та практичному обґрунтуванню лінгвокультурологічного підходу та духовно-культурного розвитку студентів у процесі вивчення іноземної мови (Н. С. Воркачов, В. Воробйов, Л. Гронь, В. Карасик, В. Кононенко, Н. Красавський, О. Ларіонова, В. Маслова, Г. Оникович, Г. Слишкін, О. Тинкалюк та ін.). Проте, недостатньо досліджено проблему лінгвокультурологічного підходу до вивчення текстів країнознавчого характеру студентами у процесі вивчення іноземної мови на немовних факультетах вищих навчальних закладів.

Мета статті полягає у дослідженні та аналізі лінгвокультурологічного підходу до вивчення текстів країнознавчого характеру студентами у процесі вивчення іноземної мови на немовних факультетах вищих навчальних закладів.

Основною метою навчання іноземної мови у педагогічному університеті є досягнення студентами практичного володіння цією мовою на різних етапах її вивчення, тобто підготовка студентів до спілкування (усного та письмового) іноземною мовою. Практичне володіння іноземною мовою потребує наявності таких умінь в різних видах мовленнєвої діяльності, які після закінчення курсу можуть читати неадаптовану літературу за фахом для отримання необхідної інформації, брати участь в усному спілкуванні іноземною мовою. У процесі досягнення цієї практичної мети

реалізуються загальноосвітні та виховні завдання навчання мови, а саме підвищити загальноосвітній рівень студентів та розширити їх кругозір.

Для оптимізації процесу вивчення іноземної мови необхідно спиратися на лінгвокультурологічний підхід, включаючи лінгвокраїнознавчі аспекти, які допоможуть покращити не тільки рівень мовних знань студентів, але й їх соціокультурну компетенцію, завдяки якій майбутні спеціалісти зможуть уникнути мовних та культурних труднощів у майбутній професійній діяльності.

Соціокультурна компетенція в свою чергу являє цілісну систему, формуючи при цьому взаємопов'язані компоненти:

- країнознавчий (охоплює усталені знання, професійну та молодіжну тематику, що забезпечує формування системи знань про народ-носій мови, національний характер, суспільно-державний устрій, здобутки у галузі освіти, культури, особливості побуту, традиції, звичаї);

- лінгвокраїнознавчий, що характеризує здатність сприймати мову в її культуроносній функції, з національно-культурними особливостями (охоплює знання мовних одиниць, зокрема з національно-культурним компонентом семантики, і вміння використовувати їх відповідно до соціально-мовленнєвих ситуацій);

- соціолінгвістичну компетенцію (це знання особливостей національного мовленнєвого етикету і невербальної поведінки та навички врахування їх у реальних життєвих ситуаціях, здатність організовувати мовленнєве спілкування відповідно до комунікативної ситуації, соціальних норм поведінки та соціального статусу комунікантів) [6, с. 57–58].

Зазначені компоненти соціокультурної компетенції тісно пов'язані культурним і соціальним контекстом. А відтак, вивчення іноземної мови із врахуванням зазначених компонентів повинно здійснюватися комплексно.

Спираючись на думку О. Ларіонової, можна зазначити, що соціокультурний компонент змісту навчання іноземної мови має трактуватись як система знань, вмінь і навичок, оволодіння якими

забезпечує розвиток іншомовної соціокультурної компетенції студентів, формування світогляду, моралі і поведінки, підготовку до суспільного життя в багатокультурному суспільстві [4]. Це свідчить про те, що іноземна культура, як кожний вид культури, складається із чотирьох складових: знання про функції, культуру, способи опанування іноземною мовою, як засобом спілкування; навчальні та мовні навички – досвід використання знань; уміння здійснити усі мовні функції; мотивація – досвід, звернений до системи цінностей особистості.

Лінгвокультурологічний підхід до вивчення текстів країнознавчого характеру студентами немовних факультетів є цікавим для нашого дослідження, оскільки сприяє вивченню духовних цінностей, традицій, побуту, а також досвіду мовних особливостей певних національно-культурних спільнот із орієнтацією на виявлення взаємозв'язку мови і культури.

Науковці по різному підійшли до визначення поняття «лінгвокультурології», зокрема як:

- галузь лінгвістики, яка виникла на стику лінгвістики і культурології;
- гуманітарну дисципліну, що вивчає втілену в живу національну мову, і яка виявлена в мовних процесах матеріальної і духовної культури;
- інтеграційну область знань, вбираючи в себе результати досліджень в культурології і мовознавстві, етнолінгвістиці і культурної антропології;
- комплексну наукову дисципліну синтезуючого типу, вивчаючи взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в його функціонуванні і відображає цей процес як цілісну структуру одиниць в єдності їх мовного і позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів і з орієнтацією на сучасні пріоритети і культурні встановлення (система норм і загальнолюдських цінностей);
- дисципліну, що вивчає прояв, віддзеркалення і фіксацію культури в мові і дискурсі, безпосередньо пов'язану з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу;

— філологічну науку, яка досліджує різні способи представлення знань про світ носіїв тієї або іншої мови через вивчення мовних одиниць різних рівнів, мовної діяльності, мовної поведінки, дискурсу, що повинне дозволити дати такий опис цих об'єктів, який у всій повноті розкривав би значення аналізованих одиниць, його відтінки, коннотації і асоціації, що відображають свідомість носіїв мови. При цьому, важливо враховувати інформацію енциклопедичного характеру, корелюючу з власне мовним значенням, розробка принципів відбору якої є однією з проблем лінгвокультурології.

Узагальнюючи різні трактування поняття «лінгвокультурології», можна стверджувати, що вони не протистоять, не виключають, а взаємодоповнюють одне одного. Тому, основним об'єктом лінгвокультурології можна назвати взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в процесі його функціонування і вивчення інтерпретації цієї взаємодії в єдиній системній цілості, а її предметом, як визначає С. Воркачов, є національні форми буття суспільства, відтворені у системі мовної комунікації і засновані на його культурних цінностях [1].

Як зауважують В. Карасик та Г. Слишкін у науковому дослідженні про лінгвокультурний концепт, поняття духовної цінності є ключовим у сучасному лінгвокультурологічному підході до концепту, вказуючи при цьому, що центром концепту завжди є цінність, оскільки концепт тісно пов'язаний з культурою, а в основі культури лежить саме ціннісний принцип [3, с. 77].

Саме тому, важливим завданням мовної підготовки студентів (незалежно від фаху) є формування «полікультурної» мовної особистості, здатної будувати міжкультурні і міжмовні паралелі явища, які вивчаються, зіставляти універсальні принципи людського світосприйняття і механізми, що зумовлюють ідіоетнічні та ідіокультурні особливості представників тієї чи іншої лінгвокультури. Здійснення цього завдання сприятиме вивчення лінгвокультурних одиниць на заняттях з іноземної мови.

До основних одиниць лінгвокультури належать слова, словосполучення і тексти, що мають етнокультурну цінність. Текст є певним відрізком мовлення чи висловлюванням (усним

або писемним), що стосується специфічної сфери. У процесі виконання певного завдання він стає актом мовленнєвої діяльності і може бути як опорою, так і метою, як продуктом, так і процесом [5].

Тексти країнознавчого спрямування повинні базуватися на соціокультурній змістовій лінії, складовою якої є лінгвокультура. Вона повинна реалізуватися на основі дібраних культурологічних текстів, що використовуються як дидактичний матеріал мовної і мовленнєвої змістових ліній, а також передбачати детальне опрацювання цих текстів з метою опанування національних, загальнолюдських, духовно-культурних цінностей.

Для формування у студентської молоді духовно-культурних цінностей необхідно перш за все застосовувати такі тексти на заняттях з іноземної мови, які б передбачали порівняльний аналіз цінностей нашого народу і народу, мова якого вивчається. Вони повинні містити ідейно-виховну та пізнавальну цінність для особистості і будуватися на фактичному матеріалі про країну та її народ, мова якого вивчається.

Традиційно чимало уваги приділяється виховному наповненню викладання іноземної мови, підбираючи тексти мовою оригіналу певного змісту. Навчання іноземної мови на немовних факультетів становить певну проблему у перекладанні таких текстів, адже афоризми та фрази, які використовують іноземці, зокрема англійці у своїх творах є своєрідними. Проте, ми повинні ознайомити студентську молодь з їхніми традиціями, побутом тощо. Адже, духовні цінності, культура, звичаї та традиції кожного народу мають свої відмінності і тому, формування соціокультурної компетенції студентів повинно відбуватися не лише запам'ятовуванням розмовних фраз, але й текстовим матеріалом мовою оригіналу.

Проблема застосування країнознавчого матеріалу в значній мірі зумовлена реалізацією комунікативного підходу, що передбачає як кінцевий результат формування іншомовної комунікативної компетенції. Студенти в процесі навчання іноземної мови повинні володіти усіма видами мовленнєвої діяльності, особливо, що стосується усного мовлення, тобто говорінням.

Невміння висловлюватися, передавати основний зміст прослуханого чи прочитаного тексту своїми словами, спілкуватися іноземною мовою це перш за все психологічна проблема особистості. Страх того, що неправильно побудує речення (як граматично, так і синтаксично) та брак словникового запасу призводить до зниження рівня володіння іноземною мовою.

Особлива увага тут надається особистості педагога. Викладач іноземної мови повинен формувати у студентів вміння монологічного висловлювання. Базисні вміння організації змісту власного монологічного висловлювання, на думку Л. Гронь, повинні включати такі опорні вміння: вичленяти і викладати кульмінаційну подію адекватно її значенню та виділяти основні факти і події, які ведуть до кульмінаційної події, у тому числі експозиційні факти; встановлювати логічну послідовність викладу матеріалу на основі усвідомлення причинно-наслідкових і часових зв'язків та відношень між ними; опускати несуттєві факти, які не порушують логіку розповіді і не сприяють розкриттю теми та основної думки тексту; завершувати розповідь, висловлюючи своє ставлення до події, до вчинку персонажа. Універсальні вміння організації змісту тексту (переказу) необхідні для породження будь-якого висловлювання розповідного характеру (передача змісту побаченого, почутого, прочитаного), а специфічні вміння мовного оформлення потрібні для передачі заданого змісту і форми його вираження (наприклад, передача змісту тексту своїми словами) [2, с. 162].

У сучасних умовах комунікативна культура практично незначуща, якщо вона не підкріплена високими духовними особистими якостями самого педагога, його моральною зрілістю. Уміння володіти іноземною мовою розглядається не тільки як здобуття переваги з інструментальної точки зору, оскільки збільшуються можливості спілкування особистості, але як дійсне культурне й особисте її збагачення. Це означає, що гуманітаризація процесу засвоєння іноземної мови допоможе утвердити в свідомості та поведінці студентської молоді норми і правила загальнолюдської моралі, які базуються на загальнолюдських цінностях.

Таким чином, враховуючи особливості формування іншомовної комунікативної діяльності на основі культурологічного підходу вважаємо, що вивчення текстів країнознавчого характеру буде ефективним за таких умов: створення позитивного мікроклімату, психологічного комфорту в академічній групі на заняттях з іноземної мови (тобто, зняття психологічного бар'єру спілкування іноземною); дотримання принципів навчання щодо формування іншомовної мовленнєвої компетенції (принцип комунікативності, принцип урахування рідної мови (дозволяє спрогнозувати труднощі у навчанні вимовної, лексичної і граматичної сторін іншомовного мовлення, у навчанні графіки, орфографії, семантизації), принцип апроксимації (оцінюючи мовлення ігноруються незначні помилки в іншомовному спілкуванні, які не порушують комунікативний аспект мовлення); внутрішньої та зовнішньої мотивації студентів до вивчення іноземної мови спираючись на матеріали країнознавчого характеру; бажання удосконалювати, відшліфовувати власне мовлення (володіння екстралінгвістичними засобами спілкування); прагнення підвищити якість власної мовленнєвої культури (використання мовних засобів відповідно до мети, умов, ситуацій спілкування); реалізація комунікативно-діяльнісного підходу (передбачає органічне поєднання свідомих та підсвідомих компонентів у процесі навчання іноземної мови, тобто засвоєння правил оперування іншомовними моделями відбувається одночасно з оволодінням їх комунікативно-мовленнєвою функцією); застосування активних (інтенсивних) методів навчання у процесі ознайомлення із лінгвокультурними одиницями, які сприятимуть розвитку внутрішньої мотивації вивчення іноземної мови (підвищують пізнавальну мотивацію, прагнення до самоосвіти, посилюють самодетермінацію та саморегуляцію).

Із вище викладеного можна зробити висновок, що лінгвокультурологічний підхід до вивчення текстів країнознавчого характеру студентами немовних факультетів на заняттях з іноземної мови повинно будуватися на таких лінгвокультурних аспектах: ознайомлення з культурою, історією, із естетичними

ідеями та ідеалами країни, мова якої вивчається; усвідомлення студентами суті мовних явищ, іншої системи світогляду; формування особистого ставлення до мови, історії, поглядів, культури, мистецтва, країни, мова якої вивчається, порівняння культури іноземної та рідної мови, виховання студентської молоді до самостійного вивчення та удосконалення іноземної мови. Все це сприятиме пізнанню студентами національної специфіки культури країни, мова якої вивчається, та залученню їх до діалогу культур.

Отже, проблематика дослідження має суттєві перспективи у подальших наукових працях, що стосуються особливостей комунікативного та системно-діяльнісного підходів у вивченні іноземної мови студентами немовних факультетів вищих навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : Гнозис, 2004. – 236 с.
2. Гронь Л. В. Формування іншомовної компетенції в монологічному мовленні студентів мовних факультетів ВНЗ з використанням творів художньої літератури / Л. В. Гронь // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Нац. універ. «Острозька Академія». – Вип. 25. – 2012. – С. 161–162.
3. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное издание / Под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2001. – С. 75–80.
4. Ларіонова О. І. Особливості формування соціокультурної компетенції у немовному вузі на матеріалі іноземної мови [Електронний ресурс] / О. І. Ларіонова. – Режим доступу : www.rusnauka.com/12_KPSN_2009/.../44439.doc.htm.
5. Оникович Г. Новітні терміни лінгводидактики [Електронний ресурс] / Г. Оникович. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/10872/1/4.docx>.

6. Тинкалюк О. Сутність і структура іншомовної комунікативної компетенції студентів немовних спеціальностей вищих навчальних закладів / О. Тинкалюк // Вісник Львівського ун-ту. Серія педагогічна. – 2008. – Вип. 24. – С. 53–63.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2013 року

УДК 373.5.016:81.161.2

Олена Кулик
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ТЕКСТОЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Стаття присвячена проблемі реалізації текстоцентричного підходу в процесі мовленнєвого розвитку особистості під час викладання української мови в загальноосвітній школі. Автор з'ясовує феномен тексту в лінгвістичному та лінгводидактичному аспектах, характерологічні ознаки текстоцентричного підходу, його місце серед інших підходів до навчання української мови, пріоритет у формуванні комунікативно компетентної особистості доводить, що для успішної реалізації текстоцентричного підходу необхідна якісна робота вчителя у процесі створення системи вправ на текстовій основі.

Ключові слова: *текстоцентричний підхід, текст, дискурс, мовленнєвий розвиток учня, мовна особистість, система вправ.*

Статья посвящена проблеме реализации текстоцентрического подхода в процессе речевого развития личности во время преподавания украинского языка в общеобразовательной школе. Автор выясняет феномен текста в лингвистическом и лингводидактическом аспектах, характерные особенности текстоцентрического подхода, его место среди других подходов к обучению украинскому языку, приоритет в формировании коммуникативно компетентной личности, доказывает, что для успешной реализации текстоцентрического подхода необходима качественная работа учителя в процессе создания системы упражнений на текстовой основе.

Ключевые слова: *текстоцентрический подход, текст, дискурс, речевое развитие школьника, языковая личность, система упражнений.*

The article is devoted to the problem of realizing text-focused approach in the process of a person's speech development in the course of teaching Ukrainian in a comprehensive school. The author highlights the phenomenon of text in linguistic and linguistic-didactic aspects, characterologic features of the text-focused approach, its place among other approaches to learning Ukrainian, and its priority in shaping a communicatively competent personality; the author argues that successful implementation of the text-focused approach requires high-quality teaching work while creating a text-based system of exercises.

Key words: *text-focused approach, text, discourse, a pupil's speech development, language personality, a system of exercises.*

На сучасному етапі розвитку українського суспільства головним завданням є виховання особистості, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, відкрита для сприйняття нового досвіду, здатна на усвідомлений і відповідальний вибір у різних життєвих ситуаціях. Щоб виховати таку особистість, необхідно навчити школяра за допомогою мовних засобів виконувати ті чи інші комунікативні завдання в різних сферах і ситуаціях спілкування. Звідси – вивчати мову потрібно всебічно, цілісно, у сукупності всіх її граней, виявів, на доступному рівні для учнів різних вікових груп і типів шкіл [9, с. 23].

У сучасній лінгводидактиці традиційно визначають лінгвістичний, педагогічний, психологічний, моральний і естетичний підходи до навчання мови. Разом з традиційними сформувалися й нові: народознавчий (українознавчий), етнопедагогічний, культурологічний, діяльнісно орієнтований, компетентнісний, соціокультурний та ін. Усі перераховані підходи підпорядковуються комунікативному, основне завдання якого – формування комунікативно компетентної особистості, здатної вільно й легко висловлюватися з будь-яких питань, виявляючи високий рівень мовної культури, дбаючи про якість свого мовлення.

Як зазначає М. Пентилюк, із зародженням комунікативного підходу до мови (іноді його називають принципом, аспектом) учені починають досліджувати «мовця мовлячого» – комуніканта в мовленнєвій діяльності, у мовленнєвих актах, у спілкуванні з

іншими людьми. І таким чином предметом дослідження лінгвістів стає текст, дискурс та мовленнєвий жанр як співвідносні явища існування природної мови, які відображають роль людського чинника в її вивченні, що своєю чергою викликало необхідність активно користуватися текстами різних стилів, типів і жанрів [11, с. 14]. З огляду на це, виникла потреба в текстоцентричному підході до навчання української мови, який став одним із провідних у сучасній лінгводидактиці [Там само].

Текстоцентричний підхід, або вивчення мови на текстовій основі, – це визнання тексту не тільки одиницею мовної комунікації, а й основною дидактичною одиницею на уроках української мови. Ідея не нова (теоретична розробка цього підходу розпочалася в 70-і роки, коли в поняття зв'язного мовлення Т. Ладиженською були включені не тільки мовна діяльність, а й результат акту комунікації, певний мовний витвір, текст), однак не втратила своєї актуальності й донині. На цьому підході ґрунтується вибір змісту, форм і методів навчання, побудова системи вправ під час засвоєння будь-якої теми шкільного курсу української мови. Текст стає предметом вивчення, одиницею навчання мови й розвитку мовлення.

Проблемами співвідношення мови й мовлення як компонентів лінгвальної дійсності, тексту як продукту комунікації займалися психологи (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Б. Ельконін, С. Рубінштейн та ін.); лінгвісти (Ф. Бацевич, Ф. Буслаєв, І. Ковалик, М. Кочерган, Л. Мацько, Л. Щерба та ін.); психолінгвісти (І. Зимня, О. Лурія, О. Леонтьєв, О. Синиця, А. Спіркін, Р. Фрумкіна та ін.); лінгводидакти (М. Вашуленко, Н. Голуб, В. Мельничайко, С. Караман, Т. Донченко, М. Пентиліук, Г. Шелехова та ін.).

Мета нашої розвідки – обґрунтувати переваги текстоцентричного підходу до навчання української та його вплив на розвиток мовленнєвої особистості школяра.

Текстоцентричний підхід припускає осмислення тексту як мовленнєвого витвору. Науковці дійшли висновку, що мотив мовлення знаходиться не в самому мовленні, а в спілкуванні, тобто комунікативній діяльності, отже, мовлення як діяльність можна

розглядати лише в комунікації. Звичайно, без знань граматики ніякого оволодіння мовою не може бути. Таким чином, в основі текстоцентризму – єдність мовної і мовленнєвої компетенцій.

Згідно з текстоцентричним підходом осмислення будь-якого навчального матеріалу має починатися з тексту. Текст слугує відправним мотиваційним моментом для аналітичної роботи над знаходженням виучуваних мовних одиниць і явищ, з'ясуванням їх взаємозв'язків з іншими елементами мовної системи, спостереження за функціонуванням у мовленні та подальшої конструктивної і творчої роботи з відпрацювання відповідних мовних і мовленнєвих умінь і навичок.

Безперечні переваги текстоцентричного підходу в тому, що мовні одиниці подаються не абстраговано, ізольовано, а в їх природному мовному оточенні, безпосередньому функціонуванні в мовленні. Система комплексних завдань на основі тексту дає змогу побіжно повторювати вивчений раніше теоретичний матеріал і вдосконалювати набуті на попередніх уроках практичні вміння й навички.

Сьогодні текстоцентричний підхід реалізується в таких напрямках:

1. Текст є засобом пізнання мови як поліфункційного явища.
2. Текст є найважливішим засобом залучення до української культури.
3. Навчання української мови здійснюється на основі тексту як одиниці мови, завдяки якій відбувається пізнання мовних явищ, формується система лінгвістичних понять.
4. Текст виступає як мовленнєвий витвір, результат використання системи мови, засвоюються закономірності функціонування мови в мовленні.
5. Текст виступає як основний засіб оволодіння усними й писемними формами українського мовлення, оволодіння мовною діяльністю у всіх її видах (читання, аудіювання, говоріння, письмо). На його основі формується комунікативна компетенція.
6. Текст є засобом створення ситуацій, на основі яких здійснюється реальне спілкування [8], [9], [10], [11], [12], [13].

Саме на основі тексту виявляється можливим необхідний синтез, поєднання двох основних важливих напрямів у вивченні української мови в школі: пізнання системи мови й оволодіння нормами мовного поведіння в різних ситуаціях.

Текстоцентричний підхід своєю чергою вимагає з'ясування поняття «текст» як терміна лінгвістики тексту, оскільки в навчальній літературі його визначення неоднозначне і часто використовується не в термінологічному значенні. Наведемо кілька варіантів визначення.

Сучасний український лінгвіст О. Селіванова розглядає текст як цілісну семіотичну форму лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегровану, що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури [12, с. 32].

Енциклопедичне видання В. Русанівського наводить таке визначення тексту: це продукт мовно-розумової діяльності людини із застосуванням лінгвістичних методів і прийомів. Для вираження смислу використовуються смислові єдності, комунікативна спрямованість та інтерпретація упорядкування мовних засобів [15, с. 291].

На думку Т. Ніколаєвої, текст – це зв'язна послідовність, закінчена та правильно оформлена [10, с. 267].

З. Тураєва розуміє під текстом складне й багатоаспектне утворення, що є феноменом реальності, способом її відображення [14, с. 17–25].

Сучасний український мовознавець М. Кочерган подає таке тлумачення: це своєрідна комунікативна структура, що враховує особистість автора з його психологічними, ментальними, соціальними, культурними, етнічними та іншими властивостями, особистість адресата (читача) з його рівнем сприймання, а також – ситуацію (хронотоп, тобто художній простір і час) [6, с. 161].

На думку І. Гальперіна, текст – це завершене повідомлення певного змісту, яке організоване за моделлю функціонального стилю і характеризується своїми дистинктивними ознаками [1, с. 18].

Ще одним визначенням цього терміна послуговується В. Красних, який вважає текст елементарною (базовою,

мінімальною та основною) одиницею дискурсу, оскільки текст, на його думку, – явище не тільки лінгвістичне, а й екстралінгвістичне, адже має формально-змістову структуру, яка допомагає вичленувати його в дискурсі [7, с. 133].

А. Загнітко підкреслює, що під поняття тексту можна підвести найрізноманітніші завершені висловлювання, часто зовсім не співмірні за обсягом, побудовою, способом викладу [4, с. 156].

Чіткіше визначення тексту дали Л. Мацько, Л. Кравець, трактуючи його так: «Текст – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних смисловим і формально-граматичним зв'язками, спільною тематично-сюжетною заданістю [8, с. 32]».

У вітчизняній науці спроба детальніше пояснити термін «текст» належить А. Коваль. Дослідниця тлумачить текст як: 1) реально висловлене (написане та ін.) речення або сукупність речень; 2) уся сума (сукупність) актів мовлення, створених колективом носіїв цієї мови; 3) текст – водночас і процес вирішення екстралінгвістичних завдань мовними засобами, і продукт цього вирішення; 4) текст – це об'єднана смисловим зв'язком послідовність одиниць мовлення: висловлень, абзаців, розділів та ін. А. Коваль зазначає, що об'єктом для дослідження часто служать письмово зафіксовані і структурно оформлені тексти, які з'явилися в процесі спілкування. Поняття «текст» тут визначається як організований за законами даної мови завершений комунікативний акт [5, с. 333].

З нашого погляду, найзагальнішим є таке визначення: «Текст (від лат. *textum* – тканина, зв'язок, побудова) – це об'єднана змістовим зв'язком послідовність мовних одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність» [15, с. 490].

Відсутність ґрунтового досконалого визначення поняття тексту можна пояснити низкою причин: 1) абсолютизацією структурної організації тексту та його граматичних засобів зв'язності; 2) формально-структурною, жанровою, стилістичною різноплановістю тексту і специфікою способу його репрезентації, за якими тексти поділяються на письмові, усні та друковані;

3) специфікою підходів до вивчення тексту; 4) канонізацією тексту як складника комунікативного процесу, посередника, засобу, процесу й мети комунікації, що пов'язано зі становленням комунікативного напрямку лінгвістики тексту й ототожненням тексту і дискурсу; 5) абсолютизацією певної категорії або кількох категорій тексту при його тлумаченні [13, с. 600–601].

Іншим терміном, який часто супроводжує вживання терміна *текст*, є *дискурс*. Як свідчить дискурсивна практика, дискурс – поняття ширше, ніж текст, оскільки охоплює і процес мовної діяльності, і її результат одночасно. Важливою диференційною ознакою, яка відрізняє текст від дискурсу, є налаштованість на багаторазове відтворення тексту, тоді як дискурс відтворення не передбачає. Тому термін *дискурс*, на відміну від терміна *текст*, зараз уже не застосовують до текстів, «зв'язки яких не піддаються відновленню з живим життям», наприклад, штучні та мертві мови, оскільки дискурс – це текст, узятий у подієвому аспекті [2, с. 6].

Чинні шкільні програми з української мови не передбачають вивчення учнями поняття «дискурс» під час моделювання комунікативних ситуацій, тому ми не будемо його детально характеризувати. Однак саме текстоцентричний підхід до навчання мови закладає підґрунтя для продукування учнями дискурсу. Тому практично школярі мають усвідомити, що дискурс – це: 1) зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, прагматичними, психологічними та іншими факторами; 2) текст, узятий в аспекті подій; 3) мовлення, що розглядається як цілеспрямоване соціальне явище, дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмах їх свідомості; 4) мовлення, заглиблене в життя.

Отже, текст – продукт мовлення, а дискурс – це текст, що реалізується через мовлення в поєднанні позамовними реаліями.

Текстоцентричний підхід до навчання української мови передбачений і сучасними програмами та підручниками для загальноосвітньої школи. Адже на мовному матеріалі (одиницях мови) може бути сформована тільки мовна компетенція, комунікативна формується лише на рівні тексту.

Автори підручників пропонують різні типи реалізації такого підходу, однак навчальний матеріал підручника *не може в повному обсязі забезпечити формування навичок адекватного мовленнєвого спілкування учнів у різноманітних життєвих ситуаціях. Необхідна робота вчителя для створення системи вправ на текстовій основі* (курсив і підкреслення наші – Авт.).

Мовленнєвий розвиток відбувається під впливом мовленнєвого середовища, що оточує учня. Оскільки основною одиницею зв'язного мовлення є текст (ми говоримо не словами й не окремими, розрізненими реченнями, а текстами), то саме він є початковим матеріалом для аналізу мовних явищ. Тобто тексти, які ми чуємо, читаємо, вимовляємо, створюють ту атмосферу, у якій розвивається особистість.

Цілеспрямований добір текстів і завдань, продумана система роботи на кожному уроці української мови – це ті умови, які створюють активне мовленнєве середовище (під активним мовленнєвим середовищем ми розуміємо максимально ініціативну взаємодію учнів з іншими учасниками спілкування), в основі якого – мовленнєвий розвиток, удосконалення чуття мови (мовної інтуїції) школярів. Учень, перебуваючи в активному мовленнєвому середовищі, здатний удосконалювати комунікативні вміння, не тільки копіюючи дії за зразком, а й у результаті самонавчання, що сприяє формуванню мовленнєвої особистості, яка досконало володіє нормами української літературної мови, вміннями й навичками вільно й комунікативно виправдано користуватися всіма мовними засобами під час спілкування.

Застосування текстоцентричного підходу до вивчення кожної мовної теми має розпочинатися вправами, які будуються на матеріалі зв'язних текстів, *орієнтовна тематика* яких представлена у новій програмі з української мови [16]. Через умілий добір текстів учитель може активізувати творчі сили школярів, може не тільки давати знання, що розширюють світогляд учня, а й ставить його перед ситуацією морального вибору, прийняття ним самостійного рішення: якщо вчитель добиратиме текстовий матеріал відповідно до вікових психологічних особливостей учнів, то викликатиме у школярів

інтерес, бажання проникнути в сутність явищ, дати їм оцінку; якщо великий за обсягом текст поділить на частини й працюватиме з ним кілька уроків, учні з нетерпінням чекатимуть на продовження; якщо добре текст, у якому висвітлюються злободенні для учнів проблеми, то й словникові диктанти, і розбори речень сприйматимуться школярами як щось необхідне, потрібне і цікаве їм особисто.

Реалізація вчителем текстоцентричного підходу на кожному уроці української мови створить об'єктивні умови для: 1) розгляду мовних явищ у процесі вивчення фонетики, лексики, словотвору, морфології, синтаксису в їх взаємозв'язках та контексті словесної творчості; 2) формування знань про мовну систему; 3) реалізації внутрішньо предметних та також міжпредметних зв'язків; 4) особистісно орієнтованого навчання української мови; 5) формування мовленнєвої особистості та ін. Зв'язний текст при цьому виступає засобом створення мовленнєвих ситуацій, активізації пізнавальної діяльності учнів. Критеріями ефективності результатів роботи з текстом є сформовані в школярів уміння текстосприйняття й текстотворення, які визначають рівень розвитку мовленнєвої особистості.

Якщо кожний урок стане уроком розвитку мови й мовлення, якщо системою на уроці української мови стане аналіз зразків мовлення – текстів – і поетапне тренування мовних і мовленнєвих умінь, тільки тоді можна буде серйозно говорити про виконання вимог Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти щодо формування комунікативної компетенції школярів, у якому зазначено: «Стратегічно важлива для мовного компонента комунікативна компетентність, яка є невід'ємною складовою структури змісту освіти, передбачає оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності, основами культури усного і писемного мовлення, базовими вміннями і навичками використання мови в різних сферах і ситуаціях [3, с. 6]».

Звичайно, вивчення тексту вже давно увійшло в практику вчителів-словесників. Але якщо при традиційному підході це припускало переважно оволодіння мовними засобами, то при сучасному воно означає ще й здатність створювати тексти в

процесі навчання. Отже, виникає необхідність переходу на сучасні форми організації навчального процесу.

Текстоцентричний підхід дозволяє реалізувати всі цілі навчання в їхньому комплексі: формуються мовна і мовленнєва компетенція (в єдності їх складників); розвиваються універсальні способи мисленнєвої діяльності; виховується любов до рідної мови, до Батьківщини, відбувається засвоєння духовної культури різних народів, формуються стійкі моральні й естетичні позиції школяра.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні мовленнєвого розвитку учнів основної школи на основі текстоцентричного підходу в процесі засвоєння ними словотвірної системи української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Гальперин И. Р. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 144 с
2. Денисова С. П. Дискурс у сучасних комунікаційних системах / С. П. Денисова // Дискурс у комунікаційних системах. Збірник наукових статей. – К. : КиМУ, 2004. – С. 5–14.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://guonkh.gov.ua/reforma_osviti/zagal_os/2144.html
4. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) : у 2 ч. / Загнітко А. П. – К. : ІЗМН, 1996. – Ч. 2. – 202 с.
5. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / Коваль А. П. – К. : Вища школа, 1987. – 349 с.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / Кочерган М. П. – К. : Академія, 2008. – 464 с.
7. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации : [курс лекцій] / Красных В. В. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.

8. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посібник] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : Академія, 2007. – 360 с.
9. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [Пентилюк М. І., Караман С. О., Караман О. В. та ін.] ; за заг. ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.
10. Николаева Т. М. Лингвистика текста и проблемы общей лингвистики / Т. М. Николаева // Известия АН СССР. – 1977. – Т. 36. – № 4. – С. 260–269.
11. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб. статей / Пентилюк М. І. – К. : Ленвіт, 2011. – 255 с.
12. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Селиванова Е. А. – К. : Брама, 2004. – 336 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Селіванова О. О. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
14. Тураева З. Я. Лингвистика текста / Тураева З. Я. – М. : Наука, 1999. – 276 с.
15. Українська мова : енциклопедія / [Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М.П. та ін.] ; за заг. ред. В. М. Русанівського. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
16. Українська мова для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Навчальна програма (за новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти) / [Г. Т. Шелехова, М. І. Пентилюк, В. І. Новосьолова, Т. Д. Гнаткович, Н. Б. Коржова, К. В. Таранік-Ткачук]. – К., 2012. – 64 с.

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2013 року

*Наталія Марченко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО НАВЧАННЯ РЕЦЕПТИВНОЇ ГРАМАТИКИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА БАЗІ АНГЛІЙСЬКОЇ

У статті узагальнено та проаналізовано різні підходи до навчання граматики другої іноземної мови, з метою визначення оптимальної організації процесу формування рецептивної граматичної компетенції німецької мови на базі англійської. Визначений підхід повинен інтенсифікувати процеси формування компетенції у студентів, використовувати можливості, закладені у граматичній системі мови, активізувати й спонукати студентів до ефективного застосування набутих навичок і вмінь в реальній практиці спілкування.

Ключові слова: *рецептивна граматична компетенція, комунікативно-когнітивний підхід, стратегії навчання, навчально-стратегічні навички.*

В статье обобщены и проанализированы разные подходы к обучению грамматике второго иностранного языка, с целью определения оптимальной организации процесса формирования рецептивной грамматической компетенции немецкого языка на базе английского. Определенный подход должен интенсифицировать процессы формирования компетенции у студентов, используя возможности, заложенные в грамматической системе языка, активизировать и побуждать к эффективному использованию приобретённых навыков и умений в реальной практике общения.

Ключевые слова: *рецептивная грамматическая компетенция, коммуникативно-когнитивный подход, стратегии обучения, учебно-стратегические навыки.*

The article summarizes and analyzes different approaches to teaching grammar of the second foreign language in order to determine the optimal organization of the formation process of receptive grammatical competence of German on the basis of English. The defined approach should intensify the process of students competence formation using the opportunities inherent in the grammatical system of language, enhance and encourage students to effectively use the acquired skills in actual communication practice.

Key words: *receptive grammatical competence, communicative and cognitive approach, learning strategies, teaching and strategic skills.*

Нові реалії нашого життя зумовили зміни у підході до навчання іноземних мов. Для того щоб зробити процес формування рецептивної граматичної компетенції (РГК) ефективнішим, необхідно спочатку визначити підхід, який би враховував не лише особливості формування мовних і мовленнєвих граматичних навичок, але й специфіку навчання другої іноземної мови (ІМ2). Це означає, що процес навчання німецької мови повинен розглядатися у тісному зв'язку з англійською, граматичний матеріал, особливо для початкового ступеня вивчення і навчання ІМ2, повинен відбиратися таким чином, щоб не лише базувати процес навчання на явищах інтерференції і переносу, але й спиратися на навчально-стратегічні навички та вміння роботи з граматичним матеріалом, які вже сформувалися під час оволодіння рідною і першою іноземною мовами.

Вивчення та аналіз методичних джерел з питань комунікативного навчання граматики показав, що методисти виділяють декілька основних підходів, а саме: системний (Ю. Давиденко, Л. Малишевська, А. Решетов, Е. Цветкова та ін.), функціональний (В. Гак, Ж. Гугенейм, О. Кисловська, Ю. Марков, А. Мартине та ін.), тематичний (В. Рознюк) і їх різновиди.

Дані підходи були розроблені в минулому сторіччі і не відбивають у повній мірі специфіку навчання та вивчення ІМ2 в рамках формування й розвитку плюрилінгвальної і полікультурної компетенцій. Ці аспекти навчання німецької мови на базі англійської розглядаються сьогодні німецькими вченими-методистами під загальною назвою «Методика навчання третьої мови» «Tertiärsprachenunterricht» (С. Ерленвайн, У. Хойзерман, П. Хелшер, Б. Хуфайзен, Г. Нойнер та ін.) в рамках дослідження проблем багатомовності, яка була проголошена Радою Європи освітньою метою у загальноєвропейській мовній політиці.

Метою статті є узагальнення та аналіз різних підходів до навчання граматики з метою визначення оптимальної організації процесу навчання рецептивної граматики німецької мови як другої іноземної.

Серед основних підходів до навчання ІМ, які визначаються в сучасній методичній літературі, комунікативний підхід відбиває у найбільшій мірі специфіку сучасного навчання і вивчення іноземної мови як навчального предмета, засобу міжкультурної комунікації і розвитку особистості тих, хто навчається. Даний підхід до навчання граматики допомагає інтенсифікувати процеси формування граматичної компетенції у студентів, використовувати можливості, закладені у граматичній системі мови, активізувати й спонукати студентів до ефективного застосування набутих навичок і вмінь в реальній практиці спілкування.

Продовженням і подальшим розвитком комунікативного підходу до навчання іноземної мови, у тому числі й граматики, можна вважати *особистісно-діяльнісний* підхід (Є. Бондаревська, Л. Виготський, П. Гальперин, А. Леонтьєв, С. Рубинштейн та ін.). Згідно з цим підходом процес навчання і вивчення ІМ трактується як навчальна діяльність суб'єкта з оволодіння іншомовною мовленнєвою діяльністю засобами ІМ, де студент – особистість, що виступає як активно діючий, цілеспрямований суб'єкт. Водночас «особистісний» компонент цього підходу, на думку І. Зимньої, означає, що все навчання має будуватися з урахуванням минулого досвіду студента, його особистісних можливостей та особливостей. Навчання розглядається через призму особистості студента, його мотивів, ціннісних орієнтацій, цілей, інтересів, перспектив [3, с. 71–72].

Вивчення та аналіз методичних джерел з питань комунікативного навчання граматики дозволив виділити такі підходи:

Системний підхід, який дозволяє представляти окремі граматичні явища в сукупності або протилежності як складові взаємопов'язані елементи однієї системи (Л. Малишевська, А. Решетов, З. Цветкова та ін.). Цей підхід зумовлюється передусім тим, що граматика як аспект мови у своїй основі системна, тому що характеризується цілісністю, зв'язком і взаємозалежністю елементів. Крім того, характер навчального процесу потребує системності в організації засвоєння навчального матеріалу.

Питання про системний підхід до навчання граматики – це насамперед питання про те, в якій послідовності і як необхідно вводити й пояснювати мовний граматичний матеріал. На думку Л. Малишевської, орієнтовна основа формування граматичних навичок – це правило у його вербально-схематичній формі (Малышевская 1978). Під час пояснення граматичного матеріалу основна опора робиться на його зміст, а не на мовну форму. Методика, що базується на системному підході, дозволяє представляти окремі граматичні явища в сукупності як взаємопов'язані елементи єдиної системи. Наприклад, різноманітні часові, аспекти та видові форми в системі іншомовного дієслова методисти пропонують вводити одночасно, зіставляючи і протиставляючи їх.

Ю. Давиденко розробляє на основі системного підходу концентровано-концентричний підхід до навчання граматики. Він пропонує вводити й пояснювати граматичний матеріал концентровано, тобто давати його повну систему на початку одного з циклів, наприклад, всю часову систему іншомовного дієслова вводити і пояснювати разом. Сама ж організація засвоєння введеного в системі граматичного матеріалу – формування і вдосконалення граматичних навичок на його основі, може проводитись протягом цілого ряду наступних циклів – і не всього матеріалу разом, а поблочно (по одному блоку на цикл занять) [2, с. 46].

Функціональний підхід, який досліджує об'єкти у їх відношенні до сфери існування і вивчає їх роль у контексті цілого. Питанням функціонального підходу займалися Ю. Марков, В. Гак, Ж. Гугенейм, А. Мартине та ін. Методисти ставили питання не про те, як побудований предмет (наприклад, граматична система мови), а те, для чого він служить і яке його значення. Поняття функції пов'язано з поняттям цільового призначення. Функціональний аналіз включає в себе вивчення функціонування мовних елементів у мовленні, виявленні їх сполучуваності, частотності, у встановленні значення даного мовного елемента у мовленні та загальної типології функцій мовних елементів. З одного боку, функціональний підхід служить для розкриття суті

об'єкта, а з іншого боку – він може використовуватись поза завданням розкриття внутрішньої структури об'єкта. Тому функціональний підхід повинен базуватися на системному і доповнювати його [1, с. 6].

Враховуючи це, О. Кисловська пропагує розробку й застосування *системно-функціонального* підходу. На її думку саме такий підхід є виправданим теоретично і практично: він найповніше застосовує набутки сучасної лінгвістики і керується виявленими когнітивістикою особливості пізнання мови мовцем. Системність і функціональність є взаємопроникними: і мова, і мовлення мають свою граматику (системний, формальний аспекти) і прагматику (функціональний аспект). Отже лінгвістичні дослідження здійснюються у напрямі аналізу мовних/мовленнєвих факторів щодо виявлення принципів їх внутрішньої організації та функціонування (О. Кисловская). Але Л. Петриця вважає цей підхід розробленим недостатньо і говорить про те, що він залишається ідеалом, тому що не зроблено жодних спроб конкретизувати його теоретичні принципи та напрямки практичного впровадження. Крім того, виглядає так, наче цей ідеальний метод не має історичних коренів [5, с. 63].

Ще одним різновидом функціонального підходу є *функціонально-структурний* підхід, в основі якого лежать правила переходу від певного змісту до різних форм його вираження у конкретній мові. Вихідним для оволодіння тією чи іншою граматичною формою вважається розуміння її функції у мовленні, її комунікативного навантаження, що має забезпечувати комунікативну спрямованість навчання граматичної будови мови (І. Бім, О. Голотіна, А. Леонтьєв).

Тематичний підхід, коли формування граматичної компетенції повинно базуватися на тематичній організації процесів навчання мови. Це означає, що граматична тема, яка вивчається, повинна бути представлена у тексті, який використовується для введення і тренування лексики. У першу чергу повинні вивчатися ті граматичні явища, розпізнання яких є визначальним для розуміння усного чи письмового висловлювання; послідовність вивчення матеріалу повинна

визначатися частотністю вживання певного граматичного явища у мові; граматичний матеріал повинен вивчатися практично, в асоціативно синтагматичних будовах, а не ізольовано у таблицях відмінювання. Саме такий підхід дозволяє здійснити принцип вивчення граматики на базі мови, а не мови на базі граматики. Теоретичні знання граматики поступаються пріоритетом їх практичному використанню, вони є своєрідною інструкцією, до якої звертаються для контролю правильності мовлення, і системою індикаторів, що вказують на змістову структуру висловлювання, яка сприймається.

Описані підходи показують, що навчання граматики розглядається з різних сторін: лінгвістичної, психологічної тощо. Крім того, методисти розглядають граматику як систему, що функціонує на різних рівнях.

Г. Функ і М. Кьоніг, спираючись на дослідження Хельбіга (1981), розглядають граматику трьох видів: граматика А – це система правил, за якими функціонує мова незалежно від її лінгвістичного або будь-якого іншого опису; граматика В – включає в себе лінгвістичний опис системи правил, і граматика С – це система правил, що формуються у свідомості мовця і слухача при навчанні та/або засвоєнні мови і лежать в основі володіння мовою. Граматика В, у свою чергу, розділяється на «лінгвістичну» (В1), яка містить науковий лінгвістичний опис системи мови, і «педагогічну» (В2) або «дидактичну», що служить навчальним цілям [8, с. 12–13].

Аналогічного поділу дотримується і Л. Черноватий. Він виділяє граматику А, яку називає «абстрактною», граматику Б – «лінгвістичну», «аналітичну», «наукову», що є відображенням граматики А у лінгвістиці, граматику В, що включає в себе перероблені правила граматики Б, пристосовані до вивчення мови. Дану граматику він визначає як педагогічну або навчальну. Ще існує граматика Г – інтуїтивна [7, с. 5]. Автор припускає, що засвоєння граматики як рідної так і іноземної мови відбувається в результаті роботи когнітивного організатора, тобто гіпотетичного процесора у свідомості людини, який переробляє інформацію, що потрапляє до нього з мовного довкілля. За рахунок взаємодії з

мовним довкіллям і зворотного зв'язку когнітивний організатор постійно коригує інтуїтивні граматичні механізми у відповідності до результатів переробки нових обсягів інформації, внаслідок чого граматична система постійно реструктурується, уточнюється та удосконалюється. Проаналізувавши механізми та особливості засвоєння іншомовного граматичного матеріалу, дослідник визначив два підходи або стратегії, варіантами використання яких є одночасне (в різних пропорціях) або поперемінне їх застосування, чи вживання лише однієї із них. Змістом першої стратегії є підсвідоме формування іншомовних граматичних механізмів мовлення внаслідок переробки когнітивним організатором інформації, що надходить із мовного довкілля. Цей підхід називається засвоєнням. Змістом другої стратегії є формування граматичних механізмів іноземної мови на основі актуального усвідомлення її структури і правил, а також інтеріоризації останніх шляхом виконання вправ. Запропоновані стратегії можна використовувати у процесі формування рецептивної граматичної компетенції німецької мови на базі англійської.

Мова є інструментом спілкування, з одного боку, і інструментом пізнання, з іншого. Цей постулат узгоджується із загальним розумінням суті комунікативної компетенції людини як знання, уявлення про мову і здатність до мовленнєвих дій, умінь у мовленнєвій сфері. Сьогодні в методиці навчання іноземних мов сприймаються як рівноцінні важливі процеси і формування адекватного уявлення про лінгвістичне явище, і розвиток навичок та умінь використовувати це явище в реальній комунікації. Тому неодмінною умовою ефективності процесу навчання ІМ2 необхідно вважати його комунікативно-когнітивний характер, а цей підхід вважати провідним. Цей підхід, що дістав у США й Канаді назву CALLA (Cognitive Academic Language Learning Approach – когнітивний академічний підхід до вивчення мови), у Росії – когнітивно-інтелектуальний підхід, когнітивно-компонентний, когнітивно-комунікативний підхід, ставить основним принципом навчання принцип свідомості у процесі оволодіння іншомовними навичками й уміннями, в тому числі й

граматичними. Розробкою та дослідженням даного підходу займалися багато методистів як зарубіжних, так і вітчизняних (Г. Барабанова, Н. Баришніков, П. Бімель, К. Гнуцман, В. Едмондсон, Г. Кріст та ін.).

Комунікативний складник цього підходу детально розроблений теоретично і його принципи широко використовуються на практиці, а поняття когнітивного лише входить у сферу навчання іноземних мов. З позицій комунікативного підходу процес навчання іноземної мови будується по аналогії з реальним процесом мовленнєвого спілкування. Оволодіння граматичними навичками читання та аудіювання здійснюється шляхом реалізації цих видів мовленнєвої діяльності у процесі навчання в умовах, що моделюють ситуації реального спілкування. Найважливішою характеристикою комунікативного підходу до вивчення мов є використання автентичних матеріалів, тих, які реально використовуються носіями мови.

Стосовно граматики, то вона дедалі більше набуває домінуючого статусу. З'являється термін «семантична граMATика», тобто граMATика, яка полягає в умінні учнів вибирати потрібну граматичну форму, не звертаючись до вивченого правила. Зрозуміло, що такий підхід вимагає продуманого, а не механічного ставлення до вивчення граматики [6, с. 279].

Із аналізу літератури можна зробити висновок, що когнітивний підхід включає в себе реалізацію принципів свідомості та зіставлення. Однак, на думку А. Щепілової, когнітивний підхід не вичерпує ці поняття, а когнітивний принцип навчання є відносно самостійним і потребує деталізації. У навчанні іноземної мови когнітивний принцип зводиться до проблеми оптимальної організації пізнавальної діяльності, що відповідає природній пізнавальній поведінці людини. Універсальна сторона когнітивної діяльності людини при оволодінні іноземною мовою проявляється у формуванні уявлень про мовні явища, яке відбувається природним шляхом. Однак загальна схема реалізується індивідуально. Це відбувається шляхом використання індивідуального набору пізнавальних

прийомів і стратегій: метакогнітивних (планування, вибіркова увага, самооцінка, самокорекція), когнітивних (повторення, здогадка, перенос, дедукція, індукція та ін.), соціальних (співробітництво), афективних (контроль емоцій) на кожному етапі пізнання. Подальшого дослідження набуде розробка системи вправ для навчання граматики німецької мови на базі англійської з урахуванням комунікативно-когнітивного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В. Г. К типологии функциональных подходов к изучению языка / В. Г. Гак // Проблемы функциональной грамматики. – М. : Наука, 1985. – 197 с.
2. Давыденко Ю. Е. Интенсификация обучения грамматике французского языка на 1 курсе технического вуза (на материале французского глагола) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Ю. Е. Давыденко. – Днепропетровск, 1998. – 204 с.
3. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку: [монографія] / И. А. Зимняя. – М. : Русский язык, 1989. – 219 с.
4. Кисловская Е. Н. Системно-функциональный подход как ведущее направление в преподавании иностранных языков / Е. Н. Кисловская // Интегративный анализ компонентов текста при обучении общению. – Тюмень, 1998. – С. 120–128.
5. Петриця Л. І. Комунікативний підхід до викладання практичної граматики англійської мови / Л. І. Петриця // Проблеми навчання та викладання практичної граматики іноземної мови у ВНЗ : Матеріали науково практичної конференції (14-15 жовтня 2004 р.) – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 63–71.
6. Руснак Д. А. До питання про місце граматики у вивченні іноземних мов (діахронічний аспект проблеми) / Д. А. Руснак // Вісник КНЛУ. Серія «Педагогіка та психологія». – Вид. центр КНЛУ, 2003. – Вип. 6. – С. 275–280.
7. Черноватий Л. Н. Основи теорії педагогічної граматики іноземної мови : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання:

германські мови / романські мови» / Л. Н. Черноватий. – Х., 1999. – 27 с.

8. Funk H., Koenig M. Grammatik lehren und lernen / Fernstudienangebot – Berlin, München: Langenscheidt, 2000. – 168 S.

Стаття надійшла до редакції 25 грудня 2012 року

УДК 81'42'23

Людмила Овсієнко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

У пропонованій статті визначається смисл і значення поняття «текст» з погляду психолінгвістичних досліджень. Зроблено висновки про те, що в психолінгвістиці текст є продуктом діяльності людини, у якому втілюються й об'єднуються його психологічний зміст, умови спілкування й особистість мовця. Текстом може бути запитання, коротка відповідь, просте чи складне речення або розгорнутий монолог. Як продукт мовленнєвої діяльності він об'єктивує предмет говоріння, тобто думки, опосередкованої мовою.

Ключові слова: текст, повідомлення, психолінгвістика, лінгвістика, психологія, сприймання, розуміння, мовлення, комунікація, комунікативна ситуація, мовленнєво-мисленнєва діяльність, мовець, психолінгвісти, дослідження.

В предлагаемой статье определяется смысл и значение понятия «текст» с точки зрения психолингвистических исследований. Сделаны выводы о том, что в психолингвистике текст является продуктом деятельности человека, в котором воплощается и объединяется его психологическое содержание, условия общения и личность говорящего. Текстом может быть вопрос, короткий ответ, простое, сложное предложение, или развернутый монолог. Как продукт речевой деятельности он объективирует предмет говорения, то есть мысли, опосредствованной языком.

Ключевые слова: текст, сообщение, психолингвистика, лингвистика, психология, восприятие, понимание, речь, коммуникация, коммуникативная ситуация, рече-мыслительная деятельность, говорящий, психолингвисты, исследования.

The proposed article defines the meaningful and significant contents of the notion of «text» from the viewpoint of psycholinguistic research. Text is viewed as a complex, heterogeneous and multi-dimensional phenomenon which is a product of speaking activity. The research paper concludes that in psycholinguistics a text is a product of human activity which embodies and unites its psychological contents, communicative situation, and the personality of the speaker. Text may have the form of a question, a short answer, simple or complex sentence, or an extended monologue. As a product of speech activity, it objectifies the subject of speaking, i.e. the thoughts mediated through speech.

Key words: text, message, psycholinguistics, linguistics, psychology, perception, understanding, speech, communication, communicative situation, speech and thinking activity, speaker, psycholinguists, research.

Тексти здавна привертали увагу як особливий об'єкт вивчення. Спочатку це стосувалося сакральних текстів, що відіграють основну роль у всіх релігіях. Пізніше об'єктом вивчення стали тексти інших стилів, зокрема юридичні та літературні. З кінця XIX ст. вони є предметом пильної уваги етнологів. Проте текст як структура стає об'єктом спеціального інтересу лише в XIX – XX ст.

Із виникненням нової галузі мовознавчої науки – лінгвістики тексту увагу дослідників усе більше привертає зв'язний текст як цілісне утворення, єдність змісту й форми. Саме текст розглядається як центральна ланка в процесі комунікації. Однак це явище настільки багатогранне й різнопланове, що не існує єдиного його розуміння й визначення. Більшість учених, оперуючи цим терміном, уникають його формулювання як універсальної мовної одиниці або кваліфікують це поняття лише з погляду таких ознак тексту як послідовність, завершеність, лінійність тощо (І. Ковалик, Л. Лосева, Л. Мацько, М. Плющ, Г. Солганик).

Текст як об'єкт вивчення цікавий для багатьох галузей науки: філософії, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, герменевтики, стилістики, загальної теорії мови, комп'ютерної

лінгвістики, комунікативної лінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгводидактики та ін. Але й на даний час є необхідність у комплексному дослідженні закономірностей сприймання, відтворення й породження тексту як цілісного мовленнєвого висловлювання.

Філософія розглядає текст як проблему середовища, у якому відбувається формування наукових понять і теорій. У сфері філософських досліджень текст характеризують як первинне явище всього гуманітарно-філософського мислення (Г. Стояцька).

Психологи зазначають, що текст є основним елементом комунікації, способом збереження й передавання інформації, формою існування культури, результатом певної історичної епохи, відображенням життя окремої особистості й суспільства в цілому (Л. Виготський, О. Леонтьєв).

У психолінгвістиці (І. Зимня, І. Жинкін, О. Леонтьєв та ін.) текст – це продукт говоріння (письма), що відображає мисленнєву діяльність людини; єдність внутрішньої та зовнішньої форм цілісного утворення, що складається з мовних, мовленнєвих та інтелектуальних факторів.

Таким чином, текст як продукт діяльності є складним, неоднорідним і багатоплановим явищем, яке вимагає подальшого дослідження.

Ураховуючи викладене, мету публікації вбачаємо в тому, щоб визначити смислове і значеннєве навантаження поняття «текст» з погляду психолінгвістики.

Психолінгвістичні особливості тексту досліджували, як вітчизняні науковці, так і зарубіжні, а саме: Н. Акімова, В. Апухтін, В. Белянін, Л. Виготський, Т. Гарлі, І. Жинкін, А. Загнітко, І. Зимня, О. Зорькіна, С. Куранова, О. Леонтьєв, А. Михальченко, Ю. Сорокін та ін.

Психолінгвістика як окрема дисципліна виникла в середині ХХ століття. Вона вивчає особливості впливу слова на слухача, процеси породження висловлювань. Це наука, яка допомагає зрозуміти внутрішній стан слухачів, закономірності сприймання, розуміння, уваги (Ф. де Соссюр, Л. Виготський, О. Лурія та ін.)

Психолінгвістика вивчає мову перш за все як феномен психіки й мислення людини. З погляду цієї науки мова існує в тій мірі, у якій існує внутрішній світ комуніканта, слухача, письменника й читача. Вона входить до низки дисциплін, що вивчають соціальні комунікації, зокрема оформлення і передачу знань.

Аналіз сучасних психолінгвістичних розвідок дає змогу стверджувати, що основним завданням цієї науки є використання в дослідженні (очевидних чи прихованих) даних, позицій, підходів як психології, так і лінгвістики з метою розвитку знань у галузі природи мовлення і мови. Адже мова в мовленні відтворює мислення людини, яке є продуктом її когнітивної здатності та психіки; психіка як найскладніша сфера життєдіяльності людини є об'єктом вивчення психології – однієї з наук про людину [3, с. 4]; психічне життя людини охоплює психічні стани, психічні процеси (емоційно-вольові (почуття, воля), пізнавальні (відчуття, сприймання, мислення, уява, пам'ять, увага)) і психічні властивості (темперамент, здібності, характер).

Якщо лінгвістика визначає текст як «реально висловлене (написане) речення або сукупність речень, які можуть слугувати матеріалом для спостереження фактів даної мови [4, с. 49]», то в психолінгвістиці його характеризують як «опредмечену форму акту комунікації, мінімально необхідними компонентами якої являється предмет комунікації, автор і реципієнт [5, с. 82]».

Текст варто розглядати в рамках конкретної комунікації, при цьому форма і зміст текстів визначаються психолінгвістичними особливостями індивідів – учасників комунікації.

Однією із центральних проблем психолінгвістики є вивчення питання про особливості сприймання і розуміння як окремих повідомлень, так і цілих текстів. Учені підкреслюють складність та багатоплановість цих процесів, а також указують на їх тісну взаємодію.

Сприймання – це психічний процес відображення людиною предметів і явищ у цілому, у сукупності всіх їхніх якостей і властивостей при безпосередньому їх впливі на органи чуття [10, с. 268]. Він відбувається у взаємозв'язку з такими психічними

процесами особистості, як розуміння, мислення, мова, мовлення, почуття, воля та ін. Додамо, що мова і мовлення, поряд з умінням мислити, відіграють у сприйманні тексту провідну роль. Таким чином, сприймання тексту – це психічний процес відображення людиною змісту висловлювання під час безпосереднього впливу на органи чуття.

Сприймання як один із пізнавальних процесів має такі властивості: предметність, вибірковість, цілісність, структурність, константність, апперцепція, осмисленість [10, с. 269].

Предметність є набутою властивістю сприймання, що формується в процесі активної взаємодії суб'єкта з об'єктивним світом. Предметність сприймання виявляється у співвіднесенні відомостей про об'єкти із самими об'єктами як носіями певної інформації.

Важливою умовою успішного сприймання будь-якого тексту є його вибірковість. Вибірковість предмета сприймання зумовлюється потребами та інтересами людини, необхідністю в знаннях, професійною спрямованістю тощо.

Цілісність сприймання полягає в тому, що образи відображених предметів та явищ постають у свідомості в єдності багатьох якостей і властивостей. Сприймаючи певний об'єкт, ми виокремлюємо деякі його ознаки, аспекти, властивості й водночас об'єднуємо їх у єдине ціле, завдяки чому в нас виникає його цілісний образ. Цілісність тексту полягає у вичерпному викладенні теми, підпорядкованої досягненню поставленої мети.

Структурність сприймання виявляється в тому, що, відображаючи предмети та явища в цілісності, людина виокремлює в них різні елементи, компоненти, підсистеми тощо. Сприймаючи текст, ми осмислюємо його як єдине ціле, що має свою структуру. Константність сприймання забезпечується досвідом, що набувають у процесі індивідуального розвитку особистості, і має велике практичне значення. Якби сприймання не було константним, то при кожному кроці, повороті, русі, зміні освітлення ми не могли б розпізнавати те, що було відоме раніше.

Осмисленість сприймання полягає в тому, що відображені предмети та явища порівнюються з минулим досвідом людини,

відомостями і знаннями, на основі чого виникає відповідне ставлення до них. Завдяки осмисленню сутності та призначення предметів стає можливим цілеспрямоване їх використання, практична діяльність із ними. Сприймаючи предмет, ми можемо точно назвати його або сказати, що він нам нагадує.

У сприйманні важливу роль відіграє попередній досвід, знання, попередні уявлення особистості, інтереси, ставлення до життя, що є апперцепцією. Чим більше людина обізнана з певним об'єктом, то повнішим, точнішим і змістовнішим є її сприймання цього об'єкта.

Із сприйняттям інформації та тексту щільно пов'язаний процес розуміння, який складається з процесів декодування, перекладу інформації на внутрішню мову, інтерпретації, результативного пояснення, оцінки, пізнання, мисленнєвої діяльності.

Розуміння – це послідовна зміна структури ситуації від одного елемента до іншого; процес перекладу змісту тексту в іншу форму. Розуміння тексту є складною проблемою для різних галузей науки (філософії, психології, психолінгвістики, літературознавства, лінгводидактики). У психолінгвістиці розуміння є результатом сприйняття мовного повідомлення (тексту).

Розглядають розуміння і як своєрідну інтерпретацію, і як оцінку, і як засіб побудови власних ментальних процесів. Текст зрозумілий тоді, коли може бути висловлений іншими словами. Безперечно, процес розуміння тексту зумовлює формування особистих утворень змісту, емоційної оцінки подій тощо.

Як бачимо, у будь-якій галузі знань, у тому числі й психолінгвістиці, науковою основою теорій розуміння є герменевтична концепція. Вона полягає в тому, що розуміння починається з тлумачення готових думок і сформованих понять, щоб потім підвести їх під суть самих речей.

Процес сприймання і розуміння тексту являє собою ієрархічну систему, де в тісній взаємодії виступають низький, сенсорний та вищий смисловий рівні. Ієрархічність осмислення тексту виявляється в поступовому переході від інтерпретації

значення окремих слів до розуміння сенсу цілих висловлювань, а потім – до осмислення загальної ідеї тексту [8].

На думку Г. Богіна, текст сам спроможний «керувати процесом розуміння: починаючи з перших осмислених одиниць ділення в індивіда формується установка, яка пов'язана з прогнозуванням подальшого змісту. Розуміння перетворюється на композицію, починаючи від поєднання фонем до взаємозв'язку сюжетних епізодів [9]». Цей процес не є пасивним відтворенням почутого. Мовний вплив стає можливим лише при певній творчій діяльності адресата.

Таким чином, сприймання твору є керований автором процес його продукування адресатом. Він включає сенсорні процеси (відчуття), перцепцію (пізнання), рецепцію (розуміння).

Психолінгвісти, досліджуючи механізми, пов'язані з процесами сприймання, розуміння і створення зв'язного тексту наголошують на необхідності більш глибокого вивчення психічних процесів і закономірностей, що беруть участь у продукуванні й розумінні тексту [1, с. 150–171]. З погляду психолінгвістики текст розглядають в аспекті породження мовлення, побудови тексту, як продукт спілкування й аналізу тих компонентів, що забезпечують цей процес [2, с. 175].

Вихідним у психолінгвістиці є мовлення – «реалізація мовленнєвої діяльності, єдиний об'єктивний прояв мови» (О. Мельничук), «мова в конкретному виявленні як засіб спілкування (С. Єрмоленко) [2, с. 175]». І. Зимня визначає мовлення як своєрідний особливий спосіб формування і формулювання думки засобами мови [6].

Як відомо, у психологічних дослідженнях проблему мовлення розглядають у контексті з мисленням, адже слово виражає узагальнення, оскільки є формою існування поняття й думки.

Пізнання навколишнього світу починається з відчуттів, сприймань і породжує людське мислення. Воно супроводжує всі розумові процеси людини. Мислення є психічним процесом пошуків та відкриттів нового, істинного, глибинного внаслідок аналізу та синтезу навколишньої дійсності. У процесі мислення

людина пізнає світ узагальнено й опосередковано (через слово, текст). Воно безпосередньо пов'язане з навколишнім світом і є його відображенням.

Людське мислення в будь-якій формі неможливе без мовлення. Мислення і мовлення є складовими інтелекту людини. Мислення існує в матеріальній, словесній оболонці, що є однією з принципових відмінностей психіки людей та тварин. Завдяки слову думка не зникає. Дослідження Л. Виготського свідчать, що слово не лише називає предмет, тобто є його ярликом, але й завжди характеризує цей предмет чи явище, тобто є одночасно актом мовлення і мислення [11].

Генетично мовлення виникло разом із мисленням у процесі суспільно-трудової практики й поступово розвивалося в цій єдності. Але мовлення все ж виходить за межі співвідношення з мисленням і корелює зі свідомістю в цілому.

Індивідуальна свідомість кожної людини, не обмежуючись особистим досвідом, власними спостереженнями, завдяки мовленню насичується і збагачується результатами суспільного досвіду. Мовлення відображає буття, позначаючи його. Однак мова і мовлення – це поняття як схожі, так і відмінні.

Мовлення – це процес використання мови в спілкуванні. Іншими словами, це – мова в дії. Воно не існує і не може існувати поза мовою. Водночас мова функціонує як жива лише за умови активного використання людьми. Вона розвивається і вдосконалюється у процесі мовного спілкування [7, с. 89].

З усього сказаного випливає, що мовлення є практичним застосуванням потенційних можливостей мови як системи знаків у процесі мовленнєвої діяльності, яка може втілюватись у писемній та усній формах.

Процес вивчення мовлення людини має заглиблюватися у площину встановлення важливих особистісних властивостей, адже механізми сприймання, розуміння та породження мовлення є важливими не самі по собі, а з перспективи впливу мовленнєвої діяльності на генезу особистості, на специфіку становлення її пізнавальної, емоційної та мотиваційно-сміслової сфер.

Мовленню як діяльності притаманна узагальнена структура: воно має предметний мотив і мету (що сказати і для чого), становить собою суму мовленнєвих дій і вид активності, що спричиняється потребою в спілкуванні, самовираженні тощо, а також воно складається з послідовних фаз: орієнтування, планування, реалізації плану, контролю.

У психолінгвістиці мовленнєву діяльність визначають за її цілеспрямованістю й предметною мотивацією. Мовленнєва діяльність лежить в основі породження тексту [2, с. 177].

У мовленні тексти часто утворюються не лише з речень, а скоріше з їх сукупностей, що складають змістову й структурну цілісність. Адже інформація реченнями не тільки повідомляється, а й подається її розгорнутий зміст, тобто навколо змістового ядра з'являються додаткові повідомлення-речення. Характерними ознаками тексту є синтаксична єдність, зв'язність складових одиниць, певна інтонаційно-змістова спільність.

Як бачимо, з погляду лінгвістичних досліджень, текст є продуктом цілеспрямованого мовленнєвого акту, закінченим, об'єднаним спільною метою, змістовим цілим. Це єдність речень, розташованих у певній послідовності й пов'язаних між собою за змістом, інтонацією, стилем, спрямованістю за допомогою різних мовних можливостей.

За прагматичною спрямованістю (знаряддя акту спілкування між адресатом і адресантом із певною метою) текст має свою інформативну наповненість, тобто висвітлює окремий фрагмент мовної картини світу з різним ступенем об'єктивності.

Текст як елементарна (основна) одиниця мовлення – явище не тільки лінгвістичне, але й екстралінгвістичне. З погляду сучасної лінгвістики (що враховує лінгвістичні аспекти породження і сприйняття тексту) текст – продукт, створений мовною особистістю й адресований мовній особистості. До того ж у тексті реалізується антиномія – системність / індивідуальність, без якої зміст тексту не може бути пізнаним, а отже – буде мертвим.

Таким чином, розгляд тексту як елементу процесу комунікації дозволяє виокремити такі міркування: 1) текст є

породження (продукт) мовця; 2) текст є вербально вираженою і знаково зафіксованою реакцією на ситуацію; 3) текст утворюють формальні та змістовні категорії, які відображають екстралінгвістичні й власне лінгвістичні реальності; 4) текст живе саме в комунікації: у момент свого породження й сприйняття; 5) текст, будучи витвором людини, пов'язаний (бо не може не бути пов'язаним) з особливостями людської свідомості та мислення [13]. Як справедливо зазначає з цього приводу один із найвідоміших українських дослідників проблем тексту С. Васильєв, «...текст є найбільш звичним феноменом людської життєдіяльності, можливо, саме тому виникає уявлення, що текст є чимось само собою зрозумілим, цілком безпроблемним. Водночас, більш пильний погляд легко визначить, що поняття «текст» являє собою досить сильну абстракцію, яка приховує велику різноманітність конкретних явищ, ...і яка навіть піддає сумніву необхідність ототожнювати ці явища актом підведення їх під одне поняття [14, с. 53]».

Отже, текст є продуктом мовленнєвої діяльності, який перший раз народжується в момент створення його автором і може переживати повторні народження при сприйнятті його реципієнтом.

Як підсумок можна констатувати, що психолінгвістика – це наука, яка вивчає взаємозв'язки мови і мислення, вплив мови на психічний розвиток людини, психологічну зумовленість мовних явищ. Досліджує вона і формування мовної свідомості, діяльність людини як мовної особистості, закорінену в національну специфіку мовленнєвої поведінки і соціального символізму. З погляду психолінгвістики текст є продуктом діяльності людини, у якому втілюється й об'єднується його психологічний зміст, умови спілкування й особистість мовця. Текстом може бути запитання, коротка відповідь, просте чи складне речення або розгорнутий монолог. Як продукт мовленнєвої діяльності він об'єктивує предмет говоріння, тобто думки, опосередкованої мовою.

За умови лінгвістичного підходу до вивчення тексту, учених у першу чергу цікавлять мовні засоби, з допомогою яких можна зрозуміти задум автора й емоційний зміст висловлювання. Якщо

ж аналізувати текст із позицій психолінгвістики, то в центрі уваги постає мовна особистість, процеси його породження і сприймання, які розглядаються як результат мовленнєво-мисленнєвої діяльності особистості. Якщо лінгвістика розглядає текст як речення або сукупність речень, які є матеріалом мовленнєвої діяльності особистості, то в психолінгвістиці – це форма акту комунікації, компонентами якої є предмет комунікації, автор і реципієнт.

Звідси випливає, що будь-який текст повинен розглядатися в рамках конкретної комунікативної ситуації, а його форма і зміст визначається психологічними особливостями мовця.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в дослідженні тексту як об'єкта вивчення філософії, соціолінгвістики, герменевтики, стилістики, комунікативної лінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгводидактики та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Залевская А. А. Исследование речевого мышления в психолингвистике. Информационный тезаурус человека как база речемышлительной деятельности / Залевская А. А. – М. : Наука, 1985. – С. 150–171.
2. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Пентилюк М. І. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
3. Фрумкина Р. М. Психолінгвістика : [учеб. для студентов высш. учеб. заведений] / Фрумкина Р. М. – М. : Академия, 2001. – 320 с.
4. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / Ахманова О. С. – М. : Просвещение, 1957. – 362 с.
5. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография. Избранные труды : в 2 т. / Апресян Ю. Д. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – Т. 2. – 766 с.
6. Зимняя И. А. Лингвopsиxология речевой деятельности / Зимняя И. А. – М. : Московский психолого-социальный институт, Воронеж : НПО МОДЭК, 2001. – 432 с.

7. Загальна психологія : [навчальний посібник] / О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
8. Каменская О. Л. Текст и коммуникация : [учеб. пособие для институтов и факультетов иностр. яз.] / Каменская О. Л. – М. : Высшая школа, 1990. – 152 с.
9. Богин Г. И. Модель личности в ее отношении к разновидностям текстов : дис. ... доктора филол. наук / Гергий Исаевич Богин. – Л., 1984. – С. 25.
10. Мурзин П. Н. Текст и его восприятие / П. Н. Мурзин, А. С. Штерн. – Свердловск–М. : Прогресс, 1990. – 344 с.
11. Выготский Л. С. Психология развития человека / Выготский Л. С. – М. : Изд-во Смысл ; Эксмо, 2005. – 1136 с.
12. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / Леонтьев А. А. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
13. Серажим К. С. Текст як комунікативне вираження дискурсу / К. С. Серажим // Вісник Запорізького державного університету. – № 1, 2001. – С. 17–25.
14. Васильев С. А. Синтез смысла при создании и понимании текста / Васильев С. А. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 10 грудня 2012 року

УДК 372.881.1+81'42

Тетяна Швець, Наталія Швець
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ДОМАШНЄ ЧИТАННЯ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ НАД ТЕКСТОМ

Стаття присвячена дослідженню проблеми використання художніх творів як засобу формування стійких навичок читання, говоріння і письма у процесі оволодіння іноземними мовами. Зокрема, зроблено спробу виявити

специфіку роботи над текстом у межах занять з домашнього читання. Було встановлено, що заняття з домашнього читання сприяють формуванню навичок поглибленого розуміння і критичної оцінки прочитаного матеріалу.

Ключові слова: текст, художній твір, домашнє читання, етап роботи над текстом, етап навчання.

Статья посвящена исследованию проблемы использования художественных произведений как средства формирования стойких навыков чтения, говорения и письма в процессе овладения иностранными языками. В частности, сделано попытку выявить специфику работы над текстом в рамках занятий по домашнему чтению. Было установлено, что занятия домашнего чтения способствуют формированию навыков углублённого понимания и критической оценки прочитанного материала.

Ключевые слова: текст, художественное произведение, домашнее чтение, этап работы над текстом, этап обучения.

The article analyzes the problem of using works of fiction as means of formation of steady reading, speaking and writing skills in the process of mastering foreign languages. In particular, the attempt to reveal the peculiarity of text work at the home reading lessons has been made. It was determined that the home reading lessons stimulate the formation of deep understanding skills and the critical evaluation of the read material.

Key words: text, a work of fiction, home reading, a stage of text work, a stage of education.

Розвиток України на сучасному етапі, її входження до європейської освітньої системи ставить перед вітчизняною освітою принципово нові вимоги. Сучасний фахівець з іноземних мов повинен уміти працювати з джерелами інформації, вирішувати різноманітні проблеми, продукувати інформаційні повідомлення різних жанрів. Важливим у цьому плані є формування у майбутнього спеціаліста умінь самостійної роботи над текстом, оскільки текст, за визначенням М. А. К. Хеллідея, є мовою в дії [7, с. 142].

Текст, як форма діяльності мовця, має множинність ракурсів розгляду і вивчається у рамках таких напрямів, як лінгвістика тексту, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, теорія тексту, методика навчання іноземних мов. Однією з основних проблем методики навчання іноземних мов є відбір текстів для читання. Це

питання є особливо актуальним, коли йдеться про вибір текстів для організації домашнього читання, оскільки саме у рамках домашнього читання процес формування умінь роботи з текстом відбувається найбільш ефективно.

Текст як основа занять з домашнього читання постійно перебуває у колі інтересів вітчизняних та зарубіжних науковців. Проблема використання художніх текстів для організації занять з домашнього читання виступає предметом наукових пошуків О. Бігич, Ж. Тищенко, С. Фоломкіної, Н. Селіванової, В. Фадєєва та інших дослідників.

Метою статті є виявлення специфіки роботи над художнім текстом у межах занять з домашнього читання.

У процесі навчання іноземної мови домашнє читання посідає одне з провідних місць і виступає необхідною умовою і засобом оволодіння мовою. Головне призначення домашнього читання – отримання інформації з іншомовних текстів. Вибір художніх текстів як основи для організації занять з домашнього читання не випадковий. Деякі методисти вважають неефективним використання науково-популярної літератури для поглибленого читання, оскільки воно вимагає наявності певного рівня фахових знань, сформованості інтересу до теми викладу, в той час як інформація, що міститься у художніх творах, не потребує спеціальної підготовки читача до її сприйняття [2].

Мова художніх творів, відповідаючи, нормам сучасної літературної мови, є незамінним зразком при оволодінні іноземною мовою, і роль цього зразка особливо велика, оскільки мова вивчається поза межами мовного середовища. Книга надає можливість спостерігати за функціонуванням мови в мовленні автора та його героїв, стежити за способами викладу думки іноземною мовою і безпосередньо сприймати зміст прочитаного.

Будучи незамінним і невичерпним джерелом різноманітної екстралінгвістичної інформації, літературний твір розширює загальний світогляд студентів і створює природну основу для розвитку їхнього мислення. Торкаючись найбільш цікавих та актуальних проблем сучасності, висвітлюючи історичні події, будучи багатим сюжетними асоціаціями, літературний твір

вимагає як виконання розумових операцій, так і участі у процесі спілкування, і саме тому є основою для розвитку вмінь і навичок усного мовлення.

Вибір книг для домашнього читання має дуже велике значення і зумовлює у значній мірі ефективність даного аспекту діяльності студентів. При виборі книг повинні братися до уваги певні вимоги. Так, книги повинні містити матеріал, що дає можливість органічно поєднати у навчальному процесі освіти і виховання студентів, щоб читання та обговорення книги сприяло морально-етичному вихованню студентської молоді та робило прямий вплив на формування у неї демократичного світогляду, правильних ідейно-естетичних позицій і високого художнього смаку.

Твори, обрані для читання, повинні бути написані літературною мовою, адже вони використовуються у якості зразка при вивченні іноземної мови. Саме тому слід якнайповніше використовувати художні твори зарубіжних авторів, які відображають мовне багатство народу-носія мови. Це повинні бути твори, які сприятимуть ознайомленню студентів зі словниковим складом мови, різними функціональними стилями мовлення й існуючими у мові засобами виразності, за допомогою яких вони б навчилися викладати власні думки іноземною мовою.

Літературні твори повинні бути доступні як за мовою, так і за змістом, з чого випливає, що вони повинні читатися у певній послідовності – від менш до більш важких, відповідно до етапу навчання. Доступність книги визначається рядом показників як об'єктивного, так і суб'єктивного порядку.

До об'єктивних показників відносяться особливості самого тексту: доказовість і смислова закінченість думки; глибина і складність світорозуміння і світовідчуття художника; притаманна йому індивідуальна манера сприйняття світу та оформлення своїх вражень у художні образи; своєрідність композиційної побудови та засобів типізації й індивідуалізації образів; мовна стандартність або оригінальність та самобутність мови.

Суб'єктивними показниками є: ступінь володіння іноземною мовою, тобто відсоток незрозумілих слів, виразів і граматичних

конструкцій та наявність специфічних для українського читача труднощів, що гальмують розуміння тексту; знання реалій і знайомство з естетичними та філософськими поглядами автора, характерними рисами епохи; наявність досвіду розуміння, тобто вміння відгадувати недовомлене, продовжити думку письменника, утримати в пам'яті повідомлену раніше інформацію.

Книги для домашнього читання повинні бути цікаві студентам, відповідати їх віковим особливостям, бути актуальними, мати напружений розвиток сюжету і бути багатими на зображувані у них події. Обрані для читання книги повинні розширити світогляд студента, доповнюючи його знання з історії, літератури і країнознавства, отримані ним під час лекційних курсів, знайомлячи його через бачення автора і за допомогою створених автором художніх образів з різними соціальними явищами епохи, національними історико-культурними традиціями народу країни, мова якого вивчається, побутом і символікою поведінки цього народу. Форма повідомлення знань через вивчення художніх творів впливає не тільки на розум, але й на почуття студента і формує його дух, привчаючи його до критичного осмислення і тлумачення фактів і відомостей, що повідомляються книгою, до самостійної оцінки змісту твору.

У зв'язку з вищезазначеним, для домашнього читання частіше слід обирати книги, в яких описуються сучасні студентам події. Тому при появі нових книг (за умови їх відповідності меті навчального процесу) слід оперативно замінювати застарілі книги новими і більш актуальними. Частота використання того чи іншого критерію при виборі книг для занять з домашнього читання повинна бути різною у залежності від етапу навчання. Так, вимога художньої цінності книги може не враховуватися на початковому етапі навчання, оскільки вирішальним моментом тут є можливість безпосереднього розуміння книги, що читається.

Цьому, однак, слід надавати все більшого значення при виборі книг для просунутого етапу навчання. Вимога мовної та змістовної доступності книги від курсу до курсу втрачає свою актуальність, оскільки вже до кінця третього курсу студент практично може читати книги будь-яких труднощів (окрім книг

вузькоспеціального характеру). Тому, починаючи з четвертого курсу, такі моменти, як наявність мовних труднощів можуть не братися до уваги.

У залежності від етапу навчання здійснюється і сам процес читання і розуміння іншомовного тексту. Так, на початковому етапі навчання розуміння тексту відбувається, головним чином, шляхом так званого «розшифрування», коли зміст визначається за допомогою опори на вивчені граматичні правила і на довідкову літературу, в основному на словники. Такий вид читання змінюється, у міру оволодіння мовою, частковим «розшифруванням», за якого більша або менша частина матеріалу розуміється безпосередньо, а інша розшифровується.

За умови вищого ступеня володіння мовою розуміння відбувається миттєво, на основі набутого досвіду. На відміну від читання-розшифрування таке читання у методичній літературі прийнято називати читанням з безпосереднім розумінням. Слід зауважити, що у більшості мовних вузів знання студентів першого курсу дають можливість розпочинати читання відразу з частковим розшифруванням, минаючи першу стадію навчання читання. Зусилля викладачів також спрямовані на те, щоб звести «розшифрування» до мінімуму. Досягається це шляхом виконання попередніх вправ, ключових слів, іноді навіть анотування. Змінюється також характер усних висловлювань студентів за прочитаним.

Якщо на початковому етапі навчання висловлювання, як правило, неоригінальні ні за формою, ні за змістом, тобто заздалегідь підготовлені (переказ прочитаного близько до тексту, заучування уривка напам'ять), то на просунутих етапах навчання висловлювання стають непідготовленими (оригінальними) як за формою, так і за змістом (вільна бесіда, коментування прочитаного, дискусія тощо).

Таким чином, поступово зростає відсоток творчої мовленнєвої діяльності студента. Від етапу до етапу змінюється також співвідношення між навчанням студента розуміння іншомовних текстів і навчанням його усним висловлюванням. На початковому етапі навчання студент стикається при читанні

літератури іноземною мовою не тільки з великою кількістю нової для нього лексики, а й з численними структурно-граматичними труднощами. Тому на цьому етапі навчання слід приділяти багато уваги навчанню читання як виду мовленнєвої діяльності.

На просунутому етапі навчання, коли структурно-граматичні труднощі при розумінні, як правило, вже подолані, коли, завдяки інтенсивному читанню літератури, студенти вже навчилися розпізнавати конструктивні засоби іноземної мови і коли їм вже знайома більша частина лексичного складу мови, навчання читання вже не є необхідністю. Отже, на просунутому етапі навчання основна увага, має бути приділена розвитку навичок усного мовлення.

На цьому етапі навчання підвищується також роль самостійної роботи студента над книгою. На цей час він вже швидко схоплює зміст тексту, вміє долати мовні труднощі, що зустрічаються у ході читання, робити нотатки з прочитаного, передавати зміст прочитаного (докладно або у стислій формі), коментувати його і формулювати основні думки уривка і всього твору іноземною мовою. У зв'язку з розвитком умінь і навичок читання іншомовних текстів і вмінням реалізувати отриману інформацію у ході говоріння, зі зростанням темпу читання і кількості сторінок для читання на тиждень, керівництво з боку викладача перестає бути такою необхідністю, як на молодших курсах, і центр ваги може бути перенесений на самостійну роботу студентів.

Словниковий матеріал, який містить література для домашнього читання, відбирається відповідно до вимог чинної програми на основі розроблених методистами загальних принципів відбору словникового матеріалу. Відібраний на такій основі словниковий матеріал оформляється у вигляді так званих «розробок» за окремими книгами. При укладанні таких розробок рекомендується брати до уваги як функціональну неоднорідність мовного матеріалу, який міститься у книзі, що читається, так і дидактичні принципи повторюваності матеріалу та врахування мовних труднощів. Доцільно давати словниковий матеріал у розробці окремо – як матеріал для репродуктивного і для

рецептивного засвоєння – і включати туди окрім нового і частково знайомого матеріалу (нові значення і нове вживання лексичних одиниць, засвоєних вже в іншому значенні, іншому вживанні або іншій сполучуваності) також вже знайомий лексичний матеріал, необхідність багаторазового повторення якого пов'язана з наявністю у ньому спеціальних мовних труднощів, які виникають при говорінні або при розумінні.

Словниковий матеріал, що використовується у репродуктивному плані, повинен бути достатнім не тільки для викладу змісту книги, що читається, а й для забезпечення комунікації у найбільш типових життєвих ситуаціях спілкування, тобто він повинен бути відібраний відповідно до тематичного принципу у вузькому і широкому смислі слова. Розробка повинна містити характерний для кожної конкретної ситуації спілкування словник, типові для цієї ситуації розмовні кліше та граматичні моделі. При відборі словника, призначеного для його рецептивного засвоєння, слід у першу чергу брати до уваги його цінність для розуміння змісту написаного.

У лексичному матеріалі можуть бути виділені два основних шари: слова, важкі для розуміння у лінгвістичному плані у силу своєї мовної специфіки, і словниковий матеріал, важкий для розуміння в екстралінгвістичному плані внаслідок незнання студентами того фактичного матеріалу, який за ним стоїть, але добре відомий носіям мови, що вивчається.

На початковому етапі навчання лексичний матеріал обраної книги повинен бути зведений до необхідного мінімуму, що досягається шляхом виключення всіх слів і виразів, які не є необхідними у першу чергу для досягнення поставленої мети навчання. До розробки не включаються ті слова, які цінні у комунікативному плані, але не відносяться до теми, яка вивчається за підручником, фразеологічні вирази, еквівалентні за своєю функцією слову, синоніми тощо. Виключається також весь так званий «потенційний фонд», тобто все те, що може бути зрозуміле без спеціального вивчення: знайома з попереднього мовленнєвого досвіду лексика, інтернаціональні слова, що збігаються за значенням, звуковою та графічною формою з їх аналогами у рідній

мові, похідні слова, значення яких легко може бути зрозуміле завдяки знанню кореневого слова та правил словотвору, складні слова, значення яких виводяться зі складових їх компонентів, а також фразеологічні вирази з простою семантикою тощо. Багатозначні слова доцільно включати у розробку лише в їх основних або необхідних для висвітлення потрібної тематики значеннях.

Поповнення словникового запасу студента відбувається від етапу до етапу у вигляді концентричних кіл, до яких включаються нові слова і вирази при постійному залученні лексики, відомої з попереднього етапу. На різних етапах навчання повинні застосовуватися різні критерії її відбору. Наприклад, такий критерій відбору, як здатність слова виконувати службову оформлювальну або уточнюючу функцію, може не враховуватися при відборі словника для засвоєння на старших курсах, оскільки більшість цих слів входить до словникового мінімуму молодших курсів.

І, навпаки, від курсу до курсу має бути все ширше представлений синонімічний принцип відбору. У міру оволодіння іноземною мовою повинен також підвищуватися відсоток ознайомлення студентів з рядами еквівалентів словам рідної мови, з тим, щоб на старших курсах ці ряди були представлені з необхідною для здійснення комунікації повнотою. Окрім того, на просунутому етапі навчання все більшої актуальності повинен набувати такий критерій відбору, як наявність семантичних і структурних розбіжностей між співвідносними лексичними одиницями мов, що контактують. Так, якщо на початковому етапі навчання у першу чергу беруться до уваги значення і структури, які збігаються з співвідносними словами і моделями у рідній мові, то в подальшому наголос при відборі лексики повинен робитися на семантичних та структурних розбіжностях.

Отже, можна зробити висновок, що розширювати словниковий запас студентів від етапу до етапу навчання доцільно не лише за рахунок введення нових лексичних одиниць, а й за рахунок включення до нього невідомих студентам значень або лексико-семантичних варіантів вже знайомих слів, збільшення синонімічних й антонімічних рядів, розширення рядів еквівалентів

словом рідної мови, додавання похідних і складних слів до гнізд однокореневої лексики, поповнення словника фразеологічними зрощення і фразеологічними єдностями тощо. Поповнення словника від етапу до етапу йде за двома напрямками – як вшир, так і вглиб. При цьому слід зазначити, що для початкового етапу навчання більш характерне розширення словникового запасу, а для просунутих етапів – його поглиблення.

Важливим є також питання про розробку системи вправ для засвоєння навчального матеріалу. Заняття з домашнього читання на всіх курсах складаються, як правило, з трьох етапів: підготовчого, основного, завершального. Метою першого етапу роботи над книгою є повідомлення студенту попередньої інформації про книгу: про письменника, час і епоху, в які відбуваються описувані події, про основну думку книги, щоб викликати інтерес до книги, допомогти швидше зорієнтуватися в її змісті, спрямувати увагу на ті місця книги, які несуть у собі її смисл і зняти труднощі, які можуть виникнути при читанні, викликані головним чином незнанням фактів лінгвокраїнознавчого характеру, оскільки робота з подолання мовних труднощів ведеться при обговоренні кожного окремого уривка книги.

Студент отримує установку, тобто готовність сприймати новий зміст таким чином, який безпосередньо залежить від попередньо отриманої інформації. На цьому етапі застосовуються такі види роботи, як вступна бесіда викладача, короткі повідомлення студентів інформативного характеру за заданими раніше темами, запитання викладача до студентів та студентів один до одного з метою уточнення отриманих відомостей і перевірки правильності розуміння отриманої інформації. Відсоток невідповідного мовлення тут досить невеликий внаслідок самої специфіки цих занять, але він може бути збільшений, якщо розширити коло обговорюваних питань. Можна запропонувати студентам, наприклад, дати оцінку певному явищу, висловити свою думку з якогось питання, дати додатковий ілюстративний матеріал, провести аналогію зі знайомими йому книгами тощо.

При обговоренні творчості письменника можна запитати студентів, які загальні риси притаманні його творам і що відрізняє його твори від творів інших письменників.

Другий етап роботи над книгою складається з обговорення чергового уривка книги і вправ, спрямованих на закріплення мовного матеріалу, який зустрівся у ньому. Тут можуть бути рекомендовані два варіанти проведення занять: обговорення половини тижневої норми читання і виконання лексичних вправ або обговорення тижневої норми читання на одному аудиторному занятті і лексичні вправи на іншому.

На цьому етапі використовуються такі види роботи, які забезпечують як контроль, так і навчання розумінню і говорінню. Студентам пропонується сформулювати основну думку уривка або його частин, визначити хід думок автора, виділити моменти, які мають смислове навантаження, дати заголовки до окремих частин уривка або скласти план до прочитаного у вигляді запитань чи тез. Проводиться також перевірка розуміння правильності важких у мовному відношенні місць уривка. Зміст прочитаного переказується студентами детально або у стислій формі, за планом, який містить ключові слова, або без нього, залежно від того, яке завдання поставлене викладачем. Студенти висловлюють також свою думку з приводу характеру дійових осіб, дають оцінку їх вчинків і коментують окремі події. Паралельно з обговоренням змісту уривка проводиться робота з уведення і закріплення словникового матеріалу.

Специфіка останнього, завершального або оглядового етапу полягає у тому, що увага студента акцентується вже в основному на змісті висловлювання, а спосіб вираження висловлювання відходить на другий план. Мовленнєве спілкування стає максимально наближеним до природнього. Висловлювання студентів мають більш творчий характер. Якщо на початку роботи над книгою їхні висловлювання мали головним чином інформативний характер, на основному етапі – інформаційно-описовий з окремими елементами суб'єктивної оцінки, то тепер елемент суб'єктивної оцінки стає домінуючим у висловлюваннях студентів. Ними наводяться приклади з метою обґрунтування

власної думки, підбираються факти для їх зіставлення з іншими і їх узагальнення, висловлюються судження. Змінюється також і сам характер обговорення книги. Так, якщо спочатку мова йшла про окремі вчинки героїв і мотивацію цих вчинків і хід подій викладався студентами у хронологічній послідовності або у міру його висвітлення у книзі, тобто обговорення носило більш конкретний і детальний характер, то зараз воно стає більш узагальнюючим.

Основна увага приділяється вузловим питанням змісту та систематизації окремих думок та ідей твору за основними проблемами (характеристика дійових осіб, типовість або нетиповість їх зображення, зв'язок твору з дійсністю, зі світоглядом художника, актуальність твору у наші дні, особливості композиції, сюжету, мови тощо). Основними формами роботи тут відповідно є повідомлення студентів з окремих тем, що мають узагальнюючий характер, запитання викладача студентам і студентів один до одного, дискусія.

Виконуючи перелічені вище види робіт, студент повинен не тільки використовувати раніше вивчені у ході мовленнєвої діяльності мовні засоби, а й мобілізувати наявний у книзі, новий для нього мовний матеріал. Для засвоєння цього нового матеріалу частина навчального часу (більша або менша – у залежності від етапу навчання і складності матеріалу) відводиться на виконання лексичних вправ, яким можуть передувати обговорення відповідних епізодів книги, включатися у саме обговорення (наприклад, у вигляді завдання використовувати у ході відповіді ключові слова) або слідувати за обговоренням при повторенні матеріалу і контролі його засвоєння. При складанні вправ прийнято враховувати вид мовленнєвої діяльності (читання чи усне мовлення) і мовний матеріал, функціонуючий у кожному з цих видів. Однак, оскільки читання й усне мовлення функціонально взаємопов'язані, читання служить джерелом інформації для усного мовлення, а володіння усним мовленням забезпечує розуміння тексту, то при укладанні вправ буває важко провести чітку межу між вправами, спрямованими на розуміння тексту, і вправами у говорінні. З огляду на цю взаємодію видів

мовленнєвої діяльності, можна говорити лише про вправи, спрямовані переважно на розуміння тексту, і про вправи, спрямовані переважно на розвиток навичок говоріння.

Переважно на поглиблене розуміння тексту зорієнтовані наступні види вправ:

а) вправи, завданням яких є полегшення розуміння важких у мовному відношенні місць книги: аналіз речень зі складною граматичною структурою, семантизація важких слів і словосполучень, визначення значень незнайомих слів за їх словотворчими елементами і контекстом, переклад, пояснення значень безеквівалентної лексики;

б) вправи, завданням яких є полегшення сприйняття студентом екстралінгвістичної інформації: пояснення значення реалій, підшукування назв до окремих розділів або композиційних єдностей, обґрунтування авторської назви розділів або всієї книги, запитання та відповіді за змістом книги, мотивація поведінки героїв та їх характеристика.

Переважно на розвиток розмовних навичок спрямовані такі види вправ, як спостереження прикладу-контексту, відтворення заданих лексичних одиниць у заданому контексті, диференційовані вправи, підстановчі вправи, складання сполучень із заданим словом, вживання матеріалу у заданій ситуації, вживання побіжно згаданого матеріалу у заданій ситуації, наведення прикладів на задані слова, складання ситуацій, оповідань, діалогів за ключовими словами, переказ, що вимагає насичення фабули заданими лексичними одиницями, запитання (але вже не з метою контролю розуміння, як у першому випадку, а для реалізації висловлювання з певної теми), бесіда, дискусія тощо. Обидві ці групи вправ можуть бути за своїм характером як мовними, так і мовленнєвими вправами, які у більшій чи меншій мірі відтворюють природну мовленнєву комунікацію, у ході якої використовуються всі відомі студенту мовні засоби.

Специфіка етапу навчання повинна виявлятися головним чином у мовному наповненні вправ, тобто у ступені труднощів лексичного матеріалу і в ступені складності граматичних структур. На початковому етапі навчання, коли необхідно поступово і

у певній послідовності оволодіти окремими елементами мови і виникає необхідність у виконанні окремих дій з окремими мовними одиницями, особливо велику роль відіграють мовні вправи. Зважаючи на відсутність у студентів навичок й умінь вільного користування іноземною мовою на початковому етапі, великою є також відсоток підготовленого мовлення, вправи є менш творчими і повинні через певні проміжки часу повторюватися (в інших варіантах).

На другому етапі навчання, коли відбувається синтез окремих засвоєних навичок, збільшується роль мовленнєвого етапу, вправи стають творчими. Проте мовні вправи продовжують займати чільне місце у системі вправ оскільки і тут триває засвоєння нових елементів мовлення.

На завершальному етапі навчання, коли навчальні операції все більше наближаються до природного акту мовлення, центр ваги переноситься на мовленнєві вправи. У зв'язку з накопиченням достатнього досвіду користування іноземною мовою, оволодіння окремими елементами мови відбувається вже інакше, ніж на початковому етапі, тому змінюється не тільки відсоток мовних вправ, а й їх характер: вони стають творчими і комунікативними і проводяться переважно на рівні не нижче висловлювання.

Отже, матеріал, що опрацьовується на заняттях з домашнього читання, забезпечує формування у студентів навичок точного і глибокого розуміння іншомовного тексту, охоплення змісту й утримання в пам'яті інформації значного обсягу, уміння критично оцінювати прочитане. Домашнє читання забезпечує також активізацію відібраного словникового матеріалу, формує уміння передавати зміст прочитаного (докладно або у стислій формі) і вести бесіду як за змістом книги, так і за передбаченими програмою темами.

Як специфічна форма організації роботи над художнім текстом домашнє читання забезпечує стійке формування навичок різних видів мовленнєвої діяльності, тобто слугує засобом навчання читання, говоріння і письма, а також сприяє вирішенню у процесі навчання іноземних мов завдань, що потребують

спеціального навчального і змістового контексту.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні можливості використання науково-популярної літератури для занять з домашнього читання на мовних факультетах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігич О. Б. Навчання домашнього читання іноземною мовою у середніх навчальних закладах / Бігич О. Б., Тищенко Ж. О. // Іноземні мови. – 2000. – № 2. – С. 51–53.
2. Воропаева Н. Ф. Отбор и организация текстов для чтения : (англ. яз., неяз. вуз) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения» / Н. Ф. Воропаева. – М., 1992. – 22 с.
3. Селиванова Н. А. Домашнее чтение – важный компонент содержания обучения иностранным языкам в средней школе / Н. А. Селиванова // Иностранные языки в школе. – 2004. – № 4. – С. 21–26.
4. Селиванова Н. А. Литературно-страноведческий подход к отбору текстов для домашнего чтения / Н. А. Селиванова // ИЯШ. – 2008. – № 1 – С. 61–64.
5. Фадеев В. М. Домашнее чтение в старших классах, его организация и приёмы контроля / В. М. Фадеев // Иностранные языки в школе. – 1979. – № 6. – С. 29–30.
6. Фоломкина С. К. Некоторые вопросы обучения чтению на иностранном языке в неязыковом вузе / С. К. Фоломкина // Методика и психология обучения иностранным языкам: хрестоматия / сост. Леонтьев А. А. – М. 253–260.
7. Хэллiday М. А. К. Место «функциональной перспективы предложения» в системе лингвистического описания / М. А. К. Хэллiday // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Лингвистика текста. – М. : Прогресс, 1978. – С. 138–148.

Стаття надійшла до редакції 25 січня 2013 року

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 811.161'344

Екатерина Акимова
(г. Тула, Россия)

РУССКОСТЬ АЛЕКСАНДРА ПРОХАНОВА: РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА СРЕДСТВАМИ ФРАЗЕОЛОГИИ

У статті відображені результати дослідження форми і змісту концепту російськості на матеріалі художніх текстів Олександра Проханова. Зроблена спроба виділити й проаналізувати специфіку репрезентації центрального концепту картини світу письменника за допомогою фразеологічних одиниць. Дослідження доводить, що виявлення та аналіз особливостей функціонування фразеологічних одиниць у художній літературі сприяє розумінню своєрідності фразеологічної картини світу в цілому.

Ключові слова: концепт російськості, художні тексти, картина світу письменника, фразеологічні одиниці.

В статье отражены результаты исследования формы и содержания концепта русскости на материале художественных текстов Александра Проханова. Предпринята попытка выделить и проанализировать специфику репрезентации центрального концепта картины мира писателя посредством фразеологических единиц. Исследование доказывает, что выявление и анализ особенностей функционирования фразеологических единиц в художественной литературе способствует пониманию своеобразия фразеологической картины мира в целом.

Ключевые слова: концепт русскости, художественные тексты, картина мира писателя, фразеологические единицы.

In the article the study's results of the forms and a concept of Russianness on the materials of the Alexander Prokhanov's literary texts are described. It deals with an attempt to allocate and analyze a specificity of a representation of the writer's central concept of a world picture by means of phraseological units. Research suggests that the identification and analysis of the functioning of phraseological units in literature contributes to understanding identity phraseological picture of the world as a whole.

Key words: a concept of Russianness, literary texts, a picture of the writer's world, phraseological units.

Изучение национальной концептосферы является исследованием идеального аспекта системы «культура». Концепт всегда нуждается в интерпретации, потому что в нем соединены понятия и представления, стандартизованность и уникальность. Национальные концепты, как и национальные концептосферы, не могут быть точно определены, но могут быть описаны. Возможности культурной и межкультурной коммуникации связаны с характером культур, образующих национальный культурный мир, или, иначе говоря, национальную концептосферу. Ее ядро, срединную часть составляют те черты, которые свойственны всем народам и формируются из сравнительно ограниченного набора концептов и констант. Это земля, родина, мир, религия, труд, семья, материнство, отцовство, рождение, жизнь, смерть... Каждый из них, выраженный словом, представляет лишь вербальный облик концепта.

Русский язык – оформляющее начало Русского сознания. И насколько могуч язык – еще мощнее и непомернее сознание, т. к. очень часто Русскому человеку «не хватает слов», чтобы в полноте выразить мысль.

Как отмечает профессор Ф. Фархутдинов, особое место в русском понимании Руси-Родины занимают пословицы о Москве. Пословицы о Москве показывают, что славилась она невестами, колоколами да калачами, что не раз она сгорала от копеечной свечи [18]. Герои Александра Проханова не раз упоминают о Москве как *Третьем Риме*. Наиболее показательными в этом плане становятся романы «Господин Гексоген», «Крейсерова соната», «Холм», «Пятая империя», «Теплоход „Иосиф Бродский”», «Алюминиевое лицо», «Русский», «Человек звезды», в которых обозначенная ФЕ встречается около двух десятков раз. Ср.: «... *Москва перестает быть «Третьим Римом» и становится наконец «Новым Иерусалимом»...* [9, с. 619]». Кроме того, особое место в языке писателя занимают ФЕ *Москва златоглавая, Москва слезам не верит*. Ср.: «*Не был в Москве восемнадцать лет. – Марк оживленно разглядывал мелькавшие дома, фонари, рекламы, лица женщин по тротуарам. – Видел все мировые столицы, а приехал сюда, и, представляете, сердце забилося! Родина, Москва*

златоглавая! [10, с. 225]». В данном случае явным становится отождествление города Москвы с целой страной и русским народом. Что касается второй ФЕ, выраженной в форме целого предложения с предикативной основой, то в одном случае она претерпевает трансформации. Ср.: «... *Вы едете покорять Москву, и она, не верящая слезам, поверит вашей красоте, вашей доброте, вашей искренности* [10, с. 179]»; «*Лось лежал посреди двора, одна нога вытянута, как струна, с веревкой... <...> Опять все сошлись над добычей, разглядывали её, вырывали из спины ключья жесткого меха, нюхали. <...> В десять рук оттянули белую мездру с отверстием пули, и Старик, взяв колун, принялся бить стертым тупым железом в хлюпающую отходящую кожу. – Бей его по костям. Чтоб чужие боялись. – Глянь, слёзы текут! – Москва слезам не верит* [12, с. 233]». В первом случае трансформация затрагивает формальную сторону фразеологизма: грамматические изменения приводят к исчезновению предикативной основы и появлению обособленного определения, выраженного причастным оборотом. Во втором примере наблюдаем изменения в семантике ФЕ: «говорится тогда, когда чьи-либо слезы, жалобы, сетования не вызывают сочувствия, не могут помочь [7, с. 175]». Речь охотников не имеет никакого отношения к столице, а употребление ими фразеологизма обусловлено чисто ситуативным фактором. Но такой пример у Проханова, скорее, относится к единичным. Важность значения лексемы Москва подтверждает и пример лексического варьирования в пословице *Земля слухами полнится*: «*Обеими руками схватил (Сабрыкин – Е. ладонь Алексея и долго тряс, проходя вслед за хозяином в комнату. – Видите ли, Москва слухами полнится* [8, с. 244]». С одной стороны, наличие и частотность данных фразеологизмов в романах обусловлены тем, что именно Москва наиболее часто становится местом действия, полем, на котором разворачиваются разнообразные события. С другой стороны, образ столицы, создаваемый посредством ФЕ, перерастает в один из элементов концепта русскости.

У Александра Проханова русскость сопряжена с чувством гордости за *Русскую Победу*, радости от ожидания наступления

Русского века и горечи от осознания гибели *Русской Атлантиды*. В понимании русскости Проханов одновременно и традиционен, и новатор. «Если проследить путь русской исторической, религиозной, философской мыслей, изложенных старославянскими литерами или современным компьютерным шрифтом, то обнаружится, что основная русская идея сводится к тому, что Россия – это иная страна. Русский народ, русское государство – абсолютно отличны от прочего мира. Инобытие являлось основой русского сознания [14]». Есть определенный круг понятий, который убеждает нас в том, что русский взгляд на себя самих и на свой мир существует. Его вслед за В. Далем мы можем увидеть в материалах «Толкового словаря живого великорусского языка», где в словарной статье «Русак» приведены обороты, простые и понятные каждому человеку: *Здесь русским духом пахнет; Не стерпело русское сердце; Русский ум – задний ум; русский Бог; русский час; Русское: сухо, бреди (подымайся) по самое ухо!; русское спасибо; русская рубаха; С ним по-русски не сговоришь; русским счетом*. Даже беглый взгляд на приведенный перечень оборотов позволяет увидеть, что они в сжатом виде отражают этническое осмысление русскости [18]. Материалы словарной статьи словаря Даля показывают признаки русскости, осознаваемые самими русскими. Эти признаки могут быть чисто внешними, отражающимися в одежде, обуви, прическе, кухне и т. д.; но они могут быть и сущностными, глубинными, проявляющимися в восприятии или оценке того или иного явления действительности, в понимании себя и своего места в мире. Внимание писателя Александра Проханова сосредоточено именно на внутреннем мире героя, а значит, и на внутренней, ментальной и духовной стороне концепта русскости.

Ф. Фархутдинов связывает одну из «русских» особенностей с восприятием времени: русскость и ход времени [18]. Именно этим можно объяснить использование в речи таких своеобразных единиц измерения времени как *русский час; московский час; русский месяц; деревенский месяц*. Именно поэтому во фразеологии Проханова распространяется *русское время, русский век, русское инобытие, русское будущее*. Ср.: «Оглянулся и увидел

темный гранит и на нем серо-седое лицо женщины, которую он видел во сне на летучих санях, и которая, по словам Ольги Дмитриевны, была хранительницей русского времени [15, с. 416]», « ... Но над Русью светает... Ты и я – мы две половины расколотого зеркала. Сложим эти две половины, и в них, как в волшебном стекле, отразится Русское Будущее [13, с. 43]».

Следующей характерной чертой русскости Фархутдинов считает понятие меры. Внутренне русскость проявляется и в особом понимании меры, которая оказывается этнически маркированной (*По латыни два алтына, а по-русски шесть копеек; Русским счетом будет всего столько-то...*); а также в знании этой меры или в ее незнании: *Я свою меру знаю; не знает меры кто-л.; Душа всему мера [1, с. 7].* Мера у русских оказывается личностно окрашенной и наполненной особым содержанием: каждый человек знает свою меру и этим отличается от других людей. Видимо поэтому в русской среде осуждается, когда кто-то подходит к другим со своей меркой: *Ты по себе-то не меряй всех; Ты по себе людей не равняй; Он всех по себе меряет*). При этом своеобразие русского проявления меры просматривается в таком стереотипе поведения, как руководство речевой формулой *Я бы на твоём месте...* В этом смысле любопытно рассуждение Е. Яковлева, который считает, что провозглашенная еще Протагором идея меры («Человек – мера всех вещей»), позднее развитая в эпоху Ренессанса, в движении «Бури и натиска», отразившаяся в формуле раннего Маркса «Человек умеет производить по меркам любого вида» и концепции «одномерного человека» Г. Маркузе, характерна лишь для европейского менталитета. При этом Е. Яковлев убежден, что «для русского человека характерна безмерность, в которой есть черты отрицательные, ужасающие и черты положительные, возвышенные. Эта безмерность антиномична и не разрешима не только в пределах рассудка, но и разума [19, с. 11–12]». Фархутдинов отмечает «неубедительность доводов Е. Яковлева об отсутствии чувства меры у русских людей. Помимо внутреннего понимания меры, важного для отдельного человека, есть и внешнее ее понимание, которое тоже личностно окрашено. При

этом личностная окрашенность внешнего понимания меры оказывается важной для других людей, для социума». Думается, что и для Александра Проханова и для его героев *русская мера*, несомненно, существует и находит выражение в ФЕ *русская правда, русская справедливость*. Ср.: «Россия спасена, торжествует **«русская правда»**, **«русская справедливость»**» [8, с. 482]». Однако, как видим, писатель не распространяется по поводу конкретного семантического наполнения данных ФЕ, он просто констатирует факт: они есть.

С понятием меры своеобразно связывается ФЕ *Русский Праведник*. Николай Плужников, герой «Крейсеровой сонаты», наполовину умерший человек, наполовину бессмертная душа, приходит в мир людей и становится проводником и носителем этой самой меры. Ср.: «Окстись! Ты же русский сын! Оглянись скорей! К нам идет Праведник!.. Пора встречать **Русского Праведника!**» [11, с. 288]».

Наибольшую частотность в языке Проханова получили фразеологизмы, реализующие связь русскости и осмысления мира. К ФЕ, в семантике которых проявляется связь русскости и осмысления мира, в идиостиле Проханова следует относить фразеологизмы: *русская альтернатива, Русская победа, русская идея, Русская Палестина, Русская Атлантида, Русская Империя, Русская цивилизация, русская рулетка, Русский Мир, Русский Космос, Русский Рай, русский ад, Русский хаос*.

В вопросе о концепте русскости, как отмечает Андрей Савельев в работе «Архипелаг Святая Русь», особняком стоит мысль о том, «что проблема «русскости» была не столько задачей подкрепления антропологическими исследованиями самоочевидной реальности русского народа, сколько «политическим концептом» без всякой опоры [16]. Русскость героев Проханова напрямую связана с феноменом Советского Союза, не мыслится без советского этапа (по-прохановски, без «Четвертой империи»). «Дон-Кихот по-советски» – такое определение Проханову дает Александр Дугин. «После августа 1991 года наши отношения изменились качественно. Я утратил остатки осторожности в отношении «советской» фигуры.

Проханов, видимо, решил идти навстречу тем идеям и концепциям, которые не укладывались ранее в вялотекущие взгляды «официальных государственников». Я думаю, что сам он испытал глубочайший шок. Проханов верил в Советское Государство, был предан Советскому Государству, служил Советскому Государству и его Системе. Проханов, певец Системы, остался верен Системе, даже когда она рухнула [6, с. 12]».

Александра Проханова называют «летописцем своего времени, изобразившим в романах все войны, революции и катастрофы, произошедшие в России в конце XX – начале XXI века». Русскую национальную идею ещё 250 лет назад сформулировал Иван Шувалов: «Сбережение народа». В нашем веке эти слова повторил Александр Солженицын. Но Александр Проханов, как замечает Сергей Беляков, решительно с этим не согласен. «Или великая Россия – или никакой России не нужно. Россия и русские живут во имя мистической Русской Победы и Русского Рая [2, с. 14]».

Критики отмечают многогранность писательской манеры Проханова: «резок и угловат, мужественен и вроде бы излишне холоден», и в то же время «порой лиричен до прозрачности сиреневого апрельского заката» [3, с. 16]. В основе событий романа «Скорость тьмы» лежит легенда о так называемой «Русской Атлантиде» – стране Молоде, которая ушла под воду и жители которой приняли библейскую смерть. В творчестве Проханова особое место занимают религиозные мотивы, образы праведников, бессмертной души, небесного Рая. Но в романе «Скорость тьмы» появляется новый, связанный с затопленной страной, образ Рая, получающий свое наименование через фразеологическую форму: *«Ходит легенда, что где-то на дне находятся врата Русского Рая. Пусть миф, пусть легенда. Но она дает основание создать целую индустрию туризма. Хотите попасть в Русский Рай, садитесь на теплоход, плывите в море, погружайтесь в аквалангах и ищите свои золотые ворота* [15, с. 138]». Обратившись к терминологии А. Григорьевой, отметим, что рассматриваемая фраза употребляется писателем в качестве своеобразного «поэтического фразеологизма», обладающего яркой образностью [17, с. 12].

Рассмотренный фразеологизм так или иначе призван репрезентировать религиозные прохановские мотивы, своеобразные потому, что в процессе их раскрытия рождаются и получают дальнейшее развитие образы *русских богов* («*Между нынешним народом и небом, где обитают «русские боги», святые праведники, неусыпные молитвенники, между нами и хранящими нас ангелами распростерся непроницаемый экран, опущен «железный занавес», не пропускающий прану...*» [13, с. 152]), *русского Ангела* («*У России есть свой Человек Неба. Это Юрий Гагарин. Он олицетворяет русскую силу, благородство, красоту, целомудрие. Недаром его называют **русским Ангелом***» [8, с. 40], а самому Русскому Раю противопоставлен *Русский ад* («*Эта клиника, как и недавняя колония строгого режима, являет собой образ **русского ада**, в который превращена его (Алексея – Е. А.) несчастная родина* [8, с. 396]»).

Рассматриваемые фразеологизмы наделены в романах Проханова сюжетообразующей функцией. Для примера обратимся к «увертюре, посвященной собственно катастрофе «Курска» [5, с. 599] – роману-трагифарсу «Крейсерова соната»: «*Из-за груды рассыпанных, пламенеющих сердцевиной арбузов выскочила молодая седовласая женщина с зелеными глазами. Кинулась на творящееся возмездие скинхеда, вцепилась ему в кожанку... – Окстись! Ты же русский сын» Оглянись скорей! К нам идет Праведник!.. Пора встречать **Русского Праведника!**.. [11, с. 288]»; «*Граждане бомжи!.. – гремел расходящийся воронкой звук. – К вам обращаются агенты спецподразделения «Блудущие вместе»!.. В ваших рядах находится некто, кто называет себя **Русским Праведником!**.. Он – самозванец!.. Он не прошел всероссийскую перепись населения и тем самым нарушил гражданский долг!.. Отдайте его нам, мы занесем его в учетную книгу, поставим на лоб штемпель переписи и отпустим обратно!.. Граждане бомжи, повторяю!.. / – Это за тобой? – спросил Плужникова Иван Иванович. – Ты – **Русский Праведник?** / – Я – странник... Явился неизвестно откуда... [11, с. 444–445]». *Русским Праведником* называют в романе «душу» капитана-лейтенанта Сергея Плужникова, погибшего при**

затоплении подводного крейсера «Москва», согласно писательскому замыслу. «Душа» подводника имеет телесную оболочку и приходит в мир живых людей, с борта погибшей «Москвы» в Москву-столицу, терпящую нравственную гибель и духовное разложение, с миссией спасения. Наименование образа героя романа в процессе развития событий в художественном мире произведения становится окказиональной субстантивной фраземой, способствующей пониманию *русскости* писателем Александром Прохановым.

Таким образом, одной из центральных составляющих картины мира Александра Проханова является концепт *русскость*, а фраземы с компонентом-адъективом *русский* в своем составе играют важную роль в его репрезентации. Употребление их призвано, с одной стороны, раскрыть особенности индивидуальной писательской манеры автора, а с другой, – становятся способом характеристики художественных образов героев. Выявление и анализ особенностей функционирования фразеологических единиц в романах Александра Проханова, условий и следствий окказиональных фразеологизмов способствует пониманию своеобразия фразеологической картины мира писателя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аникин В. П. Мудрость народов // Пословицы и поговорки народов Востока. – М. : Издательство восточной литературы, 1961. – С. 7–20.
2. Беляков С. Апология злодея / С. Беляков, А. Проханов // Частный корреспондент. – № 10. – 2009. – С. 12–14.
3. Бондарев Ю. В. Творец / Бондарев Ю. В. // День литературы. – 1998. – № 8. – С. 15–17.
4. Бондаренко В. Хранитель времени / В. Бондаренко // Проханов А. А. Собрание сочинений : В 15 т. – М. : Книжный Клуб Книговек, 2010 – Т. 1. – С. 5–64.
5. Данилкин Л. Человек с яйцом. Жизнь и мнения Александра Проханова / Данилкин Л. – М. : Ad marginem, 2007. – 664 с.

6. Дугин А. Г. Палладин пустоты / Дугин А. Г. // День литературы. – 1998. – № 8. – С. 17–21.
7. Жуков В. П. Словарь русских пословиц и поговорок / Жуков В. П. – М. : Русский язык, 1991. – 534 с.
8. Проханов А. А. Виртуоз / А. А. Проханов // Проханов А. А. Собрание сочинений. В 15 т. / А. А. Проханов. – М. : Книжный Клуб Книговек, 2010. –
Т. 12: Виртуоз : роман. Третий тост: рассказы. – 766 с.
9. Проханов А. А. Господин Гексоген / А. А. Проханов // Проханов А. А. Собрание сочинений. В 15 т. / А. А. Проханов. – М. : Книжный Клуб Книговек, 2010. –
Т. 6: Господин Гексоген : роман. – 701 с.
10. Проханов А. А. Красно-коричневый / А. А. Проханов // Проханов А. А. Собрание сочинений. В 15 т. / А. А. Проханов. – М. : Книжный Клуб Книговек, 2010. –
Т. 5: Красно-коричневый : роман. – 860 с.
11. Проханов А. А. Крейсера / А. А. Проханов // Проханов А. А. Собрание сочинений. В 15 т. / А. А. Проханов. – М. : Книжный Клуб Книговек, 2010. –
Т. 8: Крейсера соната : роман. – 574 с.
12. Проханов А. А. Лось / Проханов А. А. // А. А. Проханов. Иду в путь мой: повести и рассказы / А. А. Проханов. – М. : Вече, 2003. – С. 227–235.
13. Проханов А. А. Пятая империя / А. А. Проханов // Проханов А. А. Собрание сочинений. В 15 т. / А. А. Проханов. – М. : Книжный Клуб Книговек, 2010. –
Т. 11: Пятая Империя : роман. – 735 с.
14. Проханов А. А. Симфония Пятой империи / А. А. Проханов. – Режим доступа к публикации : <http://lib.rus>.
15. Проханов А. А. Скорость тьмы / А. А. Проханов // Проханов А. А. Собрание сочинений. В 15 т. / А. А. Проханов. – М. : Книжный Клуб Книговек, 2010. –
Т. 15: Скорость тьмы : роман. Третий тост : рассказы. – 607 с.
16. Савельев А. Архипелаг Святая Русь / А. Савельев. – Режим доступа к публикации : [http:// www. rus-arhipelag.ucoz.ru/publ](http://www.rus-arhipelag.ucoz.ru/publ).

17. Третьякова И. Ю. Оказиональная фразеология : монография / И. Ю. Третьякова. – Кострома : КГУ им. Некрасова, 2011. – 290 с.
18. Фархутдинов Ф. В. Такое простое и понятное слово русски / Фархутдинов Ф. В. – Режим доступа к публикации : <http://www.slovo.ru/iv-edu.ru/Vestnik>
19. Яковлев Е. Г. Заглянуть в самую бездну! (О некоторых онтологических чертах русского духа) / Е. Г. Яковлев // Русская культура и мир : Тезисы докладов участников Международной научной конференции. – Нижний Новгород, 1993. – С. 11–14.

Стаття надійшла до редакції 25 січня 2013 року

УДК 001.891.32:81'38[821.111-4(94)+ 821.161.2/1+ 821.162.1]

Марина Альошина
(м. Київ, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ВІДТВОРЕННЯ СТИЛІСТИКИ В ПЕРЕКЛАДІ

У статті проаналізовано теоретичні основи відтворення стилістики при перекладі на матеріалі романів Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна» (на прикладі перекладів М. Загірньої, Н. Грінченко, В. Митрофанова, І. Стещенко, К. Чуковського, Н. Дарузес, Я. Білінського та М. Тарновського). Показано, що дослідження відтворення стилістики в перекладі дає можливість окреслити основні спільні та відмінні риси її передачі різними авторами.

Ключові слова: стилістика, стиль, переклад, аналіз, літературна норма.

В статтє проанализированы теоретические основы воспроизведения стилистики в переводе на материале романов Марка Твена «Приключения Тома Соєра» и «Приключения Гекльберри Финна» (в переводе М. Загирней, Н. Гринченко, В. Митрофанова, И. Стещенко, К. Чуковского, Н. Дарузес, Я. Билинского и М. Тарновского). Показано, что исследования воспроизведения стилистики в переводе позволяет выделить основные общие и отличительные черты ее передачи разными авторами.

Ключевые слова: стилистика, стиль, перевод, анализ, литературная норма.

The author has analysed the theoretical basis of translation stylistics on the material of Mark Twain's novels «The adventures of Tom Sawye» and «Adventures of Huckleberry Finn» (translated by M. Zagirnyia, N. Hrinchenko, V. Mytrofanov, I. Steshenko, K. Chukovski, N. Daruzes, Ya. Bilinski, M. Tarnovski). It is shown that the research of stylistic reproduction in translation enables outline common differences and similarities of its reproduction by different authors.

Key words: *stylistics, style, translation, analysis, literary norm.*

Відтворення стилістики твору становить чи не найбільшу проблему для перекладача. Від якості перекладу залежить повнота відображення індивідуального стилю автора художнього твору. Адже перекласти необхідну інтонацію, ритм, мелодику неможливо, її потрібно відчувати. Зауважимо, що стилістика перекладів визначається добою появи, завданнями перекладача та мірою його талановитості. Отже, це питання і досі залишається актуальним. Крім того, будь-який переклад несе у собі відбиток індивідуальності перекладача, на який впливають літературні традиції та течії, що сформувалися протягом поколінь. Тому переклади одного й того самого твору різними перекладачами демонструють істотні відмінності у застосуванні стратегій і тактик перекладу, різні підходи до вивчення домінантних рис ідіостилу автора, а також суб'єктивне розуміння специфіки цільової аудиторії.

Проблеми стилю та перекладу досліджували такі зарубіжні й вітчизняні науковці як: Дж.Боаз-Бес, К. Вейлс, П. Вердонк, Г. Гачечіладзе, К. ДіМарко, В. Куайн, Г. Ліч, Т. Паркс, Г. Рен, П. Сімпсон, П. Тороп, Д. Фрімен, С. Холкомб, М. Шот, Ю. Еткінд, В. Коптілов, І. Кашкін, Т. Ляшенко, В. Мироненко, М. Новікова, О. Чередниченко, О. Павловська, Д. Петренко, Ф. Салімова, С. Ткаченко, Н. Фатєєва та ін.

Метою статті є дослідити та проаналізувати особливості відтворення стилістики при перекладі на матеріалі романів Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна» в українських, російських та польських перекладах.

У своїй праці «Першотвір і переклад» [1] відомий український дослідник та перекладознавець В. Коптілов зауважує, що у художньому перекладі якнайточніше відображення змісту

оригіналу має органічно поєднуватися з якнайглибшим відтворенням його стилю. Оскільки деякі специфічні стильові риси не завжди знаходять належне втілення в українській мові. Так, наприклад, слова, вжиті в непрямому значенні, метафори, сленгізми становлять значні труднощі для перекладу та підбору вдалого відповідника українською мовою, часто в таких випадках відбувається мовна інтерференція [1, с. 134–158]. Тому щоб передати стиль автора перекладачу треба вміти підібрати відповідні виразні засоби, вжиті в оригіналі, використовувати найкращі ресурси мови [1, с. 14]. Відомий перекладач і теоретик І. Кашкін [див. у 1, с. 134–158] зазначав, що, не послаблюючи вимог щодо загальної відповідності змальованій у першотворі дійсності, перекладач повинен відтворювати стилістичну форму автора відповідно до його творчої манери [1, с. 134–158].

Для нашого дослідження це має велике значення, оскільки ранні переклади прози Марка Твена тяжіють до розмовної мови, мають риси «одомашнення», тоді як пізніші переклади тяжіють до літературної норми. Часто трапляється зміна стилістичної тональності першотвору в перекладі, а оскільки стиль, художня форма оригіналу завжди є змістовною, то будь-яка її модифікація безумовно впливає на сприйняття змісту. Історія літератури дає чимало прикладів так званого одомашнення першотворів у результаті їхнього перекладу. «Одомашнення» відбувалось у двох типах перекладацьких версій – книжно-літературній та народно-розмовній. Особливою є тенденція до надмірного увиразнення стилістичних засобів оригіналу в перекладі, заміни стилістично нейтральних одиниць стилістично маркованими, здебільшого розмовного характеру [2, с. 154–155]. Так, ми можемо спостерігати, що ранні переклади романів Марка Твена, виконані М. Загірньою та Н. Грінченко тяжіють до розмовної мови, мають риси оповідності та просторіччя. Натомість переклади, виконані І. Стешенко та В. Митрофановим тяжіють до літературної норми, а через це іноді далші від оригіналів.

Слід додати, що переклад неможливий без інтерпретації. Як зазначає Ю. Еткінд, переклад – це завжди порівняльна стилістика двох мов [1, с. 69]. Таким чином, перекладаючи художній твір ми

повинні зберігати елементи оригіналу, підбираючи відповідники в рідній мові, при цьому важливо дотримуватись тональності першотвору. Зокрема, збереження стилю полягає у вживанні в тексті перекладу стилістичних відповідників, що вживаються в оригіналі, адже кожен елемент стилю художнього твору в перекладі повинен відповідати системі стильових засобів оригіналу [1, с. 134–158].

Відома українська дослідниця М. Новікова у своїй праці «Прекрасен наш союз. Литература – Переводчик – Жизнь» [10] наголошує, в художніх творах немає жодного слова, яке підлягає «просто перекладу», перекладу без інтерпретації, оскільки всі елементи без виключень входять в контекст. Крім того, переклади, позбавлені стилю та інтерпретаційної установки не можуть відповідати оригіналу [10, с. 125]. Грузинський перекладач Г. Гачечіладзе вважає, що на стиль перекладача впливають три фактори: первинна дійсність («живе життя» автора), вторинна дійсність («словесна»), дійсність первинна («живе життя перекладача») [2, с. 41]. Сучасний естонський теоретик перекладу, представник Тартуської школи П. Тороп стверджує, що є два типи перекладу: формальний та експресивний. Так, формальний тип намагається передати всі особливості «плану вираження», але майже не враховує особливості сприйняття нового, іншокультурного читача. Експресивний тип передає тільки загальний зміст, але повністю орієнтований на сприйняття [2, с. 64]. На думку Ж. Мунена, якщо перекладач відступає від дослівної точності, то він це робить через причини, за якими стоїть вся його «цивілізація» [2, с. 210].

Відтак, потрібно знати межі, в яких можна змінювати форму, не руйнуючи змісту. Зміст оригіналу можна передати досить повно і стилістично правильно за допомогою різних засобів [10, с. 134–135]. Зауважимо, що стиль перекладу не визначається однозначно «характером літературної мови, що історично склався». Крім того, як вважає М. Новікова, деклараціями автор може й брехати (свідомо чи несвідомо). Стилем він брехати не може. Як зауважує дослідниця, стиль – це *правда*: правда, яку сповідує (а не декларує) автор [10, с. 134–135].

На думку англійської перекладачки, професора університету Східної Англії, Ж. Боаз-Бее [14], розуміння стилю дуже важливо для літературного перекладу, щоб правильно передати стилістичні ефекти одного тексту в іншому. Адже саме стилістика дозволяє нам підкреслити незвичність того чи іншого вислову. Дослідниця наголошує, що знання стилістики розширить обізнаність перекладача та допоможе зробити правильний вибір при перекладі тексту [14].

Американський філософ В. Куайн [3] зауважує, що перекладаючи лексичні одиниці, не можна орієнтуватися на схожість позначуваних об'єктів, так як значення кожного з використаних слів може містити додаткові відтінки, властиві тому чи іншому мовному контексту, а у зв'язку з цим, переклад неможливий, так як не можна передати за допомогою однієї фрази весь контекст іншої мови [3]. Так, канадська вчена К. ДіМарко, зазначає, що іноді необхідно змінювати стиль при перекладі для того, щоб мова перекладу звучала більш природно [15].

Дослідження відтворення стилістики в перекладі дає можливість окреслити основні спільні та відмінні риси її передачі різними авторами. Порівняння стилістичних особливостей досліджуваних творів та їх українських перекладів романів Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна», виконаних Марією Загірньою та Настею Грінченко, Володимиром Митрофановим та Іриною Стешенко, російських перекладів, виконаних К. Чуковським та Н. Дарузес та польських перекладів, виконаних Я. Білінським та М. Тарновським допоможе детальніше дослідити особливості рецепції англомовних художніх текстів в Україні, що сприятиме глибшому розумінню процесу становлення і розвитку перекладу. Розглянемо декілька прикладів перекладів роману «Пригоди Тома Соєра», виконаних М. Загірньою, В. Митрофановим, К. Чуковським та Я. Білінським:

But if ever I get off this time, I lay I'll just waller in Sunday schools! And Tom began to snuffle a little [11, с. 56]. У М. Загірньої: *Ну, вже як пощастить цього разу викрутитися з лиха, то вже не пустуватиму більше в недільній школі! Том тихенько захлипав* [4, с. 95]. У В. Митрофанова: *Ну, та якщо цього разу пронесе господь,*

мене вже й кийком не виженеш із недільної школи! – І Том почав тихенько шморгати носом [6, с. 78]. У К. Чуковського: *Ну, сели только я спасусь от беды, на этот раз, я буду дневать и ночевать в воскресной школе. Том начал тихонько всхлипывать* [8, с. 39]. У Я. Білінського: *Ale teraz przysięgam, że jeżeli wyjdę z tego żywy, to przez całe życie będę chodził do szkoły niedzielnej! I Tomek zaczął z lekka pochlipywać* [12, с. 42].

Версія М. Загірньої тяжіє до розмовно-побутового стилю, через що її переклад доволі близький до оригіналу. Слід відзначити, що вислів «get off this time» перекладачка відтворила як «якщо пощастить викрутитися з цього лиха», тоді як формально це можна відтворити як «вийти сухим з води». Тут Марія Загірня вдалася до одомашнення, зауважимо, що «waller» вона відтворила як «пустувати». М. Митрофанов натомість використовує літературний стиль. Він переклав фразеологічний вислів як «якщо пронесе господь», чим підсилив емоційність вислову. Версія К. Чуковського звучить стилістично нейтрально. Фразу «get off this time» перекладач відтворює як «спасусь от беды», що доволі точно передає оригінал висловлювання, проте перекладач замінює окличне речення розповідним. Варіант Я. Білінського також тяжіє до літературної норми, а через те дальший від оригіналу висловлювання. Фразу «*But if ever get off this time*» перекладач відтворює як «*Ale teraz przysięgam, że jeżeli wyjdę z tego żywy*» (Але тепер я клянусь, що якщо я вийду з цього живим), що не відповідає тональності оригіналу висловлювання.

The villagers had a strong desire to tar-and-feather Injun Joe and ride him on a rail for body-snatching, but so formidable was his character that nobody could be found who was willing to take the lead in the matter, so it was dropped [11, с. 61]. Маємо такі переклади цього уривку: *Правду сказати, людям дуже хотілося запакувати в тюрму індіанця Джо за крадіжку трупів; але всі боялися його як огня і не знайшлося ні одного сміливого, щоб почати цю справу, так це й лишилося* [4, с. 105]. Цей варіант М. Загірньої має риси просторіччя. Фразу «*to tar-and-feather Injun Joe*» перекладачка відтворила як «запакувати в тюрму індіанця Джо», хоча дослівно це означає «обмазати в смолу та пір'я», тим самим її варіант

дальший від оригіналу висловлювання (можливо, маємо в цьому випадку звичайну перекладацьку помилку). Натомість вислів «*so formidable was his character*» перекладачка відтворила як «всі боялися його як огня», чим зробила вислів надто емоційно забарвленим, але наприкінці ми бачимо пом'якшення тональності перекладу: «*it was dropped*», що формально значить «це покинули», М. Загірня відтворила нейтральним «так це й лишилося».

Городяни мали велике бажання обквецяти індіанця Джо дьогтем, викачати в пір'ї і в такому вигляді провезти по містечку: хай би знав, як викрадати трупи, але його надто боялися, тож ніхто не наважився стати призвідником такого діла і нічого з того не вийшло [6, с. 85]. Версія В. Митрофанова більш стилістично забарвлена і точніше передає зміст, «*tar-and-feather Injun Joe*» він передає як «обквецяти індіанця Джо дьогтем, викачати в пір'ї», що цілком відповідає змістові й тональності оригіналу твору. Його версія цілком точно передає зміст висловлювання.

У обитателей городка было сильное желание наказать Индейца Джо за похищение трупов: вымазать его дегтем, вывалить в перьях и вывезти из города верхом на шесте. Но он внушал такой страх, что не находилось никого, кто решился бы взять на себя в этом деле почин, а потому оно не достоялось [8, с. 43]. Версія К. Чуковського тяжіє до унормованого літературного стилю, через що дальша від оригіналу висловлювання.

Mieszkańcy miasteczka mieli wielką ochotę rozprawić się z pół-Indianinem za znieważenie i obrabowanie zwłok. Ale tak bardzo wszyscy się go bali, że nikt nie chciał pierwszy z nim zacząć [12, с. 47]. Я. Білінський переклав фразу «*to tar-and-feather Injun Joe*» як «*ochotę rozprawić się z pół-Indianinem*» (розправитись), чим дещо пом'якшив тональність оригіналу. В цілому його варіант дальший від оригіналу висловлювання. Перекладач також відтворив цей вислів двома реченнями, тоді як в оригіналі маємо одне.

Розглянемо декілька прикладів перекладу роману «Пригоди Гекльберрі Фінна», виконаних Н. Грінченко, І. Стешенко, Н. Дарузес та М. Тарновського:

I don't know; but it's so. I got some of their jabber out of a book. S'pose a man was to come to you and say Polly-voo-franzy – what would you think? 'I wouldn't think nuff'n; I'd take en bust him over de head. Dad is, if he warn't white. I wouldn't 'low no nigger to call me dat [11, с. 227]. Маємо такі переклади цього уривку: *Не знаю, але це так. Я трошки навчився з книжки по їхньому. Уяви собі, приходить до тебе чоловік і говорить: «Пуллі ви френзі?» Ти що на це тоді сказав би, га? – Нічого не скажу, а візьму та й дам йому по потилиці... Звісно, як що він не білий. Ні за що я не дозволю негрові так мене лаяти...* [5, с. 121]. Н. Грінченко використала тут розмовно-побутовий стиль, її версія звучить у природній тональності. В її перекладі «*Polly-voo-franzy*» фонетично точно відтворено на «Пуллі ви френзі», що надає її перекладу потрібного забарвлення та колориту. Натомість вираз «*I'd take en bust him over de head*» Н. Грінченко переклала як «візьму та й дам йому по потилиці», що дещо пом'якшило переклад порівняно з оригіналом.

Не знаю, але так воно є. Я читав у книжці про їхні дурні теревені. Ось, приміром, підходить до тебе чолов'яга та й каже: «Парле ву франсе?» Що ти тоді подумаєш? – Анічогісінько я не подумаю, а тільки затоплю йому в пику – звісно, якщо той чолов'яга не білий. Щоб я дозволив негрові так мене виляяти [7, с. 288]! І. Стешенко використала тут літературний стиль. Фразу «*Polly-voo-franzy*» перекладачка відтворила цілком правильним «*Парле ву франсе?*», що не зовсім відповідає просторіччю оригіналу, де цю французьку фразу перекинуто, а вираз «*I'd take en bust him over de head*» – як «затоплю йому в пику», чим змінила тональність оригіналу на більш різку. Крім того, перекладачка використала окличне речення в кінці, тоді як в оригіналі – розповідне.

Не знаю отчего, только это так. Я в книжке читал про ихнюю тарабарщину. А вот если подойдет к тебе человек и спросит: «Парле ву франсе?» ты что подумаешь? – Ничего не подумаю, возьму да и тресну его по башке, – то есть если это не белый [9, с. 200]. Позволю я негру так меня ругать! Варіант Н. Дарузес також тяжіє до літературної норми. Вона теж

використовує окличне речення в кінці та інверсію, чим підсилює тональність оригіналу. Колоритне «*I'd take en bust him over de head*» перекладачка відтворює як «тресну его по башке», що робить висловлювання більш різким.

Ja sam nie wiem jak, ale tak jest, wiem to z pewnością. Widziałem nawet ich gadanie w jednej książce. Przypuść tylko, że przyjdzie ktoś do ciebie i powie: Parle-wu-franse, cóż ty na to? – A nic! Dałbym mu kulakiem w głowę. To jest, dałbym, gdyby to nie był człowiek biały. Murzynowi nie pozwoliłbym na takie wymyślanie [13, с. 43]. Переклад М. Тарновського також тягнє до літературної норми, перекладач відтворив фразу «*I'd take en bust him over de head*» як «*Dałbym mu kulakiem w głowę*» (дав би йому кулаком в голову), чим загалом відтворив тональність оригіналу.

He was well born, as the saying is, and that's worth as much in a man as it is in a horse, so the Widow Douglas said, and nobody ever denied that she was of the first aristocracy in our town; and pap he always said it, too, though he warn't no more quality than a mud-cat, himself [11, с. 247]. Маємо декілька перекладів цього уривку: Він походив з панського роду, а це, кажуть, так саме важно за-для людини, як порода за-для коня – мені говорила вдова Дуглас, а про неї вже ніхто не скаже, що вона не найбільша аристократка в нас у городі. Батько теж уважав, що дуже важно походити з панського роду, хоча в його самого було стільки ж аристократизму, як у якого карася [5, с. 158]. І. Стешенко переклала цей уривок так: Був він, сказати б, доброї породи, а для людини це так само важливо, як і для коня, казала Дугласова вдова, а ніхто не заперечував, що в її жилах текла найаристократичніша кров у цілому нашому місті; та й батько мій також це казав, хоча вся його родина – кумового наймита дитина [7, с. 311]. У Н. Дарузес: Как говорится, в нем была видна порода, а это для человека очень важно, все равно как для лошади; я слышал это от вдовы Дуглас, а что она была из первых аристократок у нас в городе, с этим никто даже и не спорил; и мой папаша тоже всегда так говорил, хотя сам-то он не породистой дворянки [9, с. 217]. У М. Тарновські: *Imci pan Grangeford był szlachcicem, jak mówią, dobrze urodzonym, a to się*

ceni i w człowieku, i w koniu. Tak mawiała wdowa Douglas, należąca do najpierwszej w naszym miasteczku arystokracji [13, с. 55].

Варіант Н. Грінченко тяжіє до розмовної мови, крім того, перекладачка розділила висловлювання оригіналу на два речення, фразу «*well born*» перекладачка відтворила як «*панського роду*», а «*he warn't no more quality than a mud-cat, himself*» переклала як «*хоча в його самого було стільки ж аристократизму, як у якого карася*», що не зовсім відповідає оригіналу висловлювання. У І. Стешенко це відтворено як «*доброї породи*» та «*кумового наймита дитина*», що надає їй перекладу відповідного оригіналові стилістичного забарвлення. У Н. Дарузес «*порода*» та «*сам-то он не породистей дворяни*», що є найближчим до тональності оригіналу, а у М. Тарновського «*well born*» відтворено «*był szlachcicem*» (був шляхетичем), а фразу «*and pap he always said it, too, though he warn't no more quality than a mud-cat, himself*» перекладач випустив, що важко назвати припустимим.

Отже, вже найперші переклади романів Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна», виконані М. Загірньою та Н. Грінченко демонструють риси розмовної мови та просторіччя, проте майстерно відтворюють тональність оригіналу. Хоча в ранніх перекладах часом спостерігається одомашнення, та це свідчить лише на користь перекладів, які мають свою родзинку та звучать в природній розмовній тональності. Пізніші переклади, виконані В. Митрофановим та І. Стешенко тяжіють до літературної мови, часом надмірно стилістично забарвлені, а через те іноді дальші від оригіналу творів. Щодо російських перекладів, то класичний переклад К. Чуковського та Н. Дарузес доволі часто демонструють нейтральну тональність і, будучи виконані засобами нормативної літературної мови, втрачають важливі стилістичні риси оригіналу. Водночас ці переклади та майже завжди доволі точно відтворюють зміст висловлювання. Польські переклади виконані Я. Білінським та М. Тарновським, також тяжіють до літературної норми, проте звучать дещо спрощено, часом деякі стилістично забарвлені елементи просто пропущені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коптілов В. В. Першотвір і переклад / В. В. Коптілов. – К. : Либідь. – 1972. – С. 134–158.
2. Чередниченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
3. Куайн У. В. Слово и объект / У. В. Куайн. – М. : Логос-Праксис, 2000. – 386 с.
4. Марк Твен. Пригоди Тома Сойєра / Марк Твен ; пер. з англ. М. Загірня. – К. : Школа. – 1907. – 295 с.
5. Марк Твен. Пригоди Гекльберрі Фінна / Марк Твен ; пер. з англ. Насті Грінченко. – К. : Школа. – 1908. – 420 с.
6. Марк Твен. Пригоди Тома Сойєра / Марк Твен ; пер. з англ. В. І. Митрофанов. – К. : Школа, 2002. – 281 с.
7. Марк Твен. Пригоди Гекльберрі Фінна / Марк Твен ; пер. з англ. І. І. Стешенко. – К. : Школа, 2002. – 400 с.
8. Марк Твен. Пригоди Тома Сойєра / Марк Твен ; пер. з англ. К. Чуковський. – К. : Україна, 1996. – 237 с.
9. Марк Твен. Приключения Тома Сойєра. Приключения Гекльберрі Финна. – К. : Радянська школа, 1984. – 350 с.
10. Новикова М. О. Прекрасен наш союз. Литература – переводчик – жизнь / М. О. Новикова. – К. : Радянський письменник, 1986. – 41 с.
11. Mark Twain. The adventures of Tom Sawyer. The adventures of Huckleberry Finn. – London : University of Canterbury. – 2001. – 396 p.
12. Jan Biliński. Przygody Tomka Sawyera, Beskidzka Oficyna Wydawnicza, Bielsko-Biała 1999. – 161 s.
13. Mark Twain. Przygody Hucka/Przełożył Marcei Tarnowski. – Wrocław : Promocja, 2001. – 159 s.
14. Electronic resource. – The regime of access :
http://www.academia.edu/382300/Stylistics_and_Translation
15. Electronic resource. – The regime of access : <http://www.mt-archive.info/AMTA-1994-DiMarco.pdf>

Стаття надійшла до редакції 22 грудня 2012 року

*Ольга Волошина
(м. Маріуполь, Україна)*

ПАРЕМІОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ ПРАВДА/ІСТИНА В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто питання здатності паремійних одиниць як ціннісного лінгвокультурологічного джерела ілюструвати історію розвитку певних концептів та фокусувати їх стале осмислення. Визначено специфічні риси ментального та етнічного характеру сталих значень досліджуваного концепту; визначено потенціал концепту «Правда–Істина» у формуванні особливостей індивідуальної та колективної свідомості (на матеріалі порівнянних мов).

Ключові слова: *концепт, паремійна одиниця, картина світу, світорозуміння, ментальні характеристики етносу.*

В статье рассмотрены вопросы способности паремийных единиц как ценностного лингвокультурологических источников иллюстрировать историю развития определенных концептов и фокусировать их застывшее осмысления. Определены специфические черты ментального и этнического характера застывших значений исследуемого концепта, определены потенциал концепта «Правда–Истина» в формировании особенностей индивидуальной и коллективной сознания (на материале сопоставимых языков).

Ключевые слова: *концепт, паремийная единица, картина мира, миропонимания, ментальные характеристики этноса.*

The article deals with the questions of paremia units' power as sources of the lingual and cultural which are used to illustrate the history of certain concepts and to help their better comprehension. The specific features of the mental and ethnic frozen values of a concept are determined; the potential of the concept «truth / truth» in the formation of the features of individual and collective consciousness (based on comparable languages) is analyzed.

Updating the concept of true / truth paremiosfer comparable languages identifies an important role of historical information level in the formation of its value component in Ukrainian

Key words: *concept, paroimia, conception of the world, comprehension, ethnic mental characteristics.*

Метою даного дослідження є вивчення паремійних одиниць як ціннісного лінгвокультурного джерела, що має здатність яскраво ілюструвати історію розвитку більшості ідеальних концептів, зокрема досліджуваного концепту «Правда–Істина», та допомогти їх кращому та більш повному розумінню. Відповідно вважаємо за доцільне в рамках дослідження виконати наступні завдання: на основі пареміологічної картини світу розглянути певний когнітивний простір та визначити специфічні риси ментального та етнічного характеру сталих значень досліджуваного концепту; визначити потенціал концепту «Правда–Істина» у формуванні особливостей індивідуальної та колективної свідомості; визначити складові ціннісного фону, що формується за допомогою пареміологічної картини світу в кожній мові. Дослідження здійснено на матеріалі англійської, української та новогрецької мов.

За визначенням В. Анікіна та Ю. Круглова, паремійна одиниця – це «...короткий, усталений, ритмічно організований вислів, що має здатність бути часто вживаним у мовленні за аналогією». Основними ознаками паремій дослідники називають категоричність ствердження чи заперечення [2, с. 116–117].

У паремійних одиницях, на думку З. Попової та І. Стерніна, сфокусовано стале осмислення певного концепту, що формується протягом тривалого періоду часу [16, с. 183] і пояснює їх здатність слугувати яскравою ілюстрацією історії розвитку певних концептів, вбираючи в себе найактуальніші концептуальні ознаки. Таким чином актуальність дослідження обумовлена тим фактом, що існуючі прислів'я та приказки являють собою особливі «мікродискурси» і утворюють у своїй сукупності когнітивний простір, елементи якого знаходяться в різній мірі структурної і смислової наближеності один до одного. Група близьких між собою прислів'їв виявляє загальний структурно-смісловий початок (фрейм), конкретизація або модифікація якого призводить до утворення конкретних паремійних виразів. Як ціннісне лінгвокультурологічне джерело паремія фіксує особливості побуту, світогляду, звичаї народу, які віддзеркалюються в судженнях тієї чи іншої мовної спільноти, зумовлюючи

формування уявлення про «картину світу» та виявляє специфіку менталітету того або іншого етносу, який визначається В. В. Бакеркіною як узагальнене поняття, яке «...позначає сукупність суспільних розумових настроїв, своєрідний склад різноманітних психіко-психологічних властивостей і якостей, специфічну для даного соціуму систему: світовідчуття, світорозуміння, світосприйняття [3, с. 60]».

Так, суттєвими ментальними рисами української спільноти, на думку Д. Чижевського, є емоціоналізм, сентименталізм, чутливість, ліризм, індивідуалізм, прагнення до «свободи» в різних розуміннях цього слова [18, с. 36], які доповнюються також такими якостями, як козацькість, волелюбність, хазяйновитість, селянськість, честолюбство, оптимізм, інтровертизм [14, с. 86].

Дослідження паремій у нашій роботі базується на теорії категоризації, яка ґрунтується на припущенні, що здатність людини до останньої «...пов'язана з її досвідом та уявою, особливостями сприйняття, культурою [7, с. 25]», а також поняттям ментальних репрезентацій, під якими розуміють «умовні функціонально визначені структури свідомості та мислення людини, що відтворюють реальний світ у свідомості, втілюють знання про нього і почуття, які він викликає, відображають стани свідомості та процеси мислення [20, с. 214–215]». Отже, репрезентуючи вищезгадані процеси в пареміосфері, прислів'я та приказки відтворюють ментальні характеристики етносу. «Створені у віках, ..це ніби духовний «кодекс» народу, який регламентував життя кожної простої людини [1, с. 11]».

Аналіз паремій, зафіксованих у збірках «Народні прислів'я та приказки» (укладач М. Дмитренко), «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (укладач М. Номис), «Мудре слово: прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини» (укладач Чабаненко В.), «Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру (укладач М. Пазяк), Оксфордському словнику англійських прислів'їв під редакцією У. Сміта та тлумачних словниках Йоргоса Бабиниотиса, Еммануїла Кріараса Маноліса Тріандафіллідіса та ін., свідчить про те, що у вербалізації концепту беруть участь пареміологічні одиниці, у

склад яких входять поряд із концептостворювальними словами його синоніми: в українській мові – *правильність, правдивість, правий, правильний, правдує*, в англійській мові – *true, fact*, у новогрецькій мові – *αληθινά, αληθής, αληθώς*.

В сентенціях «*Hide правду dimu*», «*Правду не сховаєш*», «*Truth will be out*», «*Truth will come to light*», «*Truth cannot be hid under a bushel*», «*Bury truth in a golden coffin, it will break it open*», «*Η αλήθεια είναι μία*», «*Η αλήθεια και το λάδι πάντα βγαίνουν από πάνω*», «*Η αλήθεια έρχεται κι όταν δεν τη ζητήσει κανείς*» зазначається, що *правда* в будь-якому вигляді виступає як загальний екзистенціал людського життя, при цьому характерно, що доволі часто ціннісною є не просто правда того чи іншого факту, а факт правди, завдяки чому життя навіть у рамках «недосконалої» правди стає цінним джерелом духовного здоров'я.

У пареміях українською, англійською та новогрецькою мовами *правду/істину* репрезентовано як певний зразковий порядок буття і людських відносин, зміст концепту *правда/істина* збігається з поняттям *справедливості*, більшою мірою акцентуючи ціннісний момент ідеальності і онтологічної укоріненості названого зразкового порядку. Саме в такому випадку говорять «*треба жити по правді*», або «*правда запанує*». Правда є тут чимось на зразок вищої інстанції, виносить у кінці кінців свій вирок [3].

У прислів'ях та приказках порівнюваних мов за своєю глибинною природою («*Правда на дні моря спочиває*», «*Truth has always a sure bottom*») *правда/істина* репрезентована не тільки як моральний, але й повчальний засіб, укорінюючи в душі того чи іншого народу систему партисипативних знань-цінностей, на основі якої формується совість і вітальна тенденція людського буття: «*Не шукай правди в других*, коли в тебе її нема», «*По правді живи, по правді й умреши!*», «*Never speak untruth and falsity knowingly*», «*You must live within your sacred truth*», «*Αλήθειαν κτήσαι*». (*Κάνε κτήμα σου την αλήθεια*). (Χίλων ο Λακεδαιμόνιος), «*Θάρσει λέγων ταληθές ου σφαλή ποτέ*». (*Έχε το θάρρος να λέγεις πάντοτε την αλήθεια και δεν θα σφάλεις ποτέ*) (Σοφοκλής).

Правда та істина являють собою могутню зброю проти

брехні та моральну основу суспільного ладу, де ціннісними пріоритетними якостями будь-якої людини виступають правдивість та щирість. Ступінь вираженості зазначених характеристик стає особливим об'єктом фольклорної валоративної рефлексії в трьох мовах, підкреслюючи, що *правда* та *істина* не потребують прикрашень («*Truth needs no colours*») і мають цінність лише в повному, а не частковому об'ємі: «У нього *стільки правди, як у решеті води*», «*Стільки правди, як у шелягу срібла*», «*Стільки правди, як у кози хвоста*», «*Half the truth is often a whole lie*», «*Stretch the truth and stretch the point*».

Утім *правда* та *істина* як нагальна людська потреба представлені в пареміях українською, англійською та новогрецькою мовами не тільки як позитивна якість, що становить запоруку успіху, вдачі та радості для того, хто її говорить, але й негативна ознака, яка не завжди вигідна для його власника: «Хто бреше, тому легше, *а хто правдує, той бідує*», «Хто побреше, той на плечах понесе, *а хто правду повість, той і не поноїсть*», «*Whoever tells the truth is chased out of nine villages*», «*A truth-teller finds the doors closed against him*», «*He that speaks truth must have one foot in the stirrup*», «*Tell the truth and your head will be broken*», «*Tell the truth and then run*», «Οποιος λέει την αλήθεια τον διώχουν από εννιά χωριά». «Οποιος λέει την αλήθεια, τότε τρώνε τα χαλίκια».

Цінність *правди* та *істини* може нівелюватися, а її міць та сила відступають у тих випадках, коли вирішальну роль відіграють гроші: «*Коли золото впливає, правда помонає*», «*A single bag of money is stronger than two bags of truth*», «*One bag of money is stronger than two bags of truth*», «*One hand full of money is stronger than two hands full of truth*», «*When money speaks the truth is silent*», «*αλήθεια περπατά γυμνή στη στράτα*». На відміну від англословних паремій – «*Money is truthful. If a man speaks of his honor, make him pay cash*», оцінка «взаємовідношень» *правди/істини* та достатку в розумінні українського та грецького народів має не прагматичний, а морально-духовний аспект. У цілому кількість паремій у двох зазначених мовах, у яких результатом зусиль є багатство, дуже невелика, що пов'язано з

тим, що для українського та грецького народів моральна цінність правди та істини, свідоцтво прояву духовності, необхідних для усвідомлення себе людиною є більш значущими, адже *правда/істина* не сумісна з багатством, а перед усім є мірилом духовної чистоти людини, совісті: «*Хоч голий, так правий*», «*Велике діло гроші, а ще більше – правда*», «*Хоч у кишені ні копійки, зате душа, як дзеркало!*», «*Λέγε πάντα την αλήθεια, να 'χεις τον Θεό βοήθεια*», «*Όποιος λέει την αλήθεια έχει το Θεό βοήθεια*», «*Η αλήθεια είναι του Θεού και το ψέμα του διαόλου*».

Проте слід також зауважити, що правдивість як високий рівень розвитку індивідуальної свідомості не завжди була властивістю колективної свідомості українців, котрі історично звикли жити за законами неправдивого суспільства, чим пояснюється домінуюча *соціальна стратифікація* в пареміях українською мовою, відображуючи рефлексію народу щодо недосконалого впорядкування суспільства та історичного досвіду України у виборюванні правди: «*Панська правда* всюди однакова: на мужицькому горбі», «*Пани правдою* кепкують, тому в світі й панують», «Як будеш з *правдою* кохатися, то не будеш і *паном* зватися», «*Пани* в світі блукаються, то з *правдою* не знаються», «*Пани правди не скажуть*, а розумному рот зав'яжуть», «*Мужича правда* колюча, а *панська* на всі боки гнуча», «*Багачева правда гірше брехні*», «*Пан не любить правди, як пес мила*», в той час як в англофонних пареміях значну роль відіграє фактор *професійного* статусу: «To deceive a *diplomat speak the truth*, he has no experience with it», «*Hide not the truth from your confessor, your doctor, or your lawyer*», «*Truth's violinist* is always beaten with his own bow». Не менш значущими компонентами у формуванні як позитивної так і негативної оцінки концепту *правда/істина* в англомовному паремійному дискурсі виступають вік, розум, досвід, кругозір, емоційний стан та навіть ступінь алкогольного сп'яніння: «*Children and fools speak the truth*», «*Truth makes the tongue smart*», «From the mouths of *babes and drunkards*, you will learn *the truth*», «*Ask the truth from a child*», «*From children and fools* we may hear *the truth*», «*Truth is twelve years old*», «*The tongue of experience utters the most truth*», «*Dying men speak true*»,

«*The broad-minded see the truth* in different religions; the narrow-minded see only the differences», «*Drunkenness and anger*, 'tis said tell the truth», «*The madman often tells the truth*», «*Wine divulges truth*», «*There is truth in wine*», «*Wine brings forth the truth*».

Зазвичай ціннісний фон в українських, англійських та новогрецьких паремійних одиницях утворюють протиставлення *правди* та *істини* брехні: «*Правда та кривда*, як вогонь та вода», «*The truth* may hurt for a moment, but *a lie* hurts forever», «Το μεν αληθές εν, το δε ψεύδος πολυσχιδές». (Η μεν αλήθεια έχει μια μόνον οψι, ή δε ψευτιά πολλές). (Βασίλειος Ο Μέγας Ιεράρχης της Ορθοδοξίας), «Το αληθές και το δίκαιον έχουν εκ φύσεως μεγαλυτέραν δύναμιν από το ψεύδος και το άδικον» (Αριστοτέλης), «Η κολακεία φέρνει φίλους, η αλήθεια εχθρούς». Проте в англломовних пареміях позитивний ціннісний компонент антонімічної пари контрастує також зі *зрадою* («*Treachery* darkens the chain of friendship, but *truth* makes it brighter than ever»), *лестощами* («*Flattery* makes friends and *truth* makes enemies»), *засдроцями* («Though *malice* may darken truth, it cannot put it out»), *ненавистю* («*Truth breeds hatred*»), а ворогами *truth* виступають *сарказм* («*Ridicule is the test of truth*»), *балаканина* «*Between wrangling and disputing truth is lost*», «*The truth is lost when there is too much debating*», «*Truth becomes lost in the turmoil of arguments*», брехня та замовчування «*Truth is violated by a lie or by silence*».

На відміну від української та новогрецької в окремих зразках англійської паремістики валоризуються гендерні ознаки, підтверджуючи, що концепт відіграє різну ціннісну роль у житті представників чоловічої та жіночої статті. У наївній свідомості англломовної жінки правдивість займає другорядне місце. У наслідок чого жіноча постать не завжди є носієм зазначеної якості «*No woman ever speaks the naked truth*», «*Women always speak the truth, but not the whole truth*», «*A truth-telling woman has few friends*», «*Never does a woman lie in a more cunning way than when she tells the truth to someone who doesn't believe her*», «*Truth is what women do not tell*». В окремих прислів'ях ціннісний фон концепту *правда/істина* формується в різноманітних контекстах:

сімейному («*Truth is the daughter of time*»), спортивному («*Truth is the club that knocks down and kills everybody*»), релігійному («*Truth suffers but never perishes*», «He who tells *the truth doesn't sin*, but he causes many inconveniences «*The sufferer goes through hell till the truth comes out*», судовому («*Truth is straight but judges are crooked*», «*Truth fears no trial*», «Tell God the *truth, but give the judge money*», «*If you tell the truth, you don't have to swear*», «*Truth will take you everywhere – even to jail*»). Не менш поширеними в англофонній пареміосфері є випадки оцінювання правди крізь призму англійського почуття гумору: «*Always tell the truth in the form of a joke*», «*Truth may be told in a joke too*», «*You can proclaim the truth also in a friendly way*», «*A jest is half a truth*», «*But may not truth in laughing guise be dressed?*», «*A man with a loud laugh makes truth itself seem folly*», «*Truth often comes out of a joke*», «*A joke is often the hole through which truth whistles*».

Як бачимо, віддзеркалюючи традиційний уклад життя людини, концепт *правда/істина* має значну ціннісну складову і відрізняється абсолютною телеономністю, тобто належить до «вищих духовних цінностей, що вибудовують і втілюють для людини моральний ідеал, стремління до якого створює моральну виправданість його життя [4, с. 25]». Як один із центральних кодів україномовної, англomовної та грекомовної культур концепт *правда/істина* концентрує в собі валоративну інформацію трьох рівнів: загальнолюдського (універсального), етнокультурного та історичного. Ізоморфною рисою ціннісної складової зазначеного концепту в наївній свідомості носіїв української, англійської та новогрецької мов є її проявлення на універсальному інформаційному рівні. За шкалою моральних цінностей україномовного, англomовного та грекомовного етносів *правда (істина)* як складний морально-етичний феномен займає найвище місце, має беззаперечну цінність та значущість у людському житті, зумовлює формування уявлення людини про вітальні тенденції буття, детермінує моральний кодекс її поведінки. Актуалізація концепту дає можливість констатувати той факт, що *правда* та *істина* в пареміосферах порівнюваних мов знаходиться на двох діаметрально протилежних полюсах та виступає як позитивною,

так і негативною якістю, зумовлюючи неоднозначне ставлення до них: з одного боку, вони визначаються як вагомі складові людського життя, з іншого, – визнається їх незручність та обмеженість.

Як бачимо, такі етноспецифічні ознаки як емоційність та емоціоналізм найяскравіше за все проявляються в українських компаративних паремійних одиницях («У нього *стільки правди, як у решеті води*», «*Стільки правди, як у шелягу срібла*», «*Стільки правди, як у кози хвоста*»), які мають яскравіше стилістичне забарвлення порівняно з англійськими та новогрецькими пареміями, що пояснюється більшою емоційністю та ліризмом, притаманними для носіїв українського менталітету [13]. Для представників англійської лінгвокультури, за спостереженнями В. І. Кафарського, Б. П. Савчука, типовими рисами перш за все є стриманість, врівноваженість, прагматизм, почуття гумору [6, с. 308]. Ці відмінності в менталітеті, напевно, вплинули на той факт, що в англійській мові є набагато менше пареміологічних одиниць з концептом *truth*, а домінуючі контексти, які експлікують його ціннісну складову, мають *прагматичну, гумористичну, інтелектуальну, професійну та гендерну* забарвленість на відміну від паремій українською та новогрецькою мовами, де превалює *морально-духовний аспект*.

Об'єктивуючи в мовній формі цінності народної культури, паремії також віддзеркалюють історичні орієнтири, які існували у свідомості носіїв відповідної лінгвокультури на час утворення цих одиниць. Актуалізація концепту *правда/істина* в пареміосфері порівнюваних мов дозволяє ідентифікувати значну роль історичного інформаційного рівня у формуванні його ціннісної складової в українській мові, який проявляється частіше за все в площині *соціальної стратифікації*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор / В. П. Аникин. – М. : Учпедгиз, 1957. – 240 с.

2. Аникин В. П. Русское народное поэтическое творчество / В. П. Аникин, Ю. Г. Круглов. – Л. : Просвещение, 1983.
3. Бакеркина В. В. О национально-культурном менталитете и его лексикографической репрезентации / В. В. Бакеркина // Язык и культура : сб. статей. – К., 1994. – Вып. 2. – С. 65–66.
4. Воркачев С. Г. От лингвоконцептологии к лингвоидеологии: поиски метода / С. Г. Воркачев // Vita in Lingua : к юбилею профессора С. Г. Воркачева / отв. ред. В. И. Карасик. – Краснодар : Атриум, 2007. – С. 39–60.
5. Золотухіна-Аболина Є. В. Сучасна етика: витоки і проблеми / Є. В. Золотухіна-Аболина. – Ростов-на-Дону : МарТ, 2001. – 416 с.
6. Кафарський В. І. Етнологія : підручник / В. І. Кафарський, Б. Савчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
7. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / М. Кочерган. К. : Наука, 1988. – С. 4–29.
8. Крикманн А. А. Некоторые аспекты семантической неопределенности пословиц / А. А. Крикманн // Паремииологический сборник. – М. : Наука, 1978.
9. Людина. Родинне життя. Риси характеру : прислів'я та приказки / упоряд. М. М. Пазяк ; відповід. ред. С. В. Мишанич. – К. : Наука, 1990. – 528 с.
10. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
11. Мудре слово: Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини. // Серія Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпрянщини / упоряд. В. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Вип. 2. – 247 с.
12. Народні прислів'я та приказки / упоряд. та передмова М. Дмитренка. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 1999. – 180 с.
13. Нельга О. В. Курс лекцій з етнології : навч. посібник / О. В. Нельга. – К. : Видавництво Київського військового гуманітарного інституту, 1995. – 360 с.
14. Нельга О. В. Теорія етносу. Курс лекцій : навч. посібник / О. В. Нельга. – К. : ТанDEM, 1997. – 550 с.

15. Полиниченко Д. Ю. Концепт «язык» в английской паремиологии / Д. Ю. Полиниченко // Язык, сознание, коммуникация. – М. : МАКС-Пресс, 2004. – Вып. 26.
16. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ-Пресс, 2007. – 315 с.
17. Приходько А. Н. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. Н. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 214 с.
18. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Нью-Йорк, 1991. – 175 с.
19. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад. М. Номис ; упоряд., приміт. та вступ. ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
20. Штерн І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енцикл. слов. / І. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 448 с.
21. The Oxford Dictionary of English / proverbs by W. G. Smith. – Oxford : Clarendon Press, 1935. – 648 p.
22. Cognosco.gr [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cognosco.gr/Gnwmika/showTopics.jsp?key=10>
23. Γνωμικολογικον [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gnomikologikon.gr/catquotes.php?categ=2310>
24. Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. / Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα : Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, 2010. – 1652 σ.
25. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας Συνώνυμων και Αντώνυμων / Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα : Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, 2008. – 1263 σ.
26. Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής. Ινστιτούτο Νεοελληνικών σπουδών / Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη. – Θεσσαλονίκη, 2002 – 1532 σ.
27. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. / Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα : Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, 1998. – 2064 σ.
28. Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας. Εμμανουήλ Κριαράς/ Εκδοτική Αθηνών: Αθήνα, 1995. – 1587 σ.
29. Μείζον Ελληνικό Λεξικό / Τεγόπουλος Φυτράκης. – Αθήνα : Εκδόσεις Αρμονία Α.Ε, 1997. – 1494 σ.

Стаття надійшла до редакції 8 лютого 2013 року

Лідія Гайдученко
(м. Київ, Україна)

ФОЛЬКЛОРНІ КОНЦЕПТИ ЧАС І ПРОСТІР В ПІСНЯХ НІМЦІВ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено вивченню реалізації концептів ЧАС та ПРОСТІР у німецьких народних піснях, записаних у німецьких поселеннях, розташованих на території України на початку ХХ століття. Аналіз концептів здійснюється в руслі сучасних когнітивних підходів до об'єктивації концептів у побутовій картині світу та його трьохкомпонентної структури.

Ключові слова: фольклорний концепт ЧАС, фольклорний концепт ПРОСТІР, німецькі народні пісні, побутова картина світу, когнітивістика.

Статья посвящена изучению реализации концептов ВРЕМЯ и ПРОСТРАНСТВО в немецких народных песнях, записанных в немецких колониях, которых находились на территории Украины в начале XX столетия. Анализ концептов время и пространство проведен в соответствии с современными когнитивными подходами к объективации концептов в бытовой картине мира и его трёхкомпонентной структуры.

Ключевые слова: фольклорный концепт ВРЕМЯ, фольклорный концепт ПРОСТРАНСТВО, немецкие народные песни, бытовая картина мира, когнитивистика.

The article highlights the realization of the concepts TIME and SPACE in German folk songs, documented in the German colonies, which were situated on the territory of Ukraine at the beginning of the XX century. The analysis of the concepts TIME and SPACE was made paying attention to modern cognitive approaches to the embedment of concepts in an everyday picture of the world as well as to the idea of tree-component structure of concepts.

Key words: folk concept TIME, folk concept SPACE, German folk songs, everyday picture of the world, cognitive study.

Концепт як предмет дослідження традиційно перебував в лоні когнітивної науки, або cognitive science як її називають в англомовній науковій термінології, тобто когнітивістики – назва, яка найчастіше фігурує в працях російськомовних та українськомовних науковців. Як семантично місткий термін

«концепт» з розвитком наукової думки отримав статус «парасолькового» (С. Воркачов) [2, с. 5], що дозволило йому перейти до предметного поля й інших гуманітарних наук, які в основному мають міждисциплінарний характер. Так, концепт став активно вивчатися й філологами, що дало змогу оформити численні підходи до його вивчення у низку нових маргінальних дисциплін, як от лінгвоконцептологія, когнітивна семантика, лінгвокультурологія, когнітивне літературознавство. Не залишилась осторонь процесу адаптації концепту до власного матеріалу й фольклористика.

Якщо не вдаватися у детальні подробиці щодо історії виникнення концепту як наукової категорії, що пов'язують ще з Абеяром та вченням концептуалістів епохи пізнього Середньовіччя, та принагідно оминати реінкарнацію терміна у праці С. Аскольдова-Алексєєва у 20-х роках минулого століття, про що вже не раз писалося, а перейти відразу до палких і допоки що ще не вичерпаних дебатів серед науковців пострадянського простору щодо визначення концепту, то впадає в око досить широка палітра дефініцій концепту, в яких подекуди виявляється більше відмінного, ніж спільного. Якщо все ж взяти до уваги основні визначення концепту з точки зору лінгвокультурології (В. Маслова, С. Воркачов, В. Карасик, Г. Слишкін), когнітивної лінгвістики (З. Попова, І. Стернін, О. Селіванова) та когнітивної психології (О. Залевська), то, узагальнивши, можна стверджувати, що сучасна філологічна наука послуговується терміном «концепт» на позначення поняття, яке б відтворювало взаємозв'язок когнітивних процесів та механізмів, які проходять в мозку людини, із відтворенням, репрезентацією цих процесів поза її тілом, визначальний елемент яких мовознавці, наприклад, вбачають у мові, психологи – у реакції людини на стимул, що відтворюється в її поведінці, культурологи – в артефактах культури.

У фольклористиці концепт є менш опрацьованим, радше сказати, лише починає активно застосовуватися для дослідження уснопоетичного народного слова. Поняття «концепт» фігурує у більшості фольклорних досліджень як «фольклорний концепт», що визначається як «дискурсивна реалізація загальнокультурного

концепту [6, с. 91]» й існує на рівні одного з методичних підходів, який останнім часом досить активно використовується в роботах дослідників народнопоетичних текстів. Поки що залучення концептуальних підходів у фольклористичні дослідження не оформилося у самостійну галузь на кшталт концептуальної фольклористики, однак загальна тенденція до когнітивно зорієнтованих штудій серед дослідників уснопоетичного слова та активне залучення термінологічного апарату когнітивної науки (наприклад, концепт, концептосфера, концептуальна картина світу), дозволяє очікувати появу окремого напрямку фольклористичної науки.

В останніх наукових розвідках на матеріалі фольклорних текстів дослідники визначають фольклорний концепт ґрунтуючись на лінгвокультурному та/або когнітивному підходах до його розуміння, намагаючись в більшості випадків синтезувати обидві існуючі моделі. З опорою на середовище актуалізації фольклорного концепту – фольклорний дискурс як один з функціональних різновидів інституційного дискурсу (у розумінні В. Карасика) Ю. Емер визначає фольклорний концепт як дискурсивний варіант загальнокультурного концепту, як «фрагмент фольклорної картини світу, яка виступає складовою етномовної картини світу [5, с. 24]». Для інших дослідників фольклорний концепт виступає особливим типом лінгвокультурного концепту, який на своєму понятійному рівні практично співпадає з загальнокультурним концептом, однак суттєво відрізняється від нього на образному та аксіологічному рівнях [1, с. 6]. Т. Космеда, яка проводить своє лінгвоконцептуальне дослідження з виділення мікроконцептосфери СВЯТКИ в мовній картині світу українців, оперує поняттям «концепт», максимально адаптуючи його до фольклорного матеріалу, вивчення якого проводиться. Так, концепт у праці Т. Космеди визначається на основі останніх надбань когнітивістики як «елементарна складова частина (смісл концептосфери), що становить багатомірне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості і опредмечується в тій або тій мовній формі [1, с. 41]».

Ставлячи за мету свого дослідження визначення тих найменших семантично завершених кластерів інформації, які транслюються концептами у фольклорних текстах, зокрема у текстах пісень німців, які проживали на території України на початку XX століття, ми виділили для себе за основне визначення концепту, запропоноване в руслі останніх надбань лінгвоконцептології. Так, для нас фольклорний концепт існує передусім як змістовно оформлена ментальна структура, яка відтворюється в колективній свідомості, формуючи тим самим національну картину світу, і реалізується у відповідній вербальній формі. Через існування численних асоціативних зв'язків, які формуються в свідомості людини як реакція на відповідне значущє в культурному чи соціальному плані явище, концепти виступають складно організованими сутностями колективної свідомості, що вельми ускладнює їх вивчення. Досвід проведених досліджень у лоні когнітивної науки засвідчив продуктивність підходу до концепту як утворення, представленого в своєму мінімальному обсязі образною, понятійною та оцінною складовими [3, с. 3–16].

Матеріалом запропонованого дослідження послуговував корпус німецьких народних пісень, записаних від німців, що проживали на території сучасної України, а це переважно південні регіони країни, в першій третині XX століття, зібрані в Німецькому архіві народних пісень (das Deutsche Volksliedarchiv). Всього було опрацьовано приблизно півсотні пісень німецьких колоністів України зазначеного періоду. Серед основних фольклорних концептів, які транслюються у народних піснях переселених німців і які формують складову фольклорної картини світу, яка в свою чергу як масово ретрансльована та багаторазово відтворена є важливим елементом колективної свідомості тогочасних німців, можна чітко виділити наступні: війна, БОГ, МИРНЕ ЖИТТЯ, КОХАННЯ, СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ, ПРОСТІР, ЧАС. Базовими концептами, на фоні яких реалізуються інші металні утворення, стали фольклорні концепти ПРОСТІР та ЧАС.

Концепт ЧАС реалізується у піснях німців, які проживали на території України на початку XX століття, безпосередньо

через низку вербальних знаків, представлені словами, словосполученнями і навіть реченнями. До вербальних знаків, які безпосередньо об'єктивують зазначений концепт, належать передусім обставини часу, звернення до яких є однією з визначальних передумов складання німецьких пісень. Про це красномовно свідчить той факт, що переважна більшість текстів народних пісень містять чітко закріплену вказівку на час, яка в більшості випадків не обмежується лише зазначенням року, а деталізується за рахунок фіксації місяця, а подекуди й дня, які у тексті пісні перетворюються на головний атрибут будь-якої суспільно значимої події, про яку йдеться. Ось лише кілька таких прикладів: «Im neunzehn Jahrhundert, im vierzehnten Jahr // Da kam es ein Reiter, hat Botschaft gebracht» – саме констатація часу починає оповідь про подію, яка лягла в основу пісні. Окрім обставин часу, через які об'єктивується концепт ЧАС, іншими формами його вираження стає лексема «час»/«die Zeit». Час у німецьких піснях виступає динамічною категорією, він постійно рухається, змінюється, йде, спливає, приносячи із собою відповідні зміни, а разом з тим і події, про які йдеться в тексті пісні. І лише з описом певної події час уповільнюється, увага зосереджується тепер не на ньому, а на зображеній в пісні події: «Die Zeiten sind verflossen, // Jetzt kommt der Abschiedstag». Образно час усвідомлюється як рідина, яка тече, спливає, а також як живий об'єкт, який здатен рухатися, приходити, йти: «Endlich ist die Zeit gekommen». У народних німецьких піснях час отримує однозначну оцінну характеристику, пов'язану з суб'єктивним відчуттям автора пісні. Серед основних оцінних атрибутів часу в німецьких піснях зафіксовані зокрема такі як: *schwer*/важкий, *traurig*/сумний, *friedlich*/мирний, *recht*/правильний, *betröbt*/печальний. Аксіологічні параметри концепту ЧАС визначаються в німецьких народних піснях, записаних на території України, по-різному. З одного боку, час отримує безпосередню часткову оцінку, яка визначається тими обставинами, що розгортаються на його фоні. Мирні часи усвідомлюються через окремі моменти сімейного щастя, затишку, повсякденної роботи, вони оцінені позитивно. Натомість печальні

частини, тобто викликані скрутою, війною, голодом, мають відповідну негативну оцінку. Разом з тим, час як складна абстрактна категорія не отримує у народних піснях німців однозначної загальної оцінки.

Як ведеться за законами природи час не здатен реалізуватися поза межами певного простору, саме тому для людини час і простір відчуються взаємозалежними та такими, що визначають одна одну категоріями. Концепт ПРОСТІР реалізується у німецьких народних піснях безпосередньо через зазначення певного місця розгортання події, про яку йдеться в тексті пісні. Так, наприклад, у німецьких піснях часто згадуються такі топонімічні назви як Херсон, Одеса, Оренбург, – у зв'язку, зокрема, з проведенням примусовим виселенням німецького населення та транспортуванням їх до місць примусової праці. Міста, куди звозили мобілізованих до лав армії німців, зафіксовані зокрема такі: Акерман, Одеса, Харків, – наприклад: «Sie nahmen uns gefangen // Nach Cherson hingebracht». Подекуди топонімічні назви концепту ПРОСТІР представлені у піснях згадками назв річок (Волга), та інших географічних об'єктів, в межах яких розгорталися події пісні, як от назви селищ, поселень. Подекуди концепт ПРОСТІР фіксується за соматичними відчуттями, які пов'язані з перебуванням в ньому, так, наприклад, примусово переселені німці на шляху до свого нового дому мали провести кілька днів в якомусь холодному місті: «an einen kalten Ort». Простір може фіксуватися у піснях іменниками з загальним значенням «місцина, територія», що одначе усвідомлюються саме як місце, призначене для перебування в межах нього: «So kamen wir in die Gegen // Die für uns war bestimmt». Простір у піснях може згортатися до невеликого за площею приміщення, де можуть перебувати люди, як от Haus, Schule, Kanzlei, Wagon. А може розширюватися на цілі країни та великі території: das ganze Land, Russland, Deutschland, Bessarabia, Kaukasia, або ж менші за площею міста та населені пункти, зокрема, колонії, де проживали німці: Melitopol, Dörfer, Prischib, Grunau.

У деяких німецьких народних піснях, які побутували на теренах України, концепт ПРОСТІР виявляється як фіксованим,

незмінним локусом розгортання певної події. Це пісні в основному жартівливого характеру, про здебільшого любовні переживання. Натомість більш складні сюжети вимагають динамічної зміни місця розгортання події, а тому концепт ПРОСТІР раз у раз змінюється, як наприклад, у пісні-баладі про підступне вбивство сім'ї священика в селі Пришиб: село-будинок священика-кімната з тілом вбитого-закуток кімнати з тілом вбитої дружини.

Особливе місце серед наведених просторових концептів займає концепт ДІМ / HAUS. У німецьких піснях переселенців дім концептуалізується як оплот сімейного затишку, а тому миру, спокою, стабільності, – це те місце, де людина почуває себе найбільш щасливою, куди у хвилини небезпеки хочеться повернутися: «Die leeren Patronen, die fallen heraus, /Wir schreien: «Ach, Vater, wir möchten nach Haus»». Як і концепт ЧАС, концепт ПРОСТІР, також не отримує у піснях німецьких колоністів однозначної загальної оцінки, а лише часткові, які визначаються тими подіями, які розгортаються в межах певних просторових маркерів. Якщо у пісні йдеться про юнацьке веселе життя, то й Євпаторія, де воно власне проходило, сприймається сповненим неземної краси містом, а тому має часткову позитивну оцінку за ознакою краси зовнішнього вигляду. У ситуації, коли відбуваються негативні з точки зору автора та її виконавців події, як от прощання з родиною та від'їзд до іншого міста (в одній з пісень таким містом стає Акерман, нині Белгород-Дністровський на Одещині), то концепт ПРОСТІР не набуває яскраво вираженої однозначної оцінки чи то часткового, чи то загального характеру, а об'єктивується як нейтральний маркер місцевості.

Однак коли йдеться про назви двох країн, з якими пов'язана доля переселених німців, які проживали на теренах України протягом досліджуваного періоду, – Німеччини та Росії, – то від нейтрального ставлення, вираженого нейтральною оцінною характеристикою, не лишається й сліду. «Росія» як одна з назв концепту ПРОСТІР, який об'єктивується у німецьких народних піснях, фігурує рідко, як, власне й назва «Німеччина». Однак ті кілька згадок про неї у німецьких піснях є таки досить промовистими. Для німців Росія пов'язана передусім із початком

війни і заклик до братів-німців брати в ній участь: «Russland ruft dem Deutsch zum Krieg herein»). Одначе показовою щодо ставлення німців до своєї нової батьківщини є пісня «Ach Russland, armes Russland». Саме в ній Росія постає з точки зору німців, які там проживали, як такою, що варта співчуття та жалю, оскільки місцеве населення, в тому числі й військові офіцери через зловживання алкоголем, втратили мораль: «Ach Russland, armes Russland Ach Russland, armes Russland. // Wie traurig steht's mit dir!» З іншого боку саме за імперію (царську Росію) воювали німці так віддано і вірно, як тільки могли: «Mancher Vater musste scheiden // Von den Lieben seinen fort.// Als Soldat für's Reiche streiten, // Kämpfen mit dem blut'gen Schwert». Цікаво, що німецькі переселенці не відчували себе мешканцями Росії, а радше тих територій, які хоча й геополітично належали до її складу, одначе були відділеними від основної частини великої Росії. Так, у пісні згадується, що мобілізованих німців з їхніх домівок переправляли до Одеси, яка вочевидь була неподалік їхнього місця проживання, а вже потім до Росії, яка виходила за межі свого сакрального простору: «...von Odess' ab in Russland rum...». Разом з тим, «свій простір» німців просторово поширювався на територію, де правив російський цар, якого вони з повним правом вважали «своїм»: «Was schreibt unsrer Kaiser wieder?// Deutschland bricht zu uns herein». Дещо інше ставлення до Росії виявляється у народних німецьких піснях, в яких оспівуються події більш давні ніж Перша світова та Громадянська війна, а саме, Кримська війна 1853–1856 рр. В одній із записаних в Україні німецьких пісень чітко фіксується пропагована царем ідея участі Росії у цій війні, – а для німців вона фігурувала саме під розмовною назвою «Russland», – задля нібито звільнення християнства в тогочасній Османській імперії: «Endlich ist die Zeit gekommen, // Russland hat sich's vorgenommen // Frei zu machen Christenheit». Загалом ця німецька народна пісня сповнена підтримки планів та прагнень царя у постульованій благородній місії.

«Німеччина» як одна з назв концепту ПРОСТІР, який об'єктивується у німецьких народних піснях, записаних в Україні, знаходить дещо іншу оцінну характеристику в порівнянні з назвою

«Росія». Так, Німеччина (Deutschland) згадується як можливе місце примусового повернення німецьких переселенців у зв'язку з впроваджуваною політикою, що наперед викликає тугу та ностальгію за місцем їхнього теперішнього проживання – Сімферополем: «Simferopol! Melodie! // Wehmutsvoll mir! wenn gar bald ich // Fort nach Deutschlands Westen zieh!». Як не дивно, але Німеччина для переселених німців стає ворогом, тим проти кого Росія веде війну, в яку були втягнуті й німці України на боці царської, а потім радянської армії: «Was gesund und alles wird genommen // Gegen Deutschland, Östreich in den Kampf...». На формування такого ставлення до своєї етнічної батьківщини вплинули не лише активно поширювана серед німецьких переселенців пропаганда, а й формування власної громадянської позиції щодо своєї колишньої батьківщини, яка налякала весь світ: «O du Deutschland über Alles, // Du erschreckst die ganze Welt». Однак разом з тим, у деяких народних піснях Німеччина усвідомлюється колишніми вихідцями з неї, що проживали в Україні, як їхня етнічна батьківщина, місце, де вони народилися: «Mir stammen an dem deutschen Reich// Doch jetzt sein mir den Russen gleich».

Таким чином, у народних піснях, записаних в німецьких колоніях, розташованих на території України на початку ХХ століття, об'єктивується низка ментальних структур, основними серед яких виступають взаємозалежні структурно складні концепти ЧАС та ПРОСТІР. Концепт ЧАС і ПРОСТІР виступають облігаторною складовою побутової картини світу, зафіксованої в досліджуваних німецьких народних піснях. Обидва концепти об'єктивуються через численні вербальні знаки, обидва отримують різноманітні часткові оцінні характеристики, однак їм бракує однозначної загальної оцінної характеристики, образна складова обох концептів представлена типовими для людського сприйняття відповідних категорій концептуальними моделями.

Перспективними дослідженнями в обраному напрямку вбачаються у вивченні інших концептів, відтворених у німецьких піснях переселенців, а також моделювання їхніх взаємозв'язків в межах національної концептосфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алещенко Е. И. Этноязыковая картина мира в текстах русского фольклора (на материале народной сказки) : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. И. Алещенко. – Волгоград, 2008. – 45 с.
2. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. – 2003. – Вып. 24. – С. 5–12.
3. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность : культурные концепты : сб. науч. тр. / ВГПУ, ПМПУ. – Волгоград, Архангельск, 1996. – С. 3–16.
4. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера Святки в українському мовному просторі : монографія / Космеда Т. А., Плотнікова Н. В. – Л. : ПАІС, 2010. – 408 с.
5. Эмер Ю. А. Миромоделирование в современном песенном фольклоре: когнитивно-дискурсивный анализ : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ю. А. Эмер. – Томск, 2011. – 46 с.
6. Эмер Ю. А. Фольклорный концепт: жанрово-дискурсивный аспект / Ю. А. Эмер // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 1(9). – С. 91–98.

Стаття надійшла до редакції 5 лютого 2013 року

Тетяна Гузій
(м. Чернігів, Україна)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ БОГ / БОЖЕСТВО В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядається поняття лінгвокультурного концепту, що включає в себе культурні уявлення, предмети, явища або ознаки певної культури. Автор досліджує понятійну складову лінгвокультурного концепту бог / божество. Аналізується зміст концепту, його якісні характеристики та базові ознаки. Увага автора зосереджується на виявленні ціннісного елементу концепту бог / божество, що лежить в основі світобачення британської лінгвоспільноти.

Ключові слова: лінгвокультурологія, лінгвокультурний концепт, символ.

В статье рассматривается понятие лингвокультурного концепта, которое включает в себя культурные представления, предметы, явления или признаки определенной культуры. Автор исследует понятийную составляющую лингвокультурного концепта бог / божество. Анализируется содержание концепта, его качественные характеристики и базовые признаки. Внимание автора сосредотачивается на выявлении ценностного элемента концепта бог / божество, которое лежит в основе мировоззрения британского лингвосообщества.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультурный концепт, символ.

In the article the notion of linguocultural concept that includes cultural views, objects, phenomena or characteristics of a particular culture is examined. The author investigates the conceptual component of linguocultural concept god / deity. The content of the concept, its qualitative characteristics and basic signs are analysed. Attention is focused on the identification of the value element of the concept god / deity, which lies in the basis of the British linguistic community world outlook.

Key words: cultural linguistics, linguocultural concept, symbol.

Лінгвокультурологія як самостійний напрям у лінгвістиці сформувалася в 90-і роки ХХ століття в роботах таких дослідників, як В. Воробйов, В. Маслова, М. Маковський, Ю. Сорокін, Ю. Степанов, В. Телія, В. Шаклеїн. Об'єкт лінгвокультурології вивчається на стику двох фундаментальних

наук – мовознавства та культурології, і він природно пов'язаний із базовим поняттям культури. Опис концептів, що формують культурно-мовну компетенцію, є одним із найважливіших завдань лінгвокультурології. Концепт як «етнокультурний біт інформації [2, с. 23]» є результатом інтерпретативної, практичної та перетворювальної діяльності мовної особистості.

А. Приходько вважає, що, будучи однією з центральних одиниць лінгвокультурології, концепт є в першу чергу вербалізованим культурним змістом, що робить його за визначенням семантичною одиницею мови культури, тобто лінгвоконцептом. Головним у лінгвокультурологічному розумінні концепту є уявлення про культуру як про «символічний Всесвіт», конкретні прояви якого в порівнянні з інокультурою будуть обов'язково етноспецифічними [4, с. 125].

Отже, концепт в лінгвокультурології розглядається як одиниця, що включає в себе культурні уявлення лінгвоспільнот про навколишній світ, предмети, явища або ознаки певної культури.

Ефективність соціальних взаємодій та відповідних комунікативних практик значною мірою залежить від фокусного концепту / концептуального кластеру, що виступає своєрідною «інтерпретаційною призмою».

У центрі пріоритетних завдань лінгвокультурології перебувають дослідження таких концептів, як *ДОЛЯ* (Н. Арутюнова, А. Вежбицька, Н. Ніколаєва, Т. Радзівська, Г. Урбанович, О. Шмельов, О. Троць), *КОХАННЯ*, *ЩАСТЯ* (С. Воркачов), *БОЖЕВІЛЛЯ* (О. Єрмакова), *ДУША* (А. Вежбицька, Т. Булигіна, О. Шмельов), *ІСТИНА* (Н. Арутюнова, В. Гак, Ю. Степанов), *ПРАЦЯ* (Т. Радзівська) та ін.

Більш за те, концепти на зразок *БОЖЕСТВО*, *БАГАТСТВО*, *ДОЛЯ*, *СМЕРТЬ* виявляються історично стійкими. Вони зазнають певних модифікацій протягом історичного поступу лінгвоспільнот, утім вони продовжують функціонувати як «конфігуратори» етнонаціональної картини світу, вихідні аксіоматичні конструкти, котрі визначають специфіку національного світобачення (О. Колесник).

Мета статті – зробити аналіз лінгвокультурного концепту *БОЖЕСТВО*, виявлення його понятійної складової, ціннісного елементу, що лежить в основі британської культури.

Зміст концепту *БОЖЕСТВО* обумовлений етно- та соціокультурною специфікою тієї картини світу, частиною якої він є, тому, досліджуючи вербальні засоби вираження концепту, враховуємо світогляд носіїв мови (релігійний чи світський), їхні соціо- і етнокультурні традиції [3, с. 6].

На думку Г. Поліни в англійській християнській культурі релігійно-етичний концепт *БОГ* є прототипічним елементом категорії *БОЖЕСТВА*, що включає непрототипічні концепти: *ЛОКАЛЬНІ БОГИ* (античні, язичницькі) *БОГИ СВІТОВИХ РЕЛІГІЙ* і обожнювання особистості. У світській картині світу категорія *БОЖЕСТВА* осмислюється на тлі домену *РЕЛІГІЯ* / *Надприродне*, включеного в соціальну організацію – частина більш великої концептуальної області *ЛЮДИНА*. У релігійній *КС БОГ* рівновеликий та протиставлений *ВСЕСВІТУ* [3, с. 6].

Багато якісних характеристик концепту *БОГ*, за ствердженням Ф. Уілрайта [13, с. 82], сягають архетипічних праформ – символів. Зміст символу слугує планом вираження для іншого, як правило, культурно більш цінного змісту [5, с. 125]. Символи, які стоять за відповідними лексемами (світ, батько, слово, вода), «несуть одні й ті ж або дуже подібні значення для більшої частини, якщо не для всього людства [13, с. 100]». У них утілені генетично фіксовані, первинні образи й ідеї, які є надбанням культурного несвідомого [5, с. 122]. Початкове призначення цих символів – осмислення світотворення й проблем буття, які в міфологічному мисленні були невіддільні від ідеї божества.

Ми підтримуємо погляди О. Колесника, який розглядає поняття «бога» як універсальну розумну надсистему, що проявляється в безкінечній кількості ієрархічно співвіднесених іпостасей, а їхні етнокультурні варіанти краще описуються терміном «божество».

Слід зазначити, що однією із властивостей лінгвокультурного концепту, що відрізняє його від інших

ментальних одиниць є наявність ціннісного елементу, так як концепт відображає культурні особливості певної лінгвоспільноти.

Пропонуємо за допомогою компонентного аналізу розглянути вербалізацію концепту *БОГ / БОЖЕСТВО* лексичними одиницями, виділити основні та периферійні ознаки серед компонентів лексеми «бог» в англійській мові. Спочатку проаналізуємо лексему «бог» на матеріалі семи англійських словників.

Oxford Advanced Learner's Dictionary	the supreme or ultimate reality: as a : the Being perfect in power, wisdom, and goodness who is worshipped as creator and ruler of the universe b Christian Science : the incorporeal divine Principle ruling over all as eternal Spirit : infinite Mind
Douglas Harper's Etymology Dictionary	supreme being, deity; the Christian God; image of a god; godlike person
Merriam-Webster Dictionary	the supreme or ultimate reality: as a : the Being perfect in power, wisdom, and goodness b Christian Science : the incorporeal divine Principle ruling over all as eternal Spirit : infinite Mind 2: a being or object believed to have more than natural attributes and powers and to require human worship; specifically : one controlling a particular aspect or part of reality 3: a person or thing of supreme value. the one Supreme Being, the creator and ruler of the universe.
Random House Unabridged Dictionary	Christian Science. the Supreme Being, understood as Life, Truth, Love, Mind, Soul, Spirit, Principle.
Collins English Dictionary	a supernatural being, who is worshipped as the controller of some part of the universe or some aspect of life in the world or is the personification of some force related adjective divine
Cambridge Advanced Learner's Dictionary	the being which made the universe, the Earth and its people and is believed to have an effect on all things
Longman Dictionary of Contemporary English	the spirit or being who created the universe

За допомогою тлумачень семи словників ми визначили основні та периферійні компоненти лексеми «бог». Ядро лексико-семантичного поля даного концепту в англійській мові проявляється двома компонентами:

БОГ – НАЙВИЩА / НАДЗВИЧАЙНА СУТНІСТЬ,

БОГ – це ПРАВИТЕЛЬ ВСЕСВІТУ.

Периферійними компонентами є: БОГ – ДУХ, БОГ – ТВОРЕЦЬ, БОГ – УСОБЛЕННЯ ВІЧНИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ (ЛЮБОВ, ДОБРОТА, МУДРІСТЬ, ПРАВДА), БОГ – БЕЗКІНЕЧНИЙ РОЗУМ, БОГ – СИЛА.

Тепер проаналізуємо лексему «божество» на основі тих же семи словників

Oxford Advanced Learner's Dictionary	a god or goddess
Douglas Harper's Etymology Dictionary	divine nature
Merriam-Webster Dictionary	1a : the rank or essential nature of a god : divinity b capitalized : god 1, supreme being 2: a god or goddess <the deities of ancient Greece> 3: one exalted or revered as supremely good or powerful A god or goddess.
Random House Unabridged Dictionary	2. a. The essential nature or condition of being a god; divinity. b. Deity God
Collins English Dictionary	god, goddess, immortal, divinity, godhead, divine being, supreme being, celestial being
Cambridge Advanced Learner's Dictionary	a god or goddess
Longman Dictionary of Contemporary English	a god or goddess:

Отже, бачимо, що ядро лексико-семантичного поля проявляється один компонентом: БОЖЕСТВО є БОГ або БОГИНЯ. Серед малочисельних периферійних ознак можна виділити: БОЖЕСТВО – БЕЗСМЕРТЯ, БОЖЕСТВО – ВСЕМОГУТНЯ СУТНІСТЬ. Тобто два концепти *БОГ* та *БОЖЕСТВО* збігаються.

На нашу думку, поняття БОГ є більш загальним універсальним концептом, категорією, що проявляється в кожній окремій лінгвоспільноті у вигляді БОЖЕСТВА і відповідно має як спільні властивості для всіх народів, так і свої етнічні прояви.

Тепер поглянемо, як О. Колесник [1, с. 221] на матеріалі давньоанглійської мови виділяє такі базові ознаки концепту БОГ / БОЖЕСТВО.

БОГ – це СВЯТІСТЬ / СВІТЛО (*zodes leoht* – світло бога)

БОГ – це НОСІЙ НАДЗВИЧАЙНИХ РИС (*wuldres wealdend* – володар чудес)

БОГ – це ПОЗАЧАСОВА СУТНІСТЬ (*ece drihten* – володар вічний)

БОГ – це МОГУТНЯ СУТНІСТЬ / КОНТЕЙНЕР СИЛИ (*mihtiz zod* – могутній бог)

БОГ – це ПРАЩУР / БАТЬКО (*foeder alwalda* – всемогутній батько)

БОГ – це ВОЛОДАР / ЗВЕРХНИК / ВОЖДЬ (*zumena dryhten* – володар людей)

БОГ – це СУДДЯ (*dom zodes* – божий вирок)

БОГ – це ЗАХИСНИК / ПОМІЧНИК (*he is manna zehyld* – помічник людей)

БОГ – це ТВОРЕЦЬ (*scyppend* – той, що надає форму)

Дані номінації позначають *БОГА* як всемогутню сутність, споріднену зі світлом, безпосередньо причетну до створення світу й встановлення світового порядку, яка здебільшого прихильно ставиться до людини.

Порівнюючи номінації на позначення концепту *БОГ* / *БОЖЕСТВО* в сучасних англійських словниках та в давньоанглійській мові, спостерігаємо, що ціннісний елемент збігається, ядром є компоненти, що позначають бога як всемогутню надзвичайну сутність, яка створила світ та керує ним.

Периферійні ознаки давньоанглійського концепту *БОЖЕСТВО* дещо відрізняються від компонентів на позначення бога, що подають словники. Усі номінації концепту *БОЖЕСТВО* пов'язані між собою та створюють цілісну картину концепту, що відображає культурні особливості та світобачення лінгвоспільноти. Беручи до уваги багатогранність концепту *БОЖЕСТВО*, ми вважаємо необхідним подальші дослідження щодо вивчення еволюції його в британській мовній картині світу з урахуванням специфіки національної свідомості, впливу соціокультурних знань, звичаїв та вірувань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесник О. С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури : Монографія / О. С. Колесник. – Чернігів : РВВ ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2011. – 312 с.
2. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
3. Поліна Г. В. Мовна об'єктивація концепції Бог в англійському дискурсі XIV – XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Г. В. Поліна. – Х., 2004. – 20 с.
4. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
5. Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символа (обзор литературы) / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания. – Вып. 4. – 1997. – С. 125–142.
6. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [electronic resource]. – access mode : <http://dictionary.cambridge.org>.
7. Collins English Dictionary [electronic resource]. – access mode : <http://www.collinsdictionary.com>.
8. Douglas Harper's Etymology Dictionary [electronic resource]. – access mode : <http://www.etymonline.com>.
9. Longman Dictionary of Contemporary English [electronic resource]. – access mode : <http://www.ldoceonline.com>.

10. Merriam-Webster Dictionary [electronic resource]. – access mode : <http://www.merriam-webster.com>.
11. Oxford Advanced Learner's Dictionary [electronic resource]. – access mode : <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com>.
12. Random House Unabridged Dictionary [electronic resource]. – access mode : <http://www.randomhouse.com>.
13. Wheelwright P. Metaphor & Reality / Philip Wheelwright. – Indiana University Press. – 1962. – 192 p.

Стаття надійшла до редакції 5 лютого 2013 року

УДК 811.161.2'373

*Інна Данилюк
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СМІХУ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто мовні засоби реалізації концепту «сміх» у комунікативних тактиках і ходах та з'ясовано їх роль у формуванні імпліцитності в процесі художньої комунікації. Мова йде про невербальні засоби спілкування, систематизацію стратегій спілкування, також аналізуються мовні одиниці вираження сміху (наприклад, сміх, сміятися, усмішка й інші).

Ключові слова: *текст, невербальні засоби, концепт «сміх», комунікативна стратегія, комунікативна тактика.*

В статье рассмотрены языковые средства реализации концепта «смех» в коммуникативных тактиках и ходах, выяснено их роль в формировании имплицитности в процессе художественной коммуникации. Речь идет о невербальных средствах общения, систематизацию стратегий общения, также анализируются языковые единицы выражения смеха (например, смех, смеяться, улыбка и другие).

Ключевые слова: *текст, невербальные средства, концепт «смех», коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика.*

The paper considers the concept of language means «laughter» in communication tactics and moves, and their role in shaping the process artistic implicitness communication. It deals with the non-verbal means of communication, systematization of communication's strategies, linguistic units of laughing expression are analyzed (e.g. smile, laugh, smile, and others).

Key words: *text, non-verbal means, the concept of "laughter", communication strategy, communication tactics.*

У процесі породження тексту як «результату спілкування», системи, в якій «втілюється «живий» дискурс після свого завершення» [16, с. 171], важливу роль відіграють невербальні засоби (НЗ) – органічні компоненти художнього цілого, «комунікативні важелі», які «експліцитно або імпліцитно можуть керувати усім комунікативним процесом» [18, с. 21]. Забезпечуючи стрункість і зв'язність текстових сегментів на внутрішньому і зовнішньому рівнях, вони координують та регулюють взаємодію між учасниками спілкування, відіграють важливу роль у процесі максимально точного відтворення комунікативної ситуації.

Невербальні засоби – рухи тіла (міміка, жести), вирази обличчя (сміх, плач, кашель), манера поведінки (рукостискання, поцілунок), відображаючи інформаційний, прагматичний, експресивний «простори» тексту, дешифрують семіотичну («кодову») «сітку координат» [19, с. 67] художньої комунікації. Виокремлення передусім сміху як концептуально наповненого складника у системі НЗ зумовлено тим, що він має здатність : «номінувати» емоції різних смислових рівнів – як позитивного, так і негативного; динамізує художній текст, регенеруючи закладену в ньому імпліцитну інформацію, сприяє розкриттю смислових стратегічних ліній, пов'язаних із персонажами твору.

Розгляд концепту «сміх» у вимірі комунікативної парадигми дозволить, на нашу думку, визначити ті його особливості, які поза нею (цією парадигмою) не експлікуються. Так, відкритим є питання про текстотвірний потенціал мовних засобів, що маніфестують концепт «сміх» у ключі реалізації комунікативних стратегій (КС). У процесі інтеракції ці одиниці уможлиблюють виявлення позамовних факторів комунікативної взаємодії чи мотиваційних інтерактивних площин комунікантів, розкривають

питання, пов'язані із: «емотивним тлом» художньої комунікації; коректують помилки і причини, які призводять до комунікативних невдач; «працюють» над створенням конфліктності і драматизму в тексті. Важливість дослідження цих питань і зумовлює актуальність теми.

Мета статті – розкрити особливості реалізації мовних засобів вираження сміху крізь призму комунікативних стратегій і тактик у сучасних прозових текстах.

Наукове визначення та систематизація КС здійснені у працях Т. ван Дейка, О. Іссерс, В. Карасика, Є. Ключєва, А. Сковородникова, Н. Формановської, Т. Янко та ін. Результатом їх наукових пошуків є акцент на цілеспрямованій, мотиваційній зумовленості комунікації, що дозволяє розглядати її з погляду стратегічної організації. Відповідно, інтегруючи різні точки зору дослідників, стратегію визначаємо як «універсальну категорію мовлення», специфічну комунікативну «техніку», «вектор» мовної поведінки, вираженої у виборі системи продуманих комунікантами поетапних мовних дій», які «спрямовані на досягнення комунікативної мети у процесі спілкування [3, с. 197]». Багатофункціональна семантика поняття «комунікативна стратегія» спричинила розбіжності в їх класифікації. Так, Т. ван Дейк, залежно від типів дискурсу, виокремлює: семантичні, прагматичні, контекстуальні, текстові КС, стратегії введення теми [5, с. 41]. Беручи за основу багатоплановість глобальної інтенції, що проектується в мету, ціль спілкування, установку на тип взаємодії, ступінь експлікації комунікативного задуму, О. Іссерс виділяє основні (когнітивні), допоміжні (діалогічні, прагматичні й риторичні) та інші стратегії [6, с. 85].

Ще однією підставою для систематизації стратегій спілкування є установка комунікантів (адресанта й адресата) – основних носіїв КС, від яких найбільшою мірою залежить результат комунікативного процесу. За цим критерієм учені (О. Іссерс, О. Фадєєва, Н. Формановська) виділяють кооперативні (спрямовані на конструктивну взаємодію, консенсус) та конфронтаційні (наділені на деструкцію, конфлікт, дисенсус) стратегії спілкування. За основу нашого дослідження беремо

останню класифікацію, що, на нашу думку, дасть змогу розкрити особливості реалізації КС у художньому тексті та роль у цьому процесі мовних засобів вираження сміху.

Оскільки сміх як невербальна одиниця має конкретне значення, певний ступінь вияву, може передавати інформацію відкрито і приховано, можна стверджувати, що у процесі спілкування він є важливим комунікативно орієнтованим стратегічним концептом, змістове «наповнення» якого передбачає систему комунікантів, сукупність їх інтеракційних сегментів у процесі діалогізації. Відповідно, сміх можемо кваліфікувати як «тактичний маневр [6, с. 10]», що використовується автором/персонажами для розширення внутрішньої «конструкції» тексту. Наприклад: Ці думки про неминучість руйнування власного тіла викликають в Ірини наївний дитячий бунт. У якомусь журналі вона читала, що часті посмішки сприяють утворенню зморщок довкола вуст і очей... Тепер вона намагається контролювати власну посмішку, робити її якомога стриманішою... Відтоді в Ірини залишиться не дуже ввічлива звичка ніколи не посміхатися, якщо не смішно. І скільки вона не намагатиметься позбутися її, навчившись автоматичної ввічливої посмішки, в неї нічого не вийде... [17, с. 8–10].

У наведеному сегменті номінація «посмішка» наповнюється новими значеннями, які дозволяють кваліфікувати цю мовну одиницю як ключову. Детальний підбір та використання лексем посмішка, не посміхатися, смішно передають не лише авторську характеристику героїні, а й визначають можливість комунікантом контролювати (не посміхатися) емоцію, вербалізовану цими словами. Оскільки мовна репрезентація посмішки передбачає залучення певного набору засобів (іменників, прикметників, займенників, прислівників), то можемо говорити про властиву їй так звану внутрішню інтенсифікацію, яка виявляє себе в парадигматичних відношеннях номінацій посмішки, і зовнішню, – завдяки якій ці одиниці можуть об'єднуватися і креатизувати цілий спектр ознак емоції в межах конкретного комунікативного акту: 1) часті посмішки → 2) утворення зморщок → 3) намагання контролювати посмішку → 4) посмішка тільки при необхідності

→ 5) автоматизм ввічливої посмішки. Продуманий та мотивований автором комунікативний ряд ходів указує на асоціативну розгалуженість семантики лексеми, передає «інструкцію» поетапного контролю мовцем невербальною дією, розширюючи прагматичний потенціал висловлювання на іллокутивному рівні.

Як показав матеріал дослідження, на всіх етапах розгортання комунікації в художньому тексті, концепт сміх, реалізуючи відповідні інтенції персонажів, передбачає конкретну систему тактик і ходів. Поняття «комунікативної тактики» (КТ) трактуємо як інструмент стратегічної конструкції, «субжанр [15, с. 60]», який забезпечує досягнення цілі інтеракції.

Аналіз художніх текстів виявив, що стратегічна лінія з одиницями, які маніфестують концепт «сміх», будується за рахунок тактичних прийомів з різним ступенем семантичного наповнення (тактики деструкції і тактики конструкції), які формуються через складники матричної системи досліджуваного концепту. Матеріал дослідження показав, що одиниці лексико-семантичного поля «сміх» найчастіше реалізуються тактиками деструкції, які розширюють асоціативно-сміслову поле експресивно забарвлених значень, актуалізують нові «прагматичні» семи, розкривають специфіку інтеракціїкомунікантів, а в деяких випадках мають вирішальне значення при розкритті прихованої комунікантами інформації. Наприклад:

– Так, звичайно ж у вас інші проблеми, – із ядуchoю усмішкою заговорив до неї інший експерт, як тільки пані Ганна надала йому слово [14, с. 78].

– Ну як вам? – запитує чергова медсестра, і в її усмішці проступає знущальний вираз [13, с. 17].

Семантичне наповнення номінації усмішка конкретизується характеристиками-означеннями кривувата, ядуча, «із знущальним виразом», основною кваліфікативною ознакою яких є вияв негачії, які деструктують її первинне позитивне навантаження. Сприяючи розкриттю негативних рис героїв, які так чи інакше виражають своє ставлення до атмосфери оточення, ця

лінгвоодиниця у поєднанні з іншими лексемами підвищує внутрішню динаміку відношень персонажів, акцентуючи на імпліцитних відтінках семантики номінації, що виявляються у відповідному комунікативному контексті.

Одним із найважливіших «конституентів» стратегічного впливу на партнера комунікації є закладена чи не в кожному тактичному ході емотивність висловлювання – «мовна категорія, властивість художнього дискурсу, засіб здійснення ефективного впливу на читача, невід’ємний компонент і особливий модуль внутрішньотекстової інтерпретації, який керує і спрямовує обробку тексту читачем [11, с. 36]». Залежно від рівня емотивності художньої площини, а також у сукупності з імпліцитним / експліцитним наміром мовців виділяємо КТ маніпуляції – продуманий маневр комунікантів, що здійснюється з участю поверхневих текстових структур – лінгвістичних засобів, які, власне, формують комунікативні тактики і ходи. Наприклад:

– Панове! Мені прикро, але Олександр Остапович більше не буде керівником компанії, – із сумом у голосі сказав Дмитро, посміхнувшись так, ніби йому важко на душі. – Тепер я ваш керівник і надіюсь я зможу стати вашим порадником і другом.

Після того, як працівники покинули кабінет свого улюбленого экс-директора, Дмитро засвітився переможним сміхом гордо і зухвало... [9, с. 56].

Кінцева ціль героя – отримати посаду керівника; стратегічним наміром його є вплив на зміну поведінки персоналу з новим директором. В аналізованому блоці художнього дискурсу концептуально значущою є лексема сміх, яка визначила результат діяльності нового начальника, істинність його думок і справ. Головна мета Дмитра – стати директором і завоювати довіру персоналу – досягнена. Використовуючи тактику емотивної маніпуляції (із сумом у голосі, посміхнувся із важкістю на душі, стати порадником і другом – все те, що у роботі керівника і підлеглого допомагає встановити тісний взаємоконтакт), Дмитро приховує справжню сутність своїх намірів. Семантика, закладена у лексемі сміх, нівелює маску доброти і чуйності – саме «гордо і зухвало» Дмитро отримав нову роботу (про це згодом дізнається

увесь персонал). Невербальні одиниці (разом із засобами інших мовних рівнів) застосовується комунікантом (Дмитром) для того, щоб нав'язати слухачам (персоналу) певне (хибне) уявлення про дійсність, сформувані потрібне ставлення до нього, викликати необхідну емоційну реакцію – здійснити мовну маніпуляцію. Отже, концептуально навантажені номінації сміхом, посміхнувся, актуалізуючи імпліцитну інформацію у тексті, виражають сутнісні емоційно-оцінні характеристики, які стають ключовими при втіленні та декодуванні комунікативного задуму персонажа.

Аналіз матеріалу дослідження засвідчив, що в художньому тексті сміх (із урахуванням когнітивних, психологічних, соціокультурних чинників) використовується комунікантами з різною метою, залежно від того, яким має бути результат. Відповідно, виділяємо КТ замовчування інформації – небажання респондента обговорювати певну проблему, ситуацію, явище. У процесі інтеракції невербальні засоби, зокрема сміх, часто передають інформацію, яка з тих чи інших причин не вербалізована автором/персонажем. Заповнюючи пропущені, не ідентифіковані прогалини у тексті, сміх підсилює та інформативно наповнює смислове тло художнього твору. Наприклад:

– Ні, ні, ні! Таємниця має бути! – посміхнувся Дартов, відкорковуючи вино [8, с. 67].

– Вона. Скільки разів заплющував очі й усе малював в уяві свою Марусю – коси чорні, очі пекучі, а усмішка чомусь завжди сумна, наче знає якусь таємницю незбагненну і наказ – ні з ким тією таємницею не ділитися [4, с. 252].

Наведені блоки текстових повідомлень маніфестують приховану інформацію – таємницю, зміст якої не вербалізовано, але вказаний інформативний маркер наявності її у тексті – лексема «таємниця», – наведений у кожному фрагменті. Текстуально значущими тактичними «знаками» щодо розкриття змісту сказаного у відповідних комунікативних актах є лексеми посміхнувся, усміхом (усміхаються), усмішка, розсміялася, всміхнена, що декодують саме імпліцитне вираження намірів комунікантів, конкретизованих як позитивними, так і негативними аксіологічними параметрами. На рівні комунікативної семантики

виділені номінації вказують на такі смислові «координати», які можуть визначати комунікативні ходи, маніфестуючи досліджувану тактику.

Таким чином, передача інформації невербальними лінгвоодинаціями лексико-семантичного поля «сміх» визначає ті аспекти текстової площини, які словесно реалізувати не завжди можливо, тому що вони передбачені автором для формування внутрішнього змісту тексту.

У комунікативній взаємодії персонажів, як показав матеріал дослідження, можуть «накладатися» численні модифіковані неоприяті смисли висловлювань, особливо тоді, коли адресант прагне свідомо уникнути негативних, образливих для адресата характеристик, водночас дозволяючи йому «вкласти» у сказане свій смисл. Так, приховане вираження комунікативного задуму персонажів досягається шляхом застосування КТ відмови – способу «здійснення стратегічного наміру через уникнення чіткого викладу думок [12, с. 379]» за допомогою невербальних засобів. Наприклад:

– Чи зможемо ми залишитись разом? – благально спитала жінка.

– Не зараз, – Микола Валерійович посміхнувся, ніби кажучи: пробачаю тобі цю зухвалість, дурненька, розумію, що ти сама не своя [7, с. 257].

Актуалізоване у процесі діалогізації висловлення, яке кваліфікуємо як відмову, засвідчує особливий комунікативний намір адресанта, що допускає виникнення подвійної інтерпретації повідомлення-відповіді. Тактика відмови, виражена (серед інших) і лексемою посміхнувся, передбачає такі семантичні трактування: посміхнувся, бо 1) «це була остання зустріч»; 2) «бажання бути разом є, але через деякий час»; 3) «є можливість випадкової зустрічі». Іntenційна скерованість персонажа чітко не сформована (зі змісту твору дізнаємося про невпевненість Миколи у вирішенні проблем), що провокує конфлікт на рівні непорозуміння із героїнею. Крім того, семантично значущим є акцент на висловлюванні автора «ніби кажучи», яке формує ще одне значення лексеми «посміхнувся»: з невербального «знака» вона

переосмислюється в «овербалізовану» мовну одиницю, підсилюючи реалізацію тактики відмови.

Крім розглянутих КТ, важливим у процесі комунікації є використання КТ погрози – способу впливу на співбесідника, що виявляється через вираження наміру адресанта в разі загрози його інтересам вчинити адресатом щось таке, що може спричинити шкоду. Це одна з тактик, яка призводить до виникнення конфлікту. Наприклад:

– Посмійтеся, посмійтеся, не довго ще тобі сміятися, – кажу йому подумки [8, с. 286].

При спілкуванні «адресант, який намагається, щоб його повністю зрозумів адресат, так структурно організовує своє повідомлення, щоб весь процес оформлення авторської думки адекватно декодувався реципієнтом [2, с. 61]», проте на рівні текстової семантики часто відбувається деформація сказаного, особливо, коли один із учасників інтеракції репрезентує не весь спектр повідомлення. У наведеному текстовому фрагменті не лише передано прихований намір мовця (героя). Погроза «не довго ще тобі сміятися», орієнтована на зміну адресатом своєї позиції, думки. Стратегічно значущий комунікативний хід, виражений висловлюванням, у складі якого – подвійне вживання лексеми «посмійтеся», прогнозує конфліктне зіткнення інтересів співбесідників, причому адресант свідомо вказує на швидке виконання своєї погрози – «не довго ще тобі сміятися». Отже, релятивний характер КТ погрози спричинює швидкий вплив на учасників спілкування, тим самим руйнуючи їхні стосунки.

Таким чином, матеріал проведеного дослідження засвідчує, що сміх як невербальний «знак» спілкування у структурі тексту є комунікативно орієнтованим стратегічним концептом. З точки зору мотивованості та ціленаправленості (основних інструментів стратегічного напрямку) мовні одиниці вираження сміху (наприклад, сміх, сміятися, усмішка й інші) можуть реалізовуватись в тактиках маніпуляції, замовчування інформації, відмови, погрози; виступають важливими засобами формування імпліцитності, сприяють прогнозуванню комунікативного розгортання інтерперсональної взаємодії в структурі художнього

цілого та підсиленню реалізації загальної текстової стратегії, вербалізованої персонажами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимова Е. Е. Паралингвистика и текст (к проблеме креолизованных и гибридных текстов) / Е. Е. Анисимова // Вопросы языкознания, 1992. – № 1. – С. 71–78.
2. Бодик О. П. Адресованість в офіційному дискурсі / О. П. Бодик // Гуманітарні науки, 2005. – № 2. – С. 58–66.
3. Гагарская Е. А. Коммуникативные стратегии и тактики в речевом жанре объявления о знакомстве / Е. А. Гагарская // Речевое общение: специализированный вестник Красноярского гос. ун-та : [под ред. А. П. Сковородникова]. – Вып. 8–9 (16–17). – Красноярск, 2006. – 270 с.
4. Дашвар Л. Молоко з кров'ю / Люко Дашвар. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 272 с.
5. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – Б. : БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
6. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – Изд. 3-е, стереотипное. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 284 с.
7. Дяченко М. Vitanostira : Роман // М. Дяченко, С. Дяченко. – К. : Зелений пес, 2007. – 544 с.
8. Дяченко М. Спадкоємець : Роман // М. Дяченко, С. Дяченко. – К. : Зелений пес, ТОВ «Гамазин», 2006. – 368 с.
9. Забужко О. Музей покинутих секретів : Роман / О. Забужко. – Вид. 2-е, доп. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
10. Куликов В. Г. Когнитивно-матричный анализ диалектных единиц / В. Г. Куликов // Принципы и методы когнитивных исследований языка : сб. науч. тр. – М. : РАЛК, 2008. – 308 с. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.myweb.uiowa.edu/vkulikov/Kulikov>.
11. Матюшенко О. Ю. Прагматичні аспекти декодування імпліцитної інформації у руслі когнітивних вчень / О. Ю. Матюшенко // Вісник СумДУ. Серія «Філологія», 2007. – Том 2. – С. 34–40.

12. Місягіна І. М. Способи реалізації тактики повного блокування інформації в межах стратегії ухильності / Місягіна І. М. // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Вип. 16. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – С. 378–385.
13. Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя / І. Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2006. – 287 с.
14. Роздобудько І. Екскорт у смерть : [роман] / І. Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2007. – 159 с.
15. Сковородников А. П. О необходимости разграничения понятий «риторический прием», «стилистическая фигура», «речевая тактика», «речевой жанр» в практике терминологической лексикографии / А. П. Сковородников // Риторика – Лингвистика. – Вып. 5. – Смоленськ : СГПУ, 2004. – С. 56–65.
16. Словник термінів міжкультурної комунікації [уклад. Ф. С. Бацевич]. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
17. Сняданко Н. Гербарій коханців / Н. Сняданко; перед. Ю. Іздрика. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – 272 с.
18. Солощук Л. В. Посмішка як мімічний жест та її роль в англомовному діалогічному дискурсі / Солощук Л. В. // Новітня філологія, 2005. – № 1 (21). – С. 18–24.
19. Яскевич Ю. В. Особливості вивчення семантики емоцій у когнітивній парадигмі / Ю. В. Яскевич // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – № 14 (201). – С. 63–70.

Стаття надійшла до редакції 8 лютого 2013 року

Сальваторе Дель Гаудіо
(м. Київ, Україна)

СТАН В ІТАЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКИХ МОВАХ: КОНТРАСТИВНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена контрастивному аналізу загальних аспектів італійської та української категорії стану. Доведено, що стан дієслова – це граматична категорія дієслова, що визначає взаємовідношення суб'єкта й об'єкта в процесі виконання дії. Виявлено, що опозиція форм стану в італійській та українській мовах представлена симетричними формами й виражається морфологічно займенниковими формами дієслів.

Ключові слова: контрастивна граматики, італійська та українська мови, дієслівна система, категорія стану.

Статья посвящена сопоставительному анализу общих аспектов итальянской и украинской категории залога. Доказано, что залог глаголы – это грамматическая категория глагола, определяющий взаимоотношения субъекта и объекта в процессе выполнения действия. Выведено, что оппозиция форм залогов в итальянском и украинском языках представлена симметричными формами и выражается морфологически местоименными формами глаголов.

Ключевые слова: контрастивная грамматика, украинский и итальянский языки, категория залога.

The paper is devoted to the contrastive analysis of some aspects of the Italian and Ukrainian category of voice. The voice of the verb is a grammatical category that defines the relationship between subject and object in the action. It is revealed that opposition forms of the Italian and Ukrainian languages represented symmetrical forms and expressed morphologically pronominal forms of verbs.

Key words: contrastive grammar, Italian and Ukrainian, passive voice, verbal system.

Дослідження присвячено категорії та способу вираження стану в італійській та українській мовах, є частиною циклу лекцій з італійсько-української контрастивної (порівняльної) граматики для студентів-філологів, що навчаються за спеціальністю «Переклад». Тому автор не претендує задовольнити потреби

фахівців щодо проблеми категорії стану дієслова. Натомість автор намагається заповнити брак досліджень з питань порівняльної граматики італійської та української мов. Якщо переважають теоретичні засади української граматичної традиції щодо італійських, то це залежить від обмеженого доступу до італійських джерел.

Стан дієслова – граматична категорія дієслова, що визначає взаємовідношення суб'єкта й об'єкта в процесі виконання дії. Станові форми передають дві взаємопов'язані станові ситуації, якими розкривається співвідношення реального діяча з граматичним підметом: 1) логічний суб'єкт (діяч) і граматичний підмет збігаються: *людина рубає дерево* – італ. *l'uomo taglia l'albero*; логічний суб'єкт (діяч) і граматичний підмет не збігаються: *дерево зрубане людиною* – італ. *l'albero è tagliato dall'uomo*. У другому випадку підметом виступає іменник *дерево*, а додатком – іменник *людина*, хоч реальним діячем є, звичайно, *людина* [1, с. 236].

Категорія стану в семантичному й формально-граматичному відношеннях пов'язана з категорією перехідності / неперехідності. Мовознавці, які виділяють тільки активний і пасивний стани, наголошують на зв'язку категорії стану з перехідністю дієслів, оскільки пасивний стан можуть мати, як правило, перехідні дієслова. В італійській мові, як в українській мові (і в інших слов'янських), пасивізуються переважно перехідні дієслова.

Незважаючи на те, що більшість мовознавців виділяють активний і пасивний стани та вважають їх центральними формами категорії стану, остання категорія є надзвичайно складною для зіставлених досліджень. Це залежить передусім від різних трактувань ученими цієї категорії, що призвело до невизначеності її змістових меж. Більш того, вона специфічно поєднується в різних мовах з іншими категоріями і має в них неідентичне вираження. Найпоширенішою залишається точка зору, що стан – це граматична категорія дієслова, яка виражає суб'єктно-об'єктні відношення [4, с. 235–236].

На початку 70-х років ХХ ст. було запропоновано універсальну теорію стану, яка дала змогу однаково описати

форми стану в різних мовах. Для досягнення цієї мети було запропоновано поняття *diàtëzi* (пор. італ. *diàtesi* від давньо-грецької *διάθεσις*, *diáthesis*, від дієслова *διατίθωμι*, *diatíthemi*, *розташовувати, розміщувати, розставляти*; також пор.: італ. *voce*; англ. *voice*) – відповідності між семантичними й синтаксичними актантами дієслова, до якого актанти приєднуються [4, с. 236; 6].

Стан визначається як граматично маркована в дієслові діатеза, тобто виділяється тоді, коли в мові є дієслівні лексеми, різні словоформи яких співвідносяться з різними діатезами (з різними відповідностями між ролями лексеми й членами речення, які ці ролі виражають). На відміну від діатези, яка є семантико-синтаксичною й універсальною категорією, стан є морфологічною та неуніверсальною категорією.

Залежно від розуміння категорії стану граматисти виділяють різну кількість станів: чотири (активний, зворотний, середній і середньо-зворотний); три (активний, пасивний, безособовий); три (активний, пасивний, середньо-зворотний); два (активний і середній; активний і пасивний).

Останнім часом в українському мовознавстві все більшого поширення набула двостанова концепція (активний і пасивний стан), обґрунтована в працях О. Ісаченка, О. Бондарка, Л. Буланіна, в російських академічних граматиках 1970-х і 1980-х років. Як зазначають І. Вихованець і К. Городенська у «Теоретичній морфології української мови» [3, с. 242–243], «традиційно кваліфікують категорію стану як граматичну, що ґрунтується на двох корелятивних граматичних значеннях: активному і пасивному. Розрізняють активний стан, коли підмет повідомлення є суб'єктом дії: *воїни атакують фортецю – i soldati attaccano la fortezza*; та пасивний, коли підмет є об'єктом дії: *фортеця зруйнована – la fortezza è (stata) distrutta* тощо».

Концепція категорії стану дієслова в українському мовознавстві зазнала суттєвих змін стосовно її статусу. У найновіших дослідженнях категорії стану заперечено суто морфологічний характер цієї дієслівної категорії. З морфологічними категоріями її пов'язує лише те, що дієслова,

подібно до слів інших повнозначних частин мови, є морфологічними одиницями. Проблема трансформації речень із дієсловами активного стану в речення з дієсловами пасивного стану, і навпаки, виходить за межі морфології й зосереджується в словотвірній системі мови та синтаксисі [3, с. 242–243]. Отже, майже всі мовознавці виділяють активний і пасивний стани, вважаючи їх центральними формами категорії стану.

Виразення стану в італійській та українських мовах.

Пасивний стан в італійській мові формально утворюється з дієсловом *essere* (бути) + *participio passato* (дієприкметник минулого часу) (пасивний стан виражається аналітично за допомогою допоміжного дієслова зі значенням «бути» + пасивного дієприкметника у більшості європейських мов, наприклад, нім. *sein*; ісп. *ser* тощо). Дієприкметник минулого часу узгоджується з підметом в роді та числі. Час відзначається за допоміжним дієсловом *essere* (бути), пор.: (io) *lodo gli alunni* (я хвалю школярів) – (io) *sono lodato dagli alunni* (мене хвалять школярі).

При трансформації від активної (дійсної) форми до пасивної зміни такі:

1) прямий додаток стає підметом (суб'єктом): *Angelica legge un libro* → *un libro è letto da Angelica*;

2) прості часи (*tempi semplici*) переходять на складні (*tempi composti*): *Angelica legge un libro* → *un libro è letto da Angelica*;

3) підмет стає непрямым додатком: *Angelica legge un libro* → *un libro è letto da Angelica*;

4) агент дії вводиться прийменником *da*: *Angelica legge un libro* → *un libro è letto da Angelica*.

В італійській мові традиційно розрізняють три форми стану / діатези: активну (*attiva*), пасивну (*passiva*) та зворотну (*riflessiva*). Якщо підмет є агентом дії, то дієслово має активну діатезу. Якщо підмет є пацієнтом дії, то дієслово має пасивну діатезу. Якщо дія спрямована на той самий підмет, то дієслово матиме зворотну діатезу. Наприклад, у реченні *Il bambino mangia la mela* – дитина їсть яблуко дієслово *mangiare* (їсти) має активну діатезу / стан. Навпаки, у реченні *La mela è mangiata dal bambino* о *La mela viene mangiata dal bambino* дієслівна синтагма *è mangiata* – яблуко

з'їдено відповідає пасивній діатезі. У реченні *il bambino si lava* дія спрямована на той самий підмет: це зворотна діатеза (пор.: італ. *si passivante*, тобто частка, що передає дієсловам значення пасивного стану, наприклад, *l'oro si estrae dal fiume* – *золото добувається на річці*). У трансформації з активного стану на пасивний, підмет (суб'єкт) і додаток (об'єкт) обмінюються ролями. Прямий додаток (об'єкт) стає підметом (суб'єктом), а суб'єкт переходить в додаток (пор.: італ. *complemento*). Як зазначено вище, в італійській мові неперехідні дієслова мають лише активний стан.

В українській (східнослов'янській) мові на формотворення пасивного стану впливає видова належність перехідного дієслова. Пасивні форми частіше утворюються від дієслів доконаного виду. Проте форми вираження пасивності від недоконаних дієслів також можливі. Вони можуть бути представлені зворотними дієсловами: *дім будується* і пасивними дієприкметниками: *побудований дім*. Пасивні форми від дієслів доконаного виду передаються майже винятково пасивними дієприкметниками: *дім збудований* тощо [1, с. 237].

Окрім аналітичного, пасивне значення може мати синтетичне вираження. Так, показником пасиву є постфікс **-ся** в українській та інших східнослов'янських мовах: *читається / читаються* та ін. (пор.: італ. *si passivante*). В українській мові, на відміну від італійської, переважає тенденція уникати пасивні конструкції. Тому слід, де це можливо, надавати перевагу дієсловам активного стану над пасивними дієсловами.

У зіставлюваних мовах дієприкметникова форма використовується в тричленних або двочленних конструкціях. Перша з них містить всі елементи логіко-граматичного ланцюга «суб'єкт – дія – об'єкт» і є своєрідною трансформою, еквівалентом конструкції з дієсловом активного стану, пор.: італ. *l'eruzione del vulcano ha distrutto la casa* / укр. *виверження вулкана зруйнувало будинок* – *la casa è stata distrutta dall'eruzione del vulcano* – *будинок був зруйнований виверженням вулкана*. Нагадаємо, що орудний відмінок (в українській мові) вказує на діяча в пасивних конструкціях і відповідає італійському 'complemento di agente e causa efficiente', пор.: італ. *dall'eruzione* – *виверженням*. Якщо в

українській мові, як зазначено вище, основне обмеження вживання дієприкметникової форми пасивного стану є вид дієслова, то в італійській мові використання цієї форми пов'язане з семантикою дієслова та дієслівними часовими формами.

У наступній таблиці порівнюємо пасивні конструкції і дієприкметникові форми часових форм дійсного способу в італійській та українській мовах:

Табл. 1.

Часові форми дійсного способу	Італійська мова	Українська мова
Теперішній Presente	La casa è (viene) costruita dagli operai.	Дім будується будівельниками.
Майбутній Futuro semplice	La casa sarà costruita (...).	Дім буде побудований (...).
Futuro anteriore	La casa sarà stata costruita (...).	
Минулий Passato prossimo	La casa è stata costruita.	Дім був побудований (...).
Trapassato prossimo	La casa era stata costruita.	
Passato remoto	La casa fu costruita.	
	La casa si costruiva (тобто: era in fase di costruzione / будинок був у процесі будувannya)	Дім будувався.

Ця таблиця дає змогу зробити висновок, що в італійській мові (теоретично) можна використовувати дієприкметникові форми минулого часу (*participio passato*) у всіх часах. Проте в українській мові певні конструкції передаються лексичними засобами та контекстом, наприклад, *la casa sarà stata costruita* означає, що *дім був побудований* або *будувався* до якоїсь іншої дії в минулому.

В італійській мові, складні часи в активній формі вимагають допоміжного дієслова *avere*, наприклад, *il bambino ha mangiato i biscotti* (*passato prossimo*). Активний і пасивний стани стосується тільки перехідних дієслів. Неперехідні дієслова у складних формах вимагають, як правило, допоміжне дієслово *essere*, наприклад, *il cane è andato via*. Однак є випадки, коли складні часові форми певних перехідних дієслів утворюються з

допоміжними дієсловами **essere** (бути) і **avere** (мати). Варто зазначити, що в деяких італійських діалектах, як і в англійській мові, вживається допоміжне дієслово **avere** в активній діатезі неперехідних дієслів, пор.: *sono andato al cinema* – **ho andato al cinema* (англ. *I have gone to the cinema*). Додамо, що перехідні дієслова можуть виконувати і неперехідну функцію, наприклад, *il cane sta mangiando*.

Думка про те, що активна й відповідна їй пасивна конструкції є синонімічними, не зовсім коректна. Описуючи одну й ту ж ситуацію, вони мають тотожну семантичну структуру, але їхні комунікативні структури не збігаються. Одна й та ж ситуація отримує різне семантичне представлення і тому має різні семантичні відтінки. У багатьох дослідженнях наводиться приклад, що фраза *Cesar Pompeium vicit* «Цезар переміг Помпея» – *Cesare vinse Pompeo*, взята з біографії Цезаря, а речення *Pompeius a Caesare victus est* «Помпей був переможений Цезарем» – *Pompeo fu vinto da Cesare*, це з біографії Помпея. Як підкреслюють різні мовознавці, змінюється точка зору на предмет, характер бачення суб'єкта й об'єкта [2, с. 142; 4, с. 242; 7].

Окрім того, застосування активного та пасивного стану залежить також від стилістичних і функціональних умов. Активний суб'єкт, як правило, реалізується у пасиві як факультативна прийменникова фраза (англ. *prepositional phrase*) або через непрямий відмінок. При цьому відбувається певна зміна перспективи речення.

Нарешті, характерною рисою української мови, якою вона вирізняється з-поміж усіх слов'янських мов, є співвідносні з пасивними дієприкметниками предикативні форми на **-но**, **-то** зі значенням результативного стану: *побілено хату*; *козаченька вбито*. Характерною особливістю цих форм є їх здатність керувати лише знахідним відмінком прямого об'єкта. Тут неможливий суб'єктний компонент в орудному відмінку, як це зазвичай є в усіх інших випадках вживання пасивних форм: *посіви змиті дощем*; *посіви змиваються дощем*, оскільки тут взагалі не мислиться дійова особа, а вся увага звернена на дію та її результат: важливо, що сталося чи станеться, а не те, хто це зробив чи зробить [4, с. 240].

Перифрастичні пасивна конструкція в італійській мові.

В італійській мові пасивний стан утворюється не тільки за допомогою допоміжного дієслова *essere* (бути), а й двох дієслів руху – *andare* (йти) і *venire* (приходити, приїжджати, йти; пор.: нім. werden + дієприкметник), які, виконуючи функцію допоміжних дієслів, однозначно наголошують на процесі досягнення результату, позначеного пасивним дієприкметником, пор.: *la casa è andata distrutta* – будинок зруйнований»; *senza preavviso le strade venivano bloccate* – несподівано вулиці були заблоковані. Використання допоміжного дієслова *essere* може передати семантику **стану** (статики) та **руху** (динаміки), а інші дієслова *venire* (та *andare*) передають ідею руху. Пор.: *la porta è aperta* (двери відчинені) – *la porta viene aperta (da qualcuno)* – хтось відчиняє двері або двері відчиняються; перший приклад означає, що двері були вже відчинені під час розмови, тобто дієслово виражає її статичний стан, або, що хтось відкрив двері (динамічний стан).

Зворотно-середній стан (*diatesi riflessiva*) в зіставлюваних мовах.

Варто зазначити, що новіші концепції про стан в українській мовознавстві вилучають дієслова недоконаного виду з постфіксом **-ся** з традиційної парадигми [див. детальніше: 3, с. 243]. Але у статті, у зв'язку з практичними потребами порівняння, застосуємо традиційний розподіл [5, с. 271–272].

Дієслова зворотно-середнього стану виражають дію суб'єкта, що не переходить на самостійний об'єкт, а зворотно спрямовується на самого діяча чи додатково характеризує його через неназваний об'єкт: *il bambino si mette le scarpe* – дитина взувається (взуває себе) тощо. Можна класифікувати зворотні дієслова таким чином:

– **власне зворотні** дієслова (*diatesi riflessiva propria*) виражають дію, суб'єктом і об'єктом якої виступає та сама особа. Сюди належать дієслова: *umivатися* (*lavarsi*), *одягатися* (*vestirsi*), *взуватися* (*mettersi le scarpe*) тощо. Пор.: *la mamma si lava* – мама умивається; *Maria si veste* – Марія одягається та ін.;

- **взаємно-зворотні** дієслова (*diatesi reciproca*) виражають дію, виконувану кількома суб'єктами, кожний з яких виступає водночас і об'єктом дії. Сюди належать дієслова: *зустрічатися* (*incontrarsi*), *вітатися* (*salutarsi; scambiarsi gli auguri* тощо), *обніматися* (*abbracciarsi*), *цілуватися* (*baciarsi*), *листуватися* (*essere in corrispondenza*), *спілкуватися* (*comunicare*), *радитися* (*consigliarsi*) та ін. Наприклад, *gli amici si incontrano* – друзі зустрічаються;
- **загально-зворотні** дієслова вказують на внутрішній стан, настроїв, напр.: *гніватися* (*arrabbiarsi, adirarsi*), *сміятися* (*sorridere*);
- **результативний** стан, коли суб'єкт не називається зовсім (безособове речення, іноді підметом може виступати фіктивне «воно»): *дорогу замело*. Характерною особливістю української мови є наявність особливих результативних форм перехідних дієслів: *фортецю зруйновано*; стан, в якому суб'єкт виражається непрямим відмінком: *мені бракує*.

Наведені вище приклади продемонстрували, що не завжди спостерігається формальний збіг між італійськими та українськими зворотними дієсловами, пор.: *comunicare* – *спілкуватися*; *mi si fa* – *мені сміється*; *mi si ride* – *наді мною сміються* тощо. Це зумовлює певні труднощі у вивченні та перекладі однієї із зіставлюваних мов.

Зворотний і взаємний стани в італійській мові виражаються зворотним займенником *si*, парадигма якого, залежно від особи та числа, представлена формами – *mi, ti, si, ci, vi, si*, наприклад, *(io) mi lavo* – я умиваюсь; *(egli) si lava* – він умивається; *(noi) ci laviamo* – ми умиваємося та ін. Паралельним відповідником італійських взаємного та зворотного станів в українській мові слід вважати афікс **-ся**, який, однак, не знає парадигми числа й особи.

Таким чином, опозиція «актив – пасив» є основною становою опозицією в усіх мовах, які мають категорію стану. Маркованим членом цієї опозиції є пасив. В активному стані суб'єкт дії, наприклад, в українській мові, знаходиться в називному відмінку й займає позицію підмета, а об'єкт дії – у знахідному відмінку й виступає в ролі прямого додатка: *professor ha letto la lezione* – професор прочитав лекцію – *il professore ha tenuto la lezione*. У пасивному стані суб'єкт дії знаходиться в орудному відмінку й виступає в ролі

непрямого додатка, а об'єкт дії – в називному відмінку й виступає в ролі підмета: *лекція прочитана професором*. Мови світу також різняться за складом станів, хоча у більшості мов є два стани; існують мови, в яких взагалі немає категорії стану. До них належать усі ергативні мови.

При порівнянні граматичної категорії стану в зіставляваних мовах виявляється значна близькість станових форм та їхніх категоріальних значень. Специфічними для італійської мови, порівняно з українською, є так звані перифрастичні пасивні конструкції, а характерною рисою української мови є наявність пасивних дієприкметників на **-но**, **-то**, що керують знахідним відмінком і не мають прямих відповідників в італійській мові. Зрештою, опозиція форм стану в італійській та українській мовах представлена симетричними формами й виражається морфологічно займенниковими формами дієслів на **-si** / **-ся** та синтаксично в конструкціях з пасивними дієприкметниками минулого часу. Натомість активний стан відзначається відсутністю спеціальних морфем. Активна конструкція є найчастотнішою в зіставляваних мовах. В українській мові спостерігається більш розвинута тенденція, ніж в італійській, до уникнення пасивних конструкцій.

З погляду перекладу, граматична категорія стану не становить проблеми через її значну симетричність у досліджуваних мовах. Однак практика показує, що перекладачі активно використовують трансформацію стану для досягнення еквівалентності, особливо при відтворенні пасивного, взаємного та зворотного станів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський ; [підручник]. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Виноградов В. С. Сопоставительная морфология русского и испанского языков / В. С. Виноградов, И. Г. Милославский. – М. : Русский язык, 1986. – 160 с.

3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
4. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
5. Сучасна українська літературна мова / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас, Г. О. Козачук, О. І. Леута, В. В. Лобода / за ред. М. Я. Плющ ; [підручник]. – К. : Вища школа, 1994. – 424 с.
6. <http://it.wikipedia.org/wiki/Diatesi> (25.03.2013).
7. [http://www.treccani.it/enciclopedia/diatesi_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/diatesi_(Enciclopedia-dell'Italiano))

Стаття надійшла до редакції 12 лютого 2013 року

УДК 811.111+811.161.2'42

*Ілона Дерік
(м. Одеса, Україна)*

**ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ
ДИСКУРСУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ІНТЕРНЕТ-
ПОВІДОМЛЕНЬ ДІЛОВОЇ ТЕМАТИКИ
(на матеріалі англійської та української мов)**

У статті викладено результати комплексного дослідження лінгвістичних особливостей дискурсу інформаційних Інтернет-повідомлень ділової тематики. На матеріалі різносистемних мов (англійської та української) визначено загальні характеристики та дистинктивні риси лінгвістичного оформлення означеного виду дискурсу.

Ключові слова: *лінгвістичні особливості, дискурс інформаційних Інтернет-повідомлень ділової тематики, різносистемні мови, дистинктивні риси.*

В статті изложены результаты комплексного исследования лингвистических особенностей дискурса информационных Интернет-

сообщений деловой тематики. На материале разносистемных языков (английского и украинского) определены общие характеристики и дистинктивные черты лингвистического оформления данного вида дискурса.

Ключевые слова: лингвистические особенности, дискурс информационных Интернет-сообщений деловой тематики, разносистемные языки, дистинктивные черты.

The article reveals the overall analysis of the linguistic peculiarities of the informational Internet business messages discourse. The data of the contrastive investigation of the two distant languages (English and Ukrainian) serve the basis for distinguishing the general characteristics and the distinctive features of the given type of discourse.

Key words: linguistic peculiarities, informationa Internet business messages discourse, distant languages, distinctive features.

У сучасній науковій парадигмі центральне місце посідають проблеми дискурсології і лінгвістики тексту, розвідки з дослідження тексту у когнітивному, лінгвокультурологічному та психолінгвістичному аспектах.

Об'єкт дослідження у пропонованій статті – дискурс інформаційних Інтернет-повідомлень ділової тематики (ІП в ДТ) як комплексне мисленнєво-мовленнєве утворення. Предмет дослідження – лінгвістичні характеристики означеного виду дискурсу на різних рівнях мовної системи. Дослідження виконувалось на матеріалі англо- та українськомовних Інтернет-повідомлень виробництва провідних інформаційних компаній *CNN, DowJones, Forbes, MSNBC, Укрінформ, 5 канал*.

Актуальність цієї науково-дослідної роботи обумовлена інтенсифікацією процесів вдосконалення ділового мовлення, спрямованих на оптимізацію інформаційно-комунікативного процесу, що створює передумови для детального дослідження ділового дискурсу з урахуванням різних аспектів та чинників комунікації. Наукова новизна цього дослідження у тому, що в ньому вперше на матеріалі англійської та української мов здійснюється комплексний лінгвістичний аналіз дискурсу ІПвДТ як мисленнєво-мовленнєвого феномену, спрямований на виявлення загальних характеристик та дистинктивних рис оформлення цього виду дискурсу.

Методологічний апарат дослідження складається з методів теоретичного узагальнення, критичного аналізу, порівняльного методу.

Теоретичною базою дослідження слугували публікації, присвячені розкриттю феномену дискурсу як мисленнєво-мовленнєвої категорії (науково-дослідні роботи В. Борботька, І. Сусова, Р. Помірка, Ф. Бацевича [2]; [7]; [1]), детальному аналізу різних типів інституціонального дискурсу [5], вивченню ділового мовлення (публікації А. Загнітка та А. Островської) [4], а також дослідження, спрямовані на визначення специфіки ділового англійського дискурсу, його ключових концептів та функціонально-стильових характеристик [3]; [6].

Дискурс інформаційних Інтернет-повідомлень ділової тематики (ІПВДТ) є складним утворенням, що сформувалося на базі трьох видів дискурсу: мережного дискурсу або дискурсу Інтернету (на основі його інтерактивної природи й широкого використання мультимедійних і гіпертекстових технологій), дискурсу медіа або ЗМІ (на основі реалізації функції періодичного розповсюдження масової інформації з дотриманням вимог до ЗМІ, наявності при телекомунікації посередника й певного технічного середовища) і ділового (комерційного) дискурсу (на основі тематики й вокабуляра).

Самобутність та оригінальність дискурсу ІПВДТ підтверджується його унікальністю в таких аспектах:

- одночасна професійна і особистісна орієнтованість дискурсу;
- інтегральний характер арсеналу комунікативних стратегій;
- специфічність статусно-рольових характеристик комунікантів;
- особиста зацікавленість комунікантів в успішності інформаційно-комунікативного процесу;
- контроль за якістю інформації, за її релевантністю (відповідність заголовка змісту повідомлення);
- створення оптимальних умов для успішності процесу отримання й обробки інформації реципієнтом (високий ступінь архівування повідомлень, можливість отримання й обробки

реципієнтом архівної інформації великого обсягу у будь-який зручний для нього час, що забезпечується функцією «pod-cast»;

- особливість лінгвістичного оформлення.

Лінгвістичний аналіз текстів англо- й українськомовних інформаційних Інтернет-повідомлень, спрямований на визначення особливостей лексичної, граматичної і стилістичної структури дискурсу ІПВДТ, дозволив виявити такі закономірності:

- в аспекті лексико-семантичних характеристик:

1) перевага лексики загальноекономічного змісту над власне біржовою в процентному співвідношенні 20%:10% від загальної кількості слововживань;

2) високий вміст загальновживаної лексики (60% від загального обсягу вибірки);

3) розповсюдженість лексичних одиниць, що передають модальні та емоційні значення – відповідно 40% та 20% від загального обсягу вибірки;

4) наявність слів широкої семантики – 3,5% від загального обсягу вибірки;

5) широке використання лексичних засобів мовленнєвого контакту (наприклад: *youknow*; *Ibelieve*; *Ithink*; *hey*; *hello*) – 3%;

6) уживання лексичних інтенсифікаторів (прислівників міри та ступеня), використовуваних для підсилення значення знаменних слів, що виражають ставлення ведучого до предмета зображення і мають додаткові відтінки значень, – 3,5%;

- в аспекті характеристики способів словотвору:

1) перевага серед економічної лексики слів-комполітів, утворених за моделями, де перший або другий компонент виражений іменником, наприклад: N+N (напр.: *marketrates* – біржовий курс; *mortgage industry* – іпотечна індустрія); N+N+N (напр.: *consumersentimentindex* – індекс споживчої чутливості); Adj+N (напр.: *commonstock* – звичайні акції); PI + N (напр.: *borrowing costs* – відсотки за позикою) – 80% лексичного складу, що характеризується як економічна лексика;

2) поширеність аббревіатур (напр.: англ.: *VAT*; *ISE* (*International Stock Exchange*); *IIB* (*International Investment Bank*); *IMF* (*International Monetary Fund*); *ПДВ* (*податок на доданкову*

вартість); МФБ (Міжнародна фондова біржа); МІБ (Міжнародний Інвестиційний Банк); МВФ (Міжнародний валютний фонд) (10% від загального обсягу вибірки економічної лексики);

3) уживання лексичних одиниць біржової тематики, в основі утворення яких лежить метафоричне або метонімічне перенесення значення (напр.: англ.: *bear; bull; rally; storm; upfront*; укр.: *бик; ведмідь; вуличний ринок; натовп; занурення*) (10% обсягу вибірки економічної лексики);

• в аспекті морфологічних особливостей:

1) поширеність артиклів, прийменників, сполучників, питальних займенників, а також особового, темпорального й просторового дейксису (до 10%); перевага особового дейксису першої особи і просторового дейксису над іншими дейктичними формами (у співвідношенні 4%: 3%: 3%);

2) більш висока дистрибуція іменників (45% вибірки) у порівнянні з дієсловами й дієслівними формами (30%), прикметниками (10% вибірки) і прислівниками (5% вибірки);

3) перевага неособових форм дієслова (інфінітив, герундій, дієприкметник) – 20% над особовими (10%);

4) більша розповсюдженість форм пасивного стану (70% особових дієслівних форм) у порівнянні з формами активного стану (30% особових дієслівних форм);

5) в українськомовних текстах – перевага особових дієслівних форм теперішнього і майбутнього часу (45% і 35% реалізацій) над формами минулого часу (20% реалізацій), в англкомовних – перевага часових форм на позначення динамічної тривалої дії – форми груп *Continuous* і *Perfect Continuous* над часовими формами групи *Indefinite* (у співвідношенні 40%:35%:25%) (напр.: *I mean everybody has been talking about this recovery; Усі соціальні виплати нараховуватимуться згідно з чинним законодавством*);

6) широке вживання вищого й найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників, особливо в аналітичних повідомленнях, що пояснюється загальним змістом і цільовою установкою повідомлення (напр.: англ.: *And consumers were feeling*

a lot of more confident in July; укр.: Набагато складнішою є ситуація з ринком нафти);

- в аспекті синтаксичних характеристик:

1) широке використання клішованих синтаксичних конструкцій;

2) уживання складних речень із зв'язками сурядності й підрядності;

3) повтор синтаксичних конструкцій (10% від загальної кількості проаналізованих речень);

4) високий ступінь наявності конструкцій вторинної предикації з дієприкметником (60% від загальної кількості проаналізованих речень);

- в аспекті стилістичних характеристик на лексичному рівні:

1) частотне вживання слів широкої семантики й слів з ослабленим лексичним значенням (напр.: англ.: *Things like that area general story. The things were hanging around in here;* укр.: *Для компанії такого рівня дрібниць немає. Подібні речі не є новиною);*

2) метафоричність мовлення, що проявляється в таких моментах, як:

а) розповсюдженість лексичних стилістичних прийомів і образних засобів (метафора, метонімія, епітети й т.д.) (напр.: англ.: *It's time for you to escape, escape the ghost of life less stocks;* укр.: *Судячи з результатів останніх біржових операцій, ринок дає задній хід (прибутковість цінних паперів зростає, а ціни падають);*

б) насиченість мовлення метафоричною термінологічною й професійною біржовою лексикою, фразеологічними зворотами, малозрозумілими для необізнаних слухачів, що не ознайомлені із глосарієм біржових коментаторів (напр.: англ.: *The storm finished on Wall Street as investors' rallies rounded twice ector of bullish news;* укр.: *Минулого тижня біржові аналітики констатували «занурення» на ринку нерухомості);*

3) широке використання морфемного повтору й різних видів лексичного повтору (простий повтор, послідовний повтор, підхоплення, обрамлення тощо) (напр.: англ.: *This variation of*

official interest rates is helping to fuel the continuing strength of the Australian dollar, the strength of the dollar helps US exporters of goods and services to Australia; укр.: Ці процеси спричиняють підвищення цін на акції вітчизняних компаній, підвищення цін на акції обумовить економічний зріст підприємств);

4) наявність контекстуальних синонімів (напр.: англ.: *The protection available data is a non-going battle;* укр.: Ці процеси спричиняють підвищення цін на акції вітчизняних компаній, підвищення цін на акції обумовить економічний зріст підприємств);

5) уживання стилістично забарвлених слів (напр.: англ.: *Unfortunately, we are at the portion of the show, where we have to terminate this very interesting discussion.* укр.: Банківські кредити стимулюють виробництво, дозволяють розв'язувати широке коло економічно-соціальних проблем, значною є і благодійно-спонсорська діяльність);

6) уживання експресивно-виражальних слів і слів, що виражають емоційні стани (напр.: англ.: *Is it the growing through the very low base or through the very fantastic business environment?* укр.: Вражаюче успішною є діяльність компанії на вітчизняному ринку);

7) уживання слів з явно вираженою оціночною конотацією (напр.: англ.: *The market is booming for the set types of services.* укр.: Несподівано високими є показники економічної діяльності компанії за поточний рік);

8) уживання лексико-стилістичних засобів мовленнєвого контакту, в яких передається ставлення ведучого до слухача (напр.: англ.: *you know, I believe, I think, hey, hello, I hope, I bet, I presume, I doubt;* укр.: можливо, здається, на нашу (на мою) думку, як відомо, по-перше, безперечно);

9) використання прислівників міри та ступеня у функції інтенсифікаторів для підсилення значення повнозначних слів та відображення ставлення мовця до предмета мовлення (напр.: англ.: *It's pretty far from the truth. Thanks to a very colourful person;* укр.: Набагато складнішою є ситуація з ринком нафти);

10) поширеність клішованих фраз, стійких словосполучень (напр.: англ.: *for a second day in a row*; укр.: *у даний час, за наявності*);

11) наявність дискурсивних маркерів (напр.: англ.: *however, well, now, really, still, actually, possibly, probably, conversively*; укр.: *проте, власне кажучи*);

- в аспекті стилістичних характеристик на синтаксичному рівні:

1) наявність стилістично забарвлених синтаксичних конструкцій і зворотів (напр.: англ.: *Stocks have the least seniority and are the last to be paid if the business fails. (S+ Pv (PassiveVoice)*; укр.: *Нині «Демарк» обслуговує понад тисячу двісті підприємств області, що належать як до державних, так й приватних форм власності, представляють великий, середній і дрібний бізнес*);

2) особливості використання синтаксичних зв'язків (високий вміст складних речень із зв'язками підрядності й сурядності), широке використання дієприкметникових, герундіальних та інфінітивних зворотів, підрядних речень (напр.: англ.: *And consumers were feeling a lot of more confident in July when the university of Michigan consumer sentiment index rose to ninety six point five and that was in-line with expectations a little bit higher than in July*; укр.: *Відповідаючи на запитання кореспондента Укрінформу, Генеральний директор компанії «Гештальт Консалтинг Груп», Анатолій Тихончук, проінформував, що її клієнтами нині є відомі вітчизняні міжнародні структури*);

3) використання в ініціальній позиції обставин місця й часу, підрядного речення причини (напр.: англ.: *In the Head lines this afternoon. Because we are at the portion of the show where we ask our guests...*; укр.: *У компанії «Гештальт Консалтинг Груп» цей напрямок діяльності ведеться на основі сучасних інформаційних технологій*);

4) наявність засобів логічного членування висловлення (напр.: англ.: *firstly, secondly, consequently*; укр.: *по-перше, насамперед, у цілому*);

5) наявність синтаксичних і лексико-синтаксичних стилістичних прийомів:

а) інверсії (напр.: англ.: *Here for this discussion, is John Paterson.* укр.: *Один законопроект, необхідний для вступу до СОТ, депутати ухвалили у цілому. У компанії «Геітальт Консалтинг Груп» цей напрямок діяльності ведеться на основі сучасних інформаційних технологій*);

б) еліпсиса (напр.: англ.: *Direct from the Street dot. com. Nice to have you with us. Shares of Morgan Stanley currently trading;* укр.: *І все таки, щодо пролонгації кредитів, які було держані нинішнього року, на наступний рік*);

в) паралелізм у поєднанні з простим повтором (напр.: англ.: *I try to make you a better investor, try to make you a better trader, and definitely make you a better client.* укр.: *Будь ласка, про те, яка у нас ситуація із кредитуванням малого і середнього бізнесу в нашій державі, яка перспектива цієї справи*);

г) полісиндетону (напр.: англ.: *Analysts say consumers manage to look past raise in oil and gas prices and boost in spending and investments;* укр.: *Проти СОТівських законопроектів виступали лише комуністи, або.. вони не голосували, або голосували проти.*

За результатами комплексного лінгвістичного аналізу текстів ІПП в ДТ англійською та українською мовами було зроблено висновок про наявність таких загальних лінгвістичних характеристик дискурсу ІПП в ДТ:

1) насиченість мовлення абревіатурами, термінологічною й професійною лексикою сфери бізнесу одночасно з частим вживанням лексичних стилістичних прийомів, модальних і оціночних слів;

2) розповсюдженість стереотипних синтаксичних конструкцій і мовленнєвих кліше офіційно-ділового стилю на фоні широкого використання колоквіалізмів і синтаксичних стилістичних прийомів розмовного стилю – еліпсису, інверсій, паралелізму, полісиндетону;

3) більша насиченість лексичними виражальними засобами й стилістичними прийомами мовлення ведучого в окремих жанрових різновидах англо- й українськомовних ІПП в ДТ – інтерв'ю і бесіда, репортаж.

За даними зіставлення лінгвістичних даних у досліджуваних різносистемних мовах (англійській та українській) було визначено окремі дистинктивні риси лінгвістичного оформлення англомовного дискурсу ІІІ в ДТ у порівнянні з україномовним.

Так, лінгвістичне оформлення англомовного дискурсу ІІІ в ДТ характеризується такими особливостями:

1) висока насиченість мовлення особовими й присвійними займенниками першої й другої особи (*I, we, us, our; you, your*), що сприяє інтимізації комунікативного процесу, наданню йому тональності душевної бесіди (напр.: англ.: *We've been speaking with David Schwarz... You are talking about companies that have phenomenal growth...*);

2) уживання в англомовних ІІІ в ДТ у часовій формі *Continuous* дієслів, що позначають сприйняття за допомогою органів почуттів (*to feel* (у значенні: *to have a feeling of*); *to see* (у значенні: *to perceive*) (напр.: англ.: *And what sort of growth numbers are we seeing? And consumers were feeling a lot of more confident in July*);

3) навмисне пропущення особового займенника у функції підмета та артикля перед іменником;

4) часте використання умовного способу для реалізації емоційно-модальних конотацій (напр.: англ.: *Would you say that we b security systems are more or less important today and if so why? I would say again... Where would you say are the strongest areas of this economy right now*);

5) широке використання лексичних засобів мовленнєвого контакту (наприклад: *you know; I believe; I think; hey; hello*) – 3%;

6) об'єднання мовленнєвих стратегій офіційно-ділового і розмовного стилю, що пояснюється прагненням ведучого створити передумови для отримання адресатом необхідної інформації у сфері бізнесу у формі неформальної дружньої бесіди;

7) широка розповсюдженість у мовленні ведучого стилістичних засобів паралелізму, парцеляції, еліпсису.

Лінгвістичне оформлення українськомовного дискурсу ІІІ в ДТ визначається такими характеристиками:

1) широке використання запозичених англомовних кореневих

морфем для утворення неологізмів на основі словотворчих моделей, які є характерними для української мови (напр.: *бізнесовий; консалтинговий*);

2) більша розповсюдженість дієслівних форм теперішнього і майбутнього часу (45% і 35% реалізацій) у порівнянні з формами минулого часу (20% реалізацій);

3) більш частотне використання форм недоконаного виду (55%) у порівнянні з формами доконаного виду (45%);

4) менша частотність використання лексико- та синтаксично-стилістичних засобів у порівнянні з англomовним дискурсом ІІІ в ДТ.

Перспектива подальшого дослідження убачається у лінгвістичному аналізі німецькомовного та російськомовного дискурсу ІІІ в ДТ з метою підтвердження припущення про універсальність визначених загальних характеристик лінгвістичного оформлення дискурсу ІІІ в ДТ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації : монографія / Ф. Бацевич, Р. Помірко, А. Паславська. – Львів : ПАІС, 2010. – 280 с.
2. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике/ В. Г. Борботько. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 288 с.
3. Дерік І. М. Просодичні особливості дискурсу інформаційних повідомлень ділової тематики в Інтернеті: дис. ...канд. філол. наук : 10.02.15/ Дерік Ілона Морисівна. – Донецьк, 2007. – 264 с.
4. Загнітко А. П. Сучасне ділове українське мовлення : Навч. посібник / А. П. Загнітко, Л. С. Островська. – Донецьк : Академія, 1997. – 433с.
5. Карасик В. И. Этнокультурные типы институционального дискурса // Этнокультурная специфика речевой деятельности: Сб. обзоров / В. И. Карасик. – М.: ИНИОН РАН, 2000. – С. 37–64.

6. Науменко Л. П. Діловий дискурс та його функціонально-стильові характеристики / Л. П. Науменко // Культура народів Причорномор'я. –Симферополь, 2003. – № 37. – С. 122–124.
7. Сусов И. П. Введение в языкознание / И. П. Сусов. –М. : АСТ : Восток–Запад, 2008. – 379 с.

Стаття надійшла до редакції 8 лютого 2013 року

УДК 811.161.2'42

Людмила Довбня, Тамара Товкайло
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ЛІНГВІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ «РУСЬКОЇ ПРАВДИ» – ДАВНЬОЇ ЮРИДИЧНОЇ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМА

У статті втілено намір здійснити лінгвістичний аналіз давньої української юридичної писемної пам'ятки – зведення законів «Руська Правда», зацентовано увагу на суспільній значимості документа. Розглянуто й проаналізовано фонетичні, лексичні (у т. ч. й лексико-семантичні), синтаксичні та стилістичні особливості пам'ятки, які переконливо засвідчують її оригінальність та українське походження. Наголошено на необхідності ґрунтовного мовознавчого опрацювання давніх українських пам'яток писемності у зв'язку з потребою впорядкування й систематизації даних різних мовних рівнів у діяхронії.

Ключові слова: пам'ятка української писемності, «Руська Правда», лінгвістичний аналіз, фонетичні риси, лексика, синтаксис, стилістичні особливості, історія мови.

В статье воплощено намерение осуществить лингвистический анализ древнего украинского юридического памятника письменности – свода законов «Русская Правда», акцентировано внимание на общественной важности документа. Рассмотрены и проанализированы фонетические, лексические (в т. ч. лексико-семантические), синтаксические и стилистические особенности памятника, которые убедительно свидетельствуют о его оригинальности и

украинском происхождении. Обращается внимание на необходимость проведения глубинного языковедческого анализа древних украинских памятников письменности в связи с потребностью упорядочения и систематизации данных разных языковых уровней в диахронии.

Ключевые слова: памятник украинской письменности, «Русская Правда», лингвистический анализ, фонетические черты, лексика, синтаксис, стилистические особенности, история языка.

The article embodies intention to perform the linguistic analysis of ancient Ukrainian juridical written monument – code of laws «Rus'ka Pravda», attention is drawn to a social importance of the document. The article reviews and analyzes phonetic, lexical (including lexical and semantic), syntactic and stylistic peculiarities and monuments that persuasively witness its originality and Ukrainian origin. The emphasis is made on necessity of well-grounded linguistic working up of ancient Ukrainian monuments of writing which is related to the need of arrangement and systematization of data on different language levels in diachronia.

Key words: monument of Ukrainian writing, «Rus'ka Pravda», linguistic analysis, phonetic features, lexics, syntax, syntactic peculiarities, history of the language.

Вагоме значення в історії культури й духовного надбання українського народу посідають давні пам'ятки, у яких учені різних фахів знаходять відголоски минулих століть, а це дає можливість певним чином відтворити різноаспектні моменти (історичні, лінгвістичні, літературознавчі та ін.) буття і становлення нашої минувшини.

«Хоч у вивченні мови пам'яток історії української мови зроблено вже чимало, зокрема останнім часом, проте ця проблема в українському мовознавстві не втратила своєї актуальності. Це пояснюється тим, що потреба в новому надійному фактичному матеріалі, необхідному для здійснення узагальнюючих теоретичних досліджень історії української мови, весь час зростає [1, с. 168]».

Серед численних пам'яток ділового стилю періоду Київської Русі чільне місце посідає «Руська Правда». Безперечно, існує чимало поглядів щодо походження згаданого зведення законів, та, попри все, незаперечними залишаються зафіксовані в ньому лінгвістичні факти, які засвідчують українське походження

пам'ятки й потребують подальших фахових інтерпретацій.

Одним із перших досліджень мови оригінального витвору давньоукраїнської юридичної думки XI ст. був О. Соболевський, хоча він не вивчав фонетичну та морфологічну структуру слів, а лише з'ясовував їх семантику.

Іншим ученим-дослідником був Є. Карський. Його лінгвістичні бачення з приводу «Руської Правди» висвітлено в таких дослідженнях: «Особенности языка и письма рукописного сборника XV в., именуемого лѣтописью Аврамки», «Русская Правда» по древнѣйшему списку».

Оригінальний текст «Руської Правди» не зберігся. Учені мають різні думки з приводу походження пам'ятки: одні з них вважають місцем її появи Київ, інші – Новоград. Відомі три групи (редакції) цього документа: коротка, розширена, скорочена. Кожна з редакцій становить собою самостійний витвір, хоча й пов'язаний за змістом з іншими редакціями. Найдавнішим списком сучасні вчені вважають коротку редакцію, яка регулювала суспільні стосунки за часів Ярослава Мудрого. Розширена редакція має найбільшу кількість списків і пов'язується з діяльністю Володимира Мономаха та його сина. Коротка редакція дійшла до нас у двох списках і, як зазначає С. Оборонський, саме «Коротка Правда» становить безцінний правовий кодекс, мовна палітра якого найбільше відтворює риси оригіналу [4, с. 13].

Упродовж тривалого періоду єдиним науковим виданням «Руської Правди» була публікація документа, здійснена російським ученим М. Калаговым (1846), згодом – українським дослідником С. Юшковим (1935).

Грунтовний лінгвістичний аналіз пам'ятки княжої доби здійснив Л. Білецький, котрий, однак, зазначив, що «...це тільки початок студіювання мови Руської Правди і не скоро воно буде в такій стані, щоб можна було сказати, що мова Руської Правди є досліджена [2, с. 12]».

«Українські вчені в Україні були фактично позбавлені можливості займатися вивченням «Правди Руської», але значний внесок у цю справу внесли вчені української діаспори – проф. Ярослав Падох («Ідеї гуманності і демократизму в карному праві

княжої України». – Мюнхен, 1949), проф. Микола Чубатий («Огляд історії українського права». – Ч. I, 3 вид. – Мюнхен, 1947), проф. Леонід Білецький («Руська Правда» й історія її тексту». – Вінніпег, 1993) та ін. Їхня праця не дала загинути в умовах комуністичного тоталітаризму зацікавленню історією карного права Українського Середньовіччя, чи, як ми традиційно образно називаємо, – Київської Русі.

Українські та російські вчені впродовж XIX – XX століть зібрали близько 100 списків «Правди Руської», зроблених у XIII – XVII ст., які в кінцевому підсумку згуртували в три редакції: Коротка Правда, Широка Правда і, окремо виявлена А. Білецьким, Скорочена Правда.

До сьогодні остаточно не з'ясовано, яка з редакцій – Коротка чи Широка – є старішою. Але безсумнівно те, що будь-яка з редакцій, кожен її список є пам'яткою надзвичайної ваги [7, с. 173–185]».

Мета статті – здійснити лінгвістичний аналіз тексту давньоукраїнської юридичної пам'ятки княжої доби «Руської Правди», проаналізувати її фонетичні, лексичні та граматичні особливості.

Основою мови «Руської Правди» є жива усна давньоукраїнська мова з домішками церковнослов'янізмів.

Фонетичні особливості. Найбільші труднощі становить з'ясування фонетичного аспекту мови оригіналу пам'ятки, оскільки до наших часів дійшли списки лише від XV ст. Перш за все слід засвідчити значну кількість повноголосних форм: *ворота, воротити, голова, городъ, дерево, золото, корова, молоко, солодь, холопъ, Володимерь*. Лише три слова з неповноголоссям увійшли до тексту цієї пам'ятки: *вражда, сръда, чръво*, однак два з них – терміни, які давно вже були у вжитку східних слов'ян. У пам'ятці зустрічаємо слова з початковими українськими -ро, -ло перед приголосними: *лодьа, локоть, роба, роботати*. Спостерігаються східнослов'янські наслідки змін праслов'янських звукосполучень *tj, *kt': *аче, бьчела, ворочати, вь обчи, хочеть, дьчери*, – а також сполучення *dj: *чюжь, нужа, госпожа, межа, межьньи* та ін.

Окрім того, у тексті наявні написання *зы, кы, хы*, що засвідчують твердість задньоязикових приголосних: *кыянинъ*.

У тексті пам'ятки має місце сплутування *ц* і *ч*. Це може бути пояснено впливом російського «цокання» / «чокання», оскільки пам'ятка тривалий час зберігалася в Росії і під час переписування могла набути специфічних вимовних особливостей: *лице* (лице), *до конца* (до кінця), *купечъ* (купец), *доцери* (дочери) та ін.

В. Русанівський зазначає: «Інколи *ѣ* замінюється на *и* (*даст ли всимъ да вси раздѣлятъ...*), після шиплячих у поодиноких випадках замість *е* виступає *о* (*пиона*), можна натрапити на перехід *л* у *в* (*не знаетъ оу кого купиувъ...*) [6, с. 41]».

Лексичні особливості. «Історична лексикологія української мови, незважаючи на те, що її вивчення почалося ще в І п. XIX ст., опрацьована дуже слабо. Це пояснюється слабкою дослідженістю з лексикографічного погляду пам'яток історії нашої мови... [1, с. 178]».

Постійним джерелом лінгвістичних досліджень є лексика пам'ятки, що засвідчує її українське походження. У тексті «Руської Правди» чітко диференціюються за соціальними ознаками винні і постраждалі, і таким чином для їх розмежування вживаються різні східнослов'янські лексеми: *купецъ*, *вои* (набране, тимчасове військо), *дружина* (постійне військо), *князь*, *бояринъ*, *огнищанинъ* (управитель княжого двору), *челядь* (особи, які обслуговують княжий двір: *холопи* (найнижча каста); *дядовичи* (люди, котрі працюють за договором); *смѣрды* (селяни, які мають засоби виробництва); *вдачи* і *закупы* (боржники, які відпрацьовують свій борг землевласникам)). У тексті є свідчення про те, що в Київській Русі ще були раби: «*А въ смѣрдѣ и въ холопѣ 5 гривень, аще роба; Аще уведеть чужь холопѣ или робоу, платитѣ емоу за обидоу 2 гривнѣ*». Пам'ятка засвідчує наявність такого суспільного прошарку як *изгой* – людина, яка вийшла із попереднього соціального стану: скажімо, селянин, що дав викуп за волю, купець, що втратив майно: «*Аще изгой будетъ, любо словенинъ, то 40 гривень положити за нь*».

У «Руській Правді» є чимало слів-термінів, що свідчать про існування общини. До них, перш за все, слід віднести слово *вервь*,

яке має кілька семантичних інтерпретацій: «Спочатку, очевидно, це була міра ділянок землі (*вервь* – *вервие*, сучасне *мотузка*), потім – ділянка землі, територія, на якій живуть люди однієї общини [3, с. 61]»: *О оубоиствъ. Аще оубъеть княжа мужа в разбои а боевника 2 не ищют то **вервьную** платити въ которой **верви** голова лежить то 80 гривенъ пакы ли одинъ 40 гривенъ. (Якщо уб'ють княжого мужа під час розбою, а вбивцю не шукають, то платити **верву** 80 гривенъ тій **верві**, в якій голова убитого лежить, а коли простолюдин, то 40 гривенъ); Которая ли **вервь** начнет платити дѣкую вѣру колико лѣтъ за то платять вину за нюже без головника имъ плаптити. (Коли якась **верв** починає платити дику віру, то кілька років оплачує ту провину, оскільки платять за незнайденого злочинця); Будет ли головникъ ихъ въ **верви** того зане к нимъ прикладывають того дѣля помагати имъ головнику ли в дикую вину то сплатити имъ во опчи 40 гривенъ головницъство а то самому головнику а в сороци гривенъ заплатити ему из дружини свою часть. (Якщо злочинець із їхньої **верві**, і в ній було дано волю злочинцеві, то як співучасники мають помагати злочинцю, оплачуючи дику вину. Але сплатити їм в цілому 40 гривенъ, а за злочин той самому злочинцю заплатити із 40 гривенъ свою частку від сплати дружини).*

У тексті є чимало слів, що згодом унаслідок спеціалізації набули термінологічного значення і почали характеризувати давньоруське право. Варто зазначити, що вони є українськими, а не старослов'янськими: *добытъкъ* – майно, *задница* – спадщина, *головникъ* – убивця, *головничество* – вбивство і пеня за вбивство, *послухъ*, *видокъ* – свідок, *кльпати* – звинувачувати, *потокъ* – заслання, *розграбежъ* – конфіскація майна, *голова* – труп людини, *дикая вира* – заздалегідь зібрана членами общини сума грошей, із якої в необхідний момент можна їх брати, щоб сплачувати штраф за вбивство.

Іноді внаслідок частого вжитку в поєднанні з іншими словами лексеми можуть набувати синтаксично зумовленого значення. Це можна пояснити на прикладі семантичних змін лексеми *татьба* – «крадіжка», «пограбування», «те, що вкрадено», «справа про крадіжку», що у словосполученні

платити татьбу набувало значення «вартість украденого»: «Аже не боудеть слѣда ли къ селоу или къ товароу, а не отсочати от себѣ слѣда, ни едутъ на слѣдѣ или отобиютьсѣ, тѣ тѣмъ плати и татьбу и продажю».

Побутова лексика «Руської Правди» засвідчує факти живого давньоукраїнського мовлення, частина словникового складу якого успадкована сучасною мовною системою. Деякі зі слів увійшли до сучасного активного словника української мови, інші – залишилися в пасиві: *голважня* (*головажня, голважина*) – мірка солі, *копна, сѣно, дворъ, дрова, кадь, ведро, горохъ, жердь, жито, конюхъ, поваръ* та ін. Широко представлена в пам'ятці лексика на позначення живності: *баранъ, быкъ, вѣкша* (*вѣверица*) – білка, *гусь, коза, козелъ, кобыла, корова, кура, лебедь, овца, свинья, утка* тощо. Варто відзначити і наявність низки словотвірних гнізд у межах давньої української термінологічної лексики: *вира, вирная, виревная, вировная, вирное, вирникъ, городъ, городня* (*огорожа*), *городникъ, городница, горожанинъ, голова* (*убитий*), *головникъ* (*убивця*), *головничество* (*помста за вбивство, самовбивство*), *рядъ, рядити, рядитися, урядитися, рядовникъ, рядовичъ*.

У тексті пам'ятки вперше в українському письменстві вживається лексема *гривъна* на позначення грошової одиниці.

Із пам'яток давнього українського ділового письма, у тому числі й «Руської Правди», деякі терміни запозичувалися іншими народами, зокрема: *лодка, печать, торт, закон, огірок* та ін. Факти раннього запозичення українських слів, переважно тих, які входять до ділового стилю, засвідчують, що українська правова й ділова термінологія мала власне підґрунтя і у віддалені періоди нашої історії.

Синтаксичні особливості. Синтаксичні риси тексту «Руської Правди» мають архаїчні ознаки: речення характеризуються переважно сурядним зв'язком; підрядні відношення, за винятком умовних, що мають місце в пам'ятці, зустрічаються рідко; у сурядних конструкціях домінує безсполучниковий зв'язок, а якщо й трапляються сполучники, то вони є східнослов'янськими за походженням. Це, зокрема, сполучники *а* та *и*. Сполучник *а* вживається або на початку самостійного речення, або при

поєднанні двох речень із відтінком результативності: *А се покони вирнии были по 4 Ярославъ вирнику взяти 7 въдерь солоду на недѣлю оже овень любо полоть любо двѣ ногати а в среду куна оже сыръ а в пятницу тоже а куровъ по двоє ему на день а хлѣбовъ 7 на недѣлю а пиона 7 оубо роковъ а гороху 7 оубороковъ а соли 7 голваженъ то върнику со отрокомъ а кони 4 конемъ на воротъ в сути овесъ върнику 8 гривенъ а 10 кунъ прикладная а метельнику 12 въкишъ а ссадная гривна. А в костехъ и по мертвецъ не плати верви оже имени не въдають ни знаютъ его. А се кто погубить конь или портъ или оружье а заповѣсть на торгу а последи познають въ своємъ городѣ свое ему личемъ взяти а за обиду взяти 3 гривны.*

Сполучник *и* вживається лише для зв'язку членів речення: *Ω вирах. Иже будетъ вира въ 80 гривенъ то върнику 16 гривнъ и 10 кунъ и 12 въкиши а переди сьсадная а за голову 5 гривны. И за тиюунъ огнищнии и за конюшии 80 гривнъ. А за рядовича 5 гривнъ такоже и за боярескъ. Ω ремественицъ. А се о ремественичи за ремественика и за ремественичи то 12 гривнъ. А за кормилца 12 гривне 7 и за кормилицю хотя будетъ холопъ буди роба. Искавшие ли послуха и не налѣзуть а истецъ на чистъ головою клепати то имъ правду желѣзо.*

Стилістичні особливості. Характерною особливістю пам'ятки є вживання стилістично зниженої лексики. Слова, що за звичай уживаються в урочистому, високому стилі, у юридичних пам'ятках, зокрема в аналізованій, є зниженими: *Аще не боудеть не немъ **знамения** никоторага же, то ли приидеть видокъ....* У наведеному контексті лексема *знамение* вжите у значенні «знак, шрам на обличчі» (пор.: у літописах цим словом позначається поява в природі знаків, що віщують певні зміни). Слово *ратъ* у тексті пам'ятки вжите у значенні «бійка, сварка»: *Оже которыи купецъ, кдѣ шедъ любо съ чюжими коунами, и стопитися, любо **ратъ** возметь либо огнь, то не насилити емоу, ни продати емоу,* тоді як первинне значення слова *ратъ* – «битва, бій».

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що:

- «Руська Правда» є першою правовою пам'яткою, яка стала

нормою судочинства, моралі, що формувала свідомість і світогляд усієї нації;

– «Руська Правда» є невичерпним джерелом української юридичної думки, прийнятої ідеями гуманізму;

– пам'ятка є неперевершеною лексикографічною скарбницею, у якій особливим чином сконденсовано матеріал для лінгвістичної обробки прийдешніми поколіннями;

– фонетичні, лексичні, синтаксичні та стилістичні особливості чітко вказують на українське походження пам'ятки й засвідчують її унікальність.

Подальші наукові дослідження з теми полягають у більш детальному опрацюванні та описі лексико-семантичної системи пам'ятки, її фонетичної, морфологічної, дериваційної та синтаксичної будови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови / Бевзенко С. П. – К. : Вища шк., 1991. – 231 с.
2. Білецький А. Руська Правда й історія її тексту / Білецький А. ; за ред. Ю. Книша. – Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1993. – 76 с.
3. Ковалевская Е. Г. История русского литературного языка / Ковалевская Е. Г. – М. : Просвещение, 1978. – 384 с.
4. Обнорский С. П. Очерки по истории русского литературного языка старшего периода / Обнорский С. П. – М. – Л., 1946. – 197 с.
5. Правда Руская [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/bilets/bil.htm>
6. Русанівський В. Історія української літературної мови / Русанівський В. – К. : АртЕк, 2001. – 391 с.
7. Яременко В. Тисяча років української соціально-політичної думки. У 9-ти т. / Яременко В. – К., 2001. – Т.1. – С. 173–185.

Стаття надійшла до редакції 5 лютого 2013 року

*Анастасія Еременко
(г. Харків, Україна)*

ДОМЕН «ЭКОНОМИКА» В СОВРЕМЕННОМ АМЕРИКАНСКОМ ПРЕЗИДЕНТСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Стаття досліджує різні підходи до вивчення політичного дискурсу сучасності. Особлива увага приділяється когнітивно-комунікативній спрямованості. Головним об'єктом вивчення стали публічні виступи та особисті інтерв'ю президента США Б. Обами. Безпосереднім предметом вивчення є найбільш частотні концепти, які входять у домен економіка, який транслюється на виборця через когнітивні метафори.

Ключові слова: дискурс, домен, когнітивна метафора, концептуалізація, концептосфера.

В данной статье рассматриваются различные подходы к изучению политического дискурса современности. Особое внимание уделяется когнитивно-коммуникативной направленности. Главным объектом изучения взяты публичные выступления и личные интервью президента США Б. Обамы. Непосредственным предметом изучения являются наиболее частотные концепты, входящие в домен экономика, транслируемый на избирателя через когнитивные метафоры.

Ключевые слова: дискурс, домен, когнитивная метафора, концептуализация, концептосфера.

The present paper analyses various approaches to modern political discourse studies. Special attention is given to cognitive-communicative sphere. Main objects of study are public speeches as well as personal interviews of president B. Obama. The immediate object-matter of our study is the most frequent concepts that constitute the domain economy that exerts upon electorate by means of cognitive metaphors.

Key words: cognitive metaphor, conceptosphere, conceptualization, discourse, domain.

Политический дискурс находится в центре внимания как лингвистики, так и таких смежных дисциплин, как когнитология, социология и политология и многих других. Лингвистические

подходы к изучению политического дискурса сводятся к трем основным типам – дескриптивному (риторический анализ языкового поведения политиков), критическому (выявление социального неравенства, выраженного в дискурсе) и когнитивному (анализ фреймов и концептов политического дискурса). Цель настоящего исследования состоит в выделении и систематизации наиболее частотных когнитивных метафор входящих в домен ЭКОНОМИКА в политическом дискурсе Барака Обамы. Объектом анализа служат публичные выступления, а так же личные интервью Б. Обамы – его дискурс президентского периода; а предметом избрана метафорическая концептуализация социально-политических, экономических, культурных доминант картины мира президента.

Актуальность рассматриваемой в работе проблемы обусловлена антропоцентрической направленностью современной лингвокогнитологии и необходимостью проведения лингводискурсивного анализа.

Новизна заключается в попытке проанализировать метафорику политического дискурса Б. Обамы.

Материалом для данного исследования послужил президентский дискурс Обамы, а именно интервью и публичные выступления президента США.

Дискурс понимается как «система коммуникации, имеющая реальное и потенциальное (виртуальное) измерение [3, с. 11]». В реальном измерении – это текущая речевая деятельность и возникающие в результате этой деятельности тексты, в потенциальном измерении – семиотическое пространство 1) вербальные и невербальные знаки, ориентированные на обслуживание этой коммуникативной сферы; 2) тезаурус прецедентных текстов; 3) типичные модели речевого поведения, а также 4) система речевых актов и жанров политического дискурса [3, с. 17].

Мы согласны с трактовкой политического дискурса, в соответствии с которой он рассматривается как институциональное общение, которое, в отличие от личностно-ориентированного, использует определенную систему

профессионально-ориентированных знаков, т. е. обладает собственным подязыком (лексикой, фразеологией и паремиологией). С учетом значимости ситуативно-культурного контекста, политический дискурс представляет собой феномен, суть которого может быть выражена формулой «дискурс = подязык + текст + контекст [3, с.15]».

Отметим, что семиотическое пространство политического дискурса включает три типа знаков: специализированные вербальные (политические термины, антропонимы и пр.), специализированные невербальные (политические символы) и неспециализированные, которые изначально не были сориентированы на данную сферу общения, но вследствие устойчивого функционирования в ней приобрели содержательную специфику. Особенность языка политики в настоящее время состоит в том, что средой его существования является массовая информация, и в силу ориентации политического общения на массового адресата этот язык лишен корпоративности, присущей любому специальному языку. Политический дискурс пересекается с другими типами дискурса – юридическим, научным, массово-информационным, педагогическим, рекламным, религиозным, спортивно-игровым, бытовым и художественным [3, с. 27].

По мнению Е. И. Шейгал, политика как специфическая сфера человеческой деятельности по своей природе является совокупностью речевых действий. Как и всякий другой дискурс, политический дискурс имеет полевое строение, в центре которого находятся те жанры, которые в максимальной степени соответствуют основному назначению политической коммуникации – борьбе за власть. Это парламентские дебаты, речи политических деятелей, голосование. В периферийных жанрах функция борьбы за власть переплетается с функциями других видов дискурса, при этом происходит наложение характеристик разных видов дискурса в одном тексте (интервью с политологом включает элементы масс-медиа, научного и политического дискурса). Пространство между дискурсом масс-медиа и политическим дискурсом представлено в виде шкалы, включающей по мере нарастания политического содержания

следующие тексты: памфлет, фельетон, проблемная политическая статья, написанная журналистом, колонка комментатора, передовая статья, репортаж (со съезда, митинга и т. д.), информационная заметка, интервью с политиком, проблемная аналитическая статья, написанная политиком, полемика (теледебаты, дискуссия в прессе), речь политика, политический документ (указ президента, текст закона, коммюнике) [3, с. 59].

Политический дискурс пересекается с педагогическим, так как политическая социализация личности, специфика этого пограничного образования состоит в его двумерном модусе – формальном и неформальном политическом воспитании, осуществляемом через государственные учебные учреждения и в быту (в разговорах с родителями, сверстниками, соседями). Юридический дискурс пересекается с политическим в сфере государственного законодательства. Политическая реклама – гибридный жанр политического и рекламного дискурса – направлена на регуляцию ценностных отношений в обществе, для политической рекламы (как и рекламы вообще) характерно резкое сужение тематики, упрощенность в подаче проблемы, употребление ключевых слов, простых, но выразительных образов, повторение лозунгов, тавтологичность. Пересечение политического и религиозного дискурса, согласно Е. И. Шейгал, возникает в сфере мифологизации сознания, веры в магию слов, признании божественной роли лидера, использовании приемов манипулятивного воздействия и ритуализации общения. Политический дискурс граничит и со спортивно-игровым, ожесточенная борьба за власть разыгрывается как состязание, как большие национальные игры, для которых важны зрелищность, определенные имиджи, формы проявления речевой агрессии и т. д. В работе раскрываются также пограничные области между дискурсом бытовым и политическим, с одной стороны, и художественным и политическим, с другой стороны. Автор строит многоаспектную модель структуры политического дискурса, выделяя параметры институциональности (от разговоров с друзьями до международных переговоров), субъектно-адресатные отношения (коммуникация между институтом и обществом,

институтом и гражданином, агентами внутри института), социокультурную дифференциацию (дискурс правящих и оппозиционных партий), дифференциацию по событийной локализации (например, скандирование – митинг, листовка – акция протеста, публичная речь – съезд), дифференциацию по характеру межтекстовых связей (первичные и вторичные жанры политического дискурса (сравните: речь, заявление, дебаты и анекдоты, мемуары, граффити) [3, с. 70].

Для того, чтобы наглядно рассмотреть влияние базовых доменов и концептов непосредственно на американского избирателя как адресата политического дискурса, попытаемся проанализировать приведенные ниже примеры. Анализ базовых концептов предоставляет возможность глубже понять особенности американской концептосферы в целом, а значит, глубже проникнуть в американское языковое сознание, картину мира, приблизиться к постижению американского менталитета и отчасти – национального самосознания. Актуально и изучение сферы функционирования концепта – политического и теснейшим образом связанного с ним экономического дискурсов. Их значение в жизни американцев невозможно переоценить, поскольку «малая» экономика любого жителя страны напрямую определяется ситуацией в экономике «большой» (особенно очевидно это становится в моменты перемен, потрясений), которая, в свою очередь, всегда определяется политикой.

Рассматриваемый домен ЭКОНОМИКА ярко представлен в политических речах Б. Обамы и находят свое отражение в многочисленных когнитивных метафорах.

ЭКОНОМИКА – ЭТО ЖИВОЕ СУЩЕСТВО, которое может расти, иметь определенный объем, ЭКОНОМИКА может так или иначе выглядеть, может прийти в упадок (сломаться), может обновляться, экономика может быть повреждена извне, может двигаться вперед, впадать в депрессию и наоборот выздоравливать, и что самое интересное, может даже что-то украсть.

Так, в примере 1 упоминается непрерывный рост экономики, что является важной составляющей профилактики последующих

возможных кризисов:

(1) *As part of the G20 process we all signed on to the notion that a rebalancing of the world economy would be important for sustained **economic growth** and the prevention of future crises* [18].

Мы видим, в примере 2, что в своей речи, вовремя переговоров с президентом Российской Федерации, Барак Обама говорит о том, что ЭКОНОМИКА имеет определенный масштаб или объем инвестиций, таким образом ЭКОНОМИКА – это ВМЕСТИЛИЩЕ объем которого может варьироваться:

(2) *It's not with all countries that we have such volume of investment, but if we compare the figures with the figures of foreign investors' presence in the American economy – I mean other countries, including states that can be compared with Russia in terms of **volume of economy**, so it's the difference of 20 or 30 times* [17].

Метафорически ЭКОНОМИКА рассматривается как сущность, которая способна так или иначе выглядеть, с точки зрения тех к кому обращается в своей речи Б. Обама, пример 3. Наряду с этим, ЭКОНОМИКА выступает, как самостоятельная сущность, которая способна двигаться вперед вне зависимости от человеческого фактора. Здесь мы имеем дело с персонификацией, пример 4:

(3) *We have a few topics to discuss today and I'm eager to hear from all of you about how the **economy looks from** your perspective and your forecast for the next few months* [16].

(4) *What value do you think it may have going forward on the upswing as the **economy goes forward?*** [14].

ЭКОНОМИКА уподобляется некой СУБСТАНЦИИ, которую можно привести в упадок или просто сломать, и наоборот, можно наблюдать динамически развивающуюся и постоянно обновляющуюся ЭКОНОМИКУ, которой ко всему прочему, может грозить опасность – ее могут «повредить» примеры 5 – 7:

(5) *When things go wrong, as they did in AIG, they can **bring down сломать the entire economy*** [15].

(6) *A **dynamic economy that's constantly renewed** by the talents and energies of each new citizen;* [13].

(7) *As a result, even as we take these necessary steps in the short term, we have an obligation to future generations to address our long-term, structural deficits, which **threaten to hobble our economy** and leave our children and grandchildren with a mountain of debt [11].*

ЭКОНОМИКА – ЭТО ЖИВОЕ СУЩЕСТВО, принимающее свойства персонификации, способное впасть в депрессию и со временем самостоятельно выздоравливать, а также ЭКОНОМИКА в состоянии что-либо «украсть» – *to go south* (примеры 8, 9):

(8) *So all that debt had already accumulated. We then had to spend \$787 billion on the Recovery Act to do all the things – unemployment insurance; COBRA; what's called FMAP, which is essentially helping states to keep their budgets afloat so that they didn't have to lay off teachers and cops and firefighters – all of which if that had happened would have further **depressed the economy and we would have recovered a lot later**; the investments we're making in clean energy and things like Celgard to help spur economic growth [12].*

(9) *So we had to spend that, but that's only a fraction of what our debt was. And in addition what happens is when the **economy goes south**, there are fewer tax revenues. [10].*

Когнитивные метафоры, отражающие экономическую ситуацию в стране глазами президента и его спич райтеров, влияют на и тем самым частично формируют картину мира американского избирателя. Заметим, что анализируемый нами домен ЭКОНОМИКА представлен в речах президента как живой организм, или существо, способное на некие действия, вместилище, или как субстанция. Избранная тематика представляется наиболее перспективной для дальнейших исследований коммуникативно-когнитивных особенностей языковой личности Барака Обамы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шевченко И. С. Интент-анализ предвыборного дискурса: когнитивные и прагматические аспекты / Шевченко И. С., Даныпина Е. В. // Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація». – Харків : Константа, 2007. – С. 334–337.

2. Шевченко І. С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / Шевченко І. С. // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен ; під заг. ред. І. С. Шевченко. – Х. : Константа, 2005. – С. 105–117.
3. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : Монография / РАН, Ин-т языкознания ; Волгоградский гос. пед. ун-т. / Е. И. Шейгал – М., Волгоград : Перемена, 2000. – 368 с.
4. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Шейгал Е. И. – М. : Гнозис, – 2004. – 326 с.
5. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) : Монография. – 2-е изд. / А. П. Чудинов. – Екатеринбург: Изд-во УрГПУ, 2003. – 240 с.
6. Bayley P. 1985 – Live oratory in the television age: The language of formal speeches // G. Ragazzini, D.R.B.P. Miller eds. Campaign language: Language, image, myth in the U.S. presidential elections 1984. – Bologna: Cooperativa Libreria Universitaria Editrice Bologna, 1985. – P. 77–174.
7. Bell V. 1995 – Negotiation in the workplace: The view from a political linguist // A. Firth ed. The discourse of negotiation: Studies of language in the workplace. – Oxford etc.: Pergamon, 1995. – P. 4–58.
8. Bruchis M. 1988 – The USSR: Language and realities: Nations, leaders, and scholars. – N.Y. : Columbia University Press, 1988 – 148 p.
9. Corbeill A. 1996 – Controlling laughter: Political humor in the late Roman republic. – Princeton; N.J. : Princeton University Press, 1996. – 202 p.

Список иллюстративного материала

10. Barack Obama. Press Conference by the President at the Nuclear Security Summit, 13.04. 2010. – Режим доступа :
<http://www.whitehouse.gov/issues>
11. Barack Obama. Remarks by the President at the First Meeting of the Fiscal Commission. – Режим доступа :

<http://www.whitehouse.gov/issues>

12. Barack Obama. Remarks by the President in a Discussion on Jobs and the Economy in Charlotte, North Carolina. – Режим доступа : <http://www.whitehouse.gov/issues>
13. Barack Obama. Remarks by the President at Naturalization Ceremony for Active-Duty Service Members April 23, 2010. – Режим доступа : <http://www.whitehouse.gov/issues>
14. Barack Obama. Remarks by the President at a Meeting with the President's Economic Recovery Advisory Board. – Режим доступа : <http://www.whitehouse.gov/issues>
15. Barack Obama. Remarks by President Obama and President Medvedev of Russia at New START. – Режим доступа : <http://www.whitehouse.gov/issues>
16. Barack Obama. Treaty Signing Ceremony and Press Conference April 08, 2010. – Режим доступа : <http://www.whitehouse.gov/issues>
17. Barack Obama. Press Conference by the President at the Nuclear Security Summit 13.04. 2010. – Режим доступа : <http://www.whitehouse.gov/issues>
18. Barack Obama. Remarks by the President to the Business Council May 04, 2010. – Режим доступа : <http://www.whitehouse.gov/issues>

Стаття надійшла до редакції 8 лютого 2013 року

*Марія Іваницька
(м. Київ, Україна)*

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД І КРЕАТИВНІСТЬ ЯК АТРИБУТ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто поняття креативності як невід'ємного атрибуту діяльності перекладача художньої літератури. Зазначається, що зміни в тексті перекладу порівняно з оригіналом залежать як від об'єктивних причин, так і від мовної особистості перекладача. На прикладах аналізуються фази творчої роботи перекладача, висвітлюються передумови та можливості розвитку креативного мислення перекладачів.

Ключові слова: креативність, художній переклад, фаза творчої роботи, зміна в тексті перекладу, розвиток креативного мислення.

В статье рассмотрено понятие креативности как неотъемлемого атрибута деятельности переводчика художественной литературы. Указывается, что изменения в тексте перевода относительно оригинала зависят как от объективных причин, так и от языковой личности переводчика. На примерах анализируются фазы творческой работы переводчика, освещены предпосылки и возможности развития креативного мышления переводчика.

Ключевые слова: креативность, художественный перевод, фаза творческой работы, изменение в тексте перевода, развитие креативного мышления.

The article studies the notion of creativity as an inherent attribute of literary translator's work. It is noted that the difference between the translation and the source depends on objective reasons and translator's language personality. Examples are given and used to analyze the phases of translator's creative work. Prerequisites and potential for development of creative thinking are covered.

Key words: creativity, literary translation, phases of creative work, difference between the translation and the source, development of creative thinking.

Сучасне перекладознавство сприймає як аксіому тезу про те, що хороший переклад може здійснити лише творча особистість, але питання про витоки креативності перекладача, про можливості її розвитку разом із розвитком мовної особистості перекладача та про межі творчої діяльності під час перекладу художньої

літератури залишаються поза увагою більшості перекладознавців. Разом із тим, дослідження цих питань сприятиме покращенню підходів до підготовки молодого покоління перекладачів та допоможе перекладачам-практикам поглянути на процес перекладу з іншої перспективи.

Німецький перекладознавець В. Вільс, котрий одним з перших звернувся до питання про креативність перекладача як до наукової проблеми, пише про художній переклад як про «рекреативну діяльність» на відміну від креативної діяльності письменника [11, с. 111, 123]. Оскільки загальновизнаним є факт, що перекладачі не вільні у своїй творчості, а мусять орієнтуватися на автора та оригінал і залежать від них, то досі більшість досліджень у царині перекладу концентрувалися якраз на порівняльному аналізі оригіналу та перекладу, на адекватності / (не)відповідності перекладного тексту щодо оригіналу і питання творчої складової / креативності в особистості перекладача розглядалося лише побіжно.

За визначенням П. Ньюмарка, креативність передбачає спробу дістатися до задуму автора поза його словами [7, с. 7]. Саме ця спроба найбільше пов'язана із особистісними характеристиками перекладача; його уявлення про світ, аксіологічні виміри, очікування від твору та дотеперішній досвід накладають відбиток на сприйняття першотвору. Як писав український перекладознавець В. Коптілов, «Перепускаючи ідеї та емоції оригіналу крізь свою свідомість, перекладач ... осмислює їх, виявляє якоюсь мірою свої симпатії та антипатії і мимоволі підкреслює одне і затирає інше, дещо проминає, а дещо наголошує більше, ніж автор. Цей процес справді нагадує процес оригінальної творчості, але з однією істотною різницею: в оригінальній творчості відбувається осмислення реальності, а в перекладі – нове осмислення осмисленого» [1, с. 36].

Спілкування з перекладачами-практиками, участь у семінарах та творчих майстернях для перекладачів, власна робота над перекладами, робота зі студентами кафедри перекладу та оцінювання їхніх перекладів все більше підтверджують думку про те, що художній переклад є креативним по своїй суті, і осмислення

цієї складової у діяльності перекладача видається нам засобом можливого впливу на покращення якості перекладу та якості викладання.

Дослідники креативності та когнітивісти, прагнучи проаналізувати процес творчої діяльності, виділяють у ній 4 фази: 1) підготовка, 2) «інкубація», 3) осяяння, 4) евалюація [8, с. 42]. Безперечно, що такий поділ досить умовний, і чіткої межі між фазами немає, більше того, за найновішими спостереженнями, вони протікають у часі нерозривно і часто цикли цих фаз повторюються.

Звичайно, фаза підготовки, тобто, усвідомлення проблеми та можливих шляхів її вирішення, та фаза оцінювання є раціональними і залежать від перекладацької компетенції. Інші дві фази поки що вважають фазами підсвідомої творчості. Розглянемо ці фази на прикладах конкретних перекладів та висловимо деякі міркування щодо творчої діяльності перекладача художньої літератури та можливостей її розвитку.

Фаза підготовки передбачає перекладознавчий аналіз тексту, активний пошук, при потребі – консультації з іншими фахівцями. Перекладач групує свої знання та висуває гіпотези, вишукує подібне чи деталі, які можуть допомогти прийняти перекладацьке рішення. На жаль, фаза підготовки може бути недооціненою перекладачем, оскільки (поверхове) прочитання оригіналу формує враження про його розуміння, або ж перекладач інтерпретує текст відповідно до власного досвіду чи власних уявлень, що можуть суперечити задуму автора. Це може привести до змістових помилок у перекладі. Так, напр., молодим перекладачам було запропоновано у ході конкурсу уривок німецького тексту із твору Юлії Франк «Mittagsfrau», в якому йдеться про повоєнних втікачів зі Щецина. В тексті їм зустрівся невідомий топонім – стара, ще німецька назва передмістя Щецина Scheune, сьогодні ж це район міста Gumeiſe. Топонім Scheune збігається із загальною назвою – «комора, повітка». 22 молодих перекладачів (студентів та випускників) із 30 не ідентифікували цю лексему як власну назву і переклали її загальною назвою «сарай», «амбар», «сховище» тощо, але оскільки там, у Шойне, продавалися ковбаски, то деякі

інтерпретували лексичну одиницю як «шинок», «забігайлівка», «кабак», навіть «ресторан». Звичайно, тут йдеться про недостатню увагу до фази підготовки та проблеми з розумінням, котрі в даному випадку пов'язані зі стереотипністю мисленнєвих процесів: недосвідчений перекладач, сприймаючи словосполучення «verkaufte Würstchen» як ознаку сценарію (за Лакоффом) «продаж ковбасок», доповнює її обставиною конкретного місця, яке уявляється йому як певний (невеличкий) пункт громадського харчування. Цей приклад – яскрава ілюстрація того, коли початківці відходять від оригіналу, стаючи жертвою прототипної семантики, їхня креативність необґрунтованою і тому неакцептабельною.

В іншому місці цього ж уривку перед перекладачами було речення «Als er wieder saß und an seinen Lippen nagte, hörte er seine Mutter sagen, er schäle und esse sich an allen möglichen Stellen seines Körpers», котре вимагало, власне, мовної креативності, оскільки дослівний переклад неможливий ні з семантичної, ні зі стилістичної точок зору. Саме на фазі підготовки перекладач повинен зрозуміти зміст одиниці, у нашому випадку – речення, та «побачити» його, щоби потім відтворити зміст рідною мовою. Більшість молодих перекладачів зрозуміли загальний зміст, але на фазі підготовки вони не врахували позамовну ситуацію – йдеться про семирічного хлопчика, котрий часто кусає губи, гризе нігті, а мати постійно його за це картає. Очевидно, що перекладена фраза має звучати відповідно до дитячого віку персонажа та узусу української мови. Тому переклад «Коли знову сів і почав кусати собі губи, він почув, як мама сказала б, що він здирає з себе шкіру і з'їдає себе у всіх можливих місцях свого тіла» звучить неприродно, а отже, неадекватно, хоч відповідає оригіналові за змістом. Саме такі явища дають підставу говорити про те, що перекладачеві потрібна креативність, котра проявляється у відході від букви оригіналу задля збереження комунікативної мети. І готовність відважитися змінити вихідний текст формується як загальна підготовча фаза діяльності перекладача. Прийнятнішим вважаємо переклад «Коли він знову сів і почав кусати губи, то почув мамин голос, який казав, що він гризе та обдирає своє тіло,

де тільки може» або «Коли Петер знову сів на лавку і почав кусати губи, йому наче чулися мамині докори, що він постійно обдирає і обгризає себе з усіх боків».

Друга фаза з метафоричною назвою «інкубація» має на увазі підсвідоме обмірковування проблеми, в цей час усі знання перекладача комбінуються між собою та переформатовуються, мисленнєві процеси протікають у формі асоціацій, пригадувань, порівнянь. Тут для перекладача важлива така риса як «плинність мислення» (*fluency of thinking*) [3, с. 37–59], мається на увазі здатність за короткий час продукувати багато ідей, думок, варіантів рішення конкретного завдання.

Продуктивність цієї фази можна покращити таким методом як *Brainstorming* («мозковою атакою»), стратегією спонтанного (колективного) висування ідей без їхньої критичної оцінки. Такий процес породження різноманітних ідей, навіть досить далеких від потрібного рішення, дозволяє їм стати стимулом або подразником, що викликає ланцюгові реакції погодження чи спротиву, пошуку досконалішого рішення, тощо.

Деякі психологи вважають, що фазі інкубації притаманне певне фізичне та психічне розслаблення [8 с. 45] і саме завдяки йому мозок підсвідомо шукає рішення серед того матеріалу, котрий є в довготривалій пам'яті і котрий потрібно пов'язати із конкретною ситуацією. Вважаємо, що знання з психології мозку можуть добре прислужитися для перекладознавства та, особливо, для перекладачів-практиків. Так, останнім добре відомі ситуації, коли на думку не приходить ніяке рішення, такий стан психологи називають «мисленнєвою блокадою» і пов'язують його зі стресовою ситуацією та викидом гормонів стресу адреналіну та норадреналіну, котрі, хоча й спонукають перекладача до надзвичайних потуг, але негативно впливають на синапси (сполучні ланки між нейронами), блокуючи передачу імпульсів та, відповідно, асоціативне мислення, необхідне для креативного рішення [10, с. 94–102]. Звідси робимо висновок, що саме для перекладача художньої літератури важливо не працювати у стресових ситуаціях, або ж вміти їх уникати чи побороти. Найпростіша стратегія боротьби зі стресом – зміна діяльності,

тобто, варто зайнятися будь-чим, окрім перекладу, навіть на декілька хвилин. В цей час мозок звільняється від пошуку варіанту у стані стресу і «мимовільно», підсвідомо натрапляє на акцептабельні варіанти.

Відповідно до досліджень у галузі нейрофізіології, із підвищенням рівня креативності пов'язані також позитивні емоції: вироблення гормонів радості сприяє безперешкодному функціонуванню синапсів, а для переборювання / запобігання стресовій ситуації та для психологічного розслаблення надзвичайно важливими є доброзичливе ставлення до навколишнього, похвала та підтримка з боку інших [9, с. 154]. Вважаємо, що враховувати ці дані повинні не тільки перекладачі, але й викладачі перекладу, котрі, в основному, концентруються на помилках у перекладі, і мовчки проходять повз успішні знахідки та креативні рішення початківців. Відповідно, страх перед помилками створює своєрідну стресову ситуацію для студента, а мотивація приймати нестандартні – креативні – рішення не підкріплюється з боку інших ще на початкових етапах навчання.

Варто зазначити, що розуміючи, наскільки важлива для перекладача креативна і разом з тим спокійна атмосфера, Німеччина пропонує для перекладачів цілу низку можливостей (стипендії, гранти, семінари), які дозволяють перекладачам з різних країн кілька місяців працювати на конкретним перекладом у затишній атмосфері літературного дому за містом чи в горах, спілкуючись між собою. Найвідомішою із таких можливостей є Європейський Колегіум перекладачів у німецькому місті Штрелен, котрий пропонує професійним перекладачам з усього світу можливість працювати над своїм проектом у прекрасних технічних та пошукових умовах, обмінюватися досвідом з колегами, отримувати їхню підтримку та розуміння і, відповідно – відточувати свою кваліфікацію.

Третя фаза креативного виконання перекладацького завдання – «осяяння» – відповідає моменту віднайдення варіанту вирішення. На нашу думку, чим більше досвіду має перекладач, чим вільніше орієнтується у дискурсі (у самому широкому розумінні слова), тим чіткіше він зможе визначити суть

перекладацької проблеми та пов'язати її з перекладацькими стратегіями, відповідно, тим швидшим і свідомішим буде знайдення рішення, адже його підсвідомі пошуки відбуватимуться у заданих полях. Фаза осяяння та оцінювання скоріше за все збігаються у часі, адже підсвідоме рішення одразу ж випробовується свідомістю на прийнятність для цього перекладацького завдання. Якщо цікавий варіант все ж оцінюється як неакцептабельний з якоїсь причини, фази повторюються. Таким чином, можна констатувати, що фази невіддільні одна від одної, і особливо остання фаза – оцінювання (чи евалюація), повинна бути присутня у кожній раніше названій фазі, оскільки (проміжні) результати обдумування та осяяння одразу ж критично зважуються перекладачем на їхню здатність бути задовільним рішенням перекладацької проблеми.

Цікавим нам видається перекладацьке рішення щодо назви роману австрійського письменника Р. Шнайдера «Schlafes Bruder», в котрому схована метафора грецької міфології, де Гіпноз (бог сну) є братом Танталоса (бога смерті). Український, російський, словенський, боснійський перекладачі пішли вслід за категорією роду і відтворили назву як «Сестра сну», імплікуючи смерть. Польський, французький перекладачі залишили назву «Брат сну», а італійський перекладач зовсім відійшов від цього символу і назвав переклад «Le voci del mondo» («Голоси світу»), актуалізуючи одну з інваріантів змісту – музику. Навіть із цього прикладу видно, що креативний підхід може проявитися у фазі осяяння лише в тому випадку, коли перекладач чітко сформулює для себе перекладацьку проблему і визначиться із загальною стратегією перекладу.

Досі фаза осяяння залишається відкритим питанням як для психолінгвістів, так і для перекладознавців. Для позначення того, що відбувається на цей момент у голові перекладача, прийнято користуватися терміном «чорний ящик». Частково ці процеси можна побачити, провівши дослідження «міркування вголос», коли перекладач вголос розмірковує про свій переклад, а психолінгвіст аналізує записані протоколи. Власне кажучи, це спостереження за усіма фазами (креативного) перекладу, оскільки

інкубація, осяяння та оцінювання також нерозривно пов'язані. Методика «думай уголос» розроблена Г. Крінгсом [5] та Р. Ціммерманом, останній вважав, що доцільніше записувати діалоги перекладачів, котрі обговорюють процес перекладу, оскільки така ситуація природніша, ніж монологічне мовлення перекладача [12, с. 177–196].

Така методика – міркування вголос у полілозі – була застосована нами при перекладі вірша «Die Elster» німецького автора К. Моргенштерна з аспірантами кафедри перекладу.

Ein Bach, mit Namen Elster, rinnt	Тече-біжить ріка Сорока
durch Nacht und Nebel und besinnt	і є у неї заморока,
inmitten dieser stillen Handlung	бо посеред нічної тиші
sich seiner einstigen Verwandlung,	шкребуть за душу згадки-миші,
die ihm vor mehr als tausend Jahren	як злий чаклун пташа впіймав
von einem Magier widerfahren.	і на віки зачарував.
Und wie so Nacht und Nebel weben,	Та от туманна ніч минає,
erwacht in ihm das alte Leben.	в душі минуле оживає...
Er fährt in eine in der Nähe	Поблизу гава задрімала,
zufällig eingeschlafne Krähe	Сорока добре пильнувала:
und fliegt, dieweil sein Bett verdorrt,	із пташкою вона злилась
wie dermaleinst als Vogel fort.	і в синє небо піднялась.

Межами поля вільної творчості були: образ птаха, назва якого могла б бути і назвою річки, образ ночі, чаклуна, мотив пригадування, гра слів як основна інваріанта авторського задуму, комічний ефект як функція макротексту, ритм і рима як обов'язкова ознака форми вірша. Кілька версій, які виникали спонтанно, було відкинуто саме завдяки розмірковуванню, в тому числі, напр., образ лебедя (Лебідка) і річки Либідь. В остаточному варіанті креативність проявляється в інтерпретації лексичної одиниці «sich besinnen» розгорнутою метафорою «згадки-миші шкребуть за душу», введенням лексем «заморока», «душа», «небо», комічності сприяє образ гави.

Сучасний дослідник Р. М. Гольм-Гадулла виділяє у творчому процесі 5 етапів, окрім названих підготовчої та інкубаційної фаз та фази осяяння, він говорить про фази реалізації та верифікації [4]. Таким чином, він вичленовує у «підсвідомому процесі» три усвідомлені фази, що свідчить про можливість розвивати здатності до креативності. Окрім того, автор описує вирішальні передумови креативності: талант, знання, мотивацію, особистісні характеристики та умови життя, в першу чергу набутий досвід у дитячі, юнацькі та зрілі роки як у професійному, так і в культурному чи соціальному середовищі. Бачимо, що й ці передумови піддаються впливові, особливо якщо зважити на те, що ґрунт для розвитку мовної творчості створюють саме знання цільової мови й культури та «чуття мови» поряд із набутими позамовними знаннями й мовним та позамовним досвідом.

У сучасних дослідженнях творчих потенцій перекладача також знаходимо підтвердження думки про те, що навчити художньому перекладу можливо. Так, О. Ребрій, розглядаючи обмеження як двозначний чинник креативності, що і стримує, і стимулює її, та аналізуючи характер перекладацьких обмежень, робить висновок, що креативність як результат дії обмежень перетворюється на навичку інноваційного й водночас адаптивного вирішення перекладацької проблеми [2, с. 237].

Говорячи про обмеження, в рамках котрих проявляється креативність перекладача, зазначимо, що саме вони викликають зміни в тексті оригіналу стосовно тексту перекладу. Ці зміни у синтаксисі, семантиці чи стилістиці, котрі робить перекладач, відходячи від оригіналу, можна поділити на обов'язкові та факультативні. Обов'язкові зміни викликані різницею у системи мов та / або в узусі вихідної мови та мови перекладу. Якщо ними не скористатися, переклад звучатиме неприродно, очевидно, такий переклад можна буде кваліфікувати як неправильний / неадекватний. Другою причиною обов'язкових змін є семантично-прагматична, коли текстова одиниця мусить узгоджуватися із ситуацією та цільовою культурою, тобто, відповідати очікуванням та потребам читача у цільовій культурі. Якщо не скористатися цими змінами, речення чи текст звучатимуть для цільового читача

незрозуміло, і переклад також буде неадекватним чи перекладацьке рішення кваліфікуватиметься як недоречне.

Факультативні зміни не передбачають строгої необхідності пристосування одиниці до цільової мови, цільового читача чи ситуації, тобто, перекладач міг би залишити одиницю оригіналу у вигляді повного відповідника чи аналога або задовольнитися обов'язковими змінами, але з певних причин – і найчастіше ці причини витікають із особливостей мовної особистості перекладача – він доповнює / експлікує / ігнорує / посилює / послаблює звучання одиниці оригіналу. При повторюваності цієї стратегії мова йде про індивідуальний – впізнаваний – стиль перекладача.

Навіть обов'язкові зміни тексту перекладу щодо оригіналу передбачають креативність перекладача і мають множинний характер. Перекладознавець П. Кусмауль вважає, що «креативний переклад виникає на основі обов'язкової зміни вихідного тексту і є чимось більш-менш новим, що вважатиметься у певний час у (суб)культурі експертів (*представників однакових поглядів на перекладознавчу проблему адекватності – пояснення наше*) з огляду на певну мету перекладу більш-менш доцільним і відповідним» [6, с. 31]. Він зазначає, що вихідний текст є пропозицією певної інформації, котрою користується перекладач залежно від мети перекладу, відтворюючи її для цільового читача відповідно до цільової культури за погодженням із замовником [6, с. 32]. Вчений приходить до думки, що у цих межах для перекладача відкривається певне поле «вільної діяльності», де він проявляє свою креативність. Тобто, задані рамки: оригінал – цільова культура – очікування та потреби читача – мета перекладу є тим прагматичним простором, в межах котрого перекладач приймає свої рішення щодо відтворення тієї чи іншої мікро- чи макроодиниці, де його стратегія може бути не лише рекреативною, але й самостійно креативною, творчою, новаторською. Адже створення текстів, котрі пасують до нової комунікативної ситуації та нових читачів, не може вважатися копіюванням оригіналу, бо вихідний текст не лише може, але й мусить бути зміненим. З іншого боку, введення у цільову культуру

незвичних образів та структур, притаманних оригіналові, також може вважатися новим, творчим здобутком перекладача. П. Кусмауль вважає, що коли перекладач вводить у мову перекладу елементи вихідної мови та культури, непритаманні цільовій мові та культурі, він не створює нічого нового, а лише імпортує текстові явища, не змінюючи текст оригіналу, і тому його діяльність не можна вважати креативною [6, с. 35]. Ми не зовсім поділяємо його думку, адже перекладач повинен відчувати певну мужність (не боятися закидів щодо свого незвичного мовлення) та бути впевненим у своєму стилі, використовуючи нову одиницю, концепт чи символ, ціннісний маркер і т.п. у тексті перекладу. Він змушує читача ламати стереотипи мислення, закладені своєю культурою, він йде, власне, проти очікувань читача, вживаючи у тексті одиниці, котрі є новими та некодифікованими у цільовій мові. Таким чином він створює у цільовій мові й культурі прецедент для розвитку, що саме по собі можна вважати креативним рішенням. Разом з тим він змінює відношення між текстом та читачем, оскільки для читача оригіналу певні одиниці не були особливими, вони вписувалися у його культуру і не були маркерами колориту. Але для читача перекладу вжиті іншомовні одиниці сприймаються як маркери чужого, тому його реакція на переклад буде відрізнятися від реакції читача оригіналу і, відповідно, функція перекладеного (мікро)тексту буде різнитися від функції певного уривку / певної одиниці оригіналу.

Отже, креативність – як здатність перекладача до творчої діяльності – проявляється як при розумінні оригіналу, так і в готовності гнучко перевиразити його, вдавшись до певних змін. Креативність можна розвивати, ця тема є перспективною для перекладознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коптілов В. Першотвір і переклад. Роздуми і спостереження / Коптілов В. – К. : Дніпро, 1972. – 215 с.
2. Ребрій О. В. Перекладацька творчість як подолання обмежень / О. В. Ребрій // Тези доповідей XI наукової конференції «Каразінські читання: Людина, мова, комунікація» з

- міжнародною участю. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 326 с.
3. Guilford J. P. Creativity: A Quarter Century of Progress / Joy Peter Guilford // Perspectives in Creativity // I. A. Taylor, J. W. Geztels . – Chicago : Aldine, 1975. – 224 p.
 4. Holm-Hadulla R. M. Kreativität. Konzept und Lebensstil / Rainer M. Holm-Hadulla – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009. – 3. Ausg. – 165 S.
 5. Krings H. P. Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht: Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern. – Tübingen : Narr, 1986. – 178 p.
 6. Kußmaul P. Kreatives Übersetzen / Paul Kussmaul – Studien zur Translation. – Band 10 – 2 Auflage – Tübingen : Stauffenburg Verlag, 2007. – 215 S.
 7. Newmark P. About Translation / Peter Newmark – Clevedon / Philadelphia / Adelaide : Multilingual Mattres, 1991. – 186 p.
 8. Preiser S. Kreativitätsforschung / Siegfried Preiser. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976. – 214 p.
 9. Stanley-Jones D. Kybernetics of Maind and Brain / D. Stanley-Jones – Springfield, Illinois : Charles C. Thomas, 1970. – 178 p.
 10. Vester F. Denken, Lernen, Vergessen / Frederic Vester. – München : dtv, 1997. – 286 p.
 11. Wilss W. Kognition und Übersetzen. Zur Theorie und Praxis der menschlichen und maschinellen Übersetzung / Wolfram Wilss. – Tübingen : Niemeyer, 1988. – 148 p.
 12. Zimmerman R. The collective lerner tested: Retrospective evidence for a model of lexical search / R. Zimmerman, K. Schneider // Introspection in Second language Research. – Clevedon : Multilingual Mattres, 1987. – 226 p.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2013 року

*Олена Кагановська
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

ТЕКСТОВІ КОНЦЕПТИ ФРАНЦУЗЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ СЕРЕДИНИ ХХ СТОРІЧЧЯ: КОГНІТИВНО-НАРАТОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

У статті запропонований, комплексний семантико-когнітивний підхід до розгляду текстових концептів французької художньої прози на семантичному, метасеміотичному та метаметасеміотичному рівнях. Дослідження зосереджено на вивченні динаміки розгортання текстових концептів, що дозволило вибудувати їх ієрархію і визначити функції у французьких романах середини ХХ сторіччя. Представлено наративну організацію досліджуваних романів. Визначено тенденцію до негативного спрямування текстових концептів усіх рівнів ієрархії.

Ключові слова: *текстовий концепт, концептуальний складник, когнітивна динаміка, наративний аспект.*

В статье предложен комплексный семантико-когнитивный подход к рассмотрению текстовых концептов французской художественной прозы на семантическом, метасеміотическом и метаметасеміотическом уровнях. Исследование сосредоточено на изучении динамики развертывания текстовых концептов, что позволило выстроить их иерархию и определить функции во французских романах середины ХХ века. Представлена нарративная организация исследуемых романов. Определена тенденция к негативной направленности текстовых концептов всех уровней иерархии.

Ключевые слова: *текстовый концепт, концептуальная составляющая, когнитивная динамика, нарративный аспект.*

The article suggests a comprehensive semantic and cognitive approach to textual concepts of French literary prose at semantic, metasemiotic and metametaseiotic levels. The research focuses on revealing the dynamic in the unfolding textual concepts. Through such approach is creating a hierarchy of textual concepts and defining their functions in the mid-20-th century novels. The narrative organization of the novels under consideration is explored. The tendency towards negativity of textual concepts at all levels of their hierarchy is determined.

Key words: *textual concept, conceptual constituent, cognitive dynamics, narrative aspect.*

Актуальність дослідження, представленого у запропонованій статті, визначається загальною спрямованістю сучасної лінгвопоетики на вивчення семантики художнього тексту, на розкриття її інтенціонального аспекту. Термінологічна невизначеність поняття текстового концепту, відсутність комплексного підходу до дослідження текстових концептів художнього твору зумовлюють необхідність подальшого всебічного аналізу його природи з використанням новітніх методик, зорієнтованих на проникнення в глибинні механізми художньої творчості.

Метою статті є встановлення тенденцій розгортання текстових концептів французької художньої прози середини XX століття шляхом розкриття їхньої когнітивної та комунікативної динаміки відповідно до ієрархії цих концептів та виконуваних ними функцій у художніх творах.

Об'єктом дослідження є текстові концепти французьких художніх прозових творів романного жанру середини XX століття, предметом – когнітивна та комунікативна динаміка розгортання текстових концептів аналізованої художньої прози.

Формування концептів художніх творів певного періоду традиційно пов'язується з їхнім розумінням як цілісних явищ, що визначають обличчя епохи. У такому смислі художній твір, завершений для автора, стає для його сучасників та нащадків началом і вираженням нового творчого етапу, в якому «саме творіння є лише точка, лише момент [5, с. 14]». (Тут і далі переклад наш. – О. К.). У художніх метаобразах віддзеркалюються загальні літературні тенденції певної епохи; на відміну від них, концептуальні метаобрази визначаються концептом художнього твору.

Зумовленість концептуального метаобразу принципом метаопису пов'язана з положенням про те, що зображене у творі мистецтва не збігається з тим, що виражається [8, с. 290]. Принцип художнього метаопису, за Ю. Степановим, передбачає існування в образній системі художнього твору *двох систем образів* – системи безпосередньо виражених образів і системи безпосередньо невиражених образів. Безпосередньо невиражений

словесний образ виступає як узагальнювальний порівняно із словесно вираженим образом. У такому разі на перший план виходить відповідність більш загального безпосередньо невираженого образу (так званої другої системи) кільком словесним образам (першої системи).

Обопільною властивістю концептуальних і художніх метаобразів є тенденція до виходу на більш високі рівні абстракції (метаобрази→метаметаобрази, 2, 3, n...→мегаобраз), тобто на вершину описаної вище піраміди метаопису Ю. Степанова. Спільна якість як концептуальних, так і художніх метаобразів полягає також у тому, що й ті, й інші розгортаються в опосередкованій формі, збагаченій новими смислами. Концептуальний метаобраз, який складає підґрунтя концептуальної системи художнього тексту і виникає завдяки багаторазовому викривленню смислу і зміні контекстів, створює упорядковану ієрархічну систему. У такому плані концептуальний метаобраз пов'язаний з категорією мерехтіння і визначається у філософії мови як «мерехтіння імені [6, с. 118]», а в семантиці художнього тексту – як «мерехтіння тексту [2, с. 78]».

Якщо розглядати текстові концепти(далі ТК) як утілення метаобразів художнього твору, піраміда художнього метаопису інтерпретується нами таким чином: при вершинному положенні метаобразів ТК мають базовий статус,тобто центральне положення між вербалізованими концептами і метаобразами, абозберігають вершинний статус відносно вербалізованих концептів (див. рис. 1):

Рис. 1. Схема кореляції метаобразів / (текстових / вербалізованих)
концептів художнього твору

Між метаобразами і ТК можна провести аналогії, що базуються на співвідношенні двох динамічних структур: когнітивної і комунікативної. У французькій лінгвістиці динамічний аспект ТК зумовлений їхнім знаковим характером, що набуває властивості статусної ознаки: «Подібно до того, як стійкість об'єкта співвідносить його з дією, дія співвіднесена з ідеєю, або відповідно до прийнятої на сьогодні термінології – з концептом, який має бути не «описаним», а «позначеним» [12, с. 163]». Ж. Женетту належить розуміння ТК як процедури концептуальної редукції, тобто ментальної операції, що полягає у редукуванні об'єкта або події, до яких зведена дія у художньому творі [12, с. 170]. Виникає певне протиріччя, пов'язане з відчуженням смислу і формуванням нової множинної мови, тобто мови, побудованої таким чином, що будь-яке породжуване нею художнє творення набуває множинності смислів.

У романних метаобразах формується так звана системна єдність, шляхом якої розгортається художній світ творів. Як показує аналітичний огляд, проведений одним із відомих французьких літературних критиків середини ХХ сторіччя М. Брауншвігом, основною рисою, що найяскравіше характеризує романицького періоду, є, поряд із відмовою більшості французьких письменників належати до якоїсь певної школи, намір здійснити синтез усіх тенденцій, які намічалися ізольовано у кожній окремій течії [11, с. 146]. Метаобрази, що створювалися письменниками цього періоду, надавали «ковтокоригінальності і самобутності, [...] шокували зневагою до гарного смаку, та багатством і оригінальністю змісту, які приваблювали читача [11, с. 155]». Іншу причину виняткової гнучкості романівського періоду слід шукати в ідеологічному конфлікті 30-х років ХХ століття, результатом розв'язання якого стало виникнення ряду течій, що прискорило створення «нового літературного космополітизму [11, с. 159]» саме у романних творах, автори яких вбачали свою ціль у пізнанні європейської душі. В середині ХХ сторіччя нове покоління французьких письменників сформувало образи героїв, життя яких проходить паралельно немов у двох вимірах – у прийнятті дійсності і в абстрагуванні від неї, що стало своєрідним протестом

від мовчазної поразки Франції у 1940 році. Завдяки цьому виникли метаобрази, в яких окреслилися подальші тенденції розвитку французької романістики другої половини ХХ сторіччя.

Проблема звернення до ТК як до підґрунтя формування метаобразів зводиться до скрупульозних пошуків засобів вираження концепту, що концентрує у собі результати авторського опанування дійсності і пропагує їх читачеві. У сучасних романських дослідженнях звернення до ТК виходить, з одного боку, з внутрішньої логіки художнього тексту [9, с. 154], з другого – з їхнього виняткового положення в експлікації фактів [13, с. 4], оскільки полягає у «поясненні руху, при якому текст немов би розгортає світ перед самим собою [7, с. 99]». Різноплановістю відрізняється розуміння ТК як засобів своєрідного програмування, виходячи з положення про те, що метою текстового аналізу має бути не те, що автор хоче сказати, а реально сказане, незалежне від інтенцій автора [10, с. 74]; інакше кажучи, об'єктом інтересу стає сам художній текст.

За своєю питально-відповідною сутністю ТК подають «еліпсис» знання [4, с. 218]». В цьому полягає еліптична функція концепту, віддзеркалена в його етимології, оскільки латинське «сонсертіо» визначається чотирма ознаками: а) сума, система; б) сховище; в) зачаття; г) словесний вираз. Сучасне розуміння ТК увібрало в себе всі вказані ознаки: він зберігає те, що втрачене у безпосередньому тексті, підсумовує можливості для результуючої даності, а, отже, є зачинанням того, що перебуває по інший бік описуваної художньої реальності.

Такі сутнісні характеристики ТК, як багатосмислова напруженість, надкатегоріальність, питальність і еліптичність, віддзеркалюють їх імпліцитний характер, зумовлений знаковими властивостями тексту як імені. Набуття знаком свогозначеннясвідчить про проходження ним певного коду, щовизначаєкодування як творенняхудожньогоповідомлення й передачу через його значення, а декодування – вилучення значення з художнього повідомлення, тобто його інтерпретацію. Подібне розуміння сутності кодування характерне й для Ж. Рікарду, який, виділяючи під час читання художнього твору важливість етапу

декодування і дешифровки, вбачає мету роботи над текстовим матеріалом у побудові «найбільш когерентного і найбільш багатого ансамблю знаків», з наданням цьому ансамблю «інтегрального функціонування [14, с. 20]». Йдеться про своєрідну надтекстову організацію значень, що складають уявлення про певну структуру таким чином, що текст, вплітаючись в культурну тканину, стає її «пам'яттю». Останнє досягається особливим поєднанням знаків, якістю якого є здатність набувати додаткових значень понад тими, що безпосередньо в них містяться.

Теоретичні засади процесу кодування інформації, що проходить у ТК, закладені в античній філософії. Поєднання в арістотелевській термінології праксису та проаірезису наддало можливість установити їхню поняттєву взаємозалежність, а саме імплікований поведінковий результат, що стосується цілої низки властивих персонажам інтерперсональних стосунків. ТК являє собою знак, своєрідний код, в якому іститься «відлуння чогось, що вже було читано, бачено, зроблено, пережито: код є слідомчого «вже [1, с. 39]». У розумінні ТК як смислу макрознаку підкреслюється їх лінгвопсихологічний характер, що підтверджує погляд на них, як на розумові утворення, що виникають у свідомості автора художнього твору при описі об'єкта художньої реальності мовними засобами у формі тексту. Таким чином, до окреслених вище характеристик ТК додається інтенціональність, в якій ураховане психологічне начало ТК. Таким чином, **ТЕКСТОВИЙ КОНЦЕПТ** становить кодоване мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке зумовлюється багатосмисловою напруженістю художнього тексту, характеризується надкатегоріальністю й імплікує сукупність ознакових рис художнього твору.

Методика семантико-когнітивного аналізу ТК аргументує звернення до цілого твору, в межах якого унаочнена дана аналітична процедура. Базуючись на вихідному положенні лінгвосеміотичної теорії А. О. Білецького [3] про системність семантичних кореляцій, ТК відповідно до традиційної наукової грецької термінології розглядаються нами у підпорядкуванні до вершинного ТК, а саме мегаконцепту, і відповідно до зниження

ступеня узагальненості визначаються як мезоконцепти, макроконцепти і катаконцепти. У розгалуженості ТК представлена їхня ієрархічна структура, тобто мережа текстових мезоконцептів, макроконцептів та катаконцептів із відповідними складниками ТК кожного рівня. Формується своєрідна піраміда за типом піраміди ієрархії метаобразів художнього тексту (рис. 1), верхівку якої займає текстовий мегаконцепт художнього твору (див. рис. 2):

Рис. 2. Ієрархія текстових концептів художнього твору

Текстові мезоконцепти, які у концептуальному плані становлять базові концепти, окреслюють концептуальні лінії твору і стають своєрідним фундаментом для розгортання як мегаконцепту твору, так і текстових макроконцептів, що розгортаються в його межах і характеризуються підпорядкуванням відповідно до концептуальних рівнів макроконцепту (макроконцепт_{1, 2, 3 ... n}). Вершинний характер макроконцептів першого рівня (макроконцепт₁) стосовно макроконцептів інших рівнів (макроконцепт_{2, 3 ... n}) визначається більш вузькими узагальнювальними функціями, що ними виконуються. Вершинний характер текстових мезоконцептів відносно макроконцептів та катаконцептів уможливорює подальшу ієрархію ТК. Структура всіх ТК визначається суміщенням складників ТК, поєднання яких розгортає відповідні концепти.

У висновках зазначаємо, що семантичні процеси, що проходять у художньому тексті, зумовили розгляд у парадигмі лінгвопоетики системи відношень макротекстуального рівня між

реальністю, автором і художнім твором. У смисловому просторі художнього тексту віддзеркалений інтегративний характер єдності «знак» – «образність», пов'язаної з багаторівневістю художнього твору, його властивістю розгортатися в просторі й часі. Урахування багаторівневості, що є відмітною рисою художнього твору, дозволяє вбачати у художній комунікації складний знак найвищого порядку з множинністю значень, тобто складне організоване ціле. Когнітивно-комунікативна природа художнього тексту пояснює корелятивність зв'язків між імплікацією та експлікацією, що стала підґрунтям текстових концептів французьких романів середини ХХ сторіччя. У розгортанні ТК не лише проходить своєрідне реструктурування логіко-смислових відношень глибинного рівня, а й окреслюється кодований імпліцитний характер, що створює їхню непередбачуваність. Унікальність ТК художнього твору полягає в складному переплетенні на знакових відношень, глибина яких визначає існування суб'єкта і засуб'єктної реальності, тобто, того, що і як подане, і послідовно того, хто подає цей діалог (інакше кажучи, де саме перебуває його джерело). Саме з позицій різних точок зору віддзеркалюється своєрідна багатомірність ТК, витоки якої містяться у природі творів романного жанру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Семиотика. Поэтика: Избранные работы / Ролан Барт ; [пер. с фр.]. – М. : Прогресс–Универсус, 1994. – 616 с.
2. Баталова Т. М. Ассоциативные и коннотативные связи в художественном тексте как средство создания образности / Т. М. Баталова // Лингвистические аспекты образности : Сборник науч. трудов. – Выпуск 174. – М. : Моск. гос. пед. ин-т иностр. языков им. М. Тореза. – 1981. – С. 75–82.
3. Белецкий А. А. Семантические корреляции (опыт суммарного обзора на материале лексики современного русского языка) / А. А. Белецкий // Математическая лингвистика. – К. : Изд-во Киевск. гос. ун-та. – Выпуск 1. – 1973. – С. 5–13.

4. Библер В. С. Мышление как творчество. (Введение в логику мысленного диалога) / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1975. – 399 с.
5. Горнфельд А. Г. Пути творчества / А. Г. Горнфельд. – Пг : Колос, 1922. – 232 с.
6. Ионесян Е. Р. Проблемы эпистемического согласования / Е. Р. Ионесян // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М. : Наука. – 1989. – С. 116–123.
7. Рикер П. Время и рассказ / Поль Рикер. – Т. 1: Интрига и исторический рассказ. – М.; СПб. : ЦГНИИ ИНИОН РАН, Культурная инициатива: Университетская книга, 2000. – 313 с.
8. Степанов Ю. С. Французская стилистика / Ю. С. Степанов. – М. : Высшая школа, 1965. – 355 с.
9. Antoine G. Pour une méthode d'analyse stylistique des images / G. Antoine / Langue et Littérature: Actes du VIII-ième Congrès de la Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes. – P. : PUF. – 1981. – P. 151–162.
10. Auroux S. La philosophie du langage / S. Auroux. – P. : PUF, 1996. – 442 p.
11. Braunschvig M. La littérature française contemporaine étudiée dans les textes (de 1850 à nos jours) / M. Braunschvig; [3-ième éd. revue et augmentée]. – P. : Armand Colin, 1950. – 437 p.
12. Genette G. L'œuvre de l'art. Immanence et transcendance. – Collection Poétique. – P. : Seuil, 1994. – 304 p.
13. Jeandillou J.-F. L'analyse textuelle / J.-F. Jeandillou. – P. : Armand Colin, 1997. – 192 p.
14. Ricardou J. Problèmes du nouveau roman / J. Ricardou. – P. : Seuil, 1967. – 207 p.

Стаття надійшла до редакції 22 лютого 2013 року

*Андрій Козачук
(м. Київ, Україна)*

УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ ПЕРЕКЛАД ЕМОЦІЙНОЇ ЛЕКСИКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ (на матеріалі текстів малої прози)

У статті аналізуються приклади перекладу емоційної лексики з української мови англійською, зокрема приділено увагу передачі вигуків, лайливих слів та слів із суфіксами, що надають вислову емоційного маркування. Досліджено випадки використання прийомів заміни і трансформації, а також розглянуто різний ступінь стилістичних зсувів при перекладі; проаналізовано буквализми як один з їх чинників. Встановлено ступінь адекватності перекладу у кожному випадку.

Ключові слова: переклад, емоційне мовлення, вигук, маркована лексика.

В статье рассматриваются примеры перевода эмоциональной лексики с украинского на английский язык. Уделяется внимание передаче междометий, ругательств и слов с эмоционально маркирующими суффиксами. Исследуются случаи использования приёма замены, трансформации, а также рассматривается разная степень стилистических смещений в процессе перевода; анализируются буквализмы как один из их факторов. Устанавливается степень адекватности перевода в каждом случае.

Ключевые слова: перевод, эмоциональная речь, междометия, маркированная лексика.

The article goes on examples of emotional lexical units translation from Ukrainian into English on the material of the short prose. The emphasis is given to rendering interjections, offensive language and the words marked emotionally by means of suffixes. The cases of applying substitution, transformation and different extent of stylistic shift in the course of translation have been analysed; the literal translation as their factor being considered. The degree of translation adequacy is estimated in each example.

Key words: translation, emotional speech, interjections, marked lexicon.

Як відомо, художній текст характеризується певним відсотком так званих стилістично маркованих слів, які виконують певну прагматичну та когнітивну функцію. Навести точний та

повний перелік всіх художніх засобів неможливо через відсутність їх єдиної глобальної класифікації, однією з причин чого є постійний розвиток мови як системи та поява нових засобів художньої виразності. Це призводить до утримання лідерських позицій проблемою дослідження стилістично маркованої лексики серед актуальних проблем сучасної лінгвістики.

Аналіз способів передачі стилістично маркованої лексики при перекладі художньої прози допомагає визначити ступінь адекватності перекладу. Яскравим прикладом такої лексики є сукупність емоційно навантажених лексичних одиниць у прямій мові персонажів, присутня як у діалогічному, так і в монологічному мовленні.

Відтак, метою статті є компаративний аналіз емоційно навантаженої лексики у текстах української малої прози та її англомовних перекладах. Завдання – визначити ступінь зміни стилістичного маркування зазначених лексичних одиниць. Матеріалом дослідження послужили зразки малої прози Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського, а також їх англомовні відповідники у перекладі сучасної канадської перекладачки Роми Франко.

Проаналізувавши джерельну базу, зазначимо, що серед досліджень у галузі стилістики емоційно маркованих висловів відомі праці Л. Дудки, Л. Овсієнко, В. Святюця, М. Федурко, особливості їх перекладу досліджували Є. Ангерчік, М. Болдирєва, В. Остроушко, А. Пікалова та ін.

За теоретичну основу розвідки візьмемо зокрема твердження М. Голянич про те, що стилістично маркована лексика несе у собі відбиток різних, у тому числі експресивних, стилів і протиставляється стилістично нейтральній лексиці [4, с. 217]. Відтак під емоційною лексикою ми розуміємо сукупність лексичних одиниць певної мовної підсистеми, які несуть у собі додаткове конотативне значення, семантично пов'язане з вираженням певних емоцій.

За О. Ахмановою, емоційна лексика має стійку емоційну забарвленість, а основним змістом емоційного слова є вираження почуттів. Серед підкласів емоційних слів називаються вигуки та

лайливі слова [2, с. 214, 525]. Як бачимо, емоційна лексична одиниця характеризується якісними семантичними змінами.

Аналізуючи семантику емоційної лексики, А. Дзюбенко чітко диференціює експліцитне значення, яке представлене у тексті засобами власне мовних знаків, і імпліцитне значення, яке декодується реципієнтом тексту за допомогою звернення до власного інтелекту та емотивної пам'яті [8, с. 47–48]. Таким чином, у процесі рецепції емоційної лексики важливу роль відіграє суб'єктивний чинник, від якого залежить те, наскільки відрізняється прагматичне значення, передбачене авторським наміром, від сприйнятого читачем. При перекладі подібного тексту також має місце вплив перекладача, який прямо залежить від особливостей суб'єктивного сприймання ним тексту. Зокрема, А. Пікалова та О. Алексєєва зазначають, що перекладач має звертати увагу на лексико-семантичні, морфологічні та синтаксичні явища емоційно маркованого тексту [13, с. 238].

Здійснена нами вибірка емоційно навантажених лексичних одиниць показала, що найчастіше у малій прозі Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського з метою вираження емоцій використовуються вигуки, лайливі слова, а також лексика з різними суфіксами, які додають емотивності тощо.

Розглянемо особливості передачі кожного з названих класів лексики. Якщо проаналізувати передачу вигуків іншою мовою, то важко не погодитися з М. Болдирєвою та А. Сітко у тому, що неправильний переклад або вилучення вигуків може призвести до знебарвлення емоційності тексту (у публікації зокрема йдеться про діалогічне мовлення) [3, с. 53]. Іншими словами, вигуки у тексті часто виконують функцію маркерів емоційності, хоча ця їх функція не єдина: **(1U) *Ге, хлопче? Цього ми не можемо своєю волею зробити...*** [5, с. 10] / **(1E) *Heh, young fellow! We can't do that on our own...*** [21, p. 103].

Як бачимо з прикладу **(1)**, вигук *ге* вживається для привернення уваги і передається не власне еквівалентом *eh*, а його інваріантом *heh*, що може додати до нього національного звучання [15; 27, p. 433].

В обох мовах, які беруть участь в аналізованому напрямі перекладу, існує також явище вигукової полісемії: **(2U) Oх, болитъ моя душа...** [19, с. 471] / **(2E) Oh, how my heart aches...** [25, р. 178]. **(3U) Oх, що за наївні міркування!** [20, с. 489] / **(3E) Oh what naïve thoughts!** [24, р. 274].

Так, за даними довідкових лексикографічних джерел, у прикладі (2) виділений вигук виражає застереження, у випадку (3) – почуття невдоволення та докору [15; 27, р. 947]. Примітно те, що у вказаному випадку зберігається полісемія одного і того самого вигуку як у вихідному тексті (пор. приклади **2U** і **3U**), так і в тексті перекладу (пор. приклади **2E** і **3E**).

В окремі класи виділяються також вторинні вигуки та звуконаслідувальні слова [16, с. 217, 218]. Щодо вторинних вигуків, то ми поділяємо думку Л. Дудки про те, що існують вигуки з імперативною модальністю, а також імпліцитно мотивовані вигуки, у яких часто превалює саме емоційне значення [9, с. 97]. Розглянемо випадок вживання вторинного вигуку: **(4U) Яка підлота, яка злоба!** [18, с. 172] / **(4E) What vileness, what malice!** [26, р. 253].

У прикладі (4) все речення складається з двох вторинних вигуків, які належать до групи емоційних [16, р. 217]. Як бачимо, у зазначеному випадку передача емоцій, виражених вторинним вигуком, не становить особливих труднощів. Цікавим, на наш погляд, є використання у тексті вторинного вигуку, який є запозиченням з французької мови і зберігає оригінальний правопис. На підставі поглядів В. Остроушко, вважаємо, що у цьому випадку маємо справу з інтернаціональним вигуком, який зберігає своє контекстуальне значення [12, с. 53]: **(5U) O!.. Charmant!** [19, с. 476] / **(5E) Oh! Charmant!** [25, р. 184]. Так у тексті перекладу залишається французьке слово, що не лише зберігає конотативне значення з емоційним забарвленням, але і передає певні риси мовної ситуації, зображеної у творі.

Яскравим прикладом використання емоційно маркованих звуконаслідувальних слів є зокрема такий: **(6U) А так-так! Цинь-циннь-циннь!** [7, с. 348] / **(6E) Yes, yes! Chirp-chirp!** [23, р. 130]. У прикладі (6) використовується еквівалентний переклад, який в

цілому не наслідує звукову форму слова у мові вихідного тексту. І хоч далі у тексті перекладу спостерігаємо втрату асонансу, з якою прямо пов'язане зменшення ступеню емоційного забарвлення тексту, але ми свідомо не акцентуємо на цьому увагу, оскільки це виходить за межі обраної теми розвідки.

Близькими до емоційних вигуків за семантикою є так звані емоційно марковані слова, які зберегли номінативну функцію, зокрема лайливі слова, прокльони тощо [16, с. 72]. Проаналізуємо способи їх передачі: (7U) *E, дурний!* [6, с. 46] / (7E) *Oh, I'm such a fool!* [22, р. 120]. (8U) *Луха година його просила!* [7, с. 362] / (8E) *It's an evil hour that has asked it to come out!* [23, р. 142]. (9U) *Князь вас усіх, сукиних синів, на світі держить, а ви раз у стільки літ не хочете стрінути його?* [19, с. 469] / (9E) *The prince supports all of you, you sons-of-bitches, and you don't even want to go and see him every few years?* [25, р. 175]. (10U) *Брешеш, іродко!* [7, с. 380] / (10E) *You are lying, devil's daughter!* [23, р. 156].

Як бачимо на матеріалі прикладу (7), досить часто такі слова у тексті вживаються разом з вигуками, що лише підсилює емоційну виразність їх власну і вигуків. Власне емоційно маркована лексема *дурню* [15] передається за допомогою еквівалента, у якому практично не зберігається відповідне стилістичне маркування [27, р. 527], але при цьому спостерігається збереження елементів екскрації як стилістичної фігури [14, с. 63], що в англійському тексті досягається за допомогою трансформації, яка полягає в додаванні підмета та дієслова-зв'язки, що утворює предикативний центр двоскладного речення.

У прикладі (8) спостерігаємо явище буквализму при перекладі. Взагалі, буквализм коментується О. Калустовою як результат некоректного обрання перекладачем оптимальної одиниці перекладу [10, с. 201]. Якщо погодитися з цією думкою, то можемо припустити, що наведений вираз можна було передати еквівалентом з мови перекладу, оскільки наявний варіант не сприймається англомовними читачами природно. Але ми не можемо напевно стверджувати про відсутність наміру перекладачки надати репліці певного національного колориту, хоча у дослівному перекладі ступінь емоційності втрачається.

У прикладі (9) використовується лексема, яка в усіх розглянутих словниках позначена як вульгаризм [15; 27, р. 131, 1326; 11, с. 224], тобто їй притаманна так звана негативна семантика. На нашу думку, наведений у прикладі (9) переклад є вдалим, оскільки через збереження семантики лексичної одиниці адекватно передано ступінь емоційності мовлення.

У прикладі (10) у вихідному реченні обидва слова мають у словнику певні позначки, відповідно *брешиш* – розмовне, *ірод* – лайливе [15]. Але у тексті перекладу лише одне слово позначене як розмовне, інші – не мають спеціальних позначень [27, р. 370]. Таким чином, з точки зору лексичного значення, переклад досить точний, але з точки зору стилістики – не досить адекватний, оскільки ступінь емоційності не переданий у повній мірі.

Як зазначено у деяких наукових працях, українська мова має й інші засоби вираження емоційності. Так, досліджуючи українську словотвірну морфологію, М. Федурко приділяє увагу так званім емоційним афіксам, які є досить часто використовуваним в українській мові засобом підсилення емотивності лексичних одиниць [17, с. 248], що, однак, є більш ніж нетиповим для англійської мови, завжди, на нашу думку, становить певні труднощі при їх перекладі.

Розглядаючи способи вирішення такої проблеми, Є. Ангерчік доводить, що втрата частини експресивної семантики у цьому випадку неминуха, проте, створюючи адекватний переклад, перекладач має прагнути передати основну ідею, використовуючи наявні засоби мови перекладу [1, с. 7]. Розглянемо 2 пари прикладів: (11U) *Якісь неудачні офіцерики...* [18, с. 176] / (11E) *Unsuccessful officers...* [26, р. 258]. (12U) *Дайте мені коляки!* [19, с. 477] / (12E) *Give me a cudgel!* [25, р. 186].

У прикладі (11) суфікс *-ик* додає семантиці слова зневажливості [15], проте його відповідник є стилістично нейтральним [27, р. 945]. Крім того, неудачні за контекстом означає *недолугі*; поданий варіант перекладу лексеми є стилістично нейтральним і буквالیстичним. Суфікс *-як* у прикладі (12) надає слову значення збільшеності, маркуючи його [15], відповідник в англійському тексті також є нейтральним [27,

р. 327], хоча в обох випадках перекладачка намагається передати емоційність засобами контексту тощо.

Таким чином, передача емоційної лексики у проаналізованих випадках становить вагомому перекладацьку проблему. Серед розглянутих семантичних та стилістичних засобів емоційної виразності найлегше досягти адекватності перекладу при передачі вигуків, як первинних, так і вторинних. Переклад згрубілої та розмовної лексики, так званих лайливих слів та прокльонів може становити певні труднощі, оскільки хоч обидві мови і містять відповідні лексичні пласти, але еквівалент у мові перекладу не завжди має аналогічне емоційне забарвлення. Найсильніше втрачається емоційна конотація у спробах передати англійською мовою семантику українських суфіксів, які беруть участь у стилістичному маркуванні емоційності. Як правило, цей випадок міжмовної лакунарності компенсується використанням властивих англійській мові засобів, зокрема за допомогою контексту.

Розглянута проблема відкриває подальші перспективи у дослідженні перекладу стилістично маркованої лексики у художньому тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ангерчік Є. Експресивно забарвлена лексика як елемент розмовно-побутового стилю в українсько-англійському перекладі (на матеріалі твору О. Гончара «Собор») / Є. Ангерчік // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 25. – 2012. – С. 5–7.
2. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов / О. Ахманова. – Изд. 4 е, стер. – М. : КомКнига, 2007. – 570 с.
3. Болдирева М. Переклад англомовних вигуків / М. Болдирева, А. Сітко // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., 06.04 – 07.04.2012 / [за заг. ред. А. Гудманяна, С. Сидоренка] ; НАУ (Україна), Гуманіт. ін-т, Каф. англ. філол., Сиб. федер. ун-т (Російська Федерація), Ін-т економіки, упр. та

- природокористування, каф. ділової інозем. мови. – К. : Аграр-Медіа Груп, 2012. – С. 52–56.
4. Голянич М. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія / М. Голянич, Р. Стефурак, І. Бабій ; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, Ін-т філол., каф. укр. мови. – Івано-Франківськ : Сімик, 2011. – 272 с.
 5. Гринченко Б. Безъ хлиба / Б. Грінченко // Гринченко Б. Писання. У 2-х т. – К. : Виск, 1905 – .
Т. 2. – С. 7–24.
 6. Гринченко Б. Сестрыця Галя / Б.Грінченко // Гринченко Б. Писання. У 2-х т. – К. : Виск, 1905 – .
Т. 2. – С. 41–52.
 7. Гринченко Б. Хатка в балци / Б. Грінченко // Гринченко Б. Писання. У 2-х т. – К. : Виск, 1905 – .
Т. 2. – С. 343–385.
 8. Дзюбенко А. К проблеме исследования эмоций в различных областях гуманитарного знания / А. Дзюбенко // Альянс наук: вчений вченому : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 лют. 2011 р. : У 8 т. – Дніпропетровськ : Біла К. О., 2011. – Т. 4 : Наукові праці з філології. – 2011. – С. 45–49.
 9. Дудка Л. Вигуки як супутники імперативу / Л. Дудка // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: Тези доповідей XII наукової конференції з міжнародною участю. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 96–98.
 10. Калустова О. Інтерференція як чинник буквалізмів при перекладі / О. Калустова // Міжкультурна комунікація. Теорія і практика перекладу. – К. : Видавничий Дім Дм. Бураго, 2003. – С. 194–201.
 11. Кудрявцев А. Англо-русский словарь-справочник табуизированной лексики и эвфемизмов : Ок. 10 000 слов и выражений / сост. А. Кудрявцев, Г. Куропаткин. – М. : КОМТ, 1993. – 304 с.
 12. Остроушко В. До проблеми перекладу вигуків / В. Остроушко // Проблеми перекладознавства, комунікативної та когнітивної лінгвістики / І. Шевченко (ред.). – Х. : Лівий Берег, 2003. – С. 53–55.

13. Пікалова А. Зіставний аналіз засобів творення експресивності тексту (на матеріалі англійського перекладу роману М. Стельмаха «Кров людська – не водиця») / А. Пікалова, О. Алексєєва // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика», 1–2 квітня 2011 р. / Національний авіаційний університет ; [за заг. ред. : А. Гудманяна, С. Сидоренка]. – К. : Аграр Медіа Груп, 2011. – С. 236–240.
14. Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В. Святовець. – К. : Академія, 2011. – 176 с.
15. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970 – 1980) [Електронний ресурс] / Webmezha, 2012. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s>.
16. Сучасна українська мова : Підручник / О. Пономарів, В. Різун, Л. Шевченко та ін. ; За ред. О. Пономарева. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.
17. Федурко М. Емоциональность в структуре украинского национального характера в контексте словообразовательной морфонологии / М. Федурко // *Žmogus kalbos erdvėje* / Red. : A. Braun, A. Diomidova et al. – Kaunas : VU KHF, 2010. – С. 245–250.
18. Хоткевич Г. Голодовка / Г. Хоткевич // Хоткевич Г. Твори в 2-х т. [Упорядкування, підгот. текстів, вступ. стаття, та приміт. канд. філол. наук Ф. Погребенника]. – К. : Дніпро, 1966. –
Т. 2. [Камінна душа. Повість. – Розділи: гірські акварелі. – Гуцульські образки. – Статті та спогади]. – 1966. – С. 171–176.
19. Хоткевич Г. З давнини / Г. Хоткевич // Хоткевич Г. Авірон; Довбуш: Повісті. Оповідання / Упоряд., авт. післямови Ф. Погребенник. – К. : Дніпро, 1990. – С. 458–482.
20. Хоткевич Г. Перед дверима / Г. Хоткевич // Хоткевич Г. Авірон; Довбуш: Повісті. Оповідання / Упоряд., авт. післямови Ф. Погребенник. – К. : Дніпро, 1990. – С. 487–489.

21. Hrinchenko, B. A Dearth of Grain / Transl. by R. Franko // From days gone by : selected prose fiction / R. Franko (transl.) ; S. Morris (ed.). – Toronto, Language Lanterns Publications, 2008. – P. 100–115.
22. Hrinchenko, B. Little Sister Halya / Transl. by R. Franko // From days gone by : selected prose fiction / R. Franko (transl.) ; S. Morris (ed.). – Toronto, Language Lanterns Publications, 2008. – P. 116–125.
23. Hrinchenko, B. The Hut in the Valley / Transl. by R. Franko // From days gone by : selected prose fiction / R. Franko (transl.) ; S. Morris (ed.). – Toronto, Language Lanterns Publications, 2008. – P. 126–160.
24. Khotkevych, H. Facing the Door / Transl. by R. Franko // Desperate Times: A Trilogy / R. Franko (transl.) ; S. Morris (ed.). – Toronto, Language Lanterns Publications, 2010. – Volume I : Brother against brother: selected prose fiction. – 2010. – P. 272–275.
25. Khotkevych, H. From Days Gone By / Transl. by R. Franko // From days gone by : selected prose fiction / R. Franko (transl.) ; S. Morris (ed.). – Toronto, Language Lanterns Publications, 2008. – P. 161–192.
26. Khotkevych, H. The Hunger Strike / Transl. by R. Franko // Desperate Times: A Trilogy / R. Franko (transl.) ; S. Morris (ed.). – Toronto, Language Lanterns Publications, 2010. – Volume I : Brother against brother: selected prose fiction. – 2010. – P. 252–259.
27. The Concise Oxford Dictionary of Current English: Ninth Edition / edited by D. Thompson. – Oxford : Clarendon Press; Oxford University Press, 1995. – 1674 p.

Стаття надійшла до редакції 22 лютого 2013 року

Леонід Козубенко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

СОЦІАЛЬНА ПАРАДИГМА ЖОРСТОКОСТІ Й ЗЛА У РОМАНІ В. ГОЛДІНГА «ВОЛОДАР МУХ»

Стаття порушує проблему жорстокості й зла у романі В. Голдінга «Володар мух»: аналізується світоглядна позиція письменника, представника філософського напрямку у світовій літературі ХХ століття, його біологічна концепція людської особистості; звертається увага на те, що англійський автор спирається на категорію «колективного» або «суспільного» зла, що здатне поширюватися через колективне підсвідоме. В. Голдінг досліджує сутність дитячих душ, їх перевтілення, він вважає, що у кризових ситуаціях тваринне перемагає гуманність, порядність, доброту, чесність та інші моральні якості людини і проти цього хоче застерегти людську цивілізацію.

Ключові слова: жорстокість, зло, людина, звір, роман, проблема.

Статья поднимает проблему жестокости и зла в романе В. Голдинга «Повелитель мух»: анализируется мировоззренческая позиция писателя, представителя философского направления в мировой литературе XX века, его биологическая концепция человеческой личности; обращается внимание на то, что английский автор опирается на категорию «коллективного» или «общественного» зла, которое способно распространяться через коллективное бессознательное. В. Голдинг исследует сущность детских душ, их перевоплощения, он считает, что в кризисных ситуациях животное побеждает гуманность, порядочность, доброту, честность и другие нравственные качества человека и против этого хочет предостеречь человеческую цивилизацию.

Ключевые слова: жестокость, зло, человек, зверь, роман, проблема.

The article deals with the problem of violence and evil in the novel by William Gerald Golding – Lord of the Flies: the worldview position of the writer who is the representative of philosophical direction in the world literature of twentieth century and his biological concept of the human personality were analyzed. The attention paid to the fact that the English author based on the category of «collective» or «social» evil that can spread through the collective subconscious; William Gerald Golding investigates the nature of children's souls, their reincarnation, he believes that in the crisis situations an animal wins humanity, decency, kindness, honesty and other moral qualities and wants to warn against this all human civilization.

Key words: cruelty, evil, human, beast, novel, problem.

Актуальність роботи полягає в тому, що у сучасній світовій літературі проблема жорстокості й зла представлена досить широко. Зло може бути матеріалізованим у якійсь постаті, предметі чи бути «неосяжним», «неможливим» для вивчення, часткою людської натури. До цієї проблеми зверталися такі письменники, як А. Камю, Ф. Достоевський, Е. Хемінгуей, М. Хвильовий та ін.

В. Голдінг – яскрава й самобутня постать на літературному видноколі. Його творчість належить до найоригінальніших та найскладніших явищ англійської прози ХХ століття. В. Голдінг бачив справжнє обличчя людства і намагався застерегти нашу цивілізацію від духовної деградації, дегуманізації. Слушною видається думка Н. Ліщинської: «За Голдінгом, мораль є найвищою цінністю людини, однак сучасне виховання не сприяє її утвердженню. Стійкість моралі відносна. Письменник звертає увагу на недосконалість сучасної цивілізації, бо часто вона несе не благо, а кров і руйнування [3, с. 61]». В. Голдінг дотримувався думки про те, що людина має біологічну природу, тому вона інколи відкидає мораль, надаючи, таким чином, перевагу матеріальному, особливо в екстремальних умовах.

Основна мета статті полягає у дослідженні соціальної парадигми жорстокості й зла у романі В. Голдінга «Володар мух».

У прозі В. Голдінга спостерігається досить оригінальне вирішення проблеми дитячої жорстокості. Письменник вважав джерелом зла саму людину, бо «зло іманентно присутнє в кожному від народження і виявляє себе тоді, коли для цього складаються найбільш сприятливі обставини [3, с. 62]». Англійський автор спирається на категорію «колективного» або «суспільного» зла, що здатне поширюватися через колективне підсвідоме.

Роман В. Голдінга «Володар мух» вводить читача у світ «маленьких дорослих», які опинилися далеко від звичного для них оточення, соціуму. Автор реалістично відтворив характери, думки дітей, їх перетворення в низьких, лицемірних та егоїстичних людей.

Зло і добро завжди йдуть пліч-о-пліч і змагаються за право володіти світом, людиною. Подібне відбувається в романі

В. Голдінга «Володар мух». Прозаїк представив зло як моральну, метафізичну, індивідуальну, загальнолюдську категорію. На його думку, «зло сидить усередині особистості, штовхає на страшні, навіть абсурдні вчинки, які логічно пояснити неможливо [2, с. 102]». Автор через образи дітей відкриває сутність кожної особистості. Сам В. Голдінг так пояснив мету своєї діяльності: «Подивіться: ось яка вона, як я її бачу, природа найнебезпечнішого з усіх звірів – людини... Факти з життя переконують мене, що людство вражене хворобою, – я маю на увазі не людство з великої літери, а тих людей, із якими безпосередньо бачусь... Я шукаю цю хворобу і знаходжу її... у собі [2, с. 33]». Письменник ретельно вивчав суперечливу натуру людини, здатної до добра і зла.

В. Голдінг досліджує сутність дитячих душ, їх перевтілення. Існує проблема звіра, який у надзвичайних умовах вивільняється і керує дітьми. Він вважає, що «звір» сидить у кожному з нас. У кризових ситуаціях тваринне перемагає гуманність, порядність, доброту, чесність та інші моральні якості людини.

В. Голдінг у романі «Володар мух» зобразив групу дітей, які потрапили на безлюдний острів і повинні були вижити серед екзотичної природи, незвичного для них світу. Автора цікавлять зміни, яких зазнають діти, відрізані від суспільства. Він досліджує психологію людини, для якої немає заборон. У романі відчутна філософія Ф. Ніцше, який говорив про смерть Бога. Герої В. Голдінга творять зло, тому що зникає віра в те, що їх можуть врятувати. У них дорослі виступають у ролі Бога, у якого вони поступово перестають вірити. Ральф посміхається: «Без усяких дорослих [1, с. 9]». Хлопчики постійно уточнюють: «Значить тут немає жодного дорослого? [1, с. 11]». Ральф на зборах підтверджує: «Дорослих тут немає, ми все повинні вирішувати самі [1, с. 13]». Якщо в дітей Бога уособлюють дорослі, то така думка є виправданою. Отже, дітям усе дозволено, їх ніхто не покарає, ніхто не зупинить. Відсутність Бога ще раз доводить те, що на острові панує пекло. Гра в самотійність, життя без заборон і повчань призводить до руйнації душі кожного з хлопців. Коли на острові з'являються дорослі, діти згадують про своє призначення, роль у суспільстві, вони дають волю почуттям: «У Ральфа

попилися сльози, він затрясся від ридання. Він дав їм волю вперше за час перебування на острові [1, с. 166]». Г. Пуліна вважає, що «світ, де загублена віра в Бога та християнські цінності, стоїть на грані катастрофи та самознищення. Тільки поява «дорослого» врятувала хлопчиків від війни, від наступних жертв, від озвіріння [4, с. 41]». Де зникає Бог, там з'являється диявол.

Діти у творі В. Голдінга поступово перетворюються на дикунів. Під впливом екзотичної природи, відсутності дорослих, відокремленості від суспільства і вседозволеності вони гублять свої моральні цінності та ховають їх під масками. Показовим у цьому плані є образ Джека-вождя, який разом із своїми «підлеглими» розмальовував обличчя. Він стверджував, що це необхідно для полювання, заради їжі; та згодом стає зрозумілим, що хлопці ховаються за масками дикунів. Їм так легше жити, так не існує ніяких заборон, так людина губить свою індивідуальність і зливається з натовпом. У В. Голдінга діти продовжують перетворюватися на дикунів, скидають із себе весь одяг, що означає відмову від цивілізації, від колишнього світу. Тепер ніщо вже не зупиняло дітей творити зло, ніхто не міг заборонити їм робити все, що заманеться.

У романі «Володар мух» чільне місце посідають символи, що спрямовані на розкриття досліджуваної проблеми. Діти здогадалися відразу, що вони попали на острів. З перших хвилин вони ведуть себе як господарі: «Це наш острів [1, с. 3]». Острів має форму вісімки чи знака безкінечності. Він складається з двох нерівних частин – великої і маленької. Поки хлопці існували пліч-о-пліч, разом, вони жили на більшій частині острова, де головним був Ральф. Тут ще була наявна демократія, чесність, порядність і доброта. Плем'я Джека обжило маленький острівець, де перестали діяти людські закони. Саме через те що «маленькі дорослі» залишилися відрізнаними від цивілізації, ми можемо побачити перетворення характерів, поглядів і зовнішнього вигляду дітей із добропорядних сімей. Острів став ареною боротьби за владу, що супроводжувалася насиллям, убивствами, падінням високих моральних якостей людей.

Невід'ємною частиною злочину, жорстокості є спека. На острові В. Голдінга панує пекло. Там можна відчутти і страшенну спеку, яка частково примусила хлопчиків відмовитися від одягу. «Маленькими дорослими», як і у В. Підмогильного, керує азарт: «Один злочин тягне за собою інші. Переступивши один, людина котиться до пекла [5, с. 34]».

Важливим символом у романі В. Голдінга є мушля. Вона грає неабияку роль у творенні порядку та залишків цивілізації на острові. Мушля є символом демократії та справедливості. Її знищення дає підстави для руйнації суспільства, що й відбулося серед хлопців. Ральф, який знайшов мушлю, намагається зберегти своє людське єство, не наближатися до образу некерованого звіра та відлюдника, він прагне творити добро, мислити раціонально й справедливо. Антиподом Ральфа є Джек, який забуває про високі моральні цінності людини, згуртовує навколо себе дітей, які «вивільнилися» від правил, заборон і деградували духовно. Хлопці діляться на два ворогуючих табори, які розташувалися на різних кінцях острова. На одному з них ще залишались ознаки суспільства, а на іншому процвітало зло.

Із проблемою жорстокості тісно пов'язаний ще один символ роману – камінь. У світовій літературі він уособлює гріх. Досить згадати Раскольника Ф. Достоевського, який ховає награване під камінням. У В. Голдінга маленькі хлопчики грають на березі, вони щасливі та безтурботні. Роджер, майбутній сірий кардинал, сховавшись за деревом, кидає камінці у дітей, але так, щоб не влучити: «Навколо Генрі залишалась відстань ярдів в десять діаметром, куди Роджер не квапився поцілити [1, с. 25]». Роджер поки що був озброєний маленькими камінцями, якими він прицілювався у дітей, намагаючись не зачепити їх. Але ж не існує маленьких гріхів. Від незначного гріха – до великого злочину, від маленького камінця – до величезного валуна, що піддів Роджер. У В. Голдінга Роджер убиває Роху: «На верхівці під камінь було втиснута деревина, а під нею прибудований ричаг... Ральф почув величезне каміння раніше, ніж його побачив. Він відчув, як затряслася земля, – поштовх віддав у п'яти, зверху з гуркітом посипалось каміння поменше... Щось червоне, страшне застрибало

внизу...Камінь пройшовся Рохою з голови до колін; ріг розлетівся тисячею білих шматочків і перестав існувати [1, с. 131]». В. Голдінг дивовижно зв'язує всі свої символи в єдине ціле. Камінь, який убив Роху, завалив прохід між частинами острова. Воз'єднання двох ворогуючих сил тепер стало неможливим.

В. Голдінг підкреслює те, що раціональне відношення до життя, розум понівечені. Автор зобразив роздавлені окуляри Рохи, які це й символізують. Також вони символізують добро, тому що з їхньою допомогою хлопчики розпалили багаття. Коли між дітьми розпочинається війна, окуляри, тріскаються. Роха починає бачити лише наполовину. Тоді Джек і його плем'я покидають більшу частину острова і починають жити на меншій. Вони залишаються без вогню, а значить і без їжі. Джек вирішує, що окуляри необхідно вкрасти, що і роблять «маленькі дикуни». Окуляри, потрапивши до їхніх рук, розпалюють такі вогнище, але вогнище – всепоглинаюче, те, що захоплює увесь острів мало не згубивши всіх, хто на ньому знаходився.

Неабияку роль у романі В. Голдінга грає кров. Переступити через моральні переконання дуже важко, адже найголовніша заповідь: «Не вбий!». Джек під час першої зустрічі зі свинею не зміг її вбити, та це було вперше і в останнє: «Джек вихопив ножа. Він уже заніс руку. Але тут настала пауза, заминка, тільки свиня все вижала та ліани тряслися, і все був у руці ніж [1, с. 43]». Потім Джек намагається виправдати себе, доказати всім, що він зможе вбити, що він – хоробрий, і здатний набагато більше, на зло: «Я цілюся... Я як раз вижидав момент. Я хотів. Ну вже наступного разу я це зроблю [1, с. 44]». І він говорить правду. Дійсно, після наступного полювання по руках Джека стікає кров. Вона пропалює йому руки, та він поступово звикає до цього відчуття, звикає до вбивств: «Він помітив у себе на руках кров, перекосився, пошукав, чим би її витерти, витер об шорти і розсміявся [1, с. 44]». Дияволично розсміявся. Як уже згадувалось, один злочин тягне за собою інші. Джеку подобаються вбивства. Наступною жертвою стає свиня, яка годує маленьких поросят. Так само і Раскольников Ф. Достоевського вбиває разом із старою її вагітну сестру. Джек переступає межу і котиться до пекла. Він уже здатен на злі вчинки, на вбивство.

Центральним символом роману В. Голдінга є символ Звіра: «Над чорною купою кишок, усілякої нечисті, неначе пилка, дзижчали мухи... Чорні, яскраво- зелені, незліченні... [1, с. 127]». Саймон, один із хлопчиків, чує слова володаря мух: «Ви вирішили, що мене можливо вистежити, вбити? Але ти ж не знав, правда? Що я – частина тебе самого? Невід’ємна частина! [1, с. 127]». Як тільки Саймон розуміє, хто є звір, він перестає боятися, він вирішує якнайскоріше розповісти про це всім іншим хлопчикам. Та Саймон гине там, від рук своїх «товаришів»: «Натовп полинув за ним, стік із скелі, на нього налетіли, його били, кусали, рвали. Слів не було й не було інших рухів – тільки кігті й зуби, що рвали... [1, с. 129]». Смерть Саймона була передбаченою. Можливо хлопчик удався до самопожертви заради спасіння душ інших. В. Голдінг утверджує страшну думку про те, що такі люди, як Саймон, зайві у суспільстві. Він занадто розумний, він ще не загубив високих моральних цінностей, що відокремлюють людину від дикуна. У романі виживають найсильніші, ті, хто вміють полювати або добре пристосувалися до обставин. Але ж виходить, що той, хто не вміє, буде завжди жертвою. Страшно це приймати, але у царстві хаосу так і є.

Отже, письменник через образи дітей показав сутність кожної людської душі, розгледів звіра, що сидить у кожному з нас. Герої В. Голдінга – це діти, які обрали зло, тваринне, те, що є у кожній людині. «Маленькі дорослі» зазнають перетворень, озвіріння й духовної деградації, вони безсильні перед своїми бажаннями та перед обставинами. За В. Голдінгом, у кожному з нас ховається тваринне. Цивілізованість, віра, освіта, моральні цінності – це найміцніша клітка для звіра. Якщо ці якості нестійкі та слабкі, тваринне вивільнюється і керує безпосередньо людиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голдінг В. Володар мух. / В. Голдінг. – К. : Просвіта, 2000. – 168 с.
2. Голдинг У. Собрание сочинений в 4 т. / У. Голдинг. – М. : Симпозиум, 2000. –

Т.1. – 464 с.

3. Ліщинська Н. Зло як морально-етична проблема в сучасному притчовому романі (Валерій Шевчук, Стефан Хвін, Вільям Голдінг) / Н. Ліщинська // Мандрівець. – 2007. – № 2 (67). – С. 61–64.
4. Пулина Г. А. Система символів в романе Уильма Голдинга «Повелитель мух» / Г. А. Пулина // Зарубіжна література в середніх навчальних закладах. – 2004. – № 4. – С. 40–43.
5. Ярошовець С. Роман Вільяма Голдінга «Володар мух» як літературна притча / С. Ярошовець // Всесвіт. – 2000. – № 11–12. – С. 101–105.

Стаття надійшла до редакції 25 січня 2013 року

УДК 81'42

Олександр Колесник
(м. Чернігів, Україна)

ТЕОРІЯ МІФОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО СЕМІОЗИСУ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ЕТЮД

У статті узагальнено базові поняття лінгвістичної теорії міфологічно орієнтованого семіозису. Відображено інтегративне дослідження семиотичних, лінгвокультурних і лінгвокогнітивних основ мовного відображення історичних варіантів образу світу. Запропоновано словник термінів на позначення цих понять. Акцентовано роль міфу у процесах категоризації світу.

Ключові слова: міф, простір, семіозис, система, модель, лінгвокультурна і лінгвокогнітивна основа.

В статье обобщены базовые понятия лингвистической теории мифологически ориентированного семиозиса. Отображены интегративные исследования семиотических, лингвокультурных и лингвокогнитивных основ языкового отражения исторических вариантов образа мира. Соответствующие термины поданы в виде словаря. Акцентирована роль мифа в категоризации мира.

Ключевые слова: миф, пространство, семиозис, система, модель, лингвокультурная и лингвокогнитивная основа.

The article discusses the basic notion of the myth oriented semiosis theory. It displays integrative studies of semiotic, linguacultural and cognitive bases of language display of historical images of the world. The lexicographically arranged set of correspondent terms is presented. The role of myth in the process of categorizing the world is highlighted.

Key words: myth, space, semiosis, system, model, linguacultural and cognitive bases.

Різноманітні процеси міжсистемних взаємодій, до яких залучені мовні особистості та лінгвоспільноти, охоплюють комплекси явищ власне мовно-знакового та ментально-концептуального планів. Актуальним є інтегративне дослідження семіотичних, лінгвокультурних і лінгвокогнітивних основ мовного відображення історичних варіантів образу світу / світів. Подібний підхід узгоджується з декларованим міжпарадигмальним характером сучасних лінгвістичних студій [1]; [2]; [7]; [10].

У ході опосередкованого мовними засобами трансцедування зовнішніх сигналів у ментальні конструкти специфічні енерго-інформаційні кластери з хвильовою природою (етнокультурні біти інформації, за В. Манакіним [13, с 23]) породжують смислове поле лінгвокультури як фрагмент семіосфери. Орієнтація мовних особистостей у світі / світах передбачає співвіднесення вхідних сигналів зі змістом аксіоматичної матриці, що втілює попередній досвід лінгвоспільнот. Використання недоказових постулатів з метою раціоналізації дійсності / розбудови картин альтернативних світів ми пов'язуємо з феноменом міфу.

Лінгвістична теорія міфологічно орієнтованого семіозису (ЛТМС) розглядає мовні знаки, що втілюють елементи міфологічного простору, як вербальні репрезентації знаків-інтерпретант, з опорою на які відбувається концептуалізація та категоризація світу. Результати такої діяльності отримують знакове втілення засобами національних мов. Породження та функціонування мовних одиниць відбувається унаслідок аналогово-асоціативного мапування перед-концептуалізованих вхідних

сигналів про явища, процеси, стани та ін., та попереднього досвіду лінгвоспільноти стосовно устрою світу, закодованого у внутрішній формі мовних знаків, що вербалізують архаїчні уявлення про первинну конфігурацію світу [8]. Окреслимо основні терміни теорії, що описує інтеграцію ірраціонального та раціонального начал в осягненні та інтерпретації дійсності людиною.

Міфологічний простір (МП) – вербально-інформаційний континуум, що охоплює втілені мовними засобами концептимифологеми різних рівнів абстракції та узагальнення, об'єднані у міфологічні сценарії. МП корелює з ядерною частиною семіосфери, постає вихідною інформаційною базою даних при здійсненні актів міфологічно орієнтованого семіозису.

Міфологічно орієнтований семіозис розуміється як вживання певного мовного знаку на позначення реального або нереального денотату, осмислення та інтерпретація котрого відбувається з опорою на зміст знаків-інтерпретант, що є складниками МП. Мовна система як етноспецифічний код виявляється ресурсом, що уможлиблює доступ до змісту МП, інструментом семіозису, що дозволяє перекодувати (інтерпретувати) старі та кодувати нові смисли та значення, а також об'єктом семіозису (породжувані одиниці вторинної номінації, що вербалізують новий досвід відносно певного варіанту реальності).

Здійснення семіотизації світу на основі змісту МП передбачає, насамперед, ірраціональну віру в істинність вихідних недоказових аксіом. Специфікою мовних знаків на позначення елементів архаїчного МП є їхня іконнічно-індексальна природа. Мовні знаки з такими властивостями визначаються нами як субститути прямих енерго-інформаційних взаємодій, що є перформативними засобами моделювання бажаної конфігурації образу світу. У процесі рекурентної реміфологізації культури зміст МП переосмислюється, а мовні знаки набувають символного характеру й перетворюються на лінгвокультурні маркери.

Наше розуміння МП як знаково-інформаційного континууму, основи національних картин світу, визначається такими базовими термінами.

Атрактор – відносно стабільний стан принципово нестабільної відкритої системи, що створює «прецедентні моделі» її поступу; визначає діапазон варіантів розгортання сценаріїв, когнітивних і семіотичних практик; комплекс узуальних значень мовних одиниць, що є лінгвокультурними маркерами. У ЛТМС позначає системний чинник, що призводить до розвитку етноспецифічних рис мовних знаків і відповідних лінгвокультур.

Біфуркація – точка вибору, в якій відбувається орієнтування системи, а саме, вибір надсистеми, вектору, базових стратегій і тактик розвитку; ситуативний вибір між висвітленими елементами значення мовної одиниці. У ЛТМС – вибір між когнітивними й номінативними стратегіями й тактиками.

Гіпер-зв'язок механізм нелінійного поєднання мовних знаків, інформаційних блоків, концептуальних утворень, що реалізує причинно-наслідкові відносини у багатовимірному нелінійному просторі. У ЛТМС – зв'язок між елементами МП як багатовимірного вербально-інформаційного континууму.

Ентропія – зрушення у стані системи, що викликає дисбаланс і неузгодженість її підсистем; наслідком надмірної ентропії є злам системи (відмирання мови, вихід одиниць / конструкцій із узусу) або її адаптація до нових умов функціонування (розвиток алофонів, лексичні запозичення, полісемія, синонімія лексична та синтаксична та ін.)

Ієрархічність – показник впорядкованості елементів простору; у ЛТМС – рівнева співвіднесеність ситуативно структурованих ділянок міфологічного простору; як характеристика МП і мовної системи, відображає їх статичну організацію.

Індекс міфологічності – кількісно вимірний показник взаємодії МП й етнонаціональної мовної картини світу; демонструє «задіяність» елементів МП у номінативних, когнітивних (ментальних, інтерпретаційних) і культуротворчих процесах, тобто, ступінь наступності цивілізаційної моделі й культурного досвіду попередніх епох, рівень включеності етнонаціональної картини світу до семіосфери людства.

Інхоативний – відправний, початковий, центральний. У широкому розумінні характеризує МП як основу міфологічно орієнтованих інтерпретативних і семіотичних практик. У ЛТМС співвідноситься з фокусною пропозицією в інтенціональній частині значення мовної одиниці / у понятійному шарі змісту відповідного концепту-міфологеми.

Квест – базова стратегія орієнтації у міфологічному просторі, передбачає успішне завершення суб'єктом сценаріїв нижчого рівня задля включення до сценаріїв вищого рівня; метою квесту є зміна конфігурації світу; квестові відносини підпорядковані логіці причинно-наслідкових взаємодій у багатовимірному нелінійному просторі. Це основний механізм розгортання вербалізованих міфологічних сценаріїв, спосіб орієнтації індивіда в міфологічно орієнтованому світі.

Концепт-міфологема – квант вербалізованої інформації, основа МП, що відображає певний аспект архаїчного природоцентричного варіанту світоустрою; зміст його первинного варіанту є результатом образно-асоціативної рефлексії, що не передбачає вторинної інтерпретації та символізації. У ЛТМС – конститuent МП.

Міфологічний сценарій – вербально втілена послідовність подій за участю актантів, задіяних у переміщенні в міфологічному хронотопі, творенні світу або зміні його елементів, взаємодії та протистоянні з представниками різних міфологічних світів.

Ноосфера – інформаційно-енергетичний континуум, в якому розгортається буття на Землі; організований знаковими, біовітальними, психофізіологічними, геокліматичними, етнокультурними структурами; у дисертації розуміється як цілевизначальна знаково-інформаційна над-система в процесах інтерпретації та омовлення дійсності представниками різних лінгвокультур.

Прецедентний – текст / феномен, відомий широкому загалу, значимий для мовної особистості, є метою відсилки у мовленнєвій діяльності представників лінгвоспільнот. У ЛТМС прецедентними є вербалізований міф та власне МП як джерело знаків-інтерпретант. Прецедентність мовних знаків розуміється як їх

автоматизована, підсвідома співвіднесеність з певними концептами-міфологемами і типовими міфологічними сценаріями за їх участю.

Простір – форма організації явищ мовного, концептуального, інформаційного, онтологічного планів, що передбачає об'єднання елементів одного рангу та має нелінійну, нежорстку поліцентричну структуру.

Резонанс (в синергетиці – «синестезія») – ефект взаємодії подібних ділянок у структурах інформаційного, сигніфікативного, морфофонемічного планів, що призводить до пріоритетного розгортання певних взаємно узгоджених сценаріїв у зазначених планах буття і поступового оформлення атракторів відповідних лінгвокультур. У ЛТМС визнається як механізм реалізації міфологічного принципу «все у всьому», взаємодії зовнішньої форми знакосіїв та їхнього лінгвоконцептуального підґрунтя.

Семіосфера – вербально-семіотичний інформаційний континуум, структурований сукупністю текстів і закодованих у них смислах; у ЛТМС використовується для характеристики загального середовища-надсистеми, в якому представниками лінгвоспільнот здійснюються семіотичні практики.

Синергетичний – такий, що характеризує динамічні взаємодії відкритих систем різної природи, взаємний вплив елементів підсистем, систем і надсистем; у роботі розуміється як характеристика синтагматичного плану функціонування мовних знаків, детермінована характеристиками явищ під системного, системного та над-системного планів.

Флуктуація – відхилення від норми або прототипу; призводить до накопичення ентропії систем та формування атракторів лінгвокультур. У дисертації використовується для характеристики змінних параметрів референтів та змінного характеру їхніх інтерпретацій і номінацій.

Фрактал – цілісна та дискретна інформаційна (знакова, семантична, концептуальна) структура, конституенти якої є самоподібними й включені до безкінечної кількості діахронічних ітерацій в процесі семіозису. Використовується на позначення універсальних міфологічних структур семантичного і

концептуального планів, що відтворюються у мовно-семіотичній діяльності та мовленні представників лінгвоспільнот у різні історичні епохи.

Хаос – з точки зору міфопоетики – вмістилище першоелементів, з яких виникає Космос; у нашому розумінні – інформаційний континуум, структурований за несумісними для повсякденної свідомості й традиційних наукових парадигм закономірностями та логікою; гіпотетично – залишок образу попередньої, «до-міфічної» форми буття. У роботі позначає неорганізовані масиви мовних знаків, що не породжують смислів, а також спосіб конфігурації контрарного світу / системи, контакт з якими збільшує ентропію певної системи та зумовлює конфліктний характер такої взаємодії.

Мовні знаки як вербалізатори складників МП описуються із застосуванням таких термінів.

Базовий оператор – мовний знак асертивно-констативного характеру, що окреслює базову (провідну) характеристику вербально створеного світу; усі твердження стосовно стану речей у такому світі набувають характеру істинності відносно змісту базового оператора. У ЛТМС – вербальний знак-інтерпретанта мега-рівня, крізь призму якого інтерпретуються дані стосовно стану речей у міфологічно орієнтованому світі.

Внутрішня форма – концептуально-когнітивний зміст мовної одиниці, що фіксує дискретні елементи уявлень про сигніфікат; апперцепційне уявлення про одну або декілька суттєвих ознак денотата, які фіксуються в пам'яті носіїв мови за допомогою морфемної структури мовного знаку.

Волітивний ефект – наслідок сугестивного впливу вербалізованих елементів МП на адресата.

Дисипація – розсіювання надмірної інформації при вербально-знаковому впорядкуванні Хаосу; на мікро-рівні проявляється як втрата надлишкових сем / звуження значення мовної одиниці в ході вторинної номінації «нечіткого» міфологічного об'єкта. У нашій концепції – затемнення, перехід у латентний стан контекстуально нерелевантних елементів значення мовних одиниць, елементів їхньої внутрішньої форми.

Лінгвокультурний маркер – у ЛТМС розуміється як мовний знак, що втілює етноспецифічний досвід взаємодії представників лінгвospільноти з певним фрагментом світу; етнокультурна специфіка мовних знаків проявляється у розвитку оцінних і образних сем у їх значенні, а також у профілюванні певних елементів у їхньому концептуальному базисі.

Модальний функтор – у ЛТМС розуміється як вербальний знак, що експлікує певну модальність існування денотату (епістемічну, алетичну, аксіологічну або деонтичну).

Нарешті, ми ведемо мову про системно організовані комплекси ментальних процедур, що становлять лінгвокогнітивні основи міфологічно орієнтованого семіозису. Ми описуємо їх у таких термінах.

Манування – когнітивна операція накладання перед-концептуалізованих вхідних сигналів на наявну у свідомості мовної особистості концептуальну матрицю (фрагмент картини світу). У ЛТМС – механізм аналогово-асоціативної стратегії концептуалізації світу.

Модель концептуалізації – когнітивний механізм, за допомогою якого зовнішні сигнали стосовно стану речей у світі інтеріоризуються, інтерпретуються та входять до когнітивного простору мовної особистості, концептуальної картини світу лінгвospільноти, а також визначають лінгвоконцептуальне підґрунтя відповідних мовних знаків. Ми виділяємо такі моделі.

Концептуальна алузія – здійснює відсилку до певного концепту або концептуального домену за посередництвом імпліцитного індексального елемента-зв'язки.

Концептуальна метафора – передбачає накладання й ототожнення змісту окремих концептів або концептуальних доменів.

Концептуальна метафтонімія – метафоричне ототожнення змісту попередньо переосмислених метонімічним способом концептів; варіантом моделі є метонімічне співположення попередньо переосмислених метафоричним способом концептів.

Концептуальна метонімія – зближення й взаємна детермінація окремих концептів або концептуальних доменів на основі відносин суміжності, інклюзивності або партитивності.

Концептуальний оксиморон – поєднання і ототожнення протилежних за змістом концептів або доменів як сфери джерела і сфери мети.

Побудова і реалізація цих моделей описана у таких термінах.

Орієнтир – вторинна концептуальна структура, до якої здійснюється імпліцитна відсилка в ході концептуалізації фрагменту світу.

Профіль – концептуальна структура або її ділянка, що набуває висвітлення / акцентуації у певних контекстах і визначає напрямок інтерпретативної та номінативної діяльності мовної особистості. У роботі вживається також для характеристики етноспецифічних конфігурацій концептів-міфологем.

Стратегія (когнітивна, номінативна) – універсальний напрямок аналогово-асоціативного мапування сегментів концептуальних площин; розподіл і систематизація вербалізованої інформації за рахунок вибору й сполучення предикативних одиниць, що позначають певні концептуальні структури, покладені в основу формування пропозиції.

Тактика (когнітивна, номінативна) – сукупність специфічних процедур для обробки певного кванту інформації; вибір і розподіл у висловленні одиниць, що залежать від присудків, з метою відображення внутрішньої організації концептуальних структур.

Траектор – у роботі розуміється як первинна концептуальна структура, до якої здійснюється відсилка в ході реалізації певної концептуальної моделі.

Отже, будь-яка модель раціоналізації дійсності спирається на комплекс ірраціональних уявлень про певні явища аксіоматичного характеру. Досвід лінгвоспільнот, до якого мовні особистості апелюють при концептуалізації та категоризації світу, становить знаково-інформаційний простір. Зміст МП зумовлює характер когнітивних і номінативних процесів при створенні картин світу / розбудові альтернативних світів. Перспективним є міждисциплінарне дослідження моделюючих властивостей мовних знаків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин А. П. «Возможные миры» в ментальном пространстве языка / А. П. Бабушкин // Язык и мышление: психологические и лингвистические аспекты. – М. – Пенза. – 2001. – С. 11–12.
2. Барышников П. Н. Миф и метафора : опыт межпарадигмального анализа : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01 / Павел Николаевич Барышников; – М., 2008. – 196 с.
3. Берестнев Г. И. К философии слова (лингвокультурологический аспект) / Г. И. Берестнев // Вопросы языкознания. – 2008. – № 1. – С. 37–65.
4. Берталанфи Л. Общая теория систем / Людвиг Берталанфи. – М. : Наука, 1969. – 270 с.
5. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука. – 1988. – С. 11–140.
6. Герман И. А. Введение в лингвосинергетику : монография / И. А. Герман, В. А. Пищальникова. – Барнаул : Изд-во Алтайского университета, 1999. – 130 с.
7. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В. З. Демьянков // Язык и наука конца XX века / Под ред. Ю. С. Степанова. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1995. – С. 239–320.
8. Колесник О. С. Лінгвосеміотика міфологічного простору: дис. ... докт. філол. наук : 10.02.15 / Олександр Сергійович Колесник. – К., 2012. – 549 с.
9. Красных В. В. Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований / В. В. Красных // Язык. Сознание. Коммуникация : Сб. статей. – [Ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – Вып. 2. – М. : Филология, 1997. – С. 5–12.
10. Левицький А. Е. Перспективні напрями зіставних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми / А. Е. Левицький // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 23. – Ч. 2. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2007. – С. 119–127.
11. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев. – М. : Правда, 1990. – 560 с.

12. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб : Искусство-СПб, 2001. – 704 с.
13. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
14. Поляков В. А. Универсология / В. А. Поляков / – М. : Амрита-Русь, 2004. – 320 с.
15. Пирс Ч. Начала прагматизма / Ч. Пирс. – СПб. : Алетея, 2000. – 352 с.
16. Пхакадзе И. Г. Недостижимые достижимые миры: семантика возможного и языковая относительность / И. Г. Пхакадзе. – Тбилиси : Изд-во Тбилис. ун-та, 1991. – 302 с.
17. Encyclopedic Dictionary of Semiotics / gen. ed. Thomas D. Sebeok. – Berlin ; N.Y. ; – Amsterdam : Mouton de Gruyter. – Tome 1. – 1986. – 592 p.
18. Evans V. Cognitive linguistics : An Introduction / Vyvyan Evans and Melanie Green. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.

Стаття надійшла до редакції 16 січня 2013 року

УДК 82 – 3

*Олена Коломієць
(м. Київ, Україна)*

РЕПОРТАЖ ТА НАРИС ЯК ХАРАКТЕРНІ ЖАНРИ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАЦІЙНОГО ПИСЬМЕНСТВА II ПОЛ. XX СТ.

У статті розглядається специфіка використання жанрів репортажу та нарису в еміграційній літературі II пол. XX ст. На прикладі творчості Докії Гуменної досліджуються причини звертання письменників до цих форм. Об'єктом вивчення стали книги Докії Гуменної «Багато неба» та «Вічні вогні Алберти». Аналіз репортажів та нарисів цих збірок дають підстави розглядати жанри крізь призму їх художніх особливостей.

Ключові слова: *нарис, репортаж, жанр, реалізм, образ, символ, еміграційна література.*

В статье рассматривается специфика использования жанров репортажа и очерка в эмиграционной литературе II пол. XX ст. На примере творчества Докии Гуменной исследуются причины обращения писателей к этим формам. Объектом изучения стали книги Докии Гуменной «Много неба» и «Вечные огни Алберты». Анализ их репортажей и очерков дают основание рассматривать эти жанры с точки зрения их художественных особенностей.

Ключевые слова: очерк, репортаж, жанр, реализм, образ, символ, эмиграционная литература.

The article deals with the use of specific genres of reportage and essays emigration literature in the second half of Twentieth century. In the works of Dokia Humenna investigates the cause's writers to address these forms. The objects of the study were books written by Dokia Humenna "Much Heaven" and "Eternal Flame Albert". Analysis of their reports and essays give reason to consider these genres through the prism of their artistic features.

Key words: essay, reportage, genre, realism, image, symbol, emigration literature.

Жанри репортажу та нарису увійшли в українську літературу в 20 – 30-х рр. XX ст. На той час вони були практично ще не освоєні літературною практикою, тому їх залучення в літературний контекст активно обговорювалося в пресі. У червні 1934 року в Спілці радянських письменників України відбулася нарада, де розглядалося питання про творчі шляхи художнього нарису. Нарис та репортаж для партійного керівництва літератури стали найзручнішими жанрами, у яких було найменше можливостей для творчих експериментів.

В українській еміграційній літературі книги репортажів та нарисів з'явилися переважно в II пол. XX ст. У новому світі письменники мали можливість вільно подорожувати, шляхом власних спостережень вивчати та зображувати нове життя. До таких творів належать «Слідами Миклухо Маклая» Д. Чуба-Нитченка, «Моя подорож навколо світу» Р. Колісника, «У вирі багатокультурності» Яра Славутича, «Острів голих людей» П. Вакуленка, «Арревідерче» Рома З. Когут, подорожні записи Ганни Черінь та Докії Гуменної тощо. Крім того, використання письменниками форм художнього нарису та репортажу було викликане особливостями розвитку літературного процесу в

країнах нового поселення, де значного поширення набувала масова література, твори зображувального характеру, що не вимагали часу для вдумливого аналізу.

Власне, самі подорожі новим світом давали невичерпний матеріал для нарисовця. Жанр репортажу та нарису широко представлений у творчому спадку Докії Гуменної. Під час подорожей по США та Канаді з метою налагодження зв'язків та об'єднання письменницьких сил письменниця збирала фактичний матеріал, що лягло в основу її спостережень та спогадів. Враження від подорожей лягли в основу збірок репортажів та нарисів «Багато неба» і «Вічні вогні Алберти».

Збірка нарисів Докії Гуменної «Багато неба» (1954) – розповідь про життя українських переселенців у новому світі. Це були перші враження письменниці про життя на чужій землі, про намагання утвердитися в непростих умовах. Це своєрідний щоденник, подорожні нотатки, що робилися під час її подорожі «углиб Америки», із найвідвертішими зізнаннями, романтикою одержимої натури.

«Жанр нарису, – пише П. Сорока, – під пером Докії Гуменної набирає нової якості й з сухого, лаконічного, суто газетного, стає мистецьким, художнім, де на кожному кроці трапляються несподівані, вишукані метафори, яскраві епітети, щасливо віднайдені порівняння [4, с. 267]». Письменниця майстерно вибудовує речення, мова твору мальовнича і мелодійна, насичена цікавими спостереженнями. Звичайна крапля води у неї – це «різьбяр, що не має впину в своїй фантазії»; дорога – «рівна стрічка, що плавко замотується під колесами машин».

Книга багата описами природи, міст, які постають на шляху письменниці, але вона, майстерно використовуючи художні засоби та прийоми, уникає повторів.

У центральній розповіді про Вашингтон, яка дала назву всій книзі, читаємо: «У Вашингтоні так багато зелені і вона така пишна, що місто здається суцільним парком. Вулиці його не вимуштрувані нудно в прямокутники, тут раз у раз *площі випускають із себе зірки вулиць у різні боки...* (курсив наш. – О.К.) Великопростірність, незатисненість будинків межи будинками, їх

далека видимість, відкриті перспективи та нестримні потоки зелені, віддзеркалення краєвидів в озерах, а головне, багато-багато неба – роблять Вашингтон радісним містом [2 с. 94]». А ось опис іншої картини із нарису «Як у славному місті Детройті»: «...Детройт розкинувся гігантом на п'ятдесят миль у безконечну далечінь, розіславши у безвість свої магістралі від центру при березі річки Детройт. На мапі це виглядає, як *розгорнене віяло, що його ручка занурилася в водах ріки* (курсив наш. – О.К.) [2, с. 25]». Пейзажні описи викликають у авторки роздуми, асоціації, які супроводжуються узагальненнями: природа впливає на людину, формує її світогляд, ментальність, відчуття життя.

Докія Гуменна з любов'ю плекає слово, повертає до життя забуті чи рідковживані слова, надаючи їм своєрідної яскравості й сили. Увагу читача привертають характерні для творів письменниці слова та словосполучення – *хмаросяги, мільйоноліття, мовна мішанка* (курсив наш. – О.К.), замість звичного сьогодні «суржик», та багато інших.

І в подорожі вона звертає увагу на збереження української мови серед представників української громади. Так, перебуваючи в Детройті, який місцеві жителі влучно охрестили «містом Форда», Докія Гуменна занотовує такі спостереження: «Свіже вухо вражає чистота української мови. Нема отих «найс дресок», «перемухуватися», «мій бойсик», «счейншувати», – перлів, що ними пересипаний воляпюк нью-йоркців... [2, с. 36]».

Нариси зі збірки «Багато неба» – це твори про людей, які плекають свою духовну Вітчизну на чужій землі. Про людей, які у скринях із нехитрим селянським майном везли на чужину «Кобзар» – духовну частинку рідного краю. Про людей, які навіть у наступних поколіннях зберегли трепетну пошану до Шевченкового слова: «Досягнення, що ним гордиться український Детройт. У магістраті міста ... сидить радна Марія Бек. Перша в історії Детройту жінка бере участь у керуванні життям двомільйонного промислового міста... Звідки ця американська адвокатка знає так досконало поезію Т. Шевченка? А то просто: винесла з дитинства, коли вивчала напам'ять «Кобзаря». Отож

тому вона ніде й ніколи не забуває що вона – представниця українського роду, отож тому від українських засад не відступає [2, с. 33]».

Розповідаючи про життя української еміграції, Докія Гуменна пише цикл репортажів та нарисів «Вічні вогні Алберти» (1959), які поєднує спільна тема – подорож письменниці Канадою. Письменниця описує становлення й розвиток одного із найбільших промислових центрів країни – Альберти, яка, завдяки відкриттю в Канаді великих родовищ нафти, із хліборобської стала високо промисловою провінцією: «В лютому того року, за двадцять миль на південь від Едмонтону, в околиці Ледук, випадкова проба земної кори дала шалений вилив нафти, і цим виливом започаткувалася нова доба в усьому житті не тільки провінції Алберти, а й цілої Канади [3, с. 15] ». Докія Гуменна описує, як, ніби гриби після дощу, виникають нові міста, з'являються рівні стрічки доріг, що з'єднують їх. І одна із важливих причин такого плідного розвитку – невтомна праця канадських українців. Відомо, що Альберта – один із регіонів Канади, де найбільше проживає першопрохідців з України та їх нащадків, тому й авторка, подорожуючи цим краєм, відчуває себе, ніби вдома. Збірка розпочинається розділом «Вічні вогні», де перед читачем розкривається масштабна панорама розбудови провінції. В наступних десяти нарисах, назви яких красномовно говорять про зміст («Блиск Едмонтону», «Діди і нащадки», «Битва за ім'я», «Дві журби», «Пані Янда показує», «Шукаю бідної ферми», «Келґарійські дядьки», «Я побиваюся за динозаврами», «Холодна краса» та «Відсвіти північного саява»), читач знайде фрагменти спогадів перших переселенців, різнобарвну палітру вражень і переживань письменниці від подорожі та спілкування із представниками українських громад, описи мальовничих краєвидів.

У дорозі письменницю спочатку супроводжують троє українців – нових іммігрантів, землемірів, що прокладають перші точки видобування нафти в цих диких безлюдних лісах, – один із Дрогобича, другий – з Покуття, третій – з Волині. Докія Гуменна називає імена реальних людей, із якими зустрічається в подорожі.

Спочатку це – землеміри Павло Лукомський, Дмитро Петрів, Олександр Роїк. Далі розповідь знайомить читачів із подружжям Паушів (яким письменниця завдячує за гостинність та організацію подорожі), письменником Володимиром Купченком, іншими українцями, які в новому світі стали успішними лікарями, адвокатами, вчителями, відомими бізнесменами та політиками.

Реальні персонажі вказують на реалістичний характер збірки, що пояснює вибір письменницею її улюбленого жанру – репортажу. Разом із тим, ця книга – не сухий репортаж, а цілком художній твір, у якому гармонійно поєднуються документальні та художні риси. Авторка з перших і до останніх рядків тримає увагу читача, змушує перебувати в полоні нестихаючої цікавості. Використання ряду символів роблять її розповідь яскравою і художньо вивершеною.

На останніх сторінках книги Докія Гуменна описує неповторність північного саява, яке величним переливанням барв нагадує «якісь світляні туманності». Північне саяво виступає образом того світла, яке пронизує темряву. Із утворенням індустріального міста його світло доповнюють неонові вогні, які у світінні поєднуються із вічними вогнями північного саява, створюють нову величну добу в історії країни.

Таким чином, збірки нарисів та репортажів еміграційного періоду творчості Докії Гуменної проблемно-тематично і стилістично пов'язані між собою та логічно продовжують одна одну. В українській еміграційній пресі кожна із збірок викликала широкий відгомін. Це були переважно позитивні рецензії, але траплялися і напади, викликані політичними причинами, звинувачення письменниці в слабкій політичній активності на еміграції. Та Докія Гуменна впевнено відстоювала свої погляди, мала непохитну життєву позицію, ніколи не опускалася до політичних спекуляцій. Вона, як і багато інших митців, свою творчість присвятила невтомному збереженню української ідентичності в еміграції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Л. С. Нарис / Л. С. Бойко // УЛЕ. – К. : Укр. енциклопедія, 1995. – Т. 3. – С. 455.
2. Гуменна Д. Багато неба / Д. Гуменна. – Нью-Йорк : Об'єднання Українських Письменників «Слово», 1954. – 236 с.
3. Гуменна Д. Вічні вогні Алберти: Нариси / Д. Гуменна. – Едмонтон, Алберта : Видано заходом Петра А. Пауша, 1959. – 185 с.
4. Сорока П. Докія Гуменна. Літературний портрет. До 100-ліття з Дня народження письменниці / П. Сорока. – Тернопіль : Арій, 2003. – 496 с.

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2013 року

УДК 81.162.3+811.161.1

Йиржі Коростенски
(г. Пльзень, Чехия)

КОГНИТИВНЫЕ АСПЕКТЫ АДЪЕКТИВНОЙ СОЧЕТАЕМОСТИ (ЧЕШСКО-РУССКОЕ СОПОСТАВЛЕНИЕ)

Проблематика розуміння просторових відносин у мові і мисленні завжди належала до важливих і водночас складних питань мовознавства. Поєднання параметричних прикметників із предметними іменниками організована в антонімічних відношеннях. Регулярність їх використання у більшості випадків пов'язана з когнітивним розумінням ЯКМ. Автор у конкретному аналізі поєднання прикметників із предметними іменниками топологічного типу „стержень“ доводить регулярність колокацій з параметричними прикметниками у межах однієї мови.

Ключові слова: просторові відносини, параметричні прикметники, сполучуваність, антонімічність, когнітивність, предметні об'єкти, прототипи, іменники, регулярність, колокації.

Проблематика понимания пространственных отношений в языке и мышлении всегда принадлежала к важным и одновременно сложным вопросам языкознания. Сочетаемость параметрических прилагательных с предметными существительными организована в антонимических отношениях. Регулярность их использования во многом связана с когнитивным пониманием ЯКМ. Автор в конкретном анализе сочетаемости прилагательных с предметными существительными топологического типа „стержень“ подтверждает регулярность коллокаций с параметрическими прилагательными в рамках одного языка.

Ключевые слова: *пространственные отношения, параметрические прилагательные, сочетаемость, антонимичность, когнитивность, ЯКМ, предметные объекты, прототипы, существительные, регулярность, коллокации.*

The problem of understanding spatial relations in the language and thinking has always belonged to the important but as well as complicated problems within linguistics. The connectivity of adjectives of space with nouns of object is organized in antonymic relations. The regularity of the usage has much in common with the cognitive approach to the linguistic image of the world. The author proves the regularity of collocations of the typologic type “stick“ with the adjectives of space within one language and he does it upon the base of his own analysis. Czech-

Key words: *spatial relations, adjectives of space, connectivity, antonymity, cognitive approach, linguistic image of world, nouns of subject, prototypes, regularity, collocations.*

Основу отношений в области параметров составляют на уровне лексики прежде всего прилагательные размера, организованные в антонимические комплексы. Анализ сочетаемости избранных прилагательных с предметными существительными важен с нашей точки зрения и потому, что основные понятия пространства принадлежат согласно мнению лингвистов к тем немногим буквально воспринимаемым понятиям, посредством которых воспринимаем окружающий мир [1, с. 128]; [3, с. 48]. Такими первичными квантификаторами пространства являются местоименные наречия, напр. *kde, kam, odkud, nahoře, dole* и т.п. На более низкой ступени конкретный языковой материал осложняется разными влияниями, причем их сила и интенсивность меняется в зависимости от включения словосочетаний в определенный контекст.

Материал, демонстрирующий разные типы словосочетаний прилагательных размера с предметными существительными разных *топологических типов*, собран из разных источников. В нашей статье анализировался материал публицистических текстов и проверенный ответами информантов. Осуществлялись и выборки из чешских и русских толковых, идеографических словарей и словарей сочетаемости [10]. Лишь небольшая доля использованного материала приходится на источники Интернета поисковых систем Яндекс, Гугле и Рамблер.

Прилагательные размера *глубокий* х *мелкий*, *высокий* х *низкий*, *широкий* х *узкий*, *большой* х *маленький*, *длинный* х *короткий* вместе с прилагательными ‚расстояния‘, напр. *далекий* (*отдаленный*) х *близкий* были пополнены из-за проверки семантики средним членом антонимичной цепи, которая в русском языке выражена с помощью отрицательной частицы **не**. В данном случае говорим о прилагательных отрицания (*неглубокий*, *немелкий*, *невысокий*, *ненизкий*, *неширокий*, *неузкий*, *небольшой*, *немаленький*, *недлинный*, *некороткий* *недалекий*, *неблизкий*).

Топологические типы и описание пространства

Если оставить в стороне научное или мифологическое понимание пространства, то наиболее разрабатываемой моделью пространства является «стандартно-бытовое» пространство, как описано в произведениях Топорова [11].

Процесс вербализации регулируется общепризнанными конструктивными факторами. К ним принадлежат, как правило, преимущественно: визуальная перцепция пространства, его наполненность разными предметными объектами с разной пространственной ориентацией [6, с. 42], функциональными отношениями, создающими языковую картину последних. Имеются в виду такие параметры, как размер, степень подвижности, способность выступать опорой [8]. Поэтому форма, размер и цвет предметного объекта являются главными параметрами, выявление которых вместе с удачным описанием их функционального заряда создает в окончательном этапе любое пространство.

Сам характер языка предполагает в ходе вербализации «упрощение» формальной структуры отдельных предметных объектов. Понятие, связанное с конкретными названиями предметных объектов, отличается определенным набором черт, комплексный характер которых зависит в основном от их схематизации. Последняя, в свою очередь, связана с двумя отличающимися друг от друга механизмами упрощения: *идеализацией* и *абстракцией*. В процессе идеализации выделяются и подчеркиваются у конкретных представителей определенного типа объектов признаки, совокупность которых создает *схему*, в то время как абстракция «отбрасывает» и исключает ненужное с точки зрения создания схемы [7, с. 2].

Как уже неоднократно упоминалось в литературе когнитивного направления, форма предметного объекта является лишь частью *фрейма / концепта* [4, с. 110], который представлен на вербальном уровне словом. ‚Форма‘ также отличается от ‚топологического типа‘ объекта, каким является напр. ‚вместилище‘, ‚стержень‘, ‚пластина‘, ‚веревка‘ и т.п. [7, с. 3].

Последний, как скрытая категория во многих языках, проявляется в ограничениях на употребление с именами объектов данного типа пространственных предлогов или прилагательных размера [9, с. 59]. Интересен и тот факт, что топологический тип не полностью детерминируется формой объекта, хотя из формы предметного объекта в ходе процесса абстракции отбираются существенные для создания определенного топологического типа черты, напр. ‚протяженность‘, ‚округленность‘, ‚плоскость‘ и т.п. Но эти два понятия нельзя смешивать. Так напр. протяженные предметы могут быть и двухмерными (полоса, штанина), и трехмерными (труба, вышка), *поле* воспринимают и как ‚пластину‘ (*Как выращивают газон на футбольном поле?*), и как ‚вместилище‘ (*работать в поле; возвращаться из поля*).

В нашем случае будем рассматривать концепт формы в самасиологическом аспекте: от знака к концепту. Посредством формы слова данный объект относится к определенному топологическому типу (концепту): ‚стержень‘, ‚отверстие‘ и др., причем на сопоставительном чешско-русском материале

подвергаются исследованию сходства и различия одних и тех же слов, воплощающихся в предположительно одинаковых топологических типах.

Прототипический ,стержень‘

Если детально анализировать отобранный материал с учетом функционирования топологического типа, то можно прийти к следующим выводам квантификации. Весь материал можно распределить в две основные группы: ***прототипические*** и ***непрототипические*** названия предметных объектов. В группу прототипических названий предметных имен следует отнести *стержень – tuč, копьё – kopí, игла – jehla, карандаш – tužka, шариковая ручка – kuličkové pero, кол – kůl, шест – bidlo, столб – sloup*. Последние обладают довольно однородными геометрическими характеристиками. Вместе с канонической ориентацией и некоторыми когнитивными характеристиками исследуемого объекта практически полностью предопределяют сочетаемость с прилагательными размера. В зависимости от вертикально-горизонтальной ориентации меняется в данной группе лишь сочетаемость тех прилагательных, которые носят характеристику конкретного топологического типа: *большой – velký, маленький / малый – malý, длинный – dlouhý, короткий – krátký, высокий – vysoký, низкий – nízký, глубокий – hluboký, мелкий – mělký, толстый / сильный – tlustý / silný, тонкий / слабый – tenký / slabý*.

В целом прототипический стержень в чешском и русском языках отличается довольно однородной характеристикой размеров, что проявляется и на межъязыковом уровне незначительными отличиями в сочетаниях существительных данного топологического типа с прилагательными рамера.

Непрототипический ,стержень‘

Словосочетания в рамках топологического типа ,стержень‘с *длинный / dlouhý x короткий / krátký* типичны почти для всех исследуемых предметных существительных: *dlouhé x krátké hrábě, lopata, meč, puška, činka, lžíce, koště, kartáč*. Исключением являются или случаи с жесткой канонической ориентацией, или с ограниченной вариантносью указанного размера. Такой

«дефектностью» из исследуемых существительных отличается в чешском лишь *smeták* → *dlouhý smeták*. Дальнейшее укорочение «длины» в данном случае изменило бы качество инструмента и возник бы функционально другой инструмент *smetáček*. С ним работают лишь на корточках и подметают ссор в *savok*. В нашей группе непрототипических «стержней» не встречаются случаи жесткой вертикальной ориентации, тем не менее, наряду с горизонтальным размером можно найти специальные контексты, в которых употребление вертикального размера допустимо, ср. напр.: *Můj skoronevěřící tatínek se obrátil, když viděl kněze, který nenechal babky čistit okna chrámu s vysokými košťaty samotné, to se k němu připojil a bylo...“; vysoký smeták s lopatkou*. Ясно, что употребление словосочетаний с лексемой **высокий** связано, как правило, с переносными значениями (употреблениями) данных предметов. Нестабильность (оказиональность) подобных словосочетаний подчеркивается также отсутствием словосочетаний с антонимичной парой с *nízký / низкий*.

В представленном нами наборе непрототипических предметных объектов, как *винтовка* – *puška*, *меч* – *meč*, *грабли* – *hrábě*, *штанга* – *činka*, *ложка* – *lžíce*, *лопата* – *lopata*, *щетка* – *kartáč*, *веник* – *koště / smeták*, *копье* – *kopí / oštěp* антонимическая пара *длинный / dlouhý* – *короткий / krátký* образует со всеми перечисленными существительными стабильные словосочетания. В исследуемом корпусе предметных субъектов не находятся названия, обозначающие вертикальную каноническую ориентацию предметов, поэтому можно наблюдать довольно разнородную сочетаемость с антонимической парой **высокий** х **низкий** (**невысокий**) и **глубокий** х **мелкий**. Сочетаемость с указанными прилагательными сильно ограничена. В корпусе русских существительных словосочетания с прилагательными встречаются не в роли прямого измерения предметных существительных, а исключительно во вторичных и переносных значениях: **Высокая** *штанга позволяет выполнять упражнения тренирующему любого роста*» (*находящийся на большой высоте предметный объект*); *ложка столовая* **глубокая** *состоит из 3 – х частей: черпало, держало и соединяющаяся перемычка*»

(,вертикальное измерение черпала'). Площадку под газон прополоть, выровнять, еще раз пройти **мелкими** граблями (с ,густыми зубьями').

Чешские прилагательные размера вертикальной канонической ориентации сочетаются с существительными *копье / kopí / oštěp* (... *stojí vysoký masajský pastevec na jedné noze, druhou má pokrčenou v koleně jako čáp, opírá se o **vysoké kopí** a dívá se zamyšleně k obzoru. ...; koště (zdatně jim sekundovalo 2, 9 m **vysoké koště** White widov, jejíž květ,ty kytky jsi měl zastříhnout, takhle z toho vyrostou **vysoký smetáky**, ...* Прилагательные размера *широкий / široký* x *узкий / úzký*; *толстый / tlustý / silný* x *тонкий / tenký / slabý* в сочетаниях с указанной группой непрототипических стержней, без твердой канонической ориентации, встречаются в регулярных словосочетаниях, причем параллелизм прилагательных *толстый / tlustý* и *широкий / široký*, *тонкий / tenký* и *узкий / úzký* в рамках одного и того же предметного объекта обозначают разные его части и придают ему особую форму. Напр. *широкое копье* x *толстое копье*, где первое словосочетание с прилагательным *широкий / široký* x *узкий / úzký* обозначает плоскую или многогранную колющую / секущую рабочую часть оружия и второе словосочетание с прилагательным *толстое / тонкое* обозначает древковую часть с округленной формой. Практически полный параллелизм можно наблюдать в чешских словосочетаниях, напр. ...*dlouhé a **široké kopí** používali Keltové, **úzké kopí** s protipancéřovým hrotem, V onom turnaji **tlustým kopím i silným**, Ti bojovníci s **tenkým kopím** se netváří moc přátelsky*. Синонимами здесь выступают *tlustý / silný* x *tenký / slabý*, но в их случае форма уже не определяется. Тем не менее видоизмененный род *копья*, в чешском *oštěp*, следует отнести к прототипическому ,стержню'. Вариантов с лексемами *tlustý / široký* x *tenký / úzký* не наблюдается, ср. напр. *muži opření o **tenké dlouhé oštěpy***, так как прототипический стержень обладает однородной внутренне нечленимой формой.

Если в существительном, относящемся к топологическому типу ,стержень' можно выделить функционально значимую рабочую часть, то прилагательное размера *широкий* выделяет

именно ее на фоне однозначных в данном случае лексем *длинный* х *короткий*. Так в словосочетании *широкое копьё* обозначает именно размер колющей части, которая является ,рабочей‘ по отношению к ,служебной‘ части древка. Но с функциональной точки зрения самой широкой не всегда бывает чисто геометрическая ширина. Так напр. под словосочетанием *широкий меч* понимается клинок, то есть та часть, которая является колющей и секущей, а не действительно самая широкая часть – *гарда*, которая создает защиту рук. Она и является с чисто геометрической точки зрения доминантой, но в языковой картине топологического типа размером «не обладает». Соответственно словосочетание *толстый меч* обозначает своеобразно округленную форму его клинка, который типичен для японского самурайского меча.

На основе представленного чешско-русского материала можно утверждать, что понятийная структура прототипического ,стержня‘ с точки зрения чешско-русского сопоставления во многом сходится, о чем свидетельствуют многочисленные совпадения словосочетаний чешских и русских прилагательных с существительными топологического типа ,стержень‘, именно в сфере конституирующих данный топологический тип, ср. напр.: *длинный* х *недлинный* х *короткий*; *высокий* х *невысокий* х *низкий*; *толстый* х *нетолстый* х *тонкий*; *широкий* х *неширокий* х *узкий*.

Употребление всех остальных в словосочетаниях прилагательных носит с точки зрения топологического типа ,стержень‘ лишь дополнительный характер. Отличия наблюдаются в сопоставлениях словосочетаний прототипических и непрототипических существительных с прилагательными размера. Больше возможностей употребления данных прилагательных представляют собой несомненно переносные значения, что не входило в рамки нашей статьи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Běličová-Křížková H. K systému prostorových vztahů vztahů v současných slovanských jazycích. *Slavia*, 47, 1978, č.2, s. 122–144.

2. Haller, J. Český slovník věcný a synonymický. Praha 1969 d. I, 1974 d. II, 1977 d. III.
3. Lakoff, G. – Johnson, M.: Metafory, kterými žijeme. Brno 2002.
4. Алефиренко Н. Ф. Язык, познание и культура : Когнитивно-семиологическая синергетика слова / Н. Ф. Алефиренко. – Волгоград : Перемена, 2006. – 188 с.
5. Баранов О. С. Идеографический словарь русского языка / О. С. Баранов. – Москва : Издательство ЭТС, 1995. – 820 с.
6. Ильин Г. М. Система «Рисунок-текст» / Ильин Г. М., Игнатова В. Н // Программные продукты и системы. –1992. – № 2. – С. 48–53.
7. Кобозева И. М. Грамматика описания пространства / И. М. Кобозева // Логический анализ языка. Языки пространств / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 152–162.
8. Кобозева И. М. Представление знаний о физических объектах для систем типа «Рисунок – Текст» / И. М. Кобозе // Категоризация мира: пространство и время. – Материалы конференции. – Москва : МГУ, 1997. – С. 117–123.
9. Рахилина Е. В. Семантика размера / Е. В. Рахилина // Семиотика и информатика. – 1995. – Вып. 34. – С. 58–81.
10. Словарь сочетаемости слов русского языка: Около 2500 словарных статей / Под ред. П. Н. Денисова, В. В. Морковкина ; Ин-т русского языка им. А. С. Пушкина. – М. : Русский язык, 1983 – 688 с.
11. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. топоров // Текст : семантика и структура : [Сб. ст. / отв. ред. Т. В. Цивьян]. – М. : Наука, 1983. – С. 227–285.

Стаття надійшла до редакції 25 січня 2013 року

Оксана Крайняк
(м. Дніпропетровськ, Україна)

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОЛІСЕМІЇ Й ОМОНІМІЇ ТА ЕЛІПТИЧНІ ІМЕННИКИ

У статті проаналізовані семантичні особливості складних іменників та утворених на їх основі еліптичних одиниць, які виникли в процесі скорочення означуваного складних слів. Досліджено полісемію й омонімію складних та усічених слів. Доведено, що еліптичні іменники здатні вступати в омонімічні відносини з іншими простими словами, які мають подібність звукової та морфологічної форми.

Ключові слова: еліптичний іменник, полісемія, омонімія, елімінація.

В статье анализируются семантические особенности сложных существительных и образованных на их основе эллиптических единиц, которые возникли в результате сокращения определяемого сложных слов. Исследована полисемия и омонимия сложных и усечённых слов. Доказано, что эллиптические существительные могут вступать в омонимические связи с другими простыми словами, которые имеют сходство звуковой и морфологической формы.

Ключевые слова: эллиптическое существительное, полисемия, омонимия, элиминация.

Semantic peculiarities of compound nouns and elliptical units formed on their basis and as a result of reduction of a determinative of the compound words have been analyzed. Polysemy and homonymy between compound and reduced words have been studied. It is proved that the elliptical nouns can join homonymous relations with other simple words with similarities sound and morphological forms.

Key words: elliptical nouns, polysemy, homonymy, elimination.

Проблема визначення меж між полісемією й омонімією в німецькій мові не є остаточно вирішеною, і до неї щоразу звертається дослідник, який визначає статус лексичних одиниць у системі конкретної мови. Аналізуючи різні підходи до розмежування полісемії та омонімії, ми ставимо перед собою завдання виявити належність елімінованих одиниць і їхніх прототипів, які в основній своїй масі є багатозначними, до омонімії.

Полісемія мовних одиниць являє собою мовну універсалію, в якій проявляється зображувальна й узагальнююча здатність мислення й мови, а також об'єктивне протиріччя між безмежністю реального світу й конкретного досвіду, нескінченністю людського пізнання, з одного боку, і обмеженими ресурсами мови, сприйняття й пам'яті – з іншого [3, с. 70].

Термін багатозначність – найширший, він указує на існування в певній одиниці більше одного значення [4, с. 21]. У лінгвістичній літературі існує ряд близьких за значенням термінів, які мають потребу в більш чіткому розмежуванні: «полісемія» (багатозначність), «поліваріантність» (К. Левковська), «семантична деривація» (термін замінив традиційне поняття «зміни значення» – (Bedeutungswandel), «семантична структура» (мікросистема).

У багатьох працях терміни «полісемія» і «багатозначність» вживаються як повні синоніми [15, с. 164]; [17, с. 21].

Якщо слово в системі має кілька значень, з яких тільки одне виявляє високу частотність вживання в текстах, то дане слово є багатозначним, але не полісемантичним, а моносемантичним. Наприклад: *das Auge* – 1) 'око' (перен. 'символ уваги'); 2) а) 'очко' (при грі в доміно, карти); б) 'жиринка (у супі)'; в) 'дірка (у сирі)'; 'вушко'; г) 'магічне око' (радіо); д) бот. 'брунька', 'вічко'. У даній мікросистемі найбільш частотне перше значення на фоні низької частотності інших значень; отже, слово багатозначне. Подібний підхід важливий для практичної лексикографії.

Багатозначність (полісемантичність) властива як словам, так і морфемам (і кореневим, і афіксальним), вона властива також і конструктивним об'єктам (словосполученням, реченням, текстам).

Дериваційна структура полісемії, за твердженням С. Кацнельсона, характеризується ієрархією: чільну роль грає завжди одне – основне, або головне, значення; всі інші значення прямо або побічно підпорядковані головному [5, с. 59].

Полісемія, як стверджує С. Кацнельсон, – це, насамперед, ряд об'єднаних актуальними дериваційними зв'язками значень [5, с. 60]. Ми, вслід за М. Кочерганом, полісемію розуміємо як наявність різних лексичних значень в одному і тому самому слові [7, с. 433].

Щодо уживання еліптичних іменників як слів з двома та більше лексико-семантичними варіантами слід зауважити, що в більшості випадків між твірними складними словами та похідними іменниками, існує полісемія (66%). Наприклад: *Treffpunkt* ‘місце зустрічі’; ‘точка попадання’ → *Treff* ‘зустріч’; ‘збори’; ‘явка’; ‘місце зустрічі’; *Igelschnitt* ‘стрижка їжачком’ → *Igel* ‘їжак’; ‘голчата броня’; розм. ‘стрижка їжачком’; *Gummiharz* ‘гуммі-смола’; ‘камедь’ → *Gummi* ‘гума’; ‘гуммі-смола’; ‘камедь’, ‘гуміарабік’; ‘гумка’; ‘гумова тасьма, стрічка’;

Критерієм для розрізнення явищ омонімії й полісемії можуть служити, на думку О. Селівестрової, розбіжності в словотвірних моделях, які часто спостерігаються при відокремленні одного зі значень і перетворенні його в словотвірний омонім [11].

Омонімія – цікавий і разом з тим складний процес. Це явище неодноразово розглядалося в лінгвістичній літературі й продовжує цікавити як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців [6]; [12]; [14]; [16].

Омонімами (грец. *homos* ‘однаковий’, *onoma* ‘ім’я’) називаються слова, що однаково звучать, але мають різні значення: *der Strauß* ‘букет’ – *der Strauß* ‘страус’ – *der Strauß* ‘боротьба’, ‘двобій’ (архаїзм, уживаний у поезії); *die Lerche* ‘жайворонок’ – *die Larche* ‘модрина’; *die See* ‘море’ – *der See* ‘озеро’ і т. д. [12, с. 199].

У кількісному відношенні омоніми в німецькій мові не так численні, як, наприклад, у російській або англійській мовах, однак і тут вони утворюють значну семантичну групу.

За походженням лексичні омоніми діляться на дві групи. Першу становлять слова-омоніми, що мають різну етимологію, але в ході історичного розвитку збіглися у звучанні з іншим словом. Для визначення таких омонімів досить простежити етимологію слів, установити їхнє вихідне значення.

Так, повними омонімами в німецькій мові є *Seite* (‘сторона’) < верх. нім. *site* (‘струна’) – сер. верх. нім. *seite*.

Іншим джерелом появи омонімів є запозичення з споріднених мов, пор.: нім. *Kran* I ‘вантажопідіймальний кран’ < голл. *kraan*. ‘вантажопідіймальний кран’.

Інколи за даними словника важко визначити, чи мають місце різні значення омонімічних слів або похідні значення багатозначного слова. Так, слово *Schauer* у словнику Павловського має шість значень: 'глядач'; 'трепет', 'страх'; 'порив вітра', 'вихор'; 'сарай'; 'пророк', 'провісник'; 'вантажник' [19, с. 1142]. Як видно із словникової статті, всі шість значень іменника позначені однаковими цифрами, що не дає можливості встановити статус цих слів.

Німецько-російський словник за редакцією проф. О. Москальської реєструє у симплекса *Schauer* п'ять різних слів-омонімів, які чітко розписані й позначені нумерацією:

der Schauer I 'глядач', 'споглядальник'; *der Schauer II* 1) 'тремтіння', 'озноб', 'трепет', 2) '(священний) трепет', 'благоговіння'; *der Schauer III* 'злива', 'сильний град', 'сніжна крупа'; *der Schauer IV* 'навіс', 'сарай'; *der Schauer V* мор. розм. 'портовий робітник', 'вантажник' [18, с. 293]. Лише значення 'портовий робітник', 'вантажник' є спільними для твірного складного слова *Schauermann* та еліптичного іменника *Schauer*, який відносяться до маркованого еліпса означуваного [20].

Етимологічний аналіз іменників показує, що у данному звуковому комплексі збіглися три різних за семантикою слова *Schauer*. Так, *der Schauer* 'глядач' виходить до давньоверхньонімецького *scouwon* (суч. *schauen* 'дивитися'); іменник *der Schauer* 'трепет' утворено від дієслова *schaudern* (*schauern*), що увійшло у літературну німецьку мову з нижньонімецького *schudern* (англ. *shudder*) 'тремтіти від холоду'; третій іменник *der Schauer* 'злива', 'сильний град' – походить від середньовищньонімецького *skur* 'непогода, що раптово наступила'.

Інші два значення є похідними від названих трьох, хоча деякі значення, утворені від основного, вихідного значення, настільки відійшли від нього, що в цей момент їх можна вважати самостійними словами.

Джерелом омонімії іншого типу є розпад полісемії, що відбувається внаслідок руйнування семантичних зв'язків того або іншого багатозначного слова [8, с. 198]. Визначення таких слів-

омонімів становить найбільші труднощі в лексикографічній практиці, тому що тут є небезпека сплутати омоніми з похідними значеннями багатозначного слова. Складність проблеми пояснюється значною мірою ще й тим, що досі не встановлені універсальні критерії, які дозволяють безпомилково визначити слово із самостійним значенням, що відокремилося від вихідного основного значення.

Загальновідомо, що омонім – це семантична межа багатозначного слова, що він з'являється в результаті порушення семантичної структури слова. У який момент можна вважати різні значення слова самостійними, не пов'язаними між собою – ці питання вимагають спеціального дослідження не тільки для кожного граматичного класу слів, але й для кожного слова. Такими критеріями є здатність слова утворювати складні й похідні слова [2], різна структура слова (процес спрощення) [9]. Але й ці правильно відзначені критерії не можуть дати вичерпне пояснення всіх випадків утворення омонімів.

Однакові за звучанням слова по-різному співвідносяться між собою, то виявляючи значеннєву подібність, то втрачаючи всякий зв'язок при наявності або відсутності структурних розходжень. В останньому випадку говорять про омонімію лексичних одиниць і розуміють під омонімами різні за семантичною структурою, але однакові за звучанням слова, що збігаються у всіх або деяких своїх формах.

Для розмежування полісемії й омонімії еліптичних одиниць, що нас цікавлять, з'ясуємо, по-перше, чи придатні тут критерії, застосовувані при ідентифікації омонімів і звичайної полісемії. Одним із таких критеріїв при наявності значеннєвої розбіжності одиниць мови є виявлення структурних розходжень: розходжень у роді, утворенні множини, відмінюванні [1, с. 151]. Цей метод може бути застосований у нашому випадку для розмежування полісемії й омонімії, тому що в більшості випадків вихідне складне слово й похідна еліптична одиниця мають розбіжність у роді. Порівняймо: *der Vertrieb* 'продаж', 'збут' *kurz für die Vertriebsabteilung* 'відділ збуту', 'збут'; *die Bedienung* 'обслуговування', 'плата за обслуговування', 'служниця', 'екіпаж', 'команда' – *das Bedienungsgeld* 'плата за обслуговування' і т. д.

На думку Л. В. Чубової, при скороченні складних слів можлива як полісемія так і омонімія [13, с. 62]. Якщо ми порівняємо, наприклад, *Rad1* ‘колесо’ та *Rad2* ‘велосипед’, які утворилися внаслідок елімінації означального компонента складного слова *Fahrrad*, то помітимо, що у цих словах співпадають звуковий комплекс, рід, форма множини. Відразу виникає питання, як ми повині розглядати ці слова: як омоніми або як ЛСВ одного слова. У лінгвістичній літературі існують дві протилежні точки зору щодо цього питання. Відповідно до однієї із них, *Rad1*, *Rad2* – це омоніми [10, с. 12]. За іншою точкою зору – усічена одиниця *Rad2* розглядається як ЛСВ композита, до моменту словоскладання та подальшого усічення складного слова. Підставою до розгляду вторинного слова *Rad2*, яке залишилося після усічення, слугує наявність між складеним та скороченим словами загального семантичного зв'язка, який побудовано на відношенні метонімічного переносу та спеціалізації значення [13, с. 63].

В окремих випадках (12%) слід говорити не про появу нового ЛСВ у скороченого похідного іменника, а про виникнення слова, яке є омонімічним до еліптичного іменника. Значення таких слів є самостійними, не пов'язаними між собою, вони мають значеннєву розбіжність та формально-граматичну відмінність: розходження у роді та іноді в утворенні множини. Пор.: *der Bock* (*Böcke*) 1) ‘козел’, ‘баран’; 2) перен. ‘козел’, ‘похитлива людина’; 3) перен. ‘козел’, ‘уперта людина’, ‘упертість’; 4) ‘козли (в різн. значеннях)’, ‘кобила (місце каткування)’; 5) ‘високий стілець’; 6) ‘козел (гімнастичний)’; 7) ‘кронштейн’; 8) ‘бик (моста)’; 9) тех. ‘бабка’; 10) гідр. буд. ‘легка ферма’, ‘підкісна підпірка (спицевого затвора)’; 11) муз. ‘волинка’; 12) ‘тремоло (регістр органа)’, 13) ‘звіриний запах’, ‘сморід’; *das Bock* (*Böcke*) ‘міцне безрєзне пиво’.

Маркований еліпс *das Bock*, який утворився внаслідок скорочення означуваного композита *Bockbier*, та просте слово *der Bock* є омонімами. Іншими прикладами наявності омонімії між похідними скороченими словами та їм співзвучними простими словами можуть слугувати наступні лексеми:

Oberkellner → *Ober* (*der Ober*(-) 1) розм. ‘(старший офіціант)’, 2) карт. ‘дама’, ‘(старший) валет (в німецькій колоді)’; *das Ober* (-) ‘(збиті) вершки’; *Steuerbehörde* → *Steuer* (*die Steuer* (Steuern) ‘податок’; *das Steuer* (-) ‘кермо’); *Rodelschlitten* → *Rodel* (*der Rodel* (-) ‘сани’ (дитячі, спортивні); *die Rodel*(n) ‘свисток’, ‘рукопис’, ‘список справ’, ‘грамота’, ‘документ’.

Оскільки носієм усіх граматичних категорій складного слова є означуване складного слова, то при еліпсі означуваного нова одиниця не завжди може збігатися у всіх своїх формах із вихідним словом, що функціонує в мові самостійно. Відповідно композит і лексичний еліпс, утворений у процесі елімінації означуваного, мають в більшості випадків розбіжності в роді, в утворенні множини й у відмінюванні та різну морфологічну структуру. Спільності звучання у складного слова та еліптичного іменника немає, тому що вони мають різну дериваційну структуру.

Отже, композит та створене на його основі скорочене слово, не можуть бути омонімами, тому що вони, маючи певну кількість лексико-семантичних варіантів, співпадають в більшості випадків лише в одному з них, мають різне звучання та не завжди збігаються в своїх граматичних формах. Еліптичні іменники, які утворилися в результаті процесу елімінації означуваного, здатні вступати в омонімічні відносини з іншими простими словами, які мають подібність звукової та морфологічної форми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анацкий И. Н. Историко-типологический анализ сложного слова в современных германских языках / И. Н. Анацкий // Структурно-типологическое описание современных германских языков. – М. : Наука, 1966. – С. 145–164.
2. Брагина А. А. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования / Брагина А. А., Лопатин В. В. // Русский язык в школе. – 1974. – № 3. – С. 111–114.
3. Гринберг Дж. Квантитативный подход к морфологической типологии языков: пер. с англ. / Дж. Гринберг // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1963. – Вып. 3. – С. 60–94.

4. Зализняк А. Феномен многозначности и способы его описания / Анна Зализняк // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 2004. – № 2. – С. 20–25.
5. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение / С. Д. Кацнельсон. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 112 с.
6. Конкин С. О. К вопросу о взаимоотношениях вариантности, омонимии, синонимии и языковой дифференциации на материале исследования параллельных форм множественного числа немецких имён существительных. / Конкин С. О. – М. : Моск. гос. пед. институт им. Ленина, 1990. – 16 с.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. [3-є видання] / М. П. Кочерган – К. : Академія, 2008. – 464 с.
8. Полянская Л. П. К вопросу о трактовке понятия «эллипсис» / Л. П. Полянская // Квантитативная лингвистика и семантика : сб. науч. трудов. – Новосибирск : Из-во НГПУ, 2000. – Вып. 2. – С. 165–171.
9. Радченко А. А. Категория нового слова (К постановке вопроса) / А. А. Радченко // Сборник научных трудов молодых учёных. Филология. – М., 1974. – С. 51–57.
10. Розен Е. В. Аббревиатурные слова в современном немецком языке / Е. В. Розен // Иностранные языки в школе. – 1969. – № 3. – С. 26–33.
11. Селивестрова О. Н. Компонентный анализ многозначных слов. На материале некоторых русских глаголов / О. Н. Селивестрова. – М. : Наука, 1975. – 239 с.
12. Степанова М. Д. Грамматическое моделирование / М. Д. Степанова // Иностранные языки в школе. – 1963. – № 3. – С. 3–9.
13. Чубова Л. В. Усечение как средство пополнения словарного состава немецкого языка: материалы для практических занятий по курсу «Лексикология немецкого языка» / Л. В. Чубова – М. : МГПИ им. Ленина, 1982. – 200 с.
14. Porzig W. Das Wunder der Sprache. Probleme, Methoden und Ergebnisse der modernen Sprachwissenschaft / W. Porzig. – [2. Aufl.] – Bern : Francke, 1957. – 424 S.

15. Schippan Th. Einführung in die Semasiologie / Thea Schippan. – Leipzig, 1972. – 246 S.
16. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Thea Schippan. – [2. Aufl.] – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1984. – 305 S.
17. Stepanova M. D. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / M. D. Stepanova, I. I. Černyševa. – M. : Vyssaja škola, 1988. – 248 S.
18. Большой немецко-русский словарь : В 3 т. [сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, И. И. Филичева и др. ; под общ. рук. О. И. Москальской]. – 7-е изд. – М. : Русский язык, 2001. – Т. 1. – 760 с.
19. Павловский И. П. Немецко-русский словарь / И. П. Павловский. – 3-е изд. – Рига : Издание Н. Кимеля, 1902. – 1529 с.
20. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / Duden. – München : Mosaik Verlag, 1989. – 816 S.

Стаття надійшла до редакції 25 січня 2013 року

УДК 81;42

Оксана Красненко
(м. Київ, Україна)

ЗАСОБИ ПЕРСУАЗИВНОСТІ ТА ТИПИ ТЕКСТІВ З МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто особливості різних типів текстів з міжнародних відносин, а також аналізуються мовні засоби персуазивності, які у них домінують. Встановлено, що в академічно наукових текстах переважають диктумні засоби персуазивності, а у науково-публіцистичних – модусні. Науково-публіцистичні тексти містять менше вузько спеціальних термінів, у них поєднуються книжні та розмовні вирази, стандартні та експресивні мовні одиниці, образні засоби, які здійснюють переконливий вплив на читачів.

Ключові слова: персуазивність, мовні засоби, диктумні засоби, модусні засоби, тексти з міжнародних відносин.

В статье рассматриваются особенности разных типов текстов по международным отношениям, а также анализируются языковые средства персуазивности, которые в них доминируют. Установлено, что в научных текстах преобладают диктумные средства персуазивности, а в научно-публицистических – модусные. Научно-публицистические тексты содержат меньше терминов, они объединяют книжные и разговорные выражения, стандартные и экспрессивные языковые единицы, образные средства, которые способствуют эмоциональному влиянию на адресата.

Ключевые слова: персуазивность, языковые средства, диктумные средства, модусные средства, тексты по международным отношениям.

The article concerns peculiarities of different types of texts on international relations and analyzes linguistic means of persuasion which prevail in them. It is set that dictum means of persuasion predominate in scientific texts and most of modus means are used in mass media texts. Mass media texts contain fewer specialized terms, combine book and spoken expressions, standard and expressive linguistic means, figures of speech which influence emotionally on the addressee.

Key words: persuasion, linguistic means, dictum means, modus means, texts on international relations.

Головною метою статті є розглянути різні наукові жанри з міжнародних відносин, а також з'ясувати роль та вплив мовних засобів вираження персуазивності на визначення виду тексту.

Матеріалом нашого дослідження є монографії, довідники, статті збірок, часописи «Politique étrangère», «Politique internationale», а також статті науково-популярних журналів «L'express international», «Le Courrier international», «Le Monde diplomatique», «Le Point» і газет «La Tribune», «Libération» початку ХХІ століття.

Персуазивність – це текстово-дискурсивна категорія модусного типу, за допомогою якої мовець через власне переконання у своїх епістемічних знаннях кваліфікує достовірність повідомлювальної інформації. Зміст персуазивності організовується протиставленням «впевнений / невпевнений у достовірності повідомлювального» та вказуванням на ступінь впевненості мовця, що може бути виражений у таких основних модальних значеннях за шкалою від впевненості через припустимість, можливість, необхідність, сумнів до невпевненості

[3, с. 3]. Основними для наукового тексту є достовірність та впевненість, які невід'ємні одна від одної у висловленні та виступають у модусно-диктумній конструкції: достовірність факту передається через диктум, інформативно-референційний зміст речення, а впевненість мовця – через модус. Достовірність та впевненість виражаються у науковому тексті на усіх рівнях: синтаксичному, морфологічному, лексичному.

Серед публікацій з міжнародних відносин важлива роль належить **монографії** (від гр. моно – один, єдиний і графія – пишу), первинному пошуковому, академічно науковому жанру, у якому глибоко та всебічно висвітлюється якесь одне важливе питання, одна тема. Наприклад: *L'Europe des vingt-cinq, La politique étrangère et de sécurité commune*, тощо. При цьому, звичайно, посилаються на джерела, з яких бралися відомості, наводяться бібліографічні джерела до теми. Як правило, автором монографії є один науковець, проте трапляються випадки, коли й два, як от *Courty G., Devin G. La Construction européenne*.

Як правило, у науковому тексті використовуються диктумні засоби персуазивності, що вказують на об'єктивність, наукову достовірність повідомлюваної інформації, адже особливістю наукового тексту є те, що в ньому логічний принцип викладу: сюжет розгортається у логічному просторі, а події, що його складають, належать до розряду інтелектуальних (припущення, гіпотези, твердження, докази, пояснення тощо). Цей принцип передбачає, що текст адресований активному читачеві – носію традиції читання наукових текстів.

Ці тексти містять: 1) пропозиції, джерело яких визначається однозначно, що виключає незнання або сумнів; ці пропозиції відносяться до сфери існування самого мовця та відображають *загальновідомі та очевидні істини*; у мові вони виражаються *індикативом* теперішнього чи минулого часів, який стверджує істинність та достовірність змісту висловлювання для конкретних умов місця, часу та інших обставин. Він виражає дійсні факти та перевірені твердження. Форма теперішнього часу посилює та доповнює позитивну достовірну оцінку: *«Le déficit de légitimité des institutions européennes vient peut-être de ce que, pour la plupart*

d'entre nous, l'Europe ne constitue pas un «peuple» soudé par une unité [11, p. 15]»;

2) пропозиції, джерелом яких може бути а) *набутий досвід мовця* або б) *відомості, одержані з авторитетного джерела*, вказування на яке є обґрунтуванням істинності пропозиції. У цих випадках достовірність носить постулативний, аксіоматичний характер. Імпліцитно достовірними є будь-яка наукова оповідь, опис, побудовані на презумпції, що у автора є достатньо причин для підтвердження істинності повідомлюваного.

Імпліцитно достовірність може також виражатися *безособовими формами дієслова*: дієприкметником теперішнього та минулого часів, відокремленим означенням, герундієм; *безсполучниковими реченнями та кількома незалежними реченнями без жодного сполучника*.

Особистісне ставлення автора маркується рідко, приблизно 1-2 засоби на сторінку переважно через використання прислівників як оцінних кваліфікаторів достовірності висловлювання: *Cette conscience de la guerre impossible sur leur propre territoire explique certainement aussi la difficulté des Européens à assumer ensemble des responsabilités d'ordre militaire dans un système international qui n'a pas renoncé au conflit armé [15, p. 58]*.

Зміст академічного наукового тексту передається у зрозумілому лише спеціалістові коді, основним складником якого є терміносистема. Так, у науковому тексті з міжнародних відносин переважає загальноприйнята суспільно-політична лексика (*le gouvernement, la politique étrangère*); дипломатичні терміни, а також система особливих термінів, що відносяться власне до галузі міжнародних відносин і позначають предмети, явища, цінності чи підходи (*unité, bloc, tactique, stratégie*), військова термінологія (*armement*), зокрема найменування видів та класів озброєння (*arme nucléaire, obus, raquette*).

Як відомо, сукупність статей формують матеріали наукових конференцій, збірки, часописи з тематикою міжнародних відносин, а також статті входять до науково-популярних журналів і газет. **Стаття** визначається як «науковий або публіцистичний твір

невеликого розміру в збірнику, журналі, газеті тощо; дослідження на якусь важливу наукову, соціально-політичну чи іншу тему. У статті важливі висновки та узагальнення повинні поєднуватися з майстерністю викладу досліджуваних фактів, з доступністю для широких читачьких кіл [5, с. 273–274]». Отже, стаття має свої композиційні та лінгвопрагматичні особливості, зокрема постановка та рішення однієї проблеми, середній обсяг, значна роль паратексту – системи посилань, додатків, таблиць тощо. Жанр статті є більш гнучким, охоплюючи як наукову, так і науково-популярну сфери.

На відміну від монографій, у **збірках** (Collection Penser l'Europe, L'Europe jusqu'où?, Après le conflit, la réconciliation?) пропонуються матеріали різних науковців, розглядаються різносторонньо питання однієї або кількох країн. Зокрема, le Centre de documentation internationale de la Documentation française пропонує читачам 140 документальних досьє стосовно Європейського Союзу, а також близько 450 про політичні, економічно-соціальні проблеми країн ЕС. Джерелами цих досьє є 350 французьких та іноземних матеріалів. Кожна збірка має свої особливості. Так, збірки колекції Penser l'Europe характеризуються двомовним викладом матеріалу: французькою та англійською мовами. Модусні засоби вираження персуазивності використовуються у цих збірках у середньому 3–4 на сторінку, що свідчить про те, що їх статті є науковими.

Часописи «Politique étrangère» і «Politique internationale» – це періодичні друковані видання у вигляді книжки, журналу. Вони містять дебати, аналіз міжнародних питань, які охоплюють політичну, економічну, соціальну сфери життя. Проте вони мають відмінності. У «Politique internationale» авторами статей є журналісти, кореспонденти таких газет, як Monde, Figaro; домінують інтерв'ю з політичними діячами; журнал насичений рекламними товарами та більше наближається до науково-публіцистичного стилю. «Politique étrangère» же пропонує наукові статті спеціалістів. Як правило, починається статтею від редакції (Editorial), складається з двох-трьох досьє, а ті в свою чергу

містять чотири-п'ять статей різних авторів-спеціалістів, у яких глибоко досліджуються актуальні проблеми у галузі міжнародних відносин.

Більш виражений пропагандистський характер носять **науково-публіцистичні статті** журналів «L'express international», «Le Courrier international», «Le Point», «Le Monde diplomatique», а також газет «La Tribune», «Libération». У них обговорюються актуальні, злободенні суспільно-політичні проблеми. Газети, журнали є засобом масової інформації. Їм властива чітко виражена переконувальна спрямованість, тенденція до широких узагальнень, поєднання логічного та емоційно-образного мовних планів. Вони розраховані на дуже неоднорідну аудиторію, яку вони повинні утримати, змусити її читати. Їх проглядають переважно в умовах, коли зосередитися досить складно. Це в свою чергу зумовлює необхідність організувати газетну інформацію так, щоб передати її швидко, коротко, повідомити головне, навіть якщо статтю не дочитають до кінця, та справити на читача певний емоційний вплив. Наприклад, для цього перед статтею дається лід.

«Повідомлення не повинне вимагати від читача попередньої підготовки, а залежність від контексту повинна бути мінімальною [1, с. 265]». Ефективним механізмом для підтримки контакту, збереження уваги з боку адресатів є кольорова палітра, графічні засоби: шрифти, заголовки, поділ на полоси та розподіл статті по різних сторінкам, що збільшує шанс кожної статті бути прочитаною. На шпальтах журналів, газет можна помітити велику кількість рекламних товарів і послуг, що свідчить про те, що вони розраховані на широке коло читачів.

У французьких газетах, як і в науково-популярних журналах існують певні розділи, присвячені дослідженню міжнародних відносин: *Monde* («l'Express», «Le Point», «Libération»), *D'un continent à l'autre* («Courrier international»), *Economie internationale* («La Tribune»). Рубрики підрозділяються: «l'Express» має *Monde Focus*, *Interview*, *Rencontre*, *Pays*, *la Chronique*, *Monde reportage*, а у «Courrier international», «Le Point» вони представлені у вигляді назв континентів, країн (*Europe: Espagne, Portugal, Royaume-Uni, Russie* тощо), що виступають ключовими словами.

Як уже зазначалося, авторами власне наукових текстів є переважно науковці, вчені, спеціалісти, тоді як газетно-журнальні статті пишуться переважно журналістами, які можуть підписуватися повним ім'ям, або ж ставити свої ініціали: *Benjamin Barthe – B. B.* («l'Express»), що є неприпустимим для наукових текстів.

Слід зазначити, що у створенні газетно-журнальних текстів науковий стиль покликаний відігравати допоміжну роль. Лише в одному випадку він перетворюється на самодостатній компонент, коли автор виступає у жанрі науково-публіцистичної статті. Таким автором може бути вчений, що прагне через засоби масової комунікації популяризувати наукові досягнення (не обов'язково свої) та журналіст, який спеціалізується на науковій публіцистиці. Як перший, так і другий повинні забезпечити текст загальножурналістською стильовою вимогою – легкопрохідністю. Він має бути зрозумілим для широких мас – споживачів інформації в журналістиці. Іншими словами, текст повинен бути перекладений з мови наукової на мову масової інформації, тобто містити меншу кількість наукових термінів, а не гіпотези. Найчастіше журналісти використовують науковий стиль із допоміжною метою: для роз'яснення своєї позиції, її аргументації та підсилення. У даному разі застосування стилю науки пов'язане з фрагментом тексту, а не з усім текстом. У цьому фрагменті журналіст посиляється на обґрунтування своєї концепції на певну наукову теорію, апелює до загальновідомих наукових знань або до нових відкриттів.

У другому випадку, зрозуміло, необхідне точне посилання на джерело наукової інформації, книжку вченого, його проект, сайт в Інтернеті тощо. Найкраще назвати прізвища й імена авторів відкриття, подати дослівний читацький матеріал з їхніх досліджень [4, с. 233].

Статті, як правило, невеликі, мають лід, вставки, а також містять ілюстрації, фото, навіть малюнки гумористичного характеру («*Courrier international*»), що зовсім не є типовим для наукових текстів. Хоча зустрічаються також статті, які охоплюють кілька сторінок (зокрема у «*Monde diplomatique*») і насичуються

різноманітними відомостями: вузькоспеціальними довідками, додатковими інтерв'ю, поясненнями теоретичних понять, зауваженнями. Вони графічно оформляються та привертають увагу читачів. Наприклад, до статті *Israël: la voie de Sharon* додаткові відомості подаються у *Questions sur un coma, Un Kadima palestinien? (interview)* [16, p. 66–72].

Журнально-газетні заголовки слугують різним цілям, а саме змусити адресата прочитати замітку та забезпечують компресію інформації. У них використовується лексика з різним стилістичним значенням, каламбури (*Faux démocrate, vrai autocrate* [8, p. 22], *Bourqa-bla-bla* [13, p. 1]), фразеологізми (*Les Serbes de Bosnie tournent le dos au passé* [9, p. 20], *La Georgie et l'Arménie mises à genoux* [8, p. 14]) та інші стилістичні прийоми (риторичні питання, експресиви: *La liberté d'expression sera du côté des Turcs !* [9, p. 15], *Touchez pas l'uranium !* [8, p. 13] тощо). Назви статей можуть виступати у формі цитат: *Saïd Jalili: «La force de l'Iran, c'est son message»* [16, p. 57–62]. До того ж, у газетно-журнальних статтях використовується велика кількість цитат прямої мови, а також різні способи передачі чужого мовлення. Так, у «*Courrier international*», «*Le Point*» цитати виділяються курсивом.

Особливості індивідуального стилю автора проявляються у газетно-журнальних статтях значно яскравіше, ніж у наукових, виражається частіше авторське ставлення до змісту висловлювання, що демонструють модусні засоби вираження персуазивності, а також авторське я. Автор демонструє свою впевненість, використовуючи: 1) неозначено-особові (*on sait que... , on admet que...*); 2) безособові конструкції (*il est certain / évident / exact / naturel / clair que...*); 3) двоскладові конструкції типу *je sais bien, je suis certain (sûr, convaincu, persuadé)*, а також 4) прислівники, чи прислівникові словосполучення (*certainement, certes, évidemment, sans (aucun) doute, bien sûr* тощо).

Аналіз показав, що у науковому тексті переконання автора не так часто експлікується структурами: *Je suis sûr / certain / convaincu / persuadé que...*, проте у науково-публіцистичних текстах, зокрема в інтерв'ю, уживаються такі конструкції, як *je suis arrivé à cette conviction*, або *notre conviction*

est que... Варто зазначити, що у цьому випадку оцінка індивідуальна: *Je suis arrivé à cette conviction après quelques mois. Bachar a voulu imiter son père qui jouait sur la guerre froide, mais aujourd'hui il n'y a plus de guerre froide* [14, p. 58].

Іноді автор демонструє власне переконання від третьої особи: *qn est convaincu / sûr / persuadé*, а також використовуються конструкції *objet est sûr / convaincant, objet a persuadé / convaincu, le fait renforce la conviction / la croyance*, які вказують на те, що факти, аргументи, докази є переконливими, а значить мовець також впевнений у повідомлювальному: *Une chose est sûre. Avec Sharon, Olmert partage une même détestation pour les accords d'Oslo* [16, p. 72].

Публіцистичний стиль поєднує риси, характерні, як для наукового (використання термінологічного апарату, синтаксис: поширенні речення, синтаксичні паралелізми, анафора, епіфора), так і для художнього стилів (зокрема, образне слововживання, емоційна лексика (оцінні епітети), антитеза, риторичні питання, пряме звернення до читача). Наприклад, зустрічається художній опис: *Quand la nuit tombe sur Tibériade, les lampions des restaurants s'allument l'un après l'autre le long du lac. Dans un local du centre-ville, tapissé de posters à l'effigie d'Ariel Sharon, une quarantaine de militants du parti Kadima entonnent à voix basse la Hatikva, l'hymne national israélien [...] [16, p. 67]; характеристика іранського президента: *Surprise: c'est le président de la République, Mahmoud Ahmadinejad, barbe noir, yeux pétillants, qui s'extrait de l'habitable. Le sourire tiré jusqu'aux oreilles, il salue d'un signe de la main les manifestants, hommes en blouson d'hiver, femmes en tchador noir* [17, p. 51].*

Отже, публіцист доводить власні положення не лише логічними доказами, але й намагається також вплинути на емоційне сприйняття. Ставлення до дійсності демонструється у відборі фактів, логічному їх аналізі, у використанні абстрактних слів, емоційно-експресивних, оцінних мовних засобів.

Науково-публіцистичні тексти містять менше вузько спеціальних термінів, аніж академічні наукові роботи (монографії, довідники, статті наукових конференцій тощо), які присвячені

передусім спеціалістам. У газетно-журнальних статтях переважають кліше, фразеологічні звороти (*maintenir la distance, défendre bec et ongles, mettre le couteau sous la gorge, rester sur le bord du chemin*), перифрази (*le géant asiatique (Chine), l'or noir (pétrole)*), повтори, інверсія, еліптичні речення. У них домінують власні назви: топоніми, антропоніми, назви закладів, організацій, партій тощо (*ONU, OMC, OTAN, OECE*), а також числівники та дати.

На противагу науковому тексту, у науково-публіцистичному використовуються розмовні вирази: *Sarko* замість *Sarkozy*. Діалогізація оповіді та включення розмовних елементів, які вносять невимушені, жваві інтонації, є типовими для публіцистичних текстів і загалом складають ознаку масової комунікації: *Il y a un dirigeant que l'hyper-président prétend admirer: Silvio Berlusconi, malgré la série de gaffes que celui-ci ne cesse de commettre. Mais M. Berlusconi est un bouffon, pas une garce. Et, s'il avait une once de l'assurance de Berlusconi, Sarkozy n'aurait pas besoin de se répandre dans tous les coins en déversant sa bile à qui veut l'entendre comme un mini-Iago* [10, p. 10].

Sarkozy est un traître, il vous sourit et vous fait des grâces tout en dissimulant un poignard qu'il est prêt à vous plonger dans le dos à la moindre occasion [10, p. 10]. Розмовні вирази додають іронічності, фамільярності тексту.

Так, в академічних наукових текстах (монографії, довідники, статті збірок чи часописів) домінують диктумні засоби персуазивності, а у науково-публіцистичних (статті науково-популярних журналів та газет) – модусні у поєднанні з художніми емоційно-експресивними, образними засобами, розмовними виразами, що сприяють емоційному впливу на адресата, оскільки вони мають більш виражений пропагандистський характер і розраховані на широкий загаль читачів. Окрім того, науково-публіцистичні тексти містять менше вузько спеціальних термінів, які виступають знаком адресації компетентній особі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Баженова Е. А. Жанры научной речи [Электронный ресурс] / Екатерина Александровна Баженова, Мария Павловна Котюрова // Материалы к энциклопедическому словарю «Культура русской речи». – С. 140–144. – Режим доступа: http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0113900.pdf
3. Красненко О. М. Лінгвопрагматичні засоби персуазивності у сучасній французькій мові (на матеріалі публікацій з міжнародних відносин) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / О. М. Красненко. – Київ, 2011. – 20 с.
4. Серажим К. С. Текстология / Катерина Степанівна Серажим. – К. : Вид-во КНУТШ, 2008. – 527 с.
5. Словник журналіста : терміни, мас-медіа, постаті / [за ред. Юрія Михайловича Бідзілі]. – Ужгород : ВАТ Видавництво «Закарпаття», 2007. – 224 с.
6. Après le conflit, la réconciliation? / [sous la direction de Sandrine Lefranc]. – P. : Michel Houdiard Editeur, 2006. – 344 p.
7. Cordellier S. L'état du monde 2004: annuaire économique et géopolitique mondial / Serge Cordellier. – 23e ed. – P. : La Découverte, 2003. – 668 p.
8. Courrier international, 2006 – № 795. – 63 p. 9. Courrier international, 2006 – № 833. – 62 p.
9. Courrier international, 2009 – № 964. – 58 p.
10. Duhamel A. L'Europe jusqu'où? / Alain Duhamel, Alain Houziaux, Hervé Le Bras et d'autres. – P. : Les Editions de l'Atelier / Les Editions Ouvrières, 2005. – 120 p.
11. La Tribune : le quotidien économique et financier, 2006. – № 24.465-3.349. – 40 p.
12. Le Monde diplomatique / publication mensuelle, 2010. – № 673–57. – 28 p.
13. Le Point : hebdomadaire d'information, 2006. – № 1749. – 130 p.

14. Lequesne Ch. L'Europe des vingt-cinq. 25 cartes pour un jeu complexe / Christian Lequesne, Jacques Rupnik. – P. : Edition Autrement, 2004. – 83 p.
15. L'Express, 2006. – № 2855. – P. 56–74.
16. L'Express international, 2007. – № 2902. – P. 42–53.
17. Libération, 2006. – № 7702. – 47 p.
18. Politique étrangère : revue trimestrielle / [directeur T. de Montbrial]. – P. : Ifri/ Armand Colin, 2007. – № 4. – P. 706–949.
19. Politique internationale : revue trimestrielle / [sous la rédaction de W. Patrick]. – P. : Politique internationale, 2009. – № 123. – 424 p.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2013 року

УДК 811.161.1'42

*Любовь Летючая
(г. Переяслав-Хмельницький, Украина)*

К ВОПРОСУ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА: СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

У статті теоретично обґрунтовується синергетичний підхід, який дозволяє у повному об'ємі описати психофізіологічну двонаправну природу концепту як феномена ментального утворення, об'ємної багатоаспектної форми репрезентації психічної діяльності людини, пропонується алгоритм синергетичної моделі концепту, як динамічного складного утворення.

Ключові слова: синергетика, синергетичний підхід, концепт, аттрактор, параметри порядку, процес самоорганізації концепту.

В статье теоретически обосновывается синергетический подход, позволяющий в допустимо полном объёме описать психофизиологическую двустороннюю природу концепта, как феномена ментального образования, объёмной, многоаспектной формы репрезентации психической деятельности человека, предлагается алгоритм синергетической модели концепта как динамического, сложного образования.

Ключевые слова: синергетика, синергетический подход, концепт, аттрактор, параметры порядка, процесс самоорганизации концепта.

The article reveals the theoretical basis of synergetic approach, which allows us to describe psycho-physiological dual-oriented nature of concept as a phenomenon created by our mentality. It results in different forms and aspects representing human's psychic activity. Thus, the investigation suggests an algorithm of the synergetic model of concept as a dynamic and complex product.

Key words: synergetics, synergetic approach, concept, attractor, parameters of order, process of concept selforganizing.

Феномен концепта как ментального образования, объёмной, многоаспектной формы репрезентации психической деятельности человека, является предметом пристального внимания и изучения в ряде лингвистических дисциплин: лингвокультурологии, когнитивной лингвистики, лексической семантики, психолингвистики, лингвокультурной концептологии и др. Это объясняется, прежде всего, многоаспектностью интерпретации концепта. Несмотря на обилие научных трудов как зарубежных, так и отечественных исследователей, вопрос подхода к анализу концепта остаётся открытым. Лингвисты это объясняют тем, что «большинство современных научных исследований концепта базируется в основном на знании, зафиксированном в словарных статьях, энциклопедиях, справочниках, паремиологических фондах, знании, которое, как правило, отражает исключительно продукты научного описания» и дальше «... однако не является исчерпывающим для изучения концепта [4, с. 184]».

В этой статье мы разделяем мнение, что открытость вопроса концептуального анализа привела лингвистов к выводу, что «... для изучения феномена концепта ... требуется подход, позволяющий в допустимо полном объёме описать психофизиологическую двунаправленную природу концепта, для чего необходимо включение в поле зрения результатов и методов исследования иных научных дисциплин [4, с. 184]». Другими словами, очевидно, что анализ концепта предусматривает привлечение знаний других научных дисциплин, а не только собственно лингвистических.

В рамках темы нашей статьи интерес представляют труды, в которых к вопросу концептуального анализа применяется синергетический подход. Это работы И. Пригожина, где описываются стабилизирующие факторы определённой системы, А. Залевской, которая говорит о способности концепта к самоорганизации, В. Пищальниковой, Ю. Сорокина, Р. Фрумкиной, И. Стернина, М. Чернышовой, Е. Селивановой, Е. Тарасовой, подтверждающих взаимоотношения сложных систем и их частей, изучение этих систем с учётом их динамичной природы, способности к открытости по отношению к внешней среде.

Актуальность исследования объясняется неслучайным интересом лингвистов к изучению концептуальной картины мира в рамках новой антропоцентрической парадигмы, которая представила в терминологический лингвистический словарь, наряду с другими, понятие концепта и необходимость нового подхода к его изучению. Использование синергетического подхода в лингвистике перемещает вектор внимания с изучения природы на внутренний мир человека, культуру, общество в целом, единицей анализа которых является концепт.

«У гуманітарних науках синергетика розглядається як наукова парадигма, якісно новий виток системного підходу. У лінгвістиці набуває розвитку нова галузь – лінгвосинергетика, що претендує на створення цілісної концепції мови [8, с. 538]».

Цель статьи – теоретически обосновать и раскрыть синергетическую модель концепта как динамического, сложного образования.

Самоорганизация в самом общем понимании означает: «упорядочение каких-либо элементов, обусловленное внутренними причинами, без воздействия извне [1, с. 1145]». Концепция самоорганизации – последняя в ряду интегративных, холистических теорий человечества, начиная с античной натурфилософии до средневековой философии алхимии, прерванной механистической картиной мира три века назад, и вновь начавшей своё возрождение в XX в. Теория самоорганизации означает изменение в парадигме научного знания от

редукционисткого видення мира к холистическому, целостному его восприятию.

В настоящее время самым часто встречающимся термином – синонимом к слову «самоорганизация» есть слово «синергетика». Синергетика (от греч. synergetikos – совместный, согласовано действующий) – научное направление, изучающее связи между элементами структуры (подсистемами), которые образуются в открытых системах, благодаря процессам самоорганизации в природе и обществе. Синергетика сегодня стала междисциплинарным направлением научных исследований, которое занимается изучением сложных систем, состоящих из многих элементов, сложно взаимодействующих между собой. Цель этого направления – найти универсальные закономерности поведения сложных динамических систем, общие законы самоорганизации этих систем. Основные, ключевые термины синергетики: «самоорганізація як здатність системи до стабілізації деяких параметрів шляхом спрямованої впорядкованості її структури ...; біфуркація – місце, де відбувається розгалуження шляхів еволюції системи; флуктуація – випадковості, ознаки хаосу, які перебувають у точках біфуркації ...; атрактор – як внутрішня тенденція до відносно стабільного стану системи [7, с. 367]».

Сегодня всё чаще лингвисты, говоря о концепте как сложной самоорганизующей сущности, отмечают возможность применения к анализу этого понятия синергетического подхода. По мнению Е. Селивановой «... виникає потреба в моделі нового типу, яка б у спрощеному ідеалізованому вигляді відтворювала когнітивну базу концептуалізації і її мовну репрезентацію, демонструвала синергетичність суперсистеми свідомості, у якій мова є однією із підсистем [9, с. 319]».

Сущность этого подхода заключается в изучении сложных систем с учётом их динамической природы, способности к самоорганизации и открытости по отношению к внешней среде: « Концепт, активно участвующий в процессах коммуникации и в когнитивной деятельности рядового человека и \ или культурного сообщества, можно расценивать как сложную самоорганизующуюся сущность, что позволяет говорить о

возможности применения к исследованию концепта синергетического подхода [5, с. 272]». Концепт как динамически развивающее понятие может, по мнению А. Гирнык, находиться в двух состояниях: «равновесное, подразумевающее хранение концепта в информационной базе в виде ранее отрефлексированных и наиболее существенных ... признаков, и *неустойчивое*, характеризующееся сознательным или бессознательным обращением к концепту, которое может привести к модификации структуры концепта [3 с. 40]». Равновесное состояние концепта равно в данном случае синониму «культурная память» слова, что полно и глубоко отражено лексикографических источниках.

Говоря о структуре концепта, большинство лингвистов отстаивают его полевую модель, в состав которой входит ядро и периферия. Под ядерной зоной, с чем соглашаемся и мы, нередко подразумевают значение соответственной лексики [3], (см. об этом подроб. 9); под периферией – «дистрибуцію ключового слова, асоціативні зв'язки з іншими компонентами; поглиблену інформацію, суб'єктивні досвідні знання, конотативні елементи тощо [9, с. 317] ».

Согласно идеям синергетики «структура концепта может быть описана через такие понятия, как «аттрактор», рассматриваемый как «имя» концепта, или его перцептивный образ, ядро, притягивающее множество элементов обширной ассоциативной сети индивида, и «параметры порядка», выступающие в качестве ментальных опор, организующих разнородные ассоциативные элементы вокруг ядра концепта [2, с. 39]». Аттрактор – это идеальное, стабильное, конечное состояние, к которому стремится в том числе и языковая система в своём развитии. В область своей устойчивости они притягивают расположенные вокруг неупорядоченности, хаотично ведущие себя единицы и иерархически организуют их. В этом заключается структурирующая функция аттрактора. Среди типов аттракторов языковой системы наиболее обращающими на себя внимание являются семантические (смысловые аттракторы), являющиеся доминантным смыслом текста. Именно эти

аттракторы притягивают и структурируют смыслы вокруг себя. С этой точки зрения понятие аттрактора близко понятию ядра поля или фрейма, потому что заключает в себе доминантный смысл и может быть выражено словом. Структура концепта организуется как совокупность взаимодействующих подвижных элементов, образующих взаимосвязанные семантические группы. Как отмечает И. Стернин, слово является следствием доступа к концептуальному знанию, и, получив через слово этот доступ, мы можем подключить к мыслительной деятельности и другие концептуальные признаки, данным словом непосредственно не названные (существующие в значении как периферийные, скрытые, вероятностные, ассоциативные семы) [6].

Как синергетические термины, «параметры порядка» представляют собой своеобразные ориентиры, опоры, которые определяют поведение сложных систем благодаря подчинению себе частей системы. «На уровне определения параметров порядка происходит столкновение культурных и личностных представлений, и движение рефлексивного потока может осуществляться как от культурного к индивидуальному знанию, так и, наоборот [2, с. 39]». Параметры порядка могут вступать между собой как во взаимоисключающие, так и во взаимодополняющие отношения. Исходя из этого, концепт представляет собой относительно устойчивую систему, с точки зрения структуры состоящую из частей, объединяющихся в целое, находящуюся в распоряжении индивида и имеющую способность модифицироваться при взаимодействии его с внешней средой. Параметры порядка (ментальные опоры) разграничиваются на «индивидуальное / коллективное. Под индивидуальными параметрами порядка «подразумеваются опоры на субъективный эмоциональный, перцептивный или повседневный опыт носителей лингвокультуры [2, с. 39]». Коллективные параметры порядка «предполагают обращение индивидов к знанию, сформированного в рамках данной лингвокультуры или составляющего общекультурный фонд [2, с. 39]».

Процесс самоорганизации регулируется именно параметрами порядка, как индивидуальными, так и

коллективными.

Исходя из этого, алгоритм процесса самоорганизации концепта, основываясь на синергетическом подходе, может быть представлен следующим образом:

Установить равновесное состояние анализируемого концепта, что равно установлению имени концепта как перцептивного образа, т.е. его значения.

Исходя из анализируемого концептуального окружения, выявить процесс актуализации концепта, т.е. имея ситуацию вхождения концепта в неустойчивое состояние, сгруппировать совокупность взаимодействующих подвижных элементов, образующих взаимосвязанные семантические группы (возможно подгруппы).

Отметить процесс актуализации в сознании имени концепта в качестве аттрактора, который включает связи разноплановых элементов в создавшемся ассоциативном хаосе, как ядро притягивая их.

Отметить процесс самоорганизации концепта, который есть результатом работы психической системы в рамках появления параметров порядка (ментальных опор). Ментальные опоры определяют модификационный концепт или создают концепт нового смысла. Процесс поиска ментальных опор сопровождается взаимодействием коллективного и индивидуального опыта индивида. На уровне определения параметров порядка происходит дифференциация и категоризация смыслов.

Установить образование единого концептуального образования как единой самоподобной структуры.

На конкретном примере показать применение синергетического подхода, таким образом, моделирование структуры концепта, что язык представляется как психический феномен, отличающийся динамичностью, функциональностью, способностью к самоорганизации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2003. – 1536 с.

2. Гирнык А. В. Экспериментальное исследование концепта ЖИЗНЬ: предварительные итоги / А. В. Гирнык // Слово и текст: психолингвистический подход : сб. науч. тр. / под общ. ред. А. А. Залевской. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2010. – Вып. 10. – С. 38–47.
3. Гирнык А. В. Синергетическая модель концепта «жизнь»: экспериментальное исследование: автореф. дис. на соискание учён. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. В. Гирнык. – Тверь, 2011. – 19 с.
4. Гирнык А. В. Статус концепта и методология его исследования в науках и языке/ А. В. Гирнык // Вестник Тверского Государственного Ун-та : научный журнал / под общ. ред. А. А. Залевской. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2010. – Вып. 4. – С. 181–187.
5. Князева Е. Н. Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Князева Е. Н., Курдюмов С. П. – М. : КомКнига, 2007. – 272 с.
6. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 192 с.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2010. – 844 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 712 с.
9. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання. / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.

Стаття надійшла до редакції 1 лютого 2013 року

*Ірина Литвин
(м. Черкаси, Україна)*

ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В РОСІЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА «БЕРЕГ ЛЮБОВІ»

Статтю присвячено проблемі трансформацій в російському перекладі українського художнього тексту. Теоретичним підґрунтям роботи є визначення трансформацій та їхня класифікація, запропоновані О. Селівановою. Розглядаються формальні та формально-змістові трансформації на лексичному рівні в авторизованому російському перекладі роману О. Гончара «Берег любові».

Ключові слова: *функціонально-комунікативна еквівалентність, перекладацька трансформація, денотативний аспект, конотативний аспект, номінативний аспект.*

Статья посвящена проблеме трансформаций в русском переводе украинского художественного текста. Теоретическим основанием статьи является определение трансформаций и их классификация, предложенные Е. Селивановой. Рассматриваются формальные и формально-содержательные трансформации на лексическом уровне в авторизованном русском переводе романа О. Гончара «Берег любви».

Ключевые слова: *функционально-коммуникативная эквивалентность, переводческая трансформация, денотативный аспект, коннотативный аспект, номинативный аспект.*

The article is devoted to the problem of transformations in the Russian translation of Ukrainian literary text. The theoretical basis of the text is a defining of the transformations and their classification, proposed by O. Selivanova. The article examines formal and formal-semantic transformations on the lexical level in the authorized Russian translations of the novels by O. Honchar «Cathedral» and «The Love Shore».

Key words: *functional-communicative equivalence, translation transformation, denotative aspect, connotative aspect, nominative aspect.*

Основною рисою та умовою існування художнього перекладу є функціонально-комунікативна еквівалентність, яка в монографії «Текст і переклад» розглядається як найоптимальніша

збалансованість смислової, конотативної, екстралінгвістичної інформації текстів оригіналу та перекладу, що мотивується необхідністю досягнення рівноцінності їхнього впливу на своїх адресатів [11, с. 31]. Визначення функціонально-комунікативної еквівалентності О. Селівановою ґрунтується на наведеному вище, однак не абсолютизується відповідність прагматичного впливу оригіналу й перекладу на своїх читачів: «функціонально-комунікативна еквівалентність – це найоптимальніший баланс семантики і форми, денотативної, конотативної стилістичної, культурної та прагматичної інформації текстів оригіналу та перекладу [9, с. 456]».

Для досягнення еквівалентності оригіналу та перекладу, за відсутності прямих, повних відповідників, перекладачеві необхідно вміло застосувати трансформації. Під перекладацькими трансформаціями М. Гарбовський розуміє «такий процес перекладу, в ході якого система смислів, укладена в мовних формах вихідного тексту, сприйнята і зрозуміла перекладачем в силу його компетентності, трансформується природним чином внаслідок мовної асиметрії в більш-менш аналогічну систему смислів, перевтілюючись у форми мови перекладу [3, с. 366]». Л. Латишев, розуміючи еквівалентність як рівноцінний вплив тексту оригіналу і перекладу на своїх читачів, визначає трансформації як відступ від структурного і семантичного паралелізму між вихідним текстом і перекладом на користь їхньої рівноцінності з точки зору впливу [4, с. 27]. На думку Л. Бархударова, переклад можна вважати міжмовною трансформацією [1, с. 6] в широкому розумінні цього терміна. У вузькому значенні перекладацька трансформація, за О. Селівановою, – це перетворення, модифікація форми, або змісту і форми, зокрема, з метою збереження відповідності комунікативного впливу на адресатів оригіналу й перекладного тексту [9, с. 456].

У перекладознавстві існують різні типології трансформацій. Я. Рецкер виокремлює в перекладі три категорії відповідників: 1) еквіваленти, 2) варіантні та контекстуальні, 3) перекладацькі трансформації. До трансформацій відносить: диференціацію

значень, конкретизацію, генералізацію, змістовий розвиток, антонімічний переклад, цілісне перетворення та компенсацію втрат [7, с. 9]. За класифікацією Л. Бархударова, яку він сам називає приблизною й умовною, трансформації діляться на перестановки, заміни, додавання і опущення [1, с. 36]. Л. Бархударов, Л. Латишев, Т. Левицька, А. Фітерман, В. Комісаров трансформації підрозділяють на морфологічні, синтаксичні, стилістичні, семантичні, змішані. Нову класифікацію перекладацьких трансформацій пропонує О. Селіванова, спираючись на тріаду мовного семіозису (Ч. Морріс) – семантики, синтактики і прагматики, оскільки переклад є перетворенням мовного продукту однієї семіотичної системи продуктом іншої, орієнтованим на інтерпретанта свого адресата. Виходячи з цього, перекладацькі трансформації умовно діляться на формальні (що передбачають заміну форми в перекладі при збереженні змісту оригіналу), формально-змістові (що передбачають зміну форми і модифікацію змісту, обумовлені специфікою мовних систем оригінального і перекладного текстів, а також контекстуальними і прагматичними факторами) та прагматичні, останні є і формально-змістовими. Кожен з цих типів представлений одиницями різних мовних рівнів [9, с. 458].

Мета статті – аналіз лексичних трансформацій на прикладі авторизованого російського перекладу роману О. Гончара «Берег любові» М. Алексєєвим та І. Карабушенком.

Формальні трансформації на лексичному рівні в російському перекладі роману О. Гончара «Берег любові» представляють словникові відповідники лексем, що отримують в мові перекладу однаковий із вихідною одиницею семний набір [9, с. 460]: *Ніби не чують, поглинуті своїм // Будто и не слышат, поглощенные своим*. За даними двомовних словників російської та української мов: *чути // слышать* – «воспринимать слухом [4, с. 341]». В. С. Виноградов такі відповідники називає прямими, традиційно усталеними словниковими еквівалентами, які на міжмовному рівні можна кваліфікувати як абсолютні (повні) міжмовні синоніми [2, с. 101].

На лексичному рівні формально-змістові трансформації мають два плани вираження: денотативний та конотативний. У денотативному плані, який маніфестує понятійно-логічне ядро значення, формально-змістові трансформації у перекладі представляють словникові відповідники лексем, що отримують в мові перекладу неоднаковий із вихідною одиницею семний набір, актуалізований контекстом повідомлення [9, с. 460]. За умови визнання міжмовної синонімії такі трансформації в перекладознавстві названі синонімічними замінами. Так, у російському перекладі роману О. Гончара «Берег любові» широко представлені такі заміни: ... *всюдисуций турист полишає свої варварські сліди* // ... *вездесуций турист оставляет свои вандаловы отметины*. Вдало, на нашу думку, використана синонімічна заміна *варварські* // *вандаловы*. Обидва синоніми мають місце в обох мовах: *варварський* – прикметник до *варвар* – перен. «невіглас, вандал, жорстока, безжалісна людина [10, с. 93]»; «невежественный, грубый, жестовый человек [6, с. 68]»; *вандаловы* – прикметник до *вандал* – перен. «невіглас, дикун, варвар, руйнівник культурних цінностей [10, с. 92]»; «разрушитель культуры, варвар (по названию воинственных древнегерманских племен, разрушивших Рим и уничтоживших его культурные ценности) [6, с. 68]». Сема «разрушитель культуры» – ключова в російському еквіваленті, що відповідає змісту тексту. Відповідники *сліди* // *отметины* також виступають міжмовними текстуальними синонімами: пор.: *слід* – «подряпина, рубець, пляма і т. ін., які залишає що-небудь, хто-небудь; знак від чогось [10, с. 810]»; *отметина* – «метка, знак на чем-либо [6, с. 474]». Часто перекладачі роману О. Гончара «Берег любові» вдаються до кореферентних замін, які теж маніфестують денотативний план формально-змістових трансформацій на лексичному рівні. Koreферентний ряд у текстах оригіналу та перекладу найчастіше представлений позначеннями особи, персонажа різними властивими йому найменуваннями: *нині медички весело перебігають між валами...* // *ныне юные студенточки-выпускницы легко и весело порхают между валами...*; *Коли ж заговорить, то вже не безжурний танок дівчатам вихриться*

... // *А если и заговорит, то уже не беззаботный танец выхрится перед глазами ее учениц...* Кореферентні заміни медички // *студенточки-выпускницы; дівчата* // *ученицы*, що вказують на соціальний статус персонажів, доцільні в перекладі. «Перекладач може використати будь-яку номінацію за умови її доцільності в певному контексті. Тим самим змінюється форма та зміст, незмінним залишається лише референт», – зауважує О. Селіванова [9, с. 462]. До трансформацій денотативного плану належать і метонімічні заміни, які «можна диференціювати залежно від статусу суміжних предметів, явищ, понять [8, с. 413]». Так, у російському перекладі роману О. Гончара мають місце партонімічні трансформації як заміни назви цілого назвою його частини: *Дівчина* цвіла від його компліментів, але чим вона могла йому відповісти? // *Щеки девушки горели ярким пламенем от этих волнующих ее неосознанное тщеславие слов. Надо бы ответить, но не знала что.* Використані перекладачами і гіперонімічні трансформації як заміни назви видового поняття назвою родового (генералізація): *Пересміхаються, жартами зачіпають археологів, що риються в одній із ям поблизу...* // *Пересмеиваются, острым словом постреливают в археологов, работающих тут же, в одной из ям; Стоить у мрійнім чеканні людина, а море гуркоче («грає» – як мовилось у **піснях**)...* // *стоит в задумчивой позе человек, а море грохочет («играет» – как говорится в народном **эпосе**)...* *Пісня* – твір народного епосу [6, с. 912]. Перекладачі роману вдаються до гіпонімічної трансформації – заміни родової назви видовою (конкретизація): ... *їхній прабатько – танець вогнистий – уже кружляв, брязкотів оздобами...* // ... *их праотец – танец огнистый – уже кружился, звенел **бубенцами**....* У російському перекладі роману зустрічаються еквонімічні трансформації як заміни гіпоніма іншим гіпонімом того самого класу: ...*незмінною тільки й лишилась оця світла тремтлива доріжка над морем, **доріжка** закоханих та поетів* // ... *неизменной осталась разве что эта поэтическая мерцающая дорожка над морем, сказочный **ковер** влюбленных и поэтов.* Така заміна не здається нам вдалою, краще, на нашу думку, залишити традиційну метафору *лунная дорожка*.

На думку О. Селіванової, метафоричні трансформації також є синонімічними замінами, здебільшого контекстуального типу. У їхньому складі виокремлюються деметафоризація, реметафоризація, трансметафоризація [9, с. 463]. Автори російського перекладу роману О. Гончара «Берег любові» часто використовують реметафоризацію – заміну неметафори метафорою: *Однієї з таких ночей і склалась тут пісня, отой «Берег любові» // Вот в одну из таких-то ночей и родилась здесь песня, тот «Берег любви»*. Для позначення концепту ПІСНЯ перекладач використовує знак концепту ЛЮДИНА *родилась*. Знак концепту ЛЮДИНА – дієслово *поигрывает* – використовується в перекладі для опису природи: *... де провіває вітерець... // ...здесь поигрывает ветерок...* У наступному текстовому фрагменті: *... нині медички весело перебігають між валами... //... нене юне студенточки-выпускницы легко и весело порхают между валами...* – відповідником дієслова в прямому значенні *перебігають* в перекладі є дієслово з метафоричним значенням *порхают* (знак концепту ПТАХ). Має місце переінтерпретація різних концептів природи: *У визначений час із глибини хлібного лану вершник виринає ... // В определенный час из глубины хлебного моря выныривает всадник; Буруни й бурунки гуркочуть там, де влітку тихо мерехтіла Овідієва доріжжа // Табуны и табунки лоснящихся под луной бурунов, проявляясь, растут, вздымаются там, где летнею порой тихо светилась Овидиева дорожка*. Зустрічаються в російському перекладі роману О. Гончара «Берег любові» поодинокі випадки деметафоризації – заміни метафори неметафорою: *Певен, що й на цій фортеці топтали пиліюку та печатали сніг його легкі римські сандалії // Уверен, и, тут топтали пыль и оставляли следы на снегу его легкие римские сандалии. Оставляют (следы) – в прямому значенні «сохранить не исчезнувшими [6, с. 464]»*. Перекладачі роману О. Гончара «Берег любові» використовують також трансметафоризацію – заміну донорської зони метафори: *... тільки магія почуття, піднятого до співу, допоможе їй втримати те, що вона найбільше боялася втратити //... только волшебная сила чувства, раскаленного до пения, помогут ей*

удержать в себе то, что она более всего боялась утратить. Донорською концептосферою метафори в оригіналі є ЛЮДИНА, у російському перекладі – ВОГОНЬ. Дівчина **цвіла** від його компліментів... // Щеки девушки **горели ярким пламенем** от этих волнующих ее неосознанное тщеславие слов... Донорською концептосферою метафори в оригіналі є КВІТИ, в російському перекладі – ВОГОНЬ. Конотативні трансформації, згідно з поширеним у науковій літературі тлумаченням конотації, диференціюємо на оцінно-емотивні, експресивні та функціонально-стилістичні [8, с. 281; 9, с. 456–458]. У російському перекладі роману О. Гончара «Берег любові» вжито функціонально-стилістичні трансформації, які представлені втратою, заміною або виникненням в перекладному тексті функціонально-стилістичного забарвлення мовних одиниць (їхнього розмовного, книжного, застарілого чи іншого функціонального статусу). Спостерігаємо втрату стилістичної фігури та заміну стилістичного забарвлення в наступному фрагменті перекладу: *Доріжка по морю мерехтить, на юті гітари бринькають* // *Дорожка по морю мерцает, на юте кто-то трогает струны гитары*. На денотативному рівні втрачено метонімію; на конотативному – втрачається розмовний стиль оригіналу: пор.: *гітари бринькають* – розмовний стиль // *трогает струны гитары* – дещо піднесений. Має місце також зворотний перекладацький прийом: російський еквівалент отримує конотацію: *Поет парусів...* **Скромний** їхній **будівничий** і **безсловесний** їхній співець // *Поэт парусов...* **Первый их зодчий**, **бессловесный их певец**. **Будівничий** – нейтральне слово, загальновживане; **зодчий** – книжне. Експресивні конотативні трансформації передбачають модифікацію чи втрату, посилення чи применшення ознаки. Так, посилення ознаки спостерігаємо у наступних фрагментах перекладу: *Яке море стає велике* такої ясної місячної ночі, як до безмежностей виповнюється воно простором!.. // *Каким огромным* становиться море в такие ясные лунные ночи, *каким захватывающим дух простором* наполняется оно!...; *Почував дужим* себе // *Чувствовал себя всесильным*. *Дужий* – «який має велику силу, авторитет, вплив [10, с. 270]»;

всесильный – «высокое: обладающий неограниченной властью, влиянием, а также непреодолимой силой воздействия [6, с. 104]». В останньому фрагменті перекладу має місце і зміна функціонально-стилістичної характеристики. Вдаються перекладачі до применшення ознаки та зміни функціонального статусу лексеми: ... *розпалені очі, що волають твоєї допомоги...* // ... *воспаленные глаза, чаявшие твоей помощи...* *Волати* – «дуже голосно кричати. Гукати [10, с. 160]»; *чаявший* від *чаять* – «устаревш. высокое – ожидать надеяться на что-либо [6, с. 878]».

Трансформації в номінативному плані є модифікаціями ономасіологічних структур номінативних одиниць у перекладі, що супроводжуються як збереженням (формальні), так і зміною їхнього змісту (формально-змістові) [9, с. 460]. Наприклад, формально-змістові: композит у перекладі отримує відповідник-дериват, що модифікує денотативний зміст фрагмента: – *Де він, той самоволець?* // – *Где же этот беглец?* Оказіональному композиту оригіналу відповідає сполука в перекладі: *Сірою пустельністю, льодовими вітрами зустріло його це античне крайсвіття* // *Серой, унылой пустынностью, ледяными ветрами встретил его этот античный край света. Ось тут опинився у цім край світнім вигнанні, недосяжнім для могутніх твоїх богів* // *Вот ты где очутился, изгнанный на край света, недостижимый для могучих своих богов...* Часто в російському перекладі роману слову відповідає описовий зворот, вжитий, зазвичай, для пояснення слова-реалії. Такий тип трансформацій по-різному кваліфікують в перекладознавстві: як описовий переклад, відносячи його до стилістичних трансформацій (А. Фітерман, Т. Левицька), або до трансформацій прагматичного рівня (А. Швейцер), або до лексико-граматичних як експлікацію (В. Комісаров) чи дескриптивні, або перифрастичні, відповідники (В. С. Виноградов): *Схилившись на мур, Інна в задумі слухає тишу цієї цикадної ночі, що так ніжно тримає на собі всіяний зорями небосхил* // *Прислонившись к каменной стене, Инна в задумчивости слушает тишину этой цикадной ночи, которая так бережно и нежно держит на себе усеянный звездами небосвод* .*Розпатлатівши, набравшись місцевих звичок, залога* уже ніби й

не з римлян складалась, – несла на собі варварський карб // Длинноволосые, бородатые, набравшиеся местных привычек, воины крепостного гарнизона вроде бы и не из римлян набраны – каждый нес на себе уже варварскую печать. Люди вбрані у святкове, світяться радістю обвітрені обличчя степовиків: діждались // Люди оделись в лучшие свои наряды, светятся радостным воодушевлением обветренные их лица: дождались!

Використання лексичних трансформацій в денотативному, конотативному та номінативному аспектах дозволяє утримати найоптимальніший баланс денотативної, конотативної, стилістичної, культурної та прагматичної інформації текстів оригіналу та російського перекладу роману О. Гончара «Берег любові».

Представлені в цій статті лексичні трансформації в тексті перекладу пов'язані з іншими типами трансформацій, які є предметом подальшого аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы. Учебное пособие / В. С. Виноградов. – М. : КДУ, 2004. – 240 с.
3. Гарбовский Н. К. Теория перевода : Учебник / Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во Московского университета, 2004. – 544 с.
4. Зубков М. Г. Сучасний російсько-український українсько-російський словник / М. Г. Зубков. – Харків : Ранок, 2005. – 720 с.
5. Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность перевода и способы ее достижения) / Л. К. Латышев. – М. : Наука, 1981. – 237 с.
6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «ИТИ технология», 2007. – 944 с.
7. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М. : Международные отношения, 1974. – 216 с.

8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
9. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
10. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2006. – 1008 с.
11. Текст и перевод. – М. : Наука, 1988. – 160 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Гончар О. Берег любви : Роман ; пер. с укр. / О. Гончар. – К. : Художня література, 1991. – 245 с.
2. Гончар О. Берег любви : Роман / О. Гончар. – К. : Художня література, 1988. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 22 січня 2013 року

УДК 811.161.2'38: 81'04

Наталія Медвідь
(м. Київ, Україна)

ТИПОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЛОВОЇ ПИСЕМНОСТІ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДОБИ

У статті подана жанрово-стильова характеристика офіційно-ділового стилю другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Всебічно досліджено писемні пам'ятки на різночасовій і різнотериторіальній джерельній базі. Розглянуто особливості української ділової писемності гетьманського періоду, визначено критерії типології ділових документів.

Ключові слова: жанрово-стильова характеристика, офіційно-діловий стиль, ділова писемність, типології ділових документів.

В статье дана жанрово-стилевая характеристика официально-делового стиля второй половины XVII – первой половины XVIII вв. Всесторонне исследованы письменные памятники на разновременной и разнотерриториальной первоначальной базе. Рассмотрены особенности украинской деловой письменности гетьманского периода, определены критерии типологии деловых документов.

Ключевые слова: жанрово-стилевая характеристика, официально-деловой стиль, деловая письменность, типологии деловых документов.

The style of official documents genre and stylistic characteristics dating back to the second part of the 17-th – the first part of the 18-th centuries are given in the article. It comprehensively studied the written monuments on the convergence of different territorial and resource basis. The peculiarities of the Ukrainian hetmans' period official written language are studied; official documentation typology criteria are defined.

Key words: genre and stylistic characteristics, official documents, official written language, official documentation typology.

Цінними для лінгвістичних досліджень є пам'ятки української літературної мови XVII – XVIII ст., зокрема зразки ділової писемності, оскільки вони фіксують елементи живої народної мови на всіх мовних рівнях, які у подальшому вплинули на формування норм нової української літературної мови, поклали початок новому офіційно-діловому мовленню. Виробленні формуляри ділової писемності, специфічна термінологія були успадковані сучасною документацією.

Останнім часом активізувалася видавнича діяльність рукописних пам'яток минулих століть, а саме: упорядковані та видані українські грамоти XIV – XV ст., актові книги XVI – XVIII ст., універсали та документи Б. Хмельницького, І. Мазепи, ділова документація Гетьманщини XVII ст., пам'ятки ділової мови Волині та Наддніпрянщини XVII ст., ділової і народно-розмовної мови XVIII ст. тощо. Проте не всі опубліковані документи можуть бути дослідженні з лінгвістичного погляду, оскільки вони подаються не систематизовано, із певними змінами у графічній системі документу. Тому для історико-стилістичного аналізу найдоцільніше послуговуватися рукописними оригінальними джерелами. Всебічне лінгвістичне вивчення писемних пам'яток

XVII – XVIII ст. на різночасовій і різнотериторіальній джерельній базі доповнить теоретичні напрацювання у галузях історичної стилістики, історії української мови, лінгвістичного джерелознавства, дипломатики тощо.

Дослідженню історії офіційно-ділового стилю української мови присвячені праці Л. Гумецької, В. Русанівського, Л. Ткач, М. Мозера, Н. Жовтобрюх, С. Бирик, Н. Бабич та ін. Спеціальних розвідок про мову ділових документів XVII – XVIII ст. дуже мало. Це переважно мовно-історичні коментарі учених (В. Передрієнка, В. Горобця, В. Мойсієнка та ін.), що супроводжують публікацію писемних пам'яток.

Актуальність пропонованого дослідження полягає в тому, що досі не вирішеними залишаються проблеми жанрово-стильової диференціації ділового стилю Гетьманщини, не існує остаточної думки щодо різновидів та номінацій документів у межах одного жанру. Частково складнощі у вирішенні цих питань пов'язані із тим, що до сьогодні не збереглося жодного повного комплексу документів канцелярій місцевих установ Лівобережної України, а лише окремі актові книги та розрізнені документи.

Мета статті – з'ясувати критерії типології української ділової писемності гетьманської доби.

Інтенсивний жанровим-стильовий розвиток офіційно-ділового мовлення у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. пов'язаний із розширенням сфер його функціонування, діяльністю ієрархії інститутів управління, збереженням прав і привілеїв Гетьманщини.

Гетьманщина у складі Російської імперії була найбільшим за площею та населенням автономним державним утворенням з власним адміністративно-територіальним поділом, до якого входили сучасні Чернігівська, Полтавська, частково Київська, Сумська, Черкаська та Брянська області.

В енциклопедії топонім «Гетьманщина» визначається як напівофіційна назва Лівобережної України, що належала Росії після Андрусівського перемир'я 1667 року (на противагу Правобережній Україні, яка залишилася під владою Речі

Посполитої) та проіснувала до поширення загальноросійського державного законодавства в Україні у 1783 році [2, с. 215].

У гетьманській Україні за гетьманом була закріплена вища військова, політична, адміністративна, фінансова та судова влада. Верхівку її адміністративного апарату становила генеральна старшина: генеральний обозний, генеральні судді, генеральний писар тощо, а вищим військово-адміністративним козацько-старшинським органом була Генеральна військова канцелярія, яка діяла до ліквідації гетьманства у 1764 році. Нею керував генеральний писар.

Писаря Генеральної військової канцелярії називали «гетьманським канцлером», «міністром внутрішніх справ [10, с. 50]», його роль у політичному житті країни була значною. Генеральний писар вів діловодство, справи внутрішнього та міжнародного характеру.

Акти та документи Генеральної військової канцелярії, полкової адміністрації та судочинства, сотенних урядів, міського самоврядування, універсали тощо писалися простою українською мовою, зрозумілою для всіх верств населення. Звичайно, жива народна мова не вживалася у чистому вигляді у діловодстві, проте була важливим її компонентом, який завжди поєднувався із книжним. Часто традиційна канцелярська мови містила русизми.

За часів російського панування в Україні паралельно з українською мовою у діловодстві функціонує російська мова, яка у XVIII ст. витісняє українську і стає єдиною офіційною мовою.

За гетьманської доби відбуваються позитивні зрушення у діловодстві, а саме: формується ієрархія спеціалістів, які працюють з документами (старших канцеляристів, писарів, підписків, протоколістів, регістраторів, копіїстів, толмачів, повитчиків); удосконалюється фаховий рівень оформлення документів; усталюються формальні риси документів та технологія їх підготовки, обробки, зберігання; встановлюється функціональна ієрархія документів та певна закономірність між типом документа та його композицією тощо [7, с. 36–37].

На початку XVIII ст. під впливом західноєвропейський зразків діловодства відбувається інтернаціоналізація документів.

Було введено обов'язкову їх реєстрацію, закріплюється статус реквізитів, з'являються листовні (збірки узірцевих листів), упорядковані за конкретними типовими ситуаціями.

Листовня 1712 р., авторами якої були священник Данило Гирман та, ймовірно, його син Мосій, подає зразки, призначені для вжитку в церковних та світських справах [12]. Писарі наслідували загальноприйняті зразки складання документів.

Поява листовень забезпечила високий ступінь унормованості ділової мови, сприяла остаточному закріпленню назв документів. Адже до XVIII ст. номінація документів здійснювалася, як правило, писарем, залежно від їх призначення, ключових слів, тематики, тобто була самоназвою. Наприклад, лише писарська приписка «**квитанція**», а також слово «**квитуємь**» у заключній формулі давали підстави для зарахування документа до розряду первісних квитанцій. А вже усередині XVIII ст. слово «квитанція» виділяється у самостійну формулу-заголовок [4, с. 42].

Більшість номінацій ділової документації XVII – XVIII ст. були поліфункціональними. Актами називали не лише будь-які офіційні документи, що мали юридичну силу, фіксували певні факти, а й книги для запису документів міського самоврядування, судових справ тощо. На позначення ділових документів та листів продовжує вживатися термін «грамота», успадкований із минулих століть. І лише із введенням у XVIII ст. західноєвропейської номенклатури ділових документів терміни «акт» та «грамота» звужують своє значення до називання відповідних самостійних жанрових різновидів документа, а для загальної номінації тексту офіційно-ділового стилю вживається слово «документ» (від. лат. *dokumentum* – повчальний приклад, взірець, досвід) зі значеннями «діловий папір, що засвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь; письмове свідоцтво, що офіційно підтверджує особу; письмовий твір, грамота і т. ін. як свідчення про щось важливе, історичне [11, с. 356] ».

Тривала поліфункціональність у номінації документів свідчить про слабкий вияв стилеутворюючих елементів у їхній структурі. Наприклад, слово «протоколь» уживається на початку

XVIII ст. на позначення будь-якої актової книги, реєстрів, записних книг, приватних щоденників, а також окремих актів (адміністративних, судових протоколів), які були прототипами сучасних протоколів [4, с. 248–249]. Мабуть, тому донедавна ділова документація XVII – XVIII ст. у наукових дослідженнях не підлягала диференціації, а розглядалося як єдине ціле, а проблема класифікації документів цієї доби є складною.

У класифікаціях С. Каштанова [6] та Л. Пушкарьова [9] визначальним є історичний або юридичний аспекти. Для створення оптимальної класифікації українських актів, на думку В. Горобця, потрібні дослідження в галузі жанрів ділового стилю, що ґрунтуються на видовій атрибутиці актів, з урахуванням зв'язку їх з соціальною сферою діловодства та функціональним статусом [3].

М. Бахтін вирізняє жанри («тематичні, композиційні та стилістичні типи висловлювань [1]») у функціональних стилях, а стилі у жанрах, оскільки стиль нерозривно пов'язаний з певними тематичними і композиційними єдностями. Отже, стиль є одночасно і функціональним типом мови, і елементом жанрового висловлювання.

Жанр документа – «функціональний різновид мовлення, що має стандартизовану форму вираження засобами офіційно-ділового стилю та відповідає композиційно-реквізитним вимогам, передбаченим нормами та встановлених практикою [7, с. 43]». Жанри документів відрізняються специфічними рисами, проте мають і спільні, які об'єднують їх в одну жанрову групу, підстиль, стиль.

Для ділових документів різною мірою значущими є риси, які можуть бути покладені в основу класифікації: за способом фіксації інформації, за змістом, за номінацією, за ступенем складності та особливостями організації тексту, за походженням, за призначенням тощо.

Наприклад, за територіальним походженням акти Гетьманщини поділяють на дві групи. Південно-східну групу становлять акти сотенних канцелярій Гадяцького, Лубенського, Миргородського, Переяславського і Полтавського полків,

північноукраїнську – акти сотенних канцелярій Київського, Прилуцького, Ніжинського, Стародубського та Чернігівського полків [5, с. 10]. У межах кожної із груп слід виокремлювати документи полкових та сотенних канцелярій окремих населених пунктів. Наприклад, чернігівське діловодство представлено виписами із книг Чернігівської ратуші, купчими, заставними, дарчими записами, актами про встановлення меж земельних володінь, універсалами, декретами та листами чернігівських полковників; виписами із книг Чернігівського полку, монастирськими діловими паперами, грамотами архієпископів та архімандритів [8, с. 62–64].

Дослідник В. Горобець вважає, що спільним для історичних та лінгвістичних класифікацій має бути поділ актів на офіційно-ділові та приватно-ділові. У межах цих груп науковець пропонує класифікувати документи за функціональним призначенням та соціально-юридичним статусом [4]. В. Горобець подає класифікацію українських актів XVIII ст. (див. табл. 1), яка, на нашу думку, може бути з певними змінами застосована і для упорядкування документації XVII ст.

Вітчизняні науковці С. Глушак, О. Дияк, С. Шевчук, М. Зубков вважають, що зміст документа, зокрема відношення записаної в документі інформації до предмета чи до напрямку діяльності, є найважливішою класифікаційною ознакою. За цією ознакою В. Панащенко акти XVII – XVIII ст. поділяє на 4 групи: 1) судові; 2) акти про купівлю-продаж; 3) заповіти, дарування; 4) інші акти поточних справ – скарги, прохання [8, с. 33]. На нашу думку, ця класифікація є схематичною і потребує розширення, а принципи номінації окремих її груп – однорідності.

Диференціацію жанрових форм офіційно-ділової стилістики сучасної української літературної мови традиційно здійснюють з урахуванням як позамовних, так і власне мовних чинників. Такий підхід передбачає виокремлення трьох підстилів: законодавчого, дипломатичного та адміністративно-канцелярського. Цей поділ варто застосовувати і до документів гетьманського періоду. Адже серед них можна умовно виділити документи дипломатичного

(договір, пакт), законодавчого (указ, акт, універсал, стаття, привілей, пункт, рішення, грамота, маніфест) та адміністративно-канцелярського (наказ, інструкція, промеморія, розписка, атестат, повістка, «розиск» тощо) характеру, хоча окремі з жанрових різновидів можуть бути поліфункціональними.

Таблиця 1.

Класифікація українських актів XVIII ст.

Актова документація					
Офіційно-службова			Приватна		
Урядово-адміністративна	Процесуально-юридична	Канцелярська	Пам'ятні записи	Записні книги	Листи
1. Директивно-розпорядча (універсал, указ, лист, ордер, інструкція, резолюція та ін.) 2. Виконавча (рапорт, донесення, іменний список та ін.) 3. Засвідчувальна (атестат, свідоцтво, паспорт (білет) 4. Статутна (зобов'язання, правила) 5. Обліково-статистична (відомість, розписка, квитанція та ін.) 6. Інформаційно-публікаторська (промеморія, меморіал, оголошення)	1. Слідча («розиск» (інквізиція) та ін.) 2. Оповіщувальна (повістка, відкритий лист та ін.) 3. Процесуально-вирокова («доклад», присяга, декрет) 4. Апеляційна (протест, чолобитна) 5. Нотаріальна (копія, свідчі записи)	1. Персонально-ділова (опис справи, супровідний лист та ін.) 2. Довідково-інвентарна (протокол, описи майна, «выписка») 3. Реєстраційна (реєстрові книги)	Реєстр, «меморіал»	«Книга записная»	Лист (партикулярний)

У межах мовленнєвого жанру виокремлюють номінації окремих видів документів. Наприклад, відомість є жанром обліково-статистичної документації XVIII ст., у ній фіксувалися економічні дані. Виділяються такі різновиди та номінації відомостей: ревізійні, податкові, поземельні, інвентарні, грошово-видаткові [4, с. 41].

Ведення книг для запису вхідних та вихідних паперів, які за формуляром істотно не відрізняються від сучасних облікових книг-реєстрів, дозволяє класифікувати документи за напрямом на вхідні та вихідні.

Серед елементів реквізиту на титул і деяких документів XVIII ст. у верхньому куті аркуша міститься гриф «по секрету». Тому доцільною може бути класифікація документів за ступенем гласності на звичайні та секретні.

Крім того, документи XVII – XVIII ст. потрібно класифікувати за етапами їх створення на оригінали, виписи та витяги. Термін «випись» означав копію актів, занесених в офіційні книги, а витяг був різновидом випису – копією частин тексту того чи іншого документа. Останній за змістом, спрямуванням та викладом є прототипом довідки.

Отже, поліфункціональність та синкретизм документів другої половини XVII – першої половини XVIII ст. ускладнюють жанрово-стильову диференціацію офіційно-ділового стилю. Для класифікації документації важливо послуговуватися різними критеріями, оскільки значну кількість документів перехідних різновидів за окремими характеристиками не можна віднести до жодної із визначених груп. Подальшого вивчення потребують структурні компоненти документів другої половини XVII – першої половини XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема речевих жанров / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Собрание сочинений в 7-ми томах / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5 : Работы 1940-1960 гг. – С.159–206.
2. Гетьманщина // Советская историческая энциклопедия : в 16 т. / [гл. ред. Е. М. Жуков]. – М. : Государственное научное издательство «Советская энциклопедия», 1963. – Т. 4 : ГААГА-ДВИН. – 215 с.
3. Горобець В. Й. Проблеми жанрово-стилістичної атрибуції актових джерел XVIII ст. / В. Й. Горобець // Рукописна та книжкова спадщина України : Археографічні дослідження

- унікальних архівних та бібліотечних фондів. – 1994. – Вип. 2. – С. 73–77.
4. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : зб. док. / [упоряд., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець] ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. – К. : Наукова думка, 1993. – 392 с.
 5. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / [підгот. до вид. В. А. Передрієнко ; відп. ред. В. В. Німчук]. – К. : Наукова думка, 1976. – 416 с.
 6. Каштанов С. М. Очерки русской дипломатики : [монография] / Сергей Михайлович Каштанов. – М. : Наука, 1970. – 502 с.
 7. Кушнерук С. П. Документная лингвистика (русский деловой текст) : учебное пособие / Сергей Петрович Кушнерук. – Волгоград : Издательство Волгоградского государственного университета, 1999. – 96 с.
 8. Панащенко В. В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. (На матеріалах Лівобережної України) / Віра Васиївна Панащенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 112 с.
 9. Пушкарєв Л. Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории : [монография] / Л. Н. Пушкарєв. – М. : Наука, 1975. – 281 с.
 10. Словарь живого народного письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи / [сост. Ф. Пискунов]. – [2-е изд., испр. и знач. пополненное]. – К., 1882. – 304 с.
 11. Словник української мови : в 11-ти т. / [ред. кол. : І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1971. – Т. 2. – 550 с.
 12. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови [Електронний ресурс] / Юрій Шевельов. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/shevelov/shev07.htm>

Стаття надійшла до редакції 22 січня 2013 року

*Оксана Михалюк
(м. Київ, Україна)*

СЕМАНТИКА ТА ПРАГМАТИКА КЛЮЧОВОЇ ЛЕКСИКИ ТЕКСТІВ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРОТОКОЛУ

Стаття присвячена дослідженню семантичного поля ключових слів, що вживаються в дипломатичних текстах. Автор доводить думку про те, що протокол – це сучасна назва так званого в минулому поняття «церемоніал», яке близьке до поняття «церемонія». У статті робиться спроба дослідити семантику ключових слів, відшукати етимологічні корені першоджерел та виявити прагматичне поле їх функціонування, з'ясувати особливості їх уживання в історичній діяхронії.

Ключові слова: *протокол, церемонія, церемоніал, дипломатія, кутюми, світський етикет, діловий етикет.*

Статья посвящена исследованию семантического поля ключевых слов, употребляемых в дипломатических текстах. Автор доказывает мысль о том, что протокол – это современное название так называемого в прошлом понятия «церемониал», которое близко к понятию «церемония». В статье делается попытка исследовать семантику ключевых слов, отыскать этимологические корни первоисточников и выявить прагматическое поле их функционирования, выяснить особенности их употребления в исторической диахронии.

Ключевые слова: *протокол, церемония, церемониал, дипломатия, кутюмы, светский этикет, деловой этикет.*

The article is devoted to the investigation of the semantic field of keywords which are used in the diplomatic texts. The author argues the idea that the protocol is the modern name of the so-called in the past the concept of «ceremonial», which is close to the concept of «ceremony». The article attempts to explore the semantics of key words, to find the etymological roots of the primary sources and identify the pragmatic field of their operations as well as to find out the features of their use in historical diachrony.

Key words: *protocol, ceremony, ceremonial, diplomacy, coutumes, social etiquette, business etiquette.*

Дипломатичний протокол передбачає правила оформлення документів, ведення архівів, питання церемоніалу та етикету.

Звідси випливають основні поняття, які водночас є спеціальними термінами дипломатичної служби. До них ми відносимо *протокол, церемонія, церемоніал, етикет, кутюми*.

Дипломатичний протокол є одним з інструментів, що використовуються в політиці із зарубіжними країнами. За ним регламентуються правила поведінки і проведення процедури ділових контактів між представниками різних країн. Він використовується для того, щоб уникнути непотрібних конфліктів та міжнаціональних непорозумінь, знайти коректний підхід до партнерів і проявити власну гідність та повагу. Дипломатичний протокол містить загальні принципи і конкретні вказівки (приписи) поведінки членів дипломатичної місії. Правила дипломатичного протоколу ґрунтуються на принципі міжнародної ввічливості, тобто поваги до всього, що символізує чи представляє державу.

Виконання дипломатичного протоколу є обов'язковим за будь-яких обставин та в різних випадках: при визнанні держав; встановленні між ними дипломатичних відносин; призначенні глав дипломатичних представництв, врученні ними вірчих грамот; при проведенні бесід і переговорів; підписання договорів; організації зустрічей і проведів офіційних делегацій, скликання міжнародних конференцій і нарад; участі у святкових або траурних церемоніях. На основі норм дипломатичного протоколу і церемоніалу проводяться дипломатичні прийоми, ведеться дипломатичне листування, здійснюється представницька робота. Дипломатичний протокол має міжнародний характер, хоча інколи можуть мати місце невеликі відхилення, які впливають із соціального ладу, національних і релігійних звичаїв. Проведення міжнародних заходів з дипломатичного церемоніалу і протоколу забезпечує налагодження та підтримку стабільного механізму дипломатичних відносин.

Мета статті – дослідити семантику ключових слів, які функціонують у текстах дипломатичних протоколів; виявити етимологічні корені їх походження; з'ясувати особливості їх уживання в історичній діяхронії.

За останні роки у вітчизняній літературі з'явилися ґрунтовні книги з питань дипломатії, що мають важливе значення для аналізу проблем дипломатичного церемоніалу і протоколу. Серед них ми виділяємо розвідки українських дослідників (О. Сагайдак, Г. Руденко), польських (Л. Ікановіч, Ж. Пікарський, Т. Орловський), російських (В. Андрєєв, А. Борунков), англійських (Джон Вуд, Жан Серре) та ін. Проте їхні дослідження більше стосуються історико-культурологічних дипломатичних аспектів і не розглядають семантико-прагматичних та етимологічних основ лексики, що неодмінно вживається у дипломатичних документах.

Ґрунтовне дослідження О. Сагайдак присвячене становленню дипломатичного протоколу, де особливу увагу зосереджено на історії дипломатичних прийомів, а також акцентується увага на необхідності дотримання вимог ввічливості при проведенні протокольної діяльності дипломатичного представництва. Авторка наукового дослідження розкриває традиції дипломатії в різних країнах світу (Англія, Франція, Німеччина, Італія, країни Північної та Південної Америки, Латинської Америки, Сполучених Штатів Америки, Азії, Близького Сходу, Австралії), навіть малих європейських країн, які значною мірою вплинули на формування етикету світських заходів [5].

Великий внесок у вивчення дипломатичного протоколу і ділового етикету здійснюють польські вчені С. Ікановіч (S. Ikanowicz), Ж. В. Пікарський (J. W. Piekarski), Т. Орловський (T. Orłowski), С. Сідоровіч (S. Sidorowicz). Значний вклад у вивчення цієї проблеми вніс Едвард Піткевич (Edward Pietkiewicz), автор ґрунтовного дослідження «*Protokołu dyplomatycznego*» (Дипломатичний протокол, Варшава 1997), виданого Міністерством закордонних справ Польщі, та інших відомих як у себе на батьківщині, так і поза її межами книг з етикету (напр.: «*Dobre obyczaje*» (Гарні манери, Варшава 1987); «*Savoir-vivre dla każdego*» (Це повинні знати всі, Варшава 1997); «*Etykiet amenedżera, czyli sztuka dobrych manier w prowadzeniu interesów*» (Етикет менеджера, мистецтво хорошого тону в бізнесі, Варшава

1990); «Przyjęcia w biznesie i nietylko» (Прийом у бізнесі та за його межами, Варшава, 1995).

Серед підручників, посібників та монографій, за якими навчаються майбутні дипломати в багатьох вищих навчальних закладах Польщі, слід відзначити такі: «Protokół dyplomatyczny. Ceremoniał & etykieta» (Дипломатичний протокол. Церемоніал і етикет Томаша Орловського; «Protokół dyplomatyczny i dobre obyczaje» (Дипломатичний протокол і гарні манери (Варшава, 2004) С. Ікановича і Ж. Пікарського; публікація С. Ікановича «Protokół dyplomatyczny w życiu menedżera» (Дипломатичний протокол в житті менеджера (Варшава, 2004).

Польські вчені розглядають концептуальні питання дипломатичного протоколу, а саме: основні засади створення церемоніальних і дипломатичних процесів та їх основні складові (представництво, місія, право, недоторканність, етикет, протоколи, візити, акти, зв'язки, листування, привілеї), а також не менш важливі складові дипломатичного етикету, такі як порядок знайомств, обмін візитними картками, уклони, привітання, звертання, вибачення, тематика спілкування, культура мовлення, вбрання, прикраси, подарунки, сувеніри, пропозиції, екскурсії, вечірки, прощання, від'їзд тощо.

У працях польських дослідників дипломатичного протоколу зазначається, що знаменною датою в історії протоколу стало 1 січня 1585 року, коли король Франції Генріх III (Валуа) дав вказівку створити офіс *wprowadzają cego ambasadorów i władcówobcych* – «уведення іноземних послів і правителів» [6, с. 21].

Створення дипломатичних офісів мало політичне підґрунтя. Їх мета полягала у створенні постійно діючого секретаріату, що здійснював дипломатичні місії за кордоном, а також із великими почестями зустрічати у себе на батьківщині іноземних гостей.

Історичний досвід показує, що для забезпечення нормальних дипломатичних відносин необхідно дотримуватися міжнародно-правових норм. При цьому слід дотримуватися певних церемоніальних і протокольних звичаїв та правил. Сучасна дипломатія використовує термін «протокол», «дипломатичний

протокол». Слово *протокол* походить від грецького *protokollon* (*protos* – перший, а *kolla* – клеїти), тобто дослівно – *правила оформлення документів*. Пізніше це слово широко увійшло в дипломатичну практику і, крім назви процесу оформлення документів ним стали називати питання етикету й церемоніалу. Згідно зі словником Робера (франц.) – *Le protocol – 1) le document portant les résolutions d’une assemblée, le text d’un engagement; 2) Le recueil de règles à observer en matière d’etiquette, dans les relations officielles Le protocole de communication*) [7, p. 605].

Щодо розбіжностей у дефініціях «протокол» і «церемоніал», і вітчизняні, і зарубіжні вчені сходяться на думці, що протокол – це сучасна назва так званого в минулому поняття «церемоніал». На думку польських дослідників Ельжбети Вожніки та Поліни Зайди (*Elżbieta Woźnica, Paulina Zajda*), «... *Z protokołem, zwanym w przeszłości ceremoniałem dworskim lub etykietą dworską spotykamy się od zarania dziejów* [8]». (Протокол, який у минулому називали «придворний церемоніал» або ж «королівський етикет», існував із давніх часів).

Проте окремі норми дипломатичного протоколу мають особливо парадний характер і називаються церемоніалом, тому широко вживаються такі словосполучення: церемоніал вручення вірчих грамот, церемоніал зустрічі і проводів офіційної делегації, церемоніал підписання міжнародних договорів тощо.

Історія дипломатії і дипломатичного протоколу передбачає створення держави й необхідність підтримання відносин з метою уникнення конфліктів між ними. Історія свідчить, що ще в стародавній Греції, яка була розділена на безліч дрібних міст-держав, правителі вдавалися до послуг людей, які вміли вести перемовини, – послів. Як правило, послами були священники, філософи, купці, поети або інші видатні громадяни. Посли йшли на перемовини з оливковою або лавровою гілочкою, обплетеною двома зміями, що символізувало обережність та хитрість. До членів місії входили глашатаї, котрі оголошували мету перемовин та основні питання, які необхідно розглянути. Першочерговими питаннями були питання війни і миру, а також питання поділу території, виплати компенсацій за збитки від ворожих дій, обміну

ув'язнених і поховання загиблих. У послів були повноваження, які складалися з канцелярських закордонних справ, вироблення інструкцій, написаних на рулонах із папірусу або пластинах, які називалися дипломами. Польські вчені С. Ікановіч та Ж. В. Пікарський вважають, що саме від цього слова утворилися слова «диплом» і «дипломатія» [5, с. 13–14].

Лексична сполучуваність основи слова «диплом...» передбачає варіанти вживання: дипломатична місія, дипломатична мова, дипломатична служба, дипломатичне право, дипломатична недоторканість, дипломатичне представництво, дипломатичне протистояння, дипломатичний етикет, дипломатичний контекст, дипломатичне листування, дипломатичні відносини, дипломатичний протокол тощо.

Протокол є невід'ємною частиною ділового етикету. Як будь-який інший пласт культури, етикет має свою давню історію. В історії культури зберігаються лише ті норми етикету, які випробувані часом протягом тисячоліть і ввібрали в себе досвід багатьох поколінь. Етикет світських заходів і прийомів є невід'ємною складовою не лише культурного, а й політичного життя суспільства.

У сучасному вигляді і значенні слово *етикет* вжито у XVIII ст. при дворі французького короля Людовика XIV Великого (*Louis XIV le Grand*); на прізвисько Король-Сонце (*le Roi-Soleil*). Людовик XIV уперше ввів моду на карточки-етикетки, де були перераховані правила поведінки під час проведення світських прийомів. З розвитком форм людського співжиття ускладнювалися норми поведінки, а звідси – етикет ставав більш вишуканим та універсальним.

Про французьке походження поняття «етикет» свідчать мовознавці, адже мова у своєму вокабулярі вербалізує реальні події та факти. Тлумачний словник Робер (*Pierre Robert*) дає таке визначення: «*L'étiquette – 1) le petit morceau du papier, de carton, fixé à un objet pour en indiquer la nature, le prix, la possesseur; 2) l'ordre de préséances, cérémonial, en usage auprès d'un grand personnage* [7, с. 283]».

Отже, перше значення слова *етикет* функціонує у французькій мові як *етикетка*, друге значення – *церемоніал*, якого треба дотримуватися при спілкуванні з поважними особами. У французькому вжитку вживається також поняття «церемоніал», яке маючи спільний етимологічний корінь *cérém(on)* з іншим поняттям – «церемонія», відрізняється. Церемоніал – це сукупність правил проведення церемоній: «*Le cérémonial est l'ensemble derègles observée slors d'unecérémonie* [7, с. 117]». Поняття «церемонія» має декілька значень: «*La cérémonie est 1) les actes solennelles accompagnant un culte religieux; 2) les formes extérieures (gestes, décors ...) destinées à marquer un événement de la vie sociale; 3) la politesse excessive dans la vie privée* [7, с. 117]». Із визначення стає зрозуміло, що поняття «церемонія» – це урочисті заходи, пов'язані, перш за все, з релігійним культом, а також зовнішні форми поваги, які виявляються в жестах, декорі тощо. Це поняття передбачає вияв надмірної уваги до особи в державному та приватному житті.

Англійські вчені, автори книги «Дипломатична церемонія і протокол» Джон Вуд і Жан Серре (*John Wood and Jean Sevres*) зазначають, що «в цілому протокол – це сукупність правил поведінки урядів та їх представників офіційних і неофіційних [1, с. 117]».

Етикет кожної країни має свої доволі суттєві особливості, що зумовлено історичними, національними, релігійними та іншими традиціями і звичаями, проте у вирішенні міжнародних питань слід дотримуватись компромісу: враховувати свою національну специфіку і особливі традиції, звичаї та ритуали іншої сторони. Правила ввічливості кожного народу поєднують у собі національні та міжнародні традиції етикету.

За дослідженнями О. В. Лавренко, «... етикет як детально розроблена система правил склався в епоху середньовіччя, де великого значення надавали кодексу лицаря, ритуалам, символам, атрибутіці (особливо одягу), де існувала чітка ієрархія статусів людей, де культивувалось лицарське ставлення до жінки. Вимоги сучасного етикету складались протягом багатьох століть історії цивілізації і є результатом досвіду багатьох поколінь. У своїй

основі вони є міжнародними, оскільки їх дотримуються більш чи менш однаково у всіх країнах... [3, с. 20]».

Етикет має певну сферу вживання. Згідно з класифікацією, розробленої дослідником міжкультурної комунікації Ю. В. Косенко, розрізняють такі види етикету: «... військовий етикет (такий, що регламентує спілкування між воїнами); дипломатичний етикет (протокол); службовий етикет (правила ділового спілкування); сімейний етикет (взаємини членів родини) [2, с. 127]».

Етикету, як регламентованих правил поведінки, необхідно дотримуватися з метою запобігання «культурному шоку» – терміну, введеного сучасними лінгвокультурологами. Так Ю. В. Косенко застерігає, що «... колись при зустрічі китайці тиснули руки самі собі. А в більшості країн прийнято тиснути руки один одному. У південних країнах, де руки у людей вологі від поту, такі жести непопулярні. Натомість в африканських народів при зустрічах прийнято дарувати один одному гарбуз. Калмики, вітаючись у колишні часи, від щирого серця терлися носами. Лапландці, виявляючи повагу та шанобливість, крутили язиками на всі боки. Японців із дитинства привчають посміхатися, щоб нікому не псувати настрою своїм «кислим виглядом [2, с. 129]».

Соціальна функція етикету – запобігання конфліктним ситуаціям та їх усунення як у міждержавних стосунках, так і в міжособистісному спілкуванні. Будь-яке суспільство або окрема соціальна група намагається налагодити мирні відносини в своєму середовищі, послабляти тенденції, які ведуть до деструктивних дій та інших негативних наслідків. Завдання суспільства та державних органів – погоджувати дії окремих осіб і груп, сприяти налагодженню порозуміння. Наведення порядку може бути досягнуте авторитарним чи військовим шляхом, однак цивілізоване саморегулювання соціальних відносин досягається також і через культурні норми й цінності, які регулюються етикетом. Саме загальноприйняті норми етикету забезпечують ухвалення взаємовигідних цілей, стимулюють стабільні стосунки як усередині колективу, так і на міжнародному рівні.

Психологічна функція етикету – зняття психологічної напруженості в ситуації, коли людина не знає як коректно поведися. У такому разі в нагоді стають правила поведінки, що склалися протягом сторіч або ж запозичені із досвіду інших держав. Головною умовою вирішення будь-якого конфлікту є тактовність як знак самоповаги та поваги до конфліктуючої сторони. У такий спосіб створюються умови для цивілізованого вирішення конфліктів.

Дотримуватися світського етикету та церемоніалу було необхідно при проведенні епохальних подій: звеличення персон: імператорів, королів, царів, князів, принців, герцогів і т.п.; для закріплення ієрархії всередині самого класового суспільства; для ознаменування визначних перемог. Від знання етикету, виконання його правил часто залежала не тільки кар'єра, а й життя людини.

Важливим джерелом етикету у Франції були звичаї – *'les coutumes'*, які склалися на основі звичаїв окремих регіонів (Анжу, Аквітанія, Бретань, Бургундія, Ельзас, Іль-де Франс, Лангедок, Лотарингія, Лімузен, Пікардія, Прованс, Пуату, Нормандія, Овернь, Шампань та ін.) та окремих впливових сеньйорів. Навіть у рамках великих феодальних володінь (Нормандія, Анжу, Бретань та ін.) звичаї відрізнялися великою різноманітністю.

'Le coutume – 1) la manière à laquelle la plupart se conforment, dans un groupe social; 2) une habitude [7, p. 172]. «1) Манера, якої дотримуються члени певної соціальної спільноти; 2) звичка». Термін *coutume* співвідноситься з суміжними – *tradition, usage, moeurs* – традиція, застосування, мораль.

Напр.: *La coutume internationale en droit interne.*

Звичаї мали усну форму поширення. Дотримання кутюмів у більшості випадків було добровільним. Вони визнавалися з покоління в покоління на певній території, інколи мали локальний масштаб та набували обов'язкової сили, підкріпленої, насамперед, неписаними правилами.

Отже, лексика дипломатичного протоколу, яка має давню історію, не втрачає своєї актуальності й набуває все нового змістового наповнення в контексті сучасної дійсності. Ґрунтовне

вивчення її етимологічного змісту дає більше можливостей для утворення лексичних сполучень. Перспективним напрямом вивчення лексики дипломатичних протоколів є дискурсно-культурологічний аспект.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вуд Дж. Дипломатический церемониал и протокол : Принципы, процедура, практика / Вуд Дж., Серре Ж. ; Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1974. – 250 с.
2. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ю. В. Косенко. – Суми : Сумський держ. ун-т, 2011. – 187 с.
3. Лавренко О. В. Діловий етикет та імідж державного службовця : [метод. посібн.] / О. В. Лавренко, А. А. Лавренко. – К., 2008. – 60 с.
4. Сагайдак О. П. Дипломатичний протокол та етикет / О. П. Сагайдак. – Київ : Знання, 2005. – 259 с.
5. Ikanowicz C. Protokół dyplomatyczny – dobre obyczaje / Ikanowicz C., Piekarski J. W. – Warszawa, 2000. – s. 13–14.
6. Orłowski T. Protokół dyplomatyczny ceremoniał & etykieta / Tomasz Orłowski. – Warszawa, 2006. – 20 s.
7. Robert Paul. Dictionnaire : Le Robert de poche / Daniel Morvan, Françoise Gérardin. – Paris : Le Robert-Sejer, 2006. – 1074p.
8. Woźnica E. Protokół dyplomatyczny / Woźnica Elżbieta, Zajda Paulina. – Analiza, 2009. – 124 p.

Стаття надійшла до редакції 21 грудня 2012 року

Галина Олейникова
(г. Измаил, Украина)

ПРОСТРАНСТВО КАК ФРАГМЕНТ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В НАУЧНО-ФАНТАСТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

У статті розглядається єдина когнітивна модель конструювання контрфактичної реальності, в яку входять жанрово-типологічно загальні способи очуднення: місця; часу; актантів. Запропоновано гіпотезу про принцип зсуву, а саме просторового, який є ефективним способом очуднення (термін В. Шкловського) світу наукової фантастики. Проаналізовано планетарно-космічний і надземно-підземний зсув контрфактичного зображеного світу.

Ключові слова: наукова фантастика, когнітивна модель, контрфактична реальність, принцип зсуву, очуднення, простір, планетарно-космічний зсув, надземно-підземний зсув.

В статье рассматривается единая когнитивная модель конструирования контрфактической реальности, в которую входят жанрово-типологически общие способы остранения: места; времени; актантов. Представлена гипотеза о сдвиге, а именно пространственном сдвиге, который является эффективным способом остранения (термин В. Шкловского) научно-фантастического мира. Проанализирован планетарно-космический и надземно-подземный сдвиг контрфактического изображенного мира.

Ключевые слова: научная фантастика, когнитивная модель, контрфактическая реальность, принцип сдвига, остранения, пространство, планетарно-космический сдвиг, надземно-подземный сдвиг.

The article deals with a single cognitive model of constructing counterfactual reality, which includes genre-typologically common ways of estrangement: location, time, actants. It is suggested the hypothesis about the shift as a method of alienation (the term of V.Shklovskiy) in a science-fiction world. The space markers of alienation in counterfactual world are analyzed.

Key words: science fiction, cognitive model, counterfactual reality, method of alienation, space, the principle of shift, planetary and cosmic shift, surface-underground shift.

В семантическом пространстве языка существуют миры, которые не являются копиями того, что существует и развивается в действительном мире. Эти мыслительные пространства получили название «возможных миров». Жанр научной фантастики является ярким примером проявления множественности ирреальных, параллельных, алогичных или же «иных», возможных миров.

«Возможные миры» – это сложнейшая философская, логическая и математическая проблема. Родоначальником идеи возможных миров выступает немецкий философ Готфрид Вильгельм Лейбниц, который, по мнению А. Бабушкина, заложил «априорный» принцип примата возможного над действительным.

Семантика возможных миров активно разрабатывается в современной когнитивной лингвистике текста. Как утверждает один из основоположников теории семантики возможных миров Я. Хинтиikka, возможные миры – это вероятное положение дел по отношению к субъекту, находящему в мире реальном и который свое реальное «Я» проецирует в иные мыслительные пространства.

В целом многие лингвисты (Н. Арутюнова, А. Бабушкин, Е. Падучева, Ю. Степанов, Я. Хинтиikka) склоняются к тому, что реальный мир имеет физический характер, а возможные миры воспринимаются как нечто мыслимое, но не отражающее реальное положение дел [1, с. 4]. Именно данные миры дают простор «для самых смелых экстраполяционных фантазий [4, с. 133]». Это, прежде всего, касается художественных, беллетристических, нарративных текстовых миров, где четко прослеживается полная свобода вымысла и фантазии автора, где «правильность» воображаемого мира не базируется на его совпадении, отождествлении с объективной реальностью.

«В художественном тексте строятся несуществующие миры, которые являются плодом авторских представлений о действительности и даже сочетаний в реальности несочетаемого. В этом случае когнитивная и эмоциональная структуризация «возможного мира» подчиняется закономерностям индивидуального авторского сознания – в том числе языкового [4, с. 66]».

Это справедливо для художественного текста любого жанра, но прежде всего тезис о построении несуществующего мира актуален для текстов жанра научной фантастики.

Порождая возможный мир художественного произведения, автор использует свой собственный потенциал индивидуального мира, построенный на собственной фантазии и выдумке. Необъяснимость, загадочность, сверхъестественность – характерные черты научно-фантастической литературы. Именно здесь «фантазия противопоставляется первичному / реальному миру, ибо ее образы не только «не присутствуют налицо», но и не могут быть обнаружены в действительности; они являются принадлежностью воображения [1, с. 42]».

На основании семантики возможных миров, где рассматривается ирреальный мир, «мир, построенный на фантазии», Н. Трейл предлагает общий подход к литературным произведениям (a cross-generic approach), основанный на двух контрастных сферах: естественности (physically possible) и сверхъестественности (physically impossible) изображаемого мира. В результате исследовательница выделяет весьма дробную типологию подвидов (sub-modes) фантастики, согласно которой различные виды фантастического отражают различное отношение к оппозиции между мирами физически возможными и невозможными [9, с. 15–18].

Однако сколь ни велика эта оппозиция, все гипотетические миры, представленные в жанре научной фантастики, непременно связаны с миром реальным. Прежде всего эта связь проявляется в наличии реалистического основания, на котором строится контрфактический универсум, ибо ирреальное может восприниматься таковым только на фоне реального.

Интересный обзор истории и нынешнего состояния теории возможных миров см. в работе Ю. Обелец [6].

Предлагаемая в данной статье гипотеза заключается в том, что жанровая специфика научно-фантастических произведений детерминирует построение изображаемого в них иномира. Совокупность тематически различных произведений, объединенных принадлежностью к одному жанру – научной

фантастике – демонстрирует наличие некоторой единой *когнитивной модели* конструирования контрфактической реальности. Полагаем, что модель имеет трехчастную структуру, в которую входят жанрово-типологически общие способы остранения: 1) места; 2) времени; 3) актантов научно-фантастических произведений.

Пространственная составляющая координатной сетки «время–место–субъект» в научно-фантастическом произведении играет чрезвычайно важную роль в создании образа иномира и доминирующим принципом построения контрфактической реальности выступает принцип сдвига. В данном случае речь идет о сдвиге пространственном, об удалении изображаемого пространства от реальных локативных параметров, в которых находятся автор произведения и его читатели.

Остановим свое внимание на типологических особенностях конструирования и изображения *контрфактического пространства* в тексте научной фантастики.

Прежде всего, необходимо акцентировать принцип «*сдвига*».

Сдвиг предполагает уход от реальных пространственно-темпоральных координат вдаль от времени создания произведения (в будущее или прошлое), вдаль от Земли как планеты, вдаль (вверх или вниз) от поверхности земли как стандартной локации актантов произведения и самих коммуникантов. В результате сдвига хотя бы одного из этих трех составляющих (время, место, актант) вся комбинация начинает функционировать как контрфактическая. В этом случае «реальные» на первый взгляд место и время событий из-за нереальности самих событий (прилет марсиан в Лондон, подводная экспедиция в Тихом океане, контактирующая с внеземной цивилизацией) превращаются в ирреальные, контрфактические. С другой стороны, «сдвигая» хронотопные координаты вдаль от реальности и помещая в них реалистически правдоподобного героя, автор заставляет его действовать по контрфактическим законам ирреального мира.

Остановим свое внимание на планетарно-космическом и надземно-подземном сдвиге как одном из доминирующих в пространственной сетке научно-фантастического жанра. Прежде

всего точкой отсчета, от которой удаляется изображаемый мир, выступает планета Земля. Описываемые в научной фантастике события нередко происходят вдалеке от Земли, в иных галактиках, на иных планетах. Пространственные масштабы при этом тяготеют к гипертрофированности: удаленность от Земли измеряется *тысячами световых лет*, строение социальных систем уравнивается с *планетарными системами*, границы изображаемого мира совпадают с человеческой *вселенной*.

Так, например, герой рассказа М. Лейнстера «First Contact» выходит в открытый космос из своего корабля. О том, как далеко он от Земли, сказано следующим образом: *“он плыл в пустоте в четырех тысячах световых лет вдали от дома”*:

Tommy swam in nothingness, four thousand light years from home [4, с. 258].

В романе А. Азимова «Foundation» пространство, на котором расположено королевство Анакреон, измеряется не городами, графствами или тому подобными единицами, а планетарными системами. Верховный правитель облетает некоторые из них с краткосрочными визитами:

*Salvar Hardin made flying visits to eight of the **larger stellar systems** of the kingdom stopping only long enough to confer with the local representatives of the Foundation* [1, с. 96].

В романе Ф. Херберта «Children of Dune» рассказывается о том, как религиозное учение Муад'Дибя распространилось по всей человеческой вселенной, охватывающей многие планеты:

*Muad'Dib had ignited an explosion of humanity; Fremen had spread **from this planet**, carrying their fervor across **the human universe** in a wave of religious government whose scope had left its mark **on every planet*** [2, с. 2].

Не удивительно, что члены королевской семьи живут не в соседних городах или странах, а на соседних планетах. Бабушка, решившая навестить своих внуков-близнецов, наследников трона Муад'Дибя, вынуждена лететь к ним на свидание на космическом корабле и при этом сетовать на то, что после космических перелетов она выглядит не лучшим образом:

Jessica, mother of Muad'Dib and grandmother of these royal twins returns to our planet today. Space travel did not agree with her. She knew she didn't look her best after the long trip [2, с. 20].

При таком масштабе изображенного пространства космос сжимается до размеров обитаемого и обжитого мира. Межпланетные перелеты трактуются как рутинные, обычные передвижения персонажей из одного места в другое. К примеру, герой, находящийся в отдаленной космической экспедиции, молодой человек двадцати с чем-то лет, мимоходом упоминает об одном из своих прежних перелетов Земля–Марс:

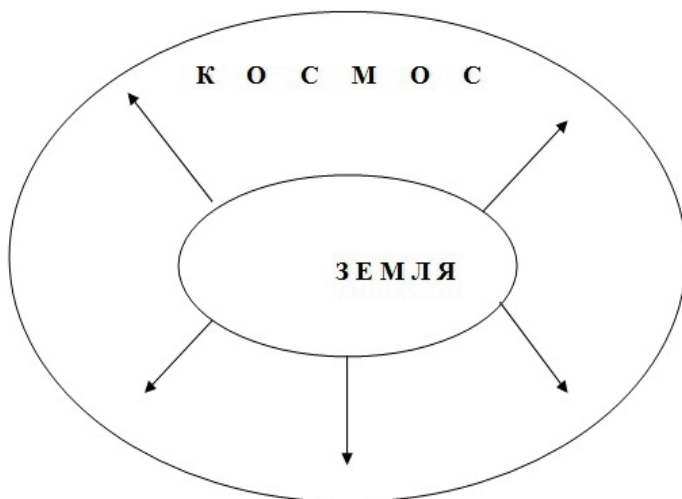
I saw something like that on a liner on the Earth-Mars run once, when we were being located by another ship [2, с. 253].

Выбор модуса повествования: «я **однажды** видел нечто похожее на **лайнере** на **перегоне Земля–Марс**» создает атмосферу рассказа о чем-то обычном, повторяющемся многократно.

Обобщая вышесказанное, предлагаем подобный тип пространственного сдвига, реализуемого при создании научно-фантастического иномирия, определить как космическо-планетарный и изобразить его условно на рис. 1.

Рис.1 Космическо-планетарный сдвиг пространства

в НФ произведениях

Планетарный масштаб изображаемого пространства сам по себе выступает достаточно мощным фактором остранения иномирия, однако он может быть еще более усилен. Отталкиваясь от наивной картины мира, которой располагает любой читатель научной фантастики, авторы научно-фантастической прозы переструктурируют изображаемую вселенную как таковую. В результате звезды либо вовсе исчезают с небосвода, либо располагаются в иной конфигурации:

The sky was empty [3, с. 31];

All the old constellations had gone from the sky, the slow movement had re-arranged them in unfamiliar groupings [4, с. 51].

При этом более или менее стабильным оказывается наличие Млечного Пути на небосводе. Данное астрономическое образование настолько хорошо известно читающей публике, что оно упоминается в разных произведениях и функционирует как своеобразная точка отсчета:

*Only two constellations could be recognized as seen from the Earth. **The Milky Way** seemed vaguely out of place* [4, с. 250];

*The stars were different... Across the vast sweep of black sky swung the band of **the Milky Way*** [5, с. 31].

По воле фантазии авторов кардинально изменяется вращение планет вокруг своей оси, к примеру, Земля перестает вращаться и обращена к Солнцу одной стороной, а Луна, напротив, удалившись от Земли, начала вращение:

***The Earth had come to rest** with one face to the sun, as in our own time **the moon** faces the earth* [5, с. 67];

The Moon must have been fifty thousand miles farther out. And it was rotating on its axis. Even the stars were different [3, с. 27].

Выдуманная планета Арракис представляется читателю как весьма экзотическое место действия, в частности, за счет космогонических параметров. Вокруг планеты вращается несколько Лун, о чем сообщается вскользь, мимоходом: «наступила ночь и пустыня заблестела под светом восходящей первой Луны». Упоминание первой луны имплицитно подразумевает наличие как минимум еще одной или более:

*The desert was beginning to glow under the rising light of **First Moon** [2, с. 31].*

Планетарное устройство смещенного, удаленного от Земли пространства изображается авторами научно-фантастических произведений как странное, чуждое, необычное.

Таким образом, эффект остранения изображенного мира достигается не только за счет перемещения героя во времени, но и за счет конструирования контрфактического пространства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабушкин А. П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : ВГУ, 2001. – 86 с.
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія : проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
3. Лазарев В. В. Текстовая лингвистика / В. В. Лазарев // Лингвистика текста – Пятигорск : Изд-во Пятигорского ин-та иностр. языков. – С. 77–81.
4. Обелец Ю. А. Темпоральная структура возможных миров художественного текста (на материале англоязычной прозы) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Обелец Юлия Анатольевна. – Одесса, 2006. – 189 с.
5. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике / А. Ченки // Современная американская лингвистика: фундаментальные направления. – [под. ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой, И. А. Сокириной, 2-е изд.]. – М. : УРСС, 2002. – С. 340–369.
6. Шмелев А. Д. Русский язык и внеязыковая действительность / А. Д. Шмелев– М. : Языки славянской культуры, 2002. – 496 с.
7. Traill N. H. Possible Worlds of the Fantastic: The Rise of the Paranormal in Literature / N. H. Trail– Toronto: University of Toronto Press, 1996. – 197 p.

Литературные источники

1. Asimov, Isaac. The Foundation Trilogy / Foundation. – Hunt Barnard Printing Ltd, 1974. – 189 p.

2. Herbert, Frank. Children of Dune. – N. Y. : Berkley Publishing Corporation, 1977. – 408 p.
3. Campbell, John. Twilight//Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 2–42.
4. Leinster, Murray. First Contact//Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 250–279.
5. Tenn, William. Betelgeuse Bridge // Science Fiction: English and American Short Stories. – Moscow: Progress Publishers, 1979. – P. 289–306.
6. Crichton, Michael. Sphere. – New York : Ballantine Books, 1988. – 371 p.
7. Campbell, John. Twilight // Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 24–42.

Стаття надійшла до редакції 21 грудня 2012 року

УДК 821.111+821.161.2-31.091

Марія Пангелова

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

**ТЕМА ГАСТРОНОМІЇ ЯК ІНТЕРТЕКСТ У СТРУКТУРІ
ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛАХ РОМАНІВ
«САГА ПРО ФОРСАЙТІВ» Д. ГОЛСУОРСІ
ТА «СТАРОСВІТСЬКІ ПОМІЩИКИ» М. ГОГОЛЯ)**

У статті здійснено компаративний аналіз художніх текстів, що містять тему гастрономії, відомих митців слова Джексона Голсуорсі та Миколи Гоголя. Розглядається поняття інтертексту як безпосереднього компонента семантичної пам'яті носіїв української та англійської мов і культури. Приділено увагу гастрономічній тематиці в якості інтертексту, яка розглядалася як особлива семіотична підсистема, що складається із знаків-самоідентифікації, національної самоідентифікації, знаків-ідеологем, а також знаків культурних домінант.

Ключові слова: інтертекст, самоідентифікація, ідеологема, знак.

В статье осуществлен компаративный анализ художественных текстов, содержащих в себе тему гастрономи, известных художников слова Джона Голсуорси и Николая Гоголя. Понятие интертекста рассматривается как непосредственный компонент семантической памяти носителей украинского и английского языков и культуры. Уделено внимание гастрономической тематике в качестве интертекста, которая рассматривалась как особая семиотическая подсистема, что состоит из знаков-самоидентификации, национальной самоидентификации, знаков-идеологии, а также знаков культурных доминант.

Ключевые слова: *интертекст, самоидентификация, идеологема, знак.*

The article deals with comparative analysis of the literary texts which contain the gastronomic theme of well-known writers - John Galsworthy and Nikolai Gogol. The notion of inter-text is considered as a direct component of semantic memory by Ukrainian and English language speakers. The attention paid to the gastronomic theme as inter-text which was considered as a special semiotic subsystem that consists of signs, identity, national identity, character, ideology, and cultural dominants of characters.

Key words: *inter-text, identity, ideology, sign.*

Актуальність дослідження полягає у тому, що в літературно-художньому стилі кулінарні рецепти відображають культуру, традиції народів, тим самим являючись фрагментом картини світу. Вони функціонують в якості знаків-ідеологем, пов'язаних з номінацією сфери влади, розташованих по шкалі «багатство – бідність», «доступність – недоступність», знаків національної самоідентифікації, знаків культурних доміант, що відображають ставлення до процесу споживання їжі, яке може бути прагматичним, ритуальним, естетичним.

Мета роботи полягає в аналізі тексту кулінарного характеру, в описі його організації та функціонування, структурних, лексичних, морфологічних та синтаксичних особливостей у творах художньої літератури з урахуванням інтеркультурного контексту – розглядаються твори української та англійської літератур, та міждисциплінарного контексту – використовуються дані лінгвістики, психології, літературознавства тощо.

Сучасні напрями в лінгвістиці й культурології охоплюють питання, що пов'язані з особливим продуктом людської

життєдіяльності, – художнім твором. «Художній твір – є основною формою буття літератури як мистецтва слова, що виступає як цілісний образний організм [2, с. 116]». Можемо зазначити, що «художній твір можна визначити як розповідь про певну життєву подію, що ведеться від особи реального або уявлюваного автора з розрахунком на естетичне враження й містить у собі його передумови [2, с. 116]». Будь-який літературний твір, як і все є мистецтвом, що відображає дійсність дещо суб'єктивно, але особистісно й активно, де відбувається не лише механічне перенесення реальності до тексту твору, але й її творче перевтілення автором. Художній текст, використовуючи одиничні предмети, події та ситуації відображає життя, яке відбувається щодня.

Літературний твір, з одного боку замкнений сам у собі, з іншого – стикається з позатекстовою дійсністю – контекстом. Під контекстом мається на увазі вся сукупність явищ, пов'язаних з текстом твору, але в той самий час непорушних йому. Розрізняють історичний контекст – соціально-політична обстановка на час написання твору, біографічно-побутовий – факти біографії письменника, реалії побутового устрою епохи, та літературний – включення твору до творчості письменника, в систему літературних напрямів і течій тощо. Наприклад, М. Гоголь з особливою ретельністю змальовує українську кухню у різних своїх творах: «Вот это грибки с чебрецом, это с гвоздиками и волошскими орехами! Солить их выучила меня туркения, в то время, когда ещё турким были у нас в плену. <...> Вот это грибки с смородинным листом и мушкатным орехом! А вот это большие травянки: я их ещё в первый раз отваривала в уксусе; не знаю каковы-то они; я узнала секрет от отца Ивана. <...> А вот это пирожки! Это пирожки с сыром! Это с урдою! А вот это те, которые Афанасий Иванович очень любит, с капустою и гречневою кашею [3, с. 213]»; а Д. Голсуорсі відображає особливості кулінарних традицій Англії: «*With the second glass of champagne, a kind of hum makes itself heard, which, when divested of casual accessories and resolved into its primal element, is found to be James telling a story, and this goes on for a long time, encroaching*

sometimes even upon what must universally be recognised as the crowning point of a Forsyte feast 'the saddle of mutton [9, с. 12]».

В наш час широко використовується поняття «інтертекстуальності», яке близьке поняттям «чуже слово» та «діалог», що були розроблені у 20-30-ті роки ХХ століття М. Бахтіним. Він розумів «діалог» як взаємодію автора і читача, як багатомовність тексту, присутність в ньому «чужої мови», як діалог автора і героя твору. Ю. Крістева визначила інтертекстуальність як внутрішні зв'язки художнього тексту, зверненого не на зовні (до життєвих явищ), а всередину культури (до самого себе та інших текстів) [4, с. 429].

Найбільш інтенсивне вивчення інтертекстуальності відбувалось у руслі постструктуралізму (наукові праці М. Фуко, Ж. Бодріяра, Ж. Ліотара, Р. Барта, Ж. Делеза, Ф. Гватарі тощо). Саме постструктуралісти запропонували відмовитися від поняття «літературний вплив» і натомість апробували практику інтертекстуальних читань. І наразі тривають дискусії щодо того, чи можна визнати інтертекстуальність універсальним методом, що дає змогу розкрити загальні текстуальні та ідеологічні резонанси. Таким чином, виникає питання про широке розуміння інтертекстуальності як складного багаторівневого процесу взаємовпливу текстів в об'єднаному просторі загального тексту культури людства.

В. Просалова стосовно поняття інтертекстуальності зазначає, що воно характеризує світовідчуття сучасної людини, яка живе у світі текстів [7, с. 21]. Кожний окремо взятий текст, як правило, виявляється місцем перетину інших, адже письменник перебуває під впливом різноманітних дискурсів, реагує на інші твори. При цьому попередній текст входить у новий не у своєму оригінальному, а у пропущеному крізь призму реципієнта вигляді [7, с. 22].

Теорія інтертекстуальності від часу свого виникнення відзначалася неоднорідністю і розвивалася у двох напрямках: з одного боку, за М. Бахтіним, з іншого, – Ю. Крістевою, Р. Бартом. Спроби узгодити, поєднати протилежні підходи призводили до численних відгалужень, термінологічних розходжень, а з боку

Ю.Крістеві – уведення нових понять (транспозиція, транстекст), що мали, проте, менший резонанс.

Як зазначає О. Проскурін, у постструктуральному розумінні інтертекстуальність пов'язана переважно з концепцією «смерті автора [8, с. 3]». Так, у працях Р. Барта літературний твір усвідомлюється як зібрання цитат і самодостатня гра з мовою [1]. Водночас дослідник інтерпретував художні тексти як зосередження ідеологічних і естетичних кодів.

Інтертекстуальність пов'язана з утворенням спрямованих асоціацій на текстовому та дискурсивному рівні, а текст, що розуміється як однообразний смисловий простір, складається зі свідомо/несвідомо введених в нього елементів інших текстів. При складанні тексту автор використовує досвід раніше почутого або прочитаного, тобто мовну норму з точки зору текстуальності.

Тема гастрономії у структурі художнього твору розуміється нами як інтертекст, що вплетений до канви художнього твору, часто навіть не виокремлюється і залишається непомічений читачем, тобто не усвідомлюється ним як текст гастрономічного характеру. До гастрономічної тематики у нашій розвідці ми відносимо й назву якоїсь страви, тому що за нею стоїть окремий фрагмент культури, даний текст, існуючий або який існував у дійсності: він має побутовий характер, містить знайомі читачеві деталі і постає як пряме продовження знайомої йому сучасності, будучи прямим відображенням звичаїв і традицій.

Будучи широко вживаною у творах художньої літератури, як в українській, так і в англійських мовах, гастрономічна тематика в художньому просторі тексту слугує не лише для опису побуту, вона наочно демонструє відмінності в традиціях та звичаях різних верств населення, як у процесі приготування страв, так і під час їх вживання. Характеризуючи соціальне ставлення до цих процесів, вона формує та являє собою культурні пріоритети. Таким чином, інтертекст гастрономічної тематики розглядається нами як особлива семіотична підсистема, що складається із знаків-самоідентифікації, національної самоідентифікації, знаків-ідеологем, а також знаків культурних домінант.

Рецепти як знаки-самоідентифікації й національної самоідентифікації дозволяють судити людей по тому, що вони їдять. Кожен народ асоціює себе з окремими стравами. Так, за українською національною приналежністю закріпився образ споживача борщу, вареників та ін. За англіїцями закріпилася репутація споживачів бекону, чаю та ін. Національна самоідентифікація пов'язана також з релігійними стереотипами, компонентами яких є утримання від окремих видів їжі у визначений період через релігійні причини. Важливість посту у християнській релігії для українця отримала відображення не лише в існуванні спеціальних кулінарних книг, але й у творах художньої літератури.

Особливу групу утворюють знаки, що пов'язані з номінацією сфери влади та існуючої ідеології – знаки-ідеологеми. У всій історії людства за тим чи іншим режимом закріплений «харчовий, кулінарний» образ. Влада наділяє страви окремим символом («їжа капіталістів та імперіалістів»). Подібний ідеологічний підхід до їжі, що вживається в іншому класовому середовищі, можемо зустріти, наприклад, у В. Маяковського. Знаки-ідеологеми розташовуються на шкалі «доступність – недоступність» або «багатство – бідність [6, с. 184]». Осетер – знак багатства, «хліб та вода» – символ бідності. Важливою рисою знаків – ідеологем є їхня семантична нестабільність: осетер у дореволюційний період був смачною та доступною рибою. У сталінську епоху він став делікатесом. У Вікторіанську епоху ознакою представників більш високих верств населення вважалася присутність баранини на столі: «No Forsyte has given a dinner without providing a saddle of mutton. There is something in its succulent solidity which makes it suitable to people «of a certain position». It is nourishing and tasty; the sort of thing a man remembers eating. It has a past and a future, like a deposit paid into a bank; and it is something that can be argued about [9, с. 12] ». А ось як, М.Гоголь змальовує заможний стіл української кухні: «За час до обіда Афанасий Иванович закушивал снова, выпивал старинную серебряную чарку водки, заедал грибкамы, разными сушеными рыбками и прочим. <...> Кроме блюд и соусников, на столе стояло множество горшочков с

замазанными крышками, чтобы не могло выдохнуться какое-нибудь аппетитное изделие старинной вкусной кухни. За обедом обыкновенно шел разговор о предметах, самых близких к обеду [3, с. 209]».

В якості особливих знаків, що номінують культурні цінності, виступають знаки культурних домінант. Гастрономія являє собою важливу сторону культури споживання у формуванні культурних цінностей – манера поведінки за столом, мода на певні продукти, знання того, яке вино слід вживати у поєднанні з певним стравою. *«Each branch of the family tenaciously held to a particular locality old Jolyon swearing by Dartmoor, James by Welsh, Swithin by Southdown, Nicholas maintaining that people might sneer, but there was nothing like New Zealand! As for Roger, the «original» of the brothers, he had been obliged to invent a locality of his own, and with an ingenuity worthy of a man who had devised a new profession for his sons, he had discovered a shop where they sold German; on being demonstrated with, he had proved his point by producing a butcher's bill, which showed that he paid more than any of the others [9, с. 12]».* Ці знаки дають змогу говорити про культурний потенціал нації чи соціальної групи, про специфіку самої культури або соціальної групи. Культурні домінанти відповідають ряду параметрів, які визначають їх функціонування. До таких параметрів відносяться: ставлення до процесу приготування їжі (ритуальне – прагматичне – естетичне); пріоритети споживання тих чи інших страв в українській та англійській культурах.

Текст гастрономічного характеру в творах художньої літератури акумулює в собі знаки, які відображають культурну та національну своєрідність кулінарії різних народів, і являє собою семіотичну освіту. Описуючи звичаї та традиції України й Англії, вони створюють навколо себе певний культурний контекст, що експлікує фрагменти мовної картини світу. У творах художньої літератури відбивається минуле, зберігається досвід попередніх поколінь, надається можливість дізнатися не лише, що їли багато років тому, але й які були звичаї подачі страв, як довго тривали обіди, про що розмовляли під час обідів, як поводитися за столом тощо. Однак, багато чого у вчинках героїв, у їх способі життя й

побуті нам зовсім незрозуміло або зрозуміло не до кінця, і, щоб уявити собі логіку вчинків літературного героя, треба уявляти собі, як він жив, який світ його оточував, які були його службові обов'язки, звичаї, одяг та гастрономічні уподобання.

Гастрономічні тексти і назви страв входять у побут, буденно-звичайний перебіг життя у його реально-практичних формах, формуючи його, наповнюючи змістом. Побут завжди перебуває у сфері практики, будучи, перш за все, світом речей. Однак побут – це не лише життя речей, це й звичаї, увесь ритуал щоденної поведінки, той лад життя, який визначає його розпорядок, час різних занять. Побут є частиною культури, у якій розкриваються ті риси, за якими ми зазвичай впізнаємо свого або чужого, людину тієї чи іншої епохи, німця чи англійця [5, с. 11]. Звичаї мають ще одну функцію. Не всі закони фіксуються письмово. Письменність господарює в юридичних, релігійних, естетичних сферах. Однак, у житті людини існує велика сфера звичаїв та пристойностей, що належать культурі, а також закріплені у форми побутової поведінки. Ці норми передаються через побут та вкарбовуються у пам'ять культури. Таким чином, рецепти можна визначити як «тексти мовою побуту», і, впізнаючи їх, ми досягаємо живе минуле. Тексти кулінарних рецептів та назви страв є своєрідною пам'яттю колективу, деталями й нюансами простого життя. За словами Ю. Лотмана «без розуміння цих дрібниць відсутнє розуміння історії [5, с. 13]». Тому література, з одного боку, – це певна кількість успадкованих текстів, а з іншого – успадкованих символів.

До гастрономічних інтертекстів у художньому творі, беручи за основу структуру стандартного тексту, ми відносимо:

- «номінації» – від стандартної структури тексту рецепту залишилась лише назва (зустрічається у віршах, драматургії, оповіданнях, романах);

- «міні-тексти» кулінарних рецептів – з наведеного опису можна виділити інгредієнти, що необхідні для приготування страви й основну дію з самої процедури приготування (зустрічається у прозових текстах);

– «текст «стандартної структури»» – найбільш повний опис процедури приготування страви, де є своя назва, необхідні продукти (з вказівкою необхідної кількості та без вказівки), описаний сам процес приготування. Подібні тексти можуть зустрічатися у казках, повістях, оповіданнях, романах.

Інтертекст розглядається як безпосередній компонент семантичної пам'яті носіїв української та англійської мов і культури. У свідомості людей, що об'єднані мовою, культурою та історією, існує низка текстів та культурних кліше із закріпленням за ним змістом. Інтертекст кулінарного рецепта являє собою сукупність знаків, щ несуть інформацію про побут, культуру, ідентифікацію та само ідентифікацію народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Критики и истина / Р. Барт ; [пер. з франц. Г. К. Косикова]. – М. : МГУ, 1987. – С. 349–387.
2. Галич О. Теорія літератури : Підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
3. Гоголь Н. В. Вечера на хуторе близ Диканьки ; Миргород / Н. В. Гоголь. – М. : Художественная литература, 1982. – 431 с.
4. Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог и роман / Ю. Кристева // Вестник МГУ. – Серия «Филология». – 1995. – № 1. – С. 97–122.
5. Лотман Ю. М. История и типология русской культуры / Ю. М. Лотман. – С.-Петербург : Искусство-СПБ, 2002. – 768 с.
6. Олянич А. В. Гастрономический дискурс в системе массовой коммуникации (семантико-семиотические характеристики) / А. В. Олянич // Массовая культура на рубеже XX – XXI веков: Человек и его дискурс : Сборник научных трудов / под ред. Ю. А. Сорокина, М. Р. Желтухиной ; ИЯ РАН. М. : Азбуковник, 2003. – С. 167–201.
7. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи. Монографія / В. Просалова. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – 344 с.
8. Проскурин О. А. Поэзия Пушкина, или подвижный палимпсест / О. А. Проскурин. – М. : НЛО, 1999. – 462 с.

9. Galsworthy John. The Man of Property : The Forsyte Saga / J. Galsworthy. – Wordsworth Editions Ltd. , 2001. – 364 p.

Стаття надійшла до редакції 1 грудня 2012 року

УДК 82–31 : 262.14 Старицький

*Ірина Приліпко
(м. Київ, Україна)*

ДУХОВЕНСТВО ТА ЦЕРКВА В КОНТЕКСТІ КОЛІВЩИНИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО «ОСТАННІ ОРЛИ»)

У статті розкриваються особливості зображення в романі М. Старицького «Останні орли» стану православної церкви та духовенства на Правобережній Україні у другій половині XVIII ст. Акцентується на достовірності змалювання письменником фактів та мотивації утисків православних з боку польської шляхти, католицького й уніатського духовенства, які стали одним із приводів Коліївщини. З'ясовуються особливості образів православного й католицького духовенства, аналізується специфіка моделювання образу ігумена Мельхіседека; увиразнюється ідейне спрямування твору.

Ключові слова: *духовенство, історичні факти, образ, православна церква, роман.*

В статье раскрываются особенности изображения в романе М. Старицкого «Последние орлы» состояния православной церкви и духовенства на Правобережной Украине во второй половине XVIII в. Акцентируется на достоверности изображения писателем фактов и мотивации гонений православных польской шляхтой, католическим и униатским духовенством, которые стали одной из причин Колиивщины. Выясняются особенности образов православного и католического духовенства, анализируется специфика моделирования образа игумена Мельхиседека; подчеркивается идейная направленность произведения.

Ключевые слова: *духовенство, исторические факты, образ, православная церковь, роман.*

The paper explores the specificity of representation the Orthodox Church and clergy state on the Right-bank Ukraine of the second half of the XVIII century in M. Starytsky's novel «Lasts Eagles». The attention is concentrated on the author's authentic representation of the facts and motivation of the orthodox oppression by the Polish nobility, Catholic and Uniate clergy, that was one of the reasons of the Koliivschyna. The paper elucidates the specificity of orthodox and catholic clergy images, analyzes the specificity of image modelling of hegumen Melhysedek; emphasizes the ideological direction of the novel.

Key words: clergy, historical facts, image, orthodox church, novel.

У своїй історичній прозі, зокрема у трилогії «Богдан Хмельницький», романі «Останні орли», повісті «Облога Буші», М. Старицький (1840 – 1904) звертався до художнього відтворення драматичних сторінок історії українського народу, пов'язаних із національно-визвольною боротьбою (Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, Коліївщина). Особливе значення в історичному дискурсі письменника займає проблема церковно-релігійних відносин, міжконфесійного протистояння. Розкриваючи конфлікти між православними й католиками, М. Старицький залишався вірним історичній правді, увиразнював взаємозв'язок суспільно-політичних та церковно-релігійних процесів.

У романі «Останні орли» (вперше був опублікований російською мовою в газеті «Московский листок» 1901 р.) у контексті зображення подій Коліївщини – народного повстання на Правобережній Україні проти польського панства й католицького духовенства 1768 р. – розкрита церковно-релігійна ситуація в Україні на початку другої половини XVIII ст., зображені образи православного й католицького духовенства. Відтворюючи соціальні й релігійні конфлікти того часу, М. Старицький спирався на історичні факти, вміло поєднуючи їх із художньою вигадкою. З-поміж джерел твору – історична монографія «Гайдамаччина» Д. Мордовця, праці М. Максимовича, В. Антоновича, М. Костомарова, документи та матеріали, опубліковані в «Архиве Юго-Западной России», у «Записках о Южной Руси» П. Куліша, в «Киевской старине» (1882 та наступних років), спогади про Коліївщину Вероніки Младанович – доньки уманського

губернатора Младановича, яку помилював Гонта під час взяття Умані (спогади були видані російською мовою у Києві 1879 р.), а також поема Т. Шевченка «Гайдамаки», з якою твір М. Старицького має багато спільного.

У зображенні стану православної церкви та духовенства на Правобережній Україні початку другої половини XVIII ст. письменник слідує історичним фактам. Як зазначає І. Ісіченко, ще «на початок XVIII ст. Православна церква як ієрархічна структура на території Речі Посполитої була зруйнована. Унія поширюється на Поділлі й правобережній Київщині. Цьому сприяли вплив православного селянства на Лівобережжя, на Слобожанщину, та заселення спорожнілих земель, а також колонізованих степів на півдні переселенцями з північно-західної України, де вже встигла закріпитися уніятська Церква [2, с. 219]». Становище православної церкви на Правобережжі ускладнювалося політичними й територіальними чинниками. Як відомо, за Андрусівським перемир'ям 1667 р. і «Вічним миром» 1686 р. між Росією та Польщею Правобережна Україна (без Києва) відійшла до Польщі, а Лівобережна перебувала у складі Росії. Православна церква ще на початку XVIII ст. на Правобережній і Західній Україні була позбавлена власної ієрархії, адже православні єпископи – перемишльський (1692), львівський (1700), луцький (1702) – перейшли до унії, адміністративний центр православної церкви був на Лівобережжі, у Переяславі, проте зв'язок з переяславським єпископом був ускладнений через територіальний кордон. Відтак, православна церква на Правобережжі опинилася без захисту перед наступом католиків й уніатів. Релігійні утиски населення Правобережної України, посилені соціальним й національним гнітом, мали політичну мету, адже ополячення й окатоличення українців були одними із засобів політичного тиску, чинниками денаціоналізації: «Ворог добре знав, що він робить: убиваючи православну віру, він тим самим убивав і Україну як окрему націю [3, с. 430]». Православна церква зазнавала жорстких утисків, православне населення й духовенство були офіційно позбавлені всіх прав, про що йшлося в постановах сеймів 1717 і 1733 рр. та уніатського собору 1720 р. в Замості. Утиски відбувалися

найчастіше насильними засобами: збройним захопленням православних церков, монастирів й перетворення їх на уніатські, змушуванням православних приймати уніатство. У жовтні 1765 р. цариця Катерина звернулася до російського посла у Варшаві М. Рєпніна з листом, у якому наказала вимагати припинення утисків православних монастирів і церков на Правобережній Україні. У 1768 р. польський сейм під тиском російського посла й послів інших держав визнав за православними право на вільне дотримання своєї віри й між Польщею та Росією було укладено угоду, за якою православні зрівнювалися у правах з католиками, проте на знак протесту польська шляхта в м. Барі створила конфедерацію, яка протестувала проти ухвали сейму й виступила за збереження необмежених прав польської шляхти й католицького духовенства. Переслідування православних розгорнулися з новою силою. Ці історичні факти відтворені в романі М. Старицького: «В одірваній від своїх братів і славного Запорозжя Правобережній Україні почалося хиже, розбишацьке хазяйнування ненависників, винищувачів руського племені. Мов шуліки, мов гайвороння, налетіли звідусіль на безталанну, осиротілу Україну уніати, ксьондзи й пани; знову з'явилася на Україні страшна, кривава примара унії й почалася дика розправа... Позбавлена єпископів і вищого духовництва, віддана в руки лише темних, безправних селян і майже таких самих сільських попів, бідолашна руська церква судорожно билася з латинськими катами й страшними панськими командами, що налетіли на неї. [...]». З'явилися по всій Україні шибениці, вогнища, криваві палі, запалали православні церкви, стогоном і голосінням сповнилася рідна земля [...] [4, с. 24–25]». Слідуючи за історичними фактами, М. Старицький показує утиски православного духовенства на Правобережжі, ініційовані польською владою з метою соціального, політичного й національного підкорення українців: «[...] єпископії передаються уніатським владикам, а православним священикам не дозволяється навіть підтримувати стосунки з київським митрополитом; у православного духовництва відбирається все церковне майно, й воно прирікається на цілковиті злидні й отупіння [...]». Усі нові постанови сейму й декрети короля,

спрямовані на приниження руської ієрархії, звели зрештою особу священика до хлопа, навіть нижче – до позбавленого прав баніти. Губернатори й економи польських маєтків почали примушувати священиків працювати нарівні з селянами; та прирівнюючи останніх до робочої худоби, дідичі все ж таки не дозволяли нікому чужому експлуатувати свою власність; що ж до схизматицького священика, то вважалося, що він належить усім, і кожен католик міг мучити його, як йому заманеться... [4, с. 61]».

У зображенні страждань, які зазнавали православні з боку католиків й уніатів, а також у показі опору М. Старицький спирався на тогочасні документи. Зображені в романі епізоди свідчать, що православні священики, титарі, диякони, вірні парафіяни до останнього відстоювали свою віру, храми, часто йшли на смерть, але не зрікалися своєї віри й церкви. Так, священик церкви в Туровій твердо захищає свій храм: « – Не зраджу віри своєї і не введу в спокусу ні єдиного від малих сих! – відповів тим же твердим голосом священик. [...] – Прощай, жінко! Прощайте, діти! Стійте міцно! [4, с. 215, 217]». Священик Малої Лисянки – отець Хома – відмовляється від особистого порятунку й залишається зі своєю паствою, заявивши, що «він помре біля того вівтаря, служителем якого поставив його Господь [4, с. 358]». Отець Хома залишається вірним церкві й парафіянам до останнього, прийнявши за це смерть: «Я не зламаю присяги, даної мною у вівтарі мого рідного храму, й зрадником не стану! Ніякі погрози мене до цього не змусять... Смерті я не боюся [...] [4, с. 463]». Таку ж стійкість й вірність виявляють титар та парафіяни Малої Лисянки, які, ризикуючи власним життям, виносять із церкви священні речі, щоб ксьондз не зміг відслужити службу й перетворити таким чином православний храм на костьол. Аби врятувати своїх спільників, титар бере всю провину на себе, свідомо йдучи на смерть. Мужньо відстоює ключі від церкви священик Лебединського монастиря, не дбає про власний порятунок й ігумена цього монастиря: висловивши всю правду ворогам, приймає від них смерть. Не зрадивши своєї віри, гинуть намісник та ченці Мотронинського монастиря.

Різко негативним зображене в романі католицьке й уніатське духовенство, яке перетворило представників польської шляхти на виконавців власної волі, на слуг релігійних фанатиків, які часто вдавалися до кровопролиття: «Єзуїти, прибравши до своїх рук виховання шляхетського юнацтва, витравили з нього високі традиції свободи совісті, любові до батьківщини й розвинули тільки одне прагнення – повернути всіх іновірців у лоно католицької церкви або стерти їх з лиця землі: одно слово, шляхтич, зрештою, перестав бути сином ойчизни, а став лише сліпим виконавцем велінь слуг Лойоли в ім'я величі папи [4, с. 61–62]». Письменник показує, що вище католицьке й уніатське духовенство вдавалося до неправомірних методів у боротьбі з православними, давало вказівки до насильницьких дій. Так, Мокрицький – офіціал (помічник) тодішнього уніатського митрополита Ф. Володкевича – використовував насильницькі методи утвердження унії: «Офіціал митрополита уніатського видав суворий декрет, в якому наказував усіх, на кого падала підозра в підтримці православ'я, привозити до Радомишля, у в'язницю; церкви, котрі не хотіли прилучатися до унії, закривати, священників зв'язувати й привозити туди ж [...]. Крім того, митрополит уніатський надіслав свої листи на польські прикордонні форпости, по березі Дніпра, з вимогою не пропускати нікого з православних священників і мирян у Переяслав і взагалі на лівий берег Дніпра [4, с. 321–322]». Історичним фактом є рейд, здійснений Мокрицьким з озброєним загоном влітку 1766 р. по селах і містах з метою жорстокої розправи з противниками унії. Це зображено й у романі М. Старицького: Мокрицький, не чекаючи наслідків своїх розпоряджень, «узявся за власноручну розправу: він вдався по озброєну допомогу до місцевої шляхти, яка утворила новий виділ конфедерації, і вимога його була одразу ж виконана з нелюдською жорстокістю. [...] Селян, котрі не хотіли прилучатися до унії, били, вішали, садовили на палі, церкви закривали, грабували в них усе церковне майно; священників, які лишалися вірними православ'ю, нещадно били, виривали їм бороди, стригли голови [...], посиляли нещасних у Корсунь, резиденцію митрополита уніатського, на остаточний суд. Суд той

здебільшого закінчувався жахливою смертю бідолашних мучеників: їм давали по триста канчуків, шмагали на смерть різками, душили димом [4, с. 322]». Історичним фактом (липень 1766 р.) є жорстока розправа над мліївським титарем Данилом Кушнірем, якому спалено руки, а потім відрубано голову за відмову прийняти унію й за те, що сховав від уніатського попа чашу з дарами. Суголосним цьому факту є зображений у романі збройний напад на село Малу Лисянку, повішання отця Хоми, катування титаря, захоплення церкви.

Представники католицького духовенства, зображені в романі, насилля й кровопролиття виправдовують «благородною» метою. Так, холмський архієпископ Рило (постать історична), посилаючись на папу римського, відкрито заохочує польську шляхту до насилля: «[...] найсвятіший отець закликає вас усіх повиймати з піхов мечі й рушити на винищення схизми. [...] Будьте тверді, виженіть з сердець ваших усякий жаль до нерозкаяних і винищіть їх до єдиного [...] [4, с. 260]». Ксьондз Баєвський впевняє Кшемуського, що кров православних «не погубляє душу, а очищає її [4, с. 67]», висловлює мету католиків – поширити скрізь католицизм, виражає ставлення їх до уніатів: «[...] уніати небажані теж: це якийсь недозрілий, шкідливий плід [...]. Вони раніше, може, й були корисні, щоб одвести очі від істинної нашої мети, але далі їх Рим не потерпить... [4, с. 69]». Прагнення й почуття ксьондза неспівмірні з уявленням про священика як про слугу Бога, миротворця, захисника всіх скривджених: «Очі в плебана блискотіли похмурим вогнем нещадної злоби й жорстокості, а голос його від збудження підвищився до різких крикливих нот: Так, знищити: церкви попалити, попів перевішати, непокірних селян повибивати [...] [4, с. 70]».

З початку XVIII ст. проти утисків населення Правобережної України й православної церкви піднялися гайдамаки, повстання яких охоплювали значні території, особливо розгораючись у 1734 та 1750 рр., досягши найбільшого розмаху в 1768 р. під час Коліївщини – народного повстання під проводом Максима Залізняка.

«Останніми оазами православ'я [4, с. 399]» XVIII ст. були правобережні монастирі – Чигиринський, Медведівський, Жаботинський, Лебединський, Мошногорський, Ірдинський, Виноградський, Корсунський, Богуславський, Трахтемирівський, Канівський, Ржищівський, Лисянський, Маньківський: «Останнім часом, коли козацтво і автономія України впали, а руський народ і грецька віра були приречені лютим католицизмом і свавільною шляхтою на цілковите знищення, правобережні монастирі стали єдиною опорою переслідуваного руського під'яремного люду. Це й спонукало тріумфуючих ненависників відняти у «схизматського бидла» ті останні оази православ'я [4, с. 399]».

Окрема увага в романі приділена Мотронинському та Лебединському монастирям, які були на той час осередками православ'я, але діяльність яких притіснялася поляками. Лебединський монастир у романі фігурує як жіночий, хоча з історії відомо, що він за часів Коліївщини був чоловічим, а в жіночий перетворений у 1779 р. Мотронинський монастир біля Чигирини був утворений 1568 р. (у романі М. Старицький висловлює припущення, що він «заснований ще задовго до навали Батия, у XII столітті, якоюсь княгинею Мотроною [4, с. 262]») й увійшов у історію як центр антиуніатського руху в XVII – XVIII ст., особливу роль відігравши в 60-ті рр. XVIII ст. під час Коліївщини. Ченці монастиря «під рясою смирення й забуття мирської суєти ховали в своїх серцях почуття безмежної любові до змученої батьківщини й ненависті до її ворогів [4, с. 263]», а тому схвалюють пропозицію Залізняка освятити зброю козаків. Отець Єлпидифор благословляє народних месників: «Вам належить визволити святу церкву і край рідний від мук та наруги лядської. [...] Не бійтеся, та ще кого й спіткає смерть, хай не бентежиться серце його, бо ніхто так не угоден богові, як той, хто поклав душу за віру свою [4, с. 501]».

Як свідчить історія, конфедерати нападали на Мотронинський монастир 5 квітня та 11 травня 1768 р., пограбували монастирську скарбницю й майно, зруйнували монастир, а ченців, які не встигли розбігтися, повбивали. Жахливу картину побачили гайдамаки в Мотронинському монастирі після нападу на нього поляків, ставши свідками жертвовної смерті за

свою віру й святиню отців та ченців монастиря: «Скрізь було видно сліди страхітливого звірства й блюзнірської наруги над святинею [...]. І на цю страшну руїну широко дивилися мертві очі отця Єлпідифора, прибитого до стіни величезними цвяхами. З обох боків від намісника висіли вниз головами, торкаючись пасмами сивого волосся камінних плит підлоги, старші за саном ченці. [...] Скрізь – і у вівтарі, і в церкві – валялися порубані, знівечені тіла ченців [...]. Служителі віри, напутники й захисники народні нині лежали понівечені, мертві, лишившись вірними своїй святині до останнього подиху [4, с. 622, 623]».

Ключову роль у захисті православ'я відіграв ігумен Мотронинського монастиря – Мельхіседек Значко-Яворський (1716 – 1809). У моделюванні образу Мельхіседека М. Старицький слідує історичним відомостям. Відомо, що в 1761 р. переяславський єпископ, якому на той час підпорядковувалися православні громади, призначив своїм представником на Правобережжі саме ігумена Мотронинського Свято-Троїцького монастиря Мельхіседека Значко-Яворського. Це зображує й М. Старицький, відтворюючи послання переяславського єпископа Гервасія: «[...] я зрю плоди високих твоїх трудів, в бозі собрате, єдиний оборонче й відновителю на Україні зганьбленої віри, [...] нині утверджую тебе, Мельхіседека, в чині церковного правителя й проректора як над церквами, так і над усім православним народом на Україні [4, с. 269]».

З 1761 р., виконуючи обов'язки правителя православних церков і монастирів Правобережної України, отець Мельхіседек розгорнув антиуніатську діяльність, активно захищав православ'я, їздив у Петербург і Варшаву відстоювати права церкви. Саме завдяки його діяльності на Правобережжі розвивалося православ'я, до православної віри повернулося багато парафій, які під тиском змушені були стати уніатськими: «Очоливши благочиння, він активно захищав права Церкви, гарантовані угодою з Росією та Прусією, що була схвалена варшавським сеймом 1767 р. Завдяки ігуменові Мельхіседеку на православ'я повернулося ще майже 60 парафій [2, с. 219]». Самовідданим захисником православ'я зображує Мельхіседека й М. Старицький:

«Присвятивши себе цілком, до самозабуття порятунку православної віри й руської народності, він увесь віддався великій справі боротьби за відновлення людських прав рідного народу [4, с. 263]». Отець Мельхіседек переконаний, що в ситуації, в якій опинилася православна церква, не час думати лише про спасіння власної душі й сидіти, склавши руки. Саме завдяки діям Мельхіседєка закріпилася церковна влада, зміцнів церковно-адміністративний устрій православної церкви на Правобережжі: «Нарешті, з призначенням Мельхіседєка правителем українських церков, на Україні, після тривалого безправ'я й безладдя, з'являється перша офіційно визнана влада, заводиться конче потрібний церковно-адміністративний лад і відновлюється перерваний насильствами ворогів зв'язок її з Переяславським єпископством. [...] багато силоміць навернених в уніати почали знову переходити в православ'я. Мельхіседек скрізь поспішав на допомогу, підтримував дух православ'я, реставрував церкви, добивався прав на спорудження нових [4, с. 264]». Ігумен нехтував особистою безпекою, за жодних умов не згоджувався залишати свою паству й рятуватися самому: «Нехай не заволодіє мною страх і не вдасться ляхам похитнути дух мій! [...] Зостануся тут до останнього дня, хай не збудеться речене в святому письмі:, «Поражу пастиря, і розійдуться вівці!» [4, с. 321–327]».

Письменник наголошує, що Мельхіседек сповідував «розумну тактику й обережність [4, с. 264]» у своїх діях й не визнавав насильницьких методів боротьби, виступав прихильником правових дій: «Глибоко обміркувавши план боротьби, боротьби безоружної, з незламним ворогом, Мельхіседек зрозумів, що тільки вірна юридична постановка справи, спокійне й тонке ведення її, при сильному зовнішньому заступництві, можуть урятувати Україну [...]» [4, с. 264]. Мельхіседек, сподіваючись на справедливість, їде в Росію просити заступництва в цариці. Історичними фактами є перебування Мельхіседєка в Петербурзі із середини червня до середини вересня 1765 р., його аудієнція в цариці Катерини II 30 серпня, яка пожертвувала Мотронинському монастиреві ризницю, а також дала гроші для допомоги православним церквам на Правобережжі.

Клопотання Мельхіседека в Петербурзі мали свої наслідки: «Мотронинський монастир поки що не зачепили; але розлючена шляхта почала домагатися знищення цього «царя схизматів» [4, с. 265]». Хоча письменник зазначає про те, що переслідування православних змусили Мельхіседека знову їхати в Росію, проте насправді до Петербурга ігумен їздив лише один раз – у червні 1765 р.

Навіть переконавшись, що заступництво монархів не має наслідків й польський сейм відхилив усі прохання («Сейм закінчився, прохання наші всі відхилено, й декларації милостивої цариці та інших монархів, за нас чинені, залишено без уваги! [4, с. 321–335]»), Мельхіседек не змінює своєї позиції щодо методів боротьби: «Не нам належить кара [...]. Віруйте в милосерддя боже; я завтра ж поїду до Варшави. Ще надіюся на заступництво Росії... [4, с. 335, 336]». Історичним фактом є візит Мельхіседека до Варшави в січні – лютому 1766 р., унаслідок якого король Станіслав-Август звернувся до уніатського митрополита і єпископів із закликом припинити переслідування православних й підтвердив їх права на сповідання своєї віри. Відомо й про другий візит ігумена до Варшави у грудні 1767 р.

Із часом Мельхіседек усвідомлює, що мирні засоби боротьби вичерпані й правда на боці Залізняка, який закликає до збройного захисту зганьблених церкви й народу. Розуміючи, що гайдаки мають виступити продовжувачами розпочатої ним справи захисту православ'я, отець Мельхіседек переживає внутрішнє сум'яття, викликане неможливістю узгодити заповіді Христа про любов до ближнього, терпеливість й покірність з методами збройного відстоювання справедливості, а, отже, з кровопролиттям й насильством. Психологічно вмотивовано письменник відтворює внутрішню боротьбу ігумена Мотронинського монастиря, моделюючи вагання й психологічне роздвоєння у формі розмови героя з самим собою: «Я шукав миру мирові, а не кровопролиття й борні – захвилювався ігумен. – Невже ж мій шлях привів їх до ножа? Невже ж не лишилося нічого, крім ножа? «Іншого шляху не лишилося тепер», – пролунало в серці ігуменатак виразно, так чітко, ніби ці слова промовив хтось над самим його вухом [4,

с. 338]». Внутрішні вагання змінюються картанням себе, усвідомленням жахливого становища, у якому опинився він і його народ, церква: «То, виходить, правда на їхньому боці, виходить, він злочинець, бо стримував і зупиняв їх. Виходить, його проповідь покори й терпіння тільки віддаляла день миру й наближала день загибелі вбогої пастви його [4, с. 338]».

Як відомо з історії, польський сейм 1766 р. відхилив клопотання про захист прав православних. Розчарований у своїх сподіваннях, усвідомлюючи весь жах ситуації й потребу конкретних дій, Мельхіседек вирішує відтворити на папері слова обіцяної допомоги, адже, побачивши реальну царську грамоту, у якій цариця обіцяє захист православних, народ повстане з новою силою, підкріплений вірою в допомогу з боку Росії: «Там обіцяли йому допомогу, обіцяли на словах... Як передати сі слова народові? Один спосіб: відтворити їх на папері. Залізник бачить у цьому весь успіх діла... Всі повстануть... [4, с. 338]». Проте таке рішення, що мало б підштовхнути людей до повстання, а, отже, до братовбивства, кровопролиття, знову породжує протиріччя, вагання в душі ігумена, які загострюють конфлікт християнських заповітів й реалій жорстокої дійсності, й, врешті, спонукають до вибору: «Терпіти, терпіти й прощати, – прошепотів він сам собі, – й не ставати проти зла? А якщо це зло загрожує поглинути цілий край? Загрожує поглинути й розтлити душі тисяч й тисяч людей? Якщо це зло здійсмає руку й на святиню святинь, невже ж і тоді терпіти? Ні-ні, терпіти таке зло – согрішити перед Господом. Чи не озброїлися ж сини первосвященника Маккавея на захист храму господнього? Чи не поховав же Самсон під руїнами храму ненависних філістимлян? Чи не вигнав же сам Христос гендлярів із храму? [4, с. 339]». Прозорим натяком Мельхіседек доручає отцю Антонію відтворити золотим чорнилом царську грамоту, у якій має звучати підтримка й заклик Катерини II до повстання проти польського панства й католицько-уніатського духовенства, й віддати її Залізнику «лише тоді, як воістину вдарить наша остання година [4, с. 341]». Сам же Мельхіседек вирушає у Варшаву. Як свідчить історія, «Золота грамота» – це народна назва вигаданого указу й у моделюванні епізоду, пов'язаного з нею,

письменник керувався народними переказами. Отець Антоній виконує доручення ігумена й читає Залізняка грамоту, у якій «нібито від імені Катерини наказувалося всім козакам, селянам і запорожцям українським, під проводом Залізняка, винищити по всій Україні ворогів православної віри й руського народу, бо цариця не хоче більше терпіти насильств і звірств лядських над православною церквою та православним рідним народом і обіцяє йому свою швидку й сильну допомогу [4, с. 495]».

За історичними відомостями, Мельхіседека схопили уніати 23 липня 1766 р. у с. Сокирній на правому березі Дніпра під час повернення ігумена з Переяслава. Уніати повезли Мельхіседека до Корсуня, а потім до Радомишля, по дорозі силоміць переодягнувши в одяг католицького священика, допитували й намагалися отруїти, а потім у кайданах повезли до Грудка в замок уніатського митрополита й кинули до в'язниці. Перед тим, як мали замурувати ігумена, він встиг відправити до Переяслава свого слугу сповістити про все єпископа Гервасія, а також зміг передати листа в Київ. М. Старицький, слідуючи історичним фактам (лише невірно вказуючи місце схоплення ігумена), зображує страждання й поневірення Мельхіседека: «Схопили на дніпровській переправі, пограбували до останньої нитки, одягли в ксьондзівську одягу, закували в кайдани й повезли в Корсунь. Там над ним глушилися всіляко, били його і канчуками, і барбарами, змушуючи пристати на унію, не давали їсти й пити, двічі підносили отруту, та Господь врятував владику... Тоді вони перевезли його в Радомишль, а звідти до нас, у Грудки, [...] вирішили якнайшвидше згубити владику й звеліли замурувати і двері, і вікна темниці, щоб він задихнувся у ній [4, с. 547]». У зображенні порятунку Мельхіседека М. Старицький дещо відходить від історичних фактів, показуючи, що саме завдяки зусиллям й хитрощам гайдамаків (переодягання Найдя у польського шляхтича, а гайдамаків у російських купців), ігумена було врятовано й відправлено в Переяслав. Насправді ж, перебуваючи в Дерманському монастирі, куди його перевели з Грудка, Мельхіседек прийняв пропозицію російських купців влаштувати йому втечу й, переодягнений у купецький одяг, дійшов до Києва.

Якщо Мельхіседек переосмислив свою позицію щодо методів захисту православ'я в умовах соціальних й релігійних утисків з боку поляків, то зображені у творі інші представники православної церкви до останнього залишаються прихильниками християнських засобів протистояння ворогам. Так, отець Хома закликає до віри й терпіння («Вірувати, надіятись і терпіти! [4, с. 95]»), єпископ Гервасій у своєму посланні звертався до духовенства й народу, «закликаючи їх до терпіння й покори і застерігаючи, що яких би мук не зазнали вони від гонителів, краще мовчки терпіти їх, аніж підносити оружну руку і за злодіяння платити злодіяннями [4, с. 269]». Л. Горболіс із цього приводу зазначає: «Пропагована християнським ученням терплячість стає причиною сутичок, міні-конфліктів у повісті М. Старицького «Останні орли», а покладання на Божу волю – суттєвою перешкодою у вирішенні національних питань. [...] Отці пропагують мир, але їхні міркування про терпіння гальмують дії селян, які у час визвольної боротьби мали бути активними, зібраними та вольовими. Виникає розбіжність ідейних принципів двох груп людей. Заявлений у творі конфлікт відображає складнощі зображення історичної доби й урізноманітнює способи побудови характерів із урахуванням пріоритетів християнського вчення й народнорелігійної моралі [1, с. 75]». Відтворюючи позицію представників православного духовенства (єпископа Гервасія, ігумена Мельхіседека, ієромонаха Єлпідифора, архідиякона Аркадія, отця Хоми), М. Старицький зображує їх патріотами своєї землі, палкими захисниками православ'я, стійкими в жертвній боротьбі за свою віру й церкву. Отці Єлпідифор й Хома пішли на смерть, проте не виявили слабкості, до останнього залишилися вірними православ'ю й християнським цінностям, не відповівши злом на зло. Ігумен Мельхіседек з часом усвідомлює, що лише терпінням і смиренням неможливо захистити свою церкву й народ, і коли мирні засоби не дають результату, слід братися за зброю. Саме тому духовенство освячує зброю гайдаків, благословляє народних месників на боротьбу з поневолювачами.

Зображуючи агресивні дії католицького духовенства, письменник змальовує, що вони суперечать християнським заповідям, є далекими від норм загальнолюдської моралі. Під тиском політичних інтересів, діючи спільно з польською шляхтою, католицьке й уніатське духовенство схвалювало насилля, яке підтримувала вища церковна влада на чолі з папою римським Климентом XIII (1758 – 1769), який 6 вересня 1766 р. у листі до єпископа Речі Посполитої Солтика закликав усіх католицьких єпископів не допустити скасування постанов про обмеження прав дотримання православної віри. Цей історичний факт відтворено й у романі: Залізник повідомляє Мельхіседека й ченців про зміст послання папи римського, яке було зачитане на зібранні в уманського губернатора: «Папа звертається до всіх вірних католиків – шляхтичів польських, – закликає їх лишатися вірними лицарями римського костьолу й вирвати з коренем раз назавжди схизму, що проявилася на їхній землі, а для цього не спинятися ні перед чим. [...] архієпископ узяв з усіх шляхтичів страшну клятву, що вони не залишать у Польщі жодного схизмата, а тих, що опиратимуться перед унією, винищуватимуть як розбійників і бунтарів [4, с. 325–326]». У контексті зображуваного звучить засудження братовбивства, ворожнечі й насилля на релігійному ґрунті. Показовими в цьому сенсі є слова отця Мельхіседека: «Звір лютий не шматує так здобичі своєї, як християни мучать братів своїх християн [...] – О господи! – прошепотів він. – Святі слова твої обернули на отруйні жала, а заповіт твоєї любові – на криваву ворожнечу й гординю [4, с. 46, 326]». Промовистими є й слова отця Хоми: «Насильством, пане, не можна ані насадити, ані знищити віру... За неї, пане, люди йшли на хрест і на вогнище... [4, с. 463]».

Отже, у романі «Останні орли» М. Старицький на основі історичних фактів відтворив умови, у яких опинилися православна церква, духовенство й народ у результаті утисків з боку польського панства й католицького духовенства, що й призвело до Коліївщини. Письменник акцентував на взаємозв'язку соціально-політичних та релігійних процесів, реалістично й психологічно вмотивовано зобразив образи католицького й православного

духовенства, увиразнив значення діяльності ігумена Мельхіседека. У контексті показу суперечностей між християнськими принципами та суспільно-політичними реаліями, акцентується ідея про неприпустимість ворожнечі й кровопролиття на релігійному ґрунті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горболіс Л. Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX – початку XX ст. : монографія / Л. Горболіс. – Суми : Козацький вал, 2004. – 200 с.
2. Ісіченко Ігор, архієпископ. Історія Христової Церкви в Україні / Ігор Ісіченко, архієпископ. – Харків : Акта, 2003. – 471 с.
3. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українська церква за час Руїни : 1657–1687 / І. Огієнко (митрополит Іларіон) / Упоряд., авт. передмови М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2006. – 468 с.
4. Старицький М. Останні орли. Історична повість з часів гайдамаччини / М. Старицький. – К. : Дніпро, 1968. – 704 с.

Стаття надійшла до редакції 22 січня 2013 року

*Оксана Свириденко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

КАТЕГОРІЯ ІМЕНІ ТА ЇЇ МІФОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ Е. Т. А. ГОФМАНА Й О. СТОРОЖЕНКА

У статті проаналізовано творчий доробок українського романтика О. Стороженка у діалозі з прозовою спадщиною німецького романтика Е. Т. А. Гофмана. Основна увага звертається на дослідження функцій художньої антропоніміки, представленої у прозовій спадщині цих романтиків. Досліджено місце міфологеми імені в структурі міфосвіту обох митців. Доведено, що антропонімічні одиниці у творах романтиків служать засобами розкриття ідейного задуму й естетичних настанов авторів.

Ключові слова: романтизм, художня антропоніміка, міфологема імені.

В статье проанализировано творческое наследие украинского романтика О. Стороженко в диалоге с творческим наследием немецкого романтика Э. Т. А. Гофмана. Основное внимание обращается на исследование функций художественной антропонимии в произведениях этих прозаиков. Исследовано мифологему имени в структуре мифологического мышления обоих писателей. Акцентируется на том, что антропонимические единицы в произведениях романтиков служат средством раскрытия идейного замысла и эстетических убеждений автора.

Ключевые слова: романтизм, художественная антропонимика, мифологема имени.

The article analyzes the creative achievement of the Ukrainian novelist O. Storozhenko t, comparing and contrasting it with the prose heritage of German novelist E. T. A. Hoffmann. Special attention is paid to the investigations of the functions of anthroponimics which are introduced in the prose legacy of these romantics. It explores the place of the mythologeme of name in the mythica: world of both writers. It is proved that the anthroponimic units in the works of the romantics are the means of discovering the ideological and aesthetic guidelines of the authors.

Key words: Romanticism, an art anthroponimics, the mythologeme of name.

У період прискореного розвитку вітчизняної компаративістики актуальною залишається проблема вивчення українського романтизму, зокрема творчої спадщини

Олекси Стороженка, у загальноєвропейському контексті. Доречним, на нашу думку, буде студіювання творчої спадщини митця у діалозі з художнім доробком німецького романтика Е. Т. А. Гофмана, який був для українського прозаїка непересічним літературним авторитетом. Мета пропонованого дослідження – дослідити функції міфологеми імені в структурі міфосвіту кожного з авторів. Об'єктом дослідження є прозова спадщина О.Стороженка (мала проза і повість «Марко Проклятий»), а також роман Е. Т. А. Гофмана «Життєва філософія кота Мура». Предметом дослідження виступає художня антропоніміка вказаних ворів.

У добу романтизму, за спостереженнями О. Горенко, ім'я «перетворювалося на межову категорію, оскільки ставало точкою перетину зовнішнього і внутрішнього світів, специфічно відбивало сутність людської натури [4, с. 48]».

Оригінальною вважаємо функцію художньої антропоніміки в романі Е. Т. А. Гофмана «Життєва філософія кота Мура». Ім'я головного героя автор виводить із наступної події, а власне – від народної традиції: «На Іоанна Златоуста, тобто двадцять четвертого січня тисяча сімсот якогось там року, рівно опівдні народилась дитина з обличчям, руками й ногами. Батько саме їв горохову юшку і з радощів вилив повну ложку її собі на бороду, і це так насмішило породілля, хоч вона й не бачила чоловіка, що від її реготу полопали всі струни на лютні в музиканта, який грав для немовляти свого найновішого муркі, ото ж музикант заприсягнувся атласним чепчиком своєї бабусі, що в музиці Ганс Страхопуд довіку буде тупак тупаком. Але батько витер бороду і врочисто проголосив: «Я його справді назву Йоганнесом, проте страхопудом він не буде [2, с. 372]». Гофман списує образ Крейсlera з самого себе, тому не випадковим є те, що дата народження Крейсlera відповідає даті народження Гофмана. При цьому він навмисне змінює справжню дату народження Іоанна Златоуста, яка припадає на 27 січня. Цікаво, що 27 січня народився Моцарт, ім'я якого бере собі Гофман у зрілому віці.

Бенцон подобається милозвучність імені музиканта. Вона вважає, що ім'я «Йоганн», на відміну від прізвища «Крейслер»,

відповідає внутрішній сутності митця. «Я так і зватиму вас цим приємним ім'ям, принаймні матиму надію, що під машкарою сатира все-таки ховається лагідна, делікатна душа», – говорить Йоганну Крейслеру фаворитка Бенцон. При цьому її дивує прізвище Йоганна, яке нібито не відповідає його натурі: «Я нізащо не повірю, що дивне прізвище Крейслер не підкинуте Вам контрабандою, що ним не підмінене якесь зовсім інше родинне ім'я! [2, с. 355]».

Крейслер відповідає на її закид так: «Може, я колись звався інакше, але це було дуже давно, і зі мною сталося те саме, що з радником у Тіковій «Синій Бороді». Пам'ятаєте, він там каже: «Я колись мав чудове прізвище, але за багато років майже забув його і тепер тільки ледь пригадую». ... Я маю підозру, що той невиразний спогад про зовнішню форму мого існування і про моє прізвище як своєрідну посвідку на проживання походить із тих приємних часів, коли мене, власне, ще зовсім не було на світі. Зробіть же мені таку ласку, вельмишановна, погляньте на моє просте прізвище у властивому світлі, й ви переконаєтесь, що за своїм малюнком, колоритом і фізіономією воно надзвичайно миле! Навіть більше! Виверніть його навиворіт, розітніть граматичним скальпелем, і його внутрішній зміст виявиться ще кращим. Не може бути, пречудова моя, щоб ви виводили його від слова «kraus», тобто «кучерявий», а мене, за аналогією зі словом «Haarkräusler», тобто «перукар», вважали за такого собі аматора кучерявих звуків чи просто стрижія, бо тоді б я писався не «Kreisler», а «Kräusler». Ви не зможете відійти від слова «Kreis», тобто «коло», і дай боже, щоб ви при цьому зразу ж подумали про ті чудесні кола, по яких рухається все наше буття і з яких ми не можемо вирватися, хоч би як силкувалися. Ось по цих колах і крутиться Крейслер, і, можливо, інколи, стомившись від танцю святого Вітта, до якого його силують, змагаючись із темною, незбагненною силою, що накреслила ті кола, беручи на себе більше, ніж здатен витримати його й так уже кволий організм, він прагне вирватись на волю [2, с. 355–356]».

Крейслер виступає у творі носієм авторської свідомості. Гофман наділяє його своїм власним життєвим і психологічним

досвідом, зокрема часів бамберзького періоду. Мовилося про його службу капельмейстером в Бамбергу, про пристрасне і нещасливе кохання до Юлії Марк. Невипадково ім'я коханої Крейсlera – Юлія. У фаворитці Бенцон легко впізнати матір Юлії Марк, консульшу Франциску Марк, а в Ігнатію – чоловіка Юлії Марк, Грепеля.

Привертає увагу й ім'я нареченого князівни Гедвіги. Гофман називає його Гектором, «відсилаючи» вдумливого читача до текстів античних міфів та гомерівських поем. Проте романний Гектор не має нічого спільного з античним Гектором. Більше того, він є його антиподом, адже позбавлений і сміливості, і шанобливого ставлення до жінки. Гофманівський Гектор – ловелас, який демонструє свою відвагу в амурних пригодах. До того ж, маючи на меті побратися з Гедвігою, він спершу прагне звабити Юлію.

Варто зазначити, що роман Гофмана «Життєва філософія кота Мура» багатий на антропоніміку міфологічного походження. Це згадки про Аталанту, Еола, Арієля, Кроноса, Ореста, Пілада, Аякса та ін. Утім, використовуючи уламки давніх міфів, автор, як і більшість романтиків, переосмислює їх і використовує для творення оригінального авторського міфу.

Привертає увагу той факт, що Гофман, звертаючись до антропоніміки міфологічного походження, добирає імена для своїх персонажів за принципом парадоксу. «Лихий ворог, що звів нанівець наші котятчі втіхи, з'явився нам у постаті величезного розлюченого філістера, на ім'я Ахілл», – пише кіт Мур. На відміну від гомерівського Ахілла, Ахілл у Гофмана не наділений ані сміливістю, ані відвагою, ані красою. Він не герой і не звияжець. Гофманівський Ахілл обирає пустопорожнє існування. «Зі своїм гомерівським тезком, – зауважує вчений кіт, – він мав небагато спільного, бо героїство його переважно виявлялося в незграбному борсанні та в брутальному, пустопорожньому репетуванні. Ахілл був, власне, звичайний пес меделянської породи, але перебував на посаді дворового пса, і господар, у якого він служив, щоб ще дужче зміцнити його зв'язок з домом, посадив його на ланцюг, тому він міг побігати по двору тільки вночі. Дехто з нас жалів його,

хоч він і мав препогану вдачу, але сам Ахілл анітрохи не журився тим, що втратив волю, бо з дурного розуму вважав, нібито тяжкий ланцюг додає йому шани і прикрашає його [2, с. 534]». Гофманівському Ахіллу не притаманне почуття обов'язку: «Ахілла неабияк дратували наші нічні гулянки, бо вони перебивали його сон у той час, коли йому належало бігати подвір'ям і охороняти будинок від злодіїв, тому він погрожував, що пороздирає нас, як порушників його спокою. Та оскільки він був такий незграба, що не міг вилізти навіть на горище, не те що на дах, ми нітрохи не зважали на його погрози, а й далі робили своє. Ахілл ужив інших заходів: він почав наступ проти нас, як добрий генерал починає битву, – спершу потай перегрупував сили, а тоді вже вчинив відвертий напад», – зауважує кіт [2, с. 534]. Ахілл не може стримати свій гнів, але й брати «Трою» (горище, обжите котами) власноруч він не збирається. Тому героями цієї «троянської» війни стають звичайні шпіці.

Привертає увагу й ім'я *Муцій*, що ним Гофман, знову ж таки керуючись принципом повної невідповідності, нарікає одного з котів, який був найбільш духовно близьким котові Муру. Історичний Муцій – це римський юнак, який, потрапивши у полон, спалив праву руку на жертovníку лише задля того, щоб довести ворогам свою зневагу до болю і смерті. Відтоді його називали Сцевола (тобто лівша). І це прізвисько стало прозивним – синонімом мужності й героїчної витримки. Йшлося про якості, які, на думку Гофмана, аж ніяк не притаманні сучасним німцям, зокрема тим, які представляють основи суспільності. Послугуючись гіркою (типово романтичною) іронією Гофман називає князя Іренея, княгиню та їхню свиту стоїчними Сцеволами [2, с. 318]. Проте причина їхніх страждань цілком безглузда. Це безумна, «поетична» ідея самого князя, який, прагнучи унікальних розваг під час свята, вирішує, що нічний парк має освітлюватися двома смолоскипами, які триматиме літаючий «геній». У результаті присутніх обливало згори гарячими восковими краплями. Та й самі ці страждання позбавлені високої мети. Більше того, створюючи образ князя Іренея, Гофман стає на шлях політичної сатири, стверджуючи, що політична верхівка

тогочасної Німеччини, роздрібненої на великі та маленькі держави, не свідомо свого істинного покликання. З іронією митець говорить про те, що одного разу Іреней під час прогулянки загубив своє князівство, бо не помітив, як воно випало з його кишені. Таким же аполітичним є і барон де Віпп, основне заняття якого – спостерегти з вікна свого будинку за випадковими перехожими. Тож обидва вони, як і решта представників основ тогочасної німецької суспільності, далекі від стоїчних Сцевол.

З історичним Муцієм Сцеволом гофманівського кота Муція об'єднує хіба-що молодий вік. Прикметно, що найбільш уживаним означенням на позначення вдачі Муція виступає прикметник «відважний». Проте вся його мужність полягає в тому, що живе він, на відміну від кота Мура, на даху. Він гордий від цього, але водночас не гордує навідатися в помешкання Мура, щоб наїстися смаженої риби й напитися молока. Його «відвага» полягає в тому, що він застерігає кота Мура від філістерства та «проклятушого ситого життя» [2, с. 478]. Таке життя недоступне для самого Муція, і це провокує його заздрощі. Його «сміливість» у тому, що він «кошлатий» бурш, а не «прилизаний» філістер. Розчавивши задню лапу під час поєдинку зі шпіцами, Муцій відмовився від необхідних для нього перев'язок, не вживав ліків і помер. «Кажуть, він хотів померти», – підсумовує автор, з іронією цитуючи рядки із «Смерті Валленштейна» Міллера, що, у свою чергу, викликає посмішку обізнаного читача [2, с. 563].

Для українського романтика О. Стороженка міфологема імені також стає однією із провідних у процесі кодування національного історичного простору. У прозі О. Стороженка антропоніми виступають насамперед засобом ідентифікації українства, що пов'язується із прагненням романтика художньо зафіксувати образ своєї нації.

Демонструючи зацікавленість розмаїтими проявами національного «я», О.Стороженко звертав увагу на проблему надання українцями імен, прізвищ (прізвиस्क). При цьому романтик розглядав антропоніми як матеріал для студіювання національної ментальності. Так, він вказує на релігійність українців і дотримання ними календарних святців: «Дівчину

охрестили Оленою, бо саме на Костянтина і Олени уродилась [3, с. 105]». Аналізуючи народний характер крізь призму антропоніміки, прозаїк вказував також на сміхову ментальність нації: «Наші запорожці були народ веселий, сказано – вольний: любили і жарти, і сміхи; ледве, було, підстережуть що-небудь особливого в чоловіку або що-небудь таке зробить не до шпети, то зараз йому і прізвиське приложать. Спалить курінь, от він вже і Палій; не проворний – Черепаха; малого на сміх прозвуть махина, а здоровенного – Малюта». Іншого ж «Коржем прозвали за те, що, посковзнувшись на могилі Чортмлик, зверху аж до самого низу скотився боком, мов той корж [3, с. 190]». Українці, як зауважував О. Стороженко, давали прізвиська не лише з огляду на окремі вчинки людини, але й за принципом відповідності до характеру. Наприклад, Скупиндя – «бо з біса скупий був [3, с. 131]».

Ці ж такі принципи надання прізвиськ використовує Стороженко–письменник. Відтак антропоніми, розростаючись до рівня міфологем, стають елементами авторського міфу про Україну, основна властивість якого – історіософічність, тобто простеження національної духовності в ретроспективному аспекті, оскільки історія осмислюється романтиками як історія духу.

Із прізвиськ персонажів прози О. Стороженка прочитується авторське бачення національного минулого, сучасного і майбутнього. Минуле – це воля і слава, це хоробрість і мужність характерів. Це доба таких, як *Таран* [3 с. 182] і Кіндрат Бубненко-*Швидкий* [3, с. 131]. На зміну їм прийшло покоління, представником якого є Павло Кобза, який іде з Січі, бо не свідомий національного обов'язку. Тож у даному випадку маємо парадоксально-промовисте прізвисько персонажа. Про своє перебування на Січі Кобза розповідає так: «Були почали Підковою звать, бач, підкови розгинаю, а тут мені на лихо нечиста мати кобзаря принесла; співав, собачий син, співав, та й поклав кобзу, а я не доглядівся, де вона, сів на неї та й потрошив диявольську личину; от мене і прозвали Кобзою [3, с. 246]. Контраст між прізвиськом (міфологема *кобзи* в романтичній літературній традиції набула смислу збудника національної самосвідомості,

а сам кобзар поставав велетом духу) і справжніми якостями персонажа увиразнює авторський типово романтичний – іронічний – погляд на недосконалість української натури. Не менш цікавою є подальша метаморфоза, що трапляється з героєм. Зі зміною духовного абсолюту змінюється і прізвисько Павла. Стаючи на шлях національно-визвольної боротьби, Павло Кобза перетворюється на Павлюгу. Утворений автором аугментатив фіксує при цьому духовну і фізичну міць героя.

Парадигма прізвиськ-міфологем одного з персонажів оповідання «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа» відбиває не тільки його власний життєвий досвід, але й рух усього українства в історичному просторі. Представник козацької старшини Качалка («колись пом'ялися ... жупани, так він, щоб розгладжувать їх, і зробив качалку, а козаки вгледіли та й самого прозвали Качалкою») отримує патент на чин прем'єр-майора Качалова («так, бачиш, перехрестили його москалі»). Але це нове прізвище, що фіксує «чуже» світобачення, є психологічно неприйнятним для українця Качалки. Тому «старий, було, шуткуючи, звав себе: «Примір маляр Відієрв». «Українці, – писав О.Стороженко, – мають звичай москалів звати відієрв, од того що прізвища (фамілії) у них найбільш кінчаються на «в» [3, с. 189]».

Як творець історико-фантастичної прози, О. Стороженко прагнув зберегти імена історичних постатей, зокрема отамана Щербиновського куреня Федора Товстоного, кошових отаманів Івана Сірка, Петра Калнишевського, Осипа Гладкого (маємо історію Січі в іменах), Максима Кривоноса, Барабаша, князів Корибутів-Вишневецьких. Пізній романтик, О. Стороженко неоднозначно ставиться до національної давнини. Скажімо, про І. Сірка, що був «страхом і трепетом турчина і татарви», він говорить із пієтетом. У той же час діяння Кривоноса, який із лицаря перетворився на Вовгуря-катугу [3, с. 308, 296], О. Стороженко розцінює критично, що, в свою чергу, характеризує письменника як представника прогресивно-еволюційного напрямку в художній історіософії українського романтизму. Образом Єремії Вишневецького, якого «православний люд за його лютість прозвав кровопивцею [3, с. 270]», романтик утверджує

думку про те, що зрадити народ – то смертельний гріх. Митець картає провідну верству за брак національної свідомості. Тож і українець, що йде на прислужництво іноземним поневолювачам (польським магнатам), стає носієм знакового прізвища – Тридурський [3, с. 96], а водночас втіленням українського «безголов'я» [3, с. 116, 94], яке стало однією із причин національної недолі.

Духовна деградація новоявленої української еліти фіксується з допомогою прізвищ-присудів на зразок: Драбина, Книш, Дудка, Покришка, Капелька, Малинка, Бульбашка (димінутив від гоголівського «Бульба» має історіософське звучання і сигналізує про духовне здрібнення нащадків козацької старшини), Цибульський (той, що «цибулькою нагодує», тобто доведе до сліз). Усі вони прагнуть самореалізуватися в контексті панівного етносу, а вже з тим позбавлені почуття відповідальності за власний народ. Тож типовий українець першої половини ХІХ ст. – це типовий «Пищи-Муха» [3, с. 95], що «крутиться, як муха в окропі [3, с. 150]», але не занепадає духом.

Отже, залучені Е. Т. А. Гофманом та О. Стороженком антропоніми не лише окреслюють духовну культуру німецького й українського народів, але й створюють додатковий історіософський фон та декодують авторські міфи Німеччини та України відповідно. У прозі обох романтиків антропонімічні одиниці ідентифікують національний історичний простір, фіксують авторські роздуми над долею нації і, таким чином, служать засобами розкриття ідейного задуму й естетичних настанов митців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горенко О. Ім'я в структурі роману Дж. Ф. Купера «Останній з Могікан» / Олена Горенко // Мандрівець. – 2003. – № 5. – С. 48–52.
2. Гофман Е.Т.А. Малюк Цахес / Ернст Теодор Амадей Гофман ; [пер. з нім. С. Сакидона і Є. Поповича ; передм. та приміт. К. О. Шахової]. – Х. : Фоліо, 2003. – 655 с.

3. Стороженко О. М. Закоханий чорт : Історико-фантастичні повісті та оповідання / Олекса Стороженко. – К. : Дніпро, 2001. – 336 с.

Стаття надійшла до редакції 1 грудня 2012 року

УДК: 811.111'36

*Наталія Сердюк, Марина Шемуда
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

ПРОБЛЕМАТИКА ЕНАНТІОСЕМІЇ ЯК НЕПРОДУКТИВНОГО РІЗНОВИДУ АНТОНІМІЇ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена дослідженню проблематики енантіосемії як непродуктивного різновиду антонімії сучасної англійської мови. У статті уточнюється сутність поняття «енантіосемія», розглядаються особливості енантіонімів англійської мови, визначаються найуживаніші з них. Авторами робиться спроба виявити основні проблеми перекладу енантіонімів англійської мови та відповідні шляхи їх вирішення.

Ключові слова: енантіосемія, антонімія, протилежність, семантична структура, позитивне значення, негативне значення.

Статья посвящена исследованию проблематики энантиосемии как непродуктивной разновидности антонимии современного английского языка. В статье уточняется сущность понятия «энантиосемия», рассматриваются особенности энантионимов английского языка, определяются самые употребляемые из них. Авторами делается попытка выявить основные проблемы перевода энантионимов английского языка та соответствующие пути их решения.

Ключевые слова: энантиосемия, антонимия, противоположность, семантическая структура, позитивное значение, негативное значение.

The article is devoted to the problematics of enantiosemy as the unproductive kind of antonymy in the modern English language. The nature of «enantiosemy» is clarified in the article. The peculiarities of English enationyms are considered. The

most common for usage enantionyms are defined. The authors made an attempt to define the main translation problems of English enantionyms and the appropriate ways of solving them.

Key words: *enantiosemy, antonymy, opposition, semantic structure, positive meaning, negative meaning.*

На сьогодні актуальність вивчення антонімії англійської мови стає особливо очевидною в умовах неперервного розширення суспільних контактів, коли запланований прагматичний ефект мовного виразу часто виявляється запорукою успіху. Реалізація такого ефекту вимагає зваженості й доцільності кожної частини вислову та її ролі в ньому. Слова та їх значення з'єднуються в нашій свідомості в різні групи відповідно до подібності або протилежності значень. У кожній мові є слова для позначення протилежних полюсів однієї якості, контрастних явищ і предметів (антоніми); інколи маючи ту саму звукову форму (енантіоніми) тощо. Ефективне оперування такими специфічними словами в усному та писемному мовленні є показником високої обізнаності та рівня володіння іноземною мовою.

Актуальність вивчення явища енантіосемії як різновиду антонімії, а особливо перекладу її випадків на інші мови, зокрема на українську, полягає в тому, що протилежні значення всередині одного слова спричиняють двозначність речення чи фрази, до складу яких вони входять. Це перешкоджає коректному розумінню і, як наслідок, стає перепорою на шляху міжмовної комунікації.

Питання енантіосемії є предметом пильної уваги ряду вчених, як: Л. Безсонова, Д. Благоева, Я. Гельблу, Г. Гочев, В. Іванова, Л. Климова, Є. Маркасова, Є. Міллер, В. Мелікян, Л. Новиков, Т. Пономаренко, І. Ріпка, О. Селіванова, О. Соколов, В. Червоножка та інші.

Аналіз літературних джерел свідчить, що залишається недостатньо розробленим питання розрізнення енантіосемії як різновиду антонімії та специфіки перекладу енантіонімів сучасної англійської мови.

Мета статті полягає в уточненні сутності поняття «енантіосемія», розгляді особливостей енантіонімів англійської

мови, виявленні основних проблем їх перекладу та можливих шляхів їх вирішення.

Аналіз наукової літератури показав, що навколо тлумачення поняття «енантіосемія» на сьогодні відбувається багато дискусій.

Окремі дослідники розглядають енантіосемію як різновид антонімії. Так, Л. Новиков визначає енантіосемію як непродуктивний різновид антонімії, що ґрунтується на протилежності значень всередині того самого слова і знаходить зовнішнє вираження в контексті, у характері синтаксичних і лексичних зв'язків слова, зокрема в його протилежних значеннях, з іншими словами (напр.: рос. *одолжить (кому-нибудь) денег* (укр. «дати в борг») – *одолжить (у кого-нибудь) денег* (укр. «взяти в борг»); *оговориться (специально)* (укр. «вносити ясність») – *оговориться (нечаянно)* (укр. «помилитися»)) [7]. Дослідник вважає, що «у сучасній мові можна виокремити цілі групи слів, що містять протилежність всередині самих себе, семантика яких характеризується наявністю «протилежних смислів», тобто має ознаку енантіосемії» [7]. Є. Міллер також розглядає енантіосемію як різновид антонімії, асоціюючи це явище з потенційними антонімами [6]. У контексті осмислення енантіосемії як різновиду антонімії з'являються термінопоняття «внутрішньослівна антонімія», «внутрішня антонімія», «семантична внутрішня антонімія», «внутрішньолексемна антонімія», що позначають наявність у слова (поєднання в слові) протилежних значень або сем.

Інші ж науковці вважають, що слова з протилежними значеннями в семантичній структурі не можна розглядати як антоніми. За І. Пете, антоніми позначають полярність понять, тоді як слова з протилежними значеннями – полярність несуттєвих ознак у значенні; протилежний смисл часто з'являється внаслідок експресивності; вияв протилежних значень залежить від контексту, обставин, за яких відбувається дія; протилежні значення того самого слова не мають спільної лексичної сполучуваності (якщо ж поява у слові протилежного значення супроводжується втратою старого значення, то в такому випадку можна говорити про часткову спільну сполучуваність) [3]. Саме цим, на думку

науковця, енантіоніми відрізняються від справжніх антонімів, у яких протилежність входить у значення слова, напр.: «уксус вистоявся» – втратив із часом первісні якості: смак, запах, свіжість та «вино вистоялось» – набуло кращих якостей. Розуміння енантіосемії як здатності розвивати протилежні значення, що не стають антонімічними, зустрічаємо також у В. Іванової, яка поділяє погляди тих дослідників, які відносять енантіосемію в одних випадках до різновиду омонімії, в інших – до багатозначності [8]. Думку про те, що енантіосемія не є одним із різновидів антонімії, підтримує також В. Червоножка, зазначаючи, що антоніми й енантіосеми поєднує те, що їхні значення виражають протилежні поняття, а за іншими характеристиками ці явища диференціюються [9]. Крім того, Г. Гочев, В. Мелікян, Д. Благоева визнають енантіосемію самостійною лексико-семантичною категорією. Деякі лінгвісти, зокрема Л. Климова, В. Іванова, не відносять це явище до жодної семантичної категорії, наголошуючи на його «проміжній» природі [4; 5].

Дослідження цієї проблеми в теорії засвідчило, що наукову концептуалізацію енантіосемії репрезентують тринадцять дефінітивних блоків, кожен з яких увиразнює певний погляд на це явище. Таке розмаїття, з одного боку, ускладнює визначення лінгвістичного статусу енантіосемії, з другого – засвідчує, що вона є справді лінгвістичною універсалією, включеною у складну парадигму мовно-мовленнєвих явищ. Зазначимо, що явище енантіосемії в англійській мові не є ще досить поширеним (приблизно менше одного відсотка від загальної кількості слів) [10]. Проте навіть така порівняно невелика кількість енантіонімів може впливати на процес комунікації. Це пов'язано з природою енантіосемії.

Урахувавши цей факт, можна зробити висновок, що енантіосемія – непродуктивний різновид антонімії, що ґрунтується на протилежності значень всередині того самого слова і знаходить зовнішнє вираження в контексті, у характері синтаксичних і лексичних зв'язків слова, зокрема в його протилежних значеннях, з іншими словами.

На позначення одиниці, що репрезентує явище енантіосемії, в наукових працях віднайшли однокореневий термін енантіонім – слово, що є своїм же власним антонімом. Крім нього науковці послуговуються також термінами: енантіосем (англ. *enantioseme*), енантіосемічна лексема, енантіосемізм, енантіосемічне слово, енантіосемічний фразеологізм [9], енантіосемічна лексична одиниця або енантіосемічний елемент [1]. В англомовній літературі, крім зазначеного терміна енантіонім (англ. *enantionym*), уживають ще й автоантонім/ авто-антонім (англ. *autoantonym/ auto-antonym*), опонім (англ. *opponym*), а також контронім (англ. *contronym/ contranym*) та такі терміни як: англ. *antilogy, enantiodrome, Janus words, self-opposites*. Таке розмаїття термінів на позначення мовної одиниці, що репрезентує явище енантіосемії, засвідчує посилений дискусійний інтерес науковців до його вивчення, а також факт невизначеності лінгвістичного статусу цього явища.

Енантіонім як окреме слово (випадок лексичної енантіосемії) чи словосполучення (випадок фразеологічної енантіосемії) може означати абсолютно протилежні поняття. Наприклад, дієслово *to overlook* означає як “доглядати, стежити”, тобто пильно за чимось дивитися, так і “не помічати, недоглядіти”, інакше кажучи, не приділити чомусь достатньо уваги і таким чином упустити щось з виду [2, с. 980]. Таким чином, така антонімічність значень створює проблеми при перекладі. Труднощі виникають тоді, коли важко чи взагалі неможливо встановити, яке з двох абсолютно різних значень було вжито: значення з позитивним чи негативним забарвленням. Найбільша проблема полягає у тому, що неправильне розуміння та подальший переклад енантіоніма призводить до повністю протилежного істинному розуміння цілої думки чи ідеї.

Зазначимо, що саме це і вирізняє енантіосемію, де значення одного слова є протилежними за семантичною структурою, з поміж звичайної полісемії, де є у наявності у слова більше ніж одного значення різними за своїми відтінками чи сферами вживання. Підтвердимо це порівнянням особливостей перекладу цих двох явищ.

Спочатку розглянемо випадок полісемії. Для прикладу візьмемо іменник *key*, який є яскравим прикладом полісемії, оскільки має багато зовсім різних значень. Проте для аналізу візьмемо лише два значення, за «Longman dictionary of Contemporary English»: 1) a small specially shaped piece of metal that you put into a lock and turn in order to lock or unlock a door, start a car etc.; 2) a scale of notes that begins with one particular note, or the quality of sound this scale has [11]. Ці два значення є зовсім різними, тобто торкаються різних аспектів життя. Оскільки аспекти різняться, то і контексти, в яких вони вживаються також будуть різними. Тепер спробуємо перекласти два речення, що містять подану лексему, однак, яка вжита в різних значеннях:

1) *A bunch of keys hung from his belt.*

Очевидним є те, що тут мова йде про значення «ключ», а не «тональність», тому що «тональність» – це абстрактне поняття, а «ключ» – конкретне (насправді тональність не може перебувати у вигляді «зв’язки» та «звисати з чийогось поясу»), тобто вони належать до різних категорій, тому контексти у них зовсім різні, а саме кожен з них є пристосованим до свого значення, що легко виокремити, зрозуміти і перекласти правильно.

2) *A tune is in the key of a minor.*

Тут зрозуміло, що вживається значення «тональність», що знову ж таки видно зі специфіки контексту. Отож, якщо слово має багато значень, які є просто різними, а не протилежними, то його переклад значно легший.

Логіка дослідження вимагає перейти до розгляду наступних двох речень, у яких вжито енантіонім. Для прикладу візьмемо енантіонім *hirer*, що перекладається як «той, хто бере напрокат (орендує)» і «той, хто дає напрокат (здає в оренду)» [10]:

1) *After the contract was made, the hirer brought a claim for damages for misrepresentation.*

У цьому реченні спостерігається неточність контексту через невеликий обсяг речення, його короткість, неповноту. Хоча у випадку полісемії було розглянуто коротші речення, які, однак, давали достатньо потрібної інформації для правильного розуміння та перекладу.

2) *A contract of hire is a species of bailment and although it is readily distinguishable from sale in that general property is not intended to pass to the hirer, there are important public policy issues in a consumer hire context, which dictate that the owner be subject to similar liability to that visited upon the seller.*

Це речення, у порівнянні з першим, є об'ємним й інформативним, однак не забезпечує повного розкриття значення лексеми.

З поданого вище аналізу можна зробити два висновки. По-перше, повнота контексту не залежить від об'єму речення, інакше кажучи, якщо речення довге, то воно не обов'язково повинне містити ширший контекст, ніж коротше речення. По-друге, потрібно розрізняти такі поняття як різні та протилежні значення. «Різні значення» є ширшим поняттям і включає в себе «протилежні значення». Однак, якщо значення різні, то вони торкаються різних сфер, а якщо протилежні, то характеризують одну і ту ж сферу, проте з протилежних боків. Так, лексема *key*, має різні значення, які вживаються у побуті (ключ для відмикання замка) та у музиці (тональність); лексема *hirer* має протилежні значення, оскільки вони обоє відносяться до сфери торгівельно-економічних відносин, і позначають протилежні їх сторони. Тож, вживаючи поняття «різні значення», ми говоримо про полісемію, а «протилежні значення» – про енантіосемію, як різновид антонімії.

Звідси визначимо, що енантіонім – слово, яке має два і більше значень, що є протилежними один одному за семантичною структурою.

Нами було нараховано 117 енатіонімів, що мають одну форму написання й вимови, але антонімічні значення. Вони можуть бути виражені різними частинами мови. Так, наприклад, енантіонім виражений іменником *ought* означає і «все, що завгодно» і «нічого взагалі». Найуживаніші, на нашу думку, енантіоніми-іменники представлені на англійській мові у таблиці 1.

Таблиця 1

Найуживаніші енантіоніми-іменники сучасної англійської мови

Енантіонім (Частина мови)	Основне (позитивне) значення	Протилежне (негативне) значення
Anything (noun)	* anything	* nothing
Bill (noun)	* invoice (e.g. in a restaurant)	* money; banknote
Handicap (noun/verb)	* advantage (e.g. in sport)	* disadvantage; disability
Model (noun)	* archetype; example	* copy; replica
Oversight (noun)	* watchful care; supervision	* overlooking; omission
Peer (noun)	* an equal; fellow (e.g. classmate)	* a nobleman; person of higher rank
Shank (noun)	* latter part of a period of time	* early part of a period of time

Перелік найуживаніших, на нашу думку, енантіонімів, що виражені прикметниками та прислівниками, представлений нами у таблиці 2.

Таблиця 2

Найуживаніші енантіоніми-прикметники/ прислівники англійської мови

Енантіонім (Частина мови)	Основне (позитивне) значення	Протилежне (негативне) значення
Custom (adjective)	* usual; normal	* special; unique
Fine (adjective)	* minimum standards; satisfactory	* better than average; excellent
Impregnable (adjective)	* impossible to enter	* able to be impregnated
Moot (adjective)	* debatable; arguable	* academic; irrelevant
Quantum (adjective)	* very small (e.g. in Physics)	* very large (e.g. "quantum leap")
Sanguine (adjective)	* murderous	* cheerfully optimistic
Fast (adverb)	* fixed firmly in place	* moving quickly; speedy
Literally (adverb)	* actually; really	* figuratively; virtually

Найуживаніші енантіоніми, виражених дієсловом, наведені у табл. 3. Наприклад, дієслово *dust* позначає дію «запилювати, піддавати пилу» та водночас «вибивати, витирати пил». Відразу простежується те, що їх значення є антонімічними, протилежними поняттями, не дивлячись на однакову форму та вимову лексеми. У зазначеного слова є ще одне тлумачення, на відміну від попереднього «витирати», – «посипати (борошном, цукром тощо)». Видно антонімічні відношення значень одного слова.

Перелік найуживаніших енантіонімів-дієслів сучасної англійської мови

Енантіонім (Частина мови)	Основне (позитивне) значення	Протилежне (негативне) значення
Adumbrate (verb)	* to clarify	* to cast a shadow over
Bol (verb)	* to secure in place	* to dash away suddenly
Bound (adj./verb)	* restrained (e.g. by rope)	* to spring; leap
Buckle (verb)	* to fasten	* to come undone; give way; collapse
Cleav (verb)	* to adhere; stick together	* to cut apart; divide
Clip (verb)	* to fasten together; hold tightly	* to cut apart; cut off (e.g. with shears)
Comprise (verb)	* to contain; include	* to be composed of; consist of
Dust (verb)	* to remove fine particles from	* to sprinkle fine particles onto
Give out (verb)	* to produce; distribute	* to stop producing; cease functioning
Hold up (verb)	* to support; cope	* to hinder; delay
Lense (verb)	* to lend; rent out	* to borrow; hire
Left (verb)	* departed from	* remaining
Let (verb)	* to allow; grant permission	* to prevent ("without let or hindrance")
Overlook (verb)	* to examine; watch over	* to fail to notice; miss
Put (adj./verb)	* to begin to move hurriedly	* stationary (e.g. "stay put")
Put out (verb)	* to generate; produce	* to extinguish; put an end to
Puzzle (verb)	* to pose a problem	* to solve a problem
Ravel (verb)	* to tangle; complicate	* to disentangle; separate
Rent (verb)	* to lend; lease out	* to borrow; hire
Resign (verb)	* to quit; give up	* to sign up again
Root (verb)	* to remove completely	* to become firmly established
Sanction (verb/noun)	* to endorse; authorise	* a punitive action
Scan (verb)	* to examine closely	* to glance at hastily
Screen (verb)	* to view; show	* to conceal; shield
Seed (verb)	* to remove seeds from	* to add seeds to
Set (verb)	* to fix in place	* to flow; move on
Skin (verb)	* to cover with a skin	* to remove the skin
Splice (verb)	* to join together	* to cut in two
Strike (verb)	* to miss (e.g. in baseball)	* to hit; collide with
Table (verb)	* to propose; suggest	* to postpone; shelve
Temper (verb)	* to soften; mollify	* to strengthen (e.g. a metal)
Trim (verb)	* to cut pieces off	* to add to; ornament
Weather (verb)	* to withstand; stand up to	* to wear away
Wind up (verb)	* to start; prepare	* to end; conclude

Визначимо, що в англійській мові, на відміну від української, багато іменників, які позначають ту чи іншу річ стають дієсловами, які мають протилежне значення. Наприклад, іменник *shell* має значення: 1) шкарлупа, лушпиння; 2) оболонка, шкірка, що дає нам інформацію про предмет, який укритий оболонкою, шкарлупою. Якщо візьмемо дієслово *to shell*, що означає: очищати від шкарлупи, лушити, отримаємо інформацію про необхідність убрати цю шкарлупу. Аналогічний приклад можемо навести дієслова *to shell* словом *to peel*, яке означає очищати, знімати кірку/ шкірочку, а іменник *peel* є тією самою кіркою/ шкіркою, яку необхідно убрати.

Отже, енантіосемія – непродуктивний різновид антонімії, що ґрунтується на протилежності значень всередині того самого слова і знаходить зовнішнє вираження в контексті, у характері синтаксичних і лексичних зв'язків слова, в його протилежних значеннях, з іншими словами.

Зроблено висновок, що недостатні знання про енантіосемію чи ігнорування властивостей енантіонімів містити у собі протилежні значення можуть спричинити труднощі під час перекладу словосполучень, висловлювань, речень; під час спроби утворити їх протилежне значення у письмовому та усному мовленні, що може стати перешкодою на шляху порозуміння людей. Для уникнення таких проблем пропонуємо:

1) виокремити енантіонім із ряду інших лексем, тобто усвідомити те, що дане слово може містити протилежні, антонімічні значення;

2) детально вивчити контекст, у якому є енантіонім, тобто з'ясувати, що автор чи мовець хотіли повідомити, вживаючи подане слово чи вираз;

3) уточнити за можливості інформацію у самого мовця, або самостійно з'ясовувати обставини ситуації, тобто звернутися до ширшого контексту в тому випадку коли енантіонім вживається у досить вузькому контексті (одне речення/ фраза), який не дає нам додаткової інформації про його значення.

Перспективами подальших розвідок є дослідження особливостей енантіонімів у структурі англійських прислів'їв та приказок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика / Н. Бойко. – К. : Основа, 2006. – 225 с.
2. Англо-український словник / Є. І. Гороть, Л. М. Коцюк, Л. К. Малімон, А. Б. Павлюк. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 1700 с.
3. Елисеева В. В. Лексикология английского языка / В. В. Елисеева. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2005. – 80 с.
4. Иванова В. А. Антонимия в системе языка / В. Иванова. – Кишинев : Образование, 1982. – 244 с.
5. Климова Л. И. О внутрисловной антонимии / Л. И. Климова // Вопросы теории и методики преподавания русского языка и литературы. – Архангельск, 1975. – Вып. 3. – С. 25–31.
6. Миллер Е. Н. Природа лексической и фразеологической антонимии / Е. Н. Миллер. – Саратов, 1990. – 142 с.
7. Новиков Л. А. Лингвистическое толкование художественного текста / Л. А. Новиков. – М. : Наука, 1979. – 128 с.
8. Пете И. О противоположных значениях одного и того же слова в русском языке / И. О. Пете // Материалы и сообщения по славяноведению. – Наука, 1964. – № 2. – С. 26–38.
9. Червоножка В. С. Енантіосемія в сучасній болгарській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03. «Слов'янські мови» / В. С. Червоножка. – К., 2002. – 20 с.
10. Шерцль В. И. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии) / В. И. Шерцль. – Воронеж, 1884. – 83 с.
11. Longman dictionary of Contemporary English. – 4th Edition. – Pearson ESL ; October 5, 2006. – 1968 p.

Стаття надійшла до редакції 26 лютого 2013 року

Наталія Сєрова
(м. Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ У ПОЕЗІЯХ ДЖОНА КІТСА

Психолінгвістичний аспект вивчення поетичного тексту являє собою особливий інтерес для дослідників на сучасному етапі розвитку наукових знань. Стаття пропонує короткий огляд творчого шляху Джона Кітса. На матеріалі поезій видатного поета було проведено аналіз психологічних рис ліричного героя у творах митця. В основу дослідження була покладена класифікація психологічних параметрів особистості, запропонована К. Г. Юнгом, та традицій на теорія щодо чотирьох типів темпераменту людини, вперше представлену давньогрецьким лікарем Гіппократом.

Ключові слова: поетичний текст, поетична уява, психологічні параметри особистості, психологічні типи, екстраверт, інтроверт.

Психолінгвістический аспект изучения поэтического текста представляет особый интерес для исследователей на современном этапе развития научного знания. Статья предлагает краткий обзор творчества Джона Китса. На материале поэзий выдающегося поэта был проведен анализ психологических черт лирического героя в художественных произведениях автора. В основу исследования легла классификация психологических параметров личности, представленная К. Г. Юнгом, и традиционная теория относительно четырех типов темпераментальности, представленная древнегреческим врачом Гиппократом.

Ключевые слова: поэтический текст, поэтическое воображение, психологические параметры личности, психологические типы, экстраверт, интроверт.

Analysis of the psychological aspect of the text nowadays has become of special interest in the context of psycho-linguistical studies. The article gives a brief insight into John Keats poetic works and psychological analysis of the main hero traits in his poems. The given investigation is based on the classification presented by Karl Gustav Jung and the traditional theory of four types of temperament presented by the ancient Greek doctor Hippocrates.

Key words: poetic text, poetic imagination, psychological parameters of personality, psychological types, extrovert, introvert.

Можливість всебічного дослідження під час художнього аналізу тексту та інтерпретації художніх образів сьогодні являє собою особливий інтерес для лінгвістики. Кожний художній образ та персонаж є, певною мірою, виразником особистих поглядів письменника та носієм цілого комплексу психологічних рис та якостей, нерідко притаманних і самому автору. Проаналізувавши їх, можна більше дізнатися про особистість митця, як окремо взятої непересічної творчої особистості, так і краще зрозуміти особливості внутрішнього світу ліричного героя та мотивацію його вчинків. Психологічний аналіз персонажа в контексті інтерпретації художнього тексту особливо важливим є при розгляді поетичних творів, оскільки саме поезія, завдяки своїй образності та значній кількості зображальних засобів, може передати психоемоційний стан ліричного героя, особливості його світосприйняття.

Дана стаття пропонує розглянути творчий шлях Дж. Кітса та створити психологічний портрет ліричного героя на матеріалі поезій митця.

Критичні роботи стосовно творчості Дж. Кітса перевершили за своєю кількістю те, що за своє коротке життя встиг створити молодий поет. Та все ж питання про значення поезії Дж. Кітса для світової літератури, своєрідність його творчого методу та особливості індивідуального стилю і досі не знайшли однозначної відповіді.

На початку XIX століття більшість критиків творчості Дж. Кітса бачили у ньому попередника «перед-рафаелізму» та «естетизму» в англійській поезії (В. М. Россеті, В. Пейтер, О. Уайльд). В кінці XIX – на початку XX століття в англійській літературі з'явився цілий ряд робіт, автори яких бачили у поеті не слугителя теорії «чистого мистецтва», а поета, чиї твори мали глибокий ідейний зміст (С. Кольвін, Р. Оуен, Бріджис) [2, с. 3].

Творчість Дж. Кітса – яскравий та неповторний зразок романтичного мистецтва. Детальне знайомство із творами та листами поета дозволяє зробити висновок про те, що як за своїми естетичними поглядами, так і у художній практиці Дж. Кітс належав до поетів революційного романтизму.

Сам поет називав ранній період своєї творчості «бездумним». Закоханий у красу природи, поет-романтик закликав оспівувати її, захоплюватися її красою, не роблячи акцент на складності життя. Саме в цей період поет намагається передати у своїх творах красу зовнішнього світу за допомогою чуттєво-конкретних образів. Зображенню краси природи присвячені найкращі вірші збірки Дж. Кітса, яка вийшла 1817 року («On the Grasshopper and the Cricket», «O Solitude», «I Stood Tiptoe»). Ці вірші відзначаються відбитком великого та оригінального таланту, і в той же час у них відчувається великий вплив елізаветинської епохи, в першу чергу Е. Спенсера [2, с. 4].

Цікаво відмітити, що вже у першій збірці поета чітко виділяється дві основні тенденції, які були характерні для творчості поета: поряд з оспівуванням природи, поет постійно звертається до подій своєї сучасності.

Протягом всього творчого шляху Дж. Кітса незмінно приваблювала проблема взаємодії мистецтва та дійсності. Питання про значення поезії, про місце поета у суспільстві, про об'єктивний та суб'єктивний метод зображення дійсності та специфіку художньої творчості наскрізно проходило через всю творчість митця.

Молодий Дж. Кітс протиставляє свою творчість поетам англійського класицизму. Головною вадою поезії класицизму він вважав її байдужість до краси зовнішнього світу, її бажання «приховати за красою форми відсутність почуття». Слідом за поетами «озерної школи», в першу чергу В. Вордсвортом, Дж. Кітс обстоював право поета на свободу уяви [2, с. 6].

Поет вважав уяву рушійним фактором у процесі художньої творчості. Під впливом Хезлітта Дж. Кітс розвиває свою теорію уяви, доповнюючи її відомим положенням про головну рису поетичного характеру, яку він називав «здатністю до самозречення». Дж. Кітс вважав, що поет повинен бути наділений здатністю, зіштовхуючись із зовнішнім світом, повністю відключати свої суб'єктивні почуття, сприймаючи думки та почуття інших людей для того, щоб потім за допомогою поетичної уяви відобразити їх у своїх творах [1, с. 406–407].

У своїй першій поемі «Ендіміон» Дж. Кітс намагався в алегоричній формі висловити свої погляди на шляхи формування поетичної уяви. Герой поеми проходить складний шлях пізнання життя, перш ніж йому вдається досягти «ідеальної краси». Шлях його пошуку – це шлях молодого поета, який хоче відобразити у своїх творах правду життя. Дж. Кітс розкриває основну ідею поеми за допомогою великої кількості епізодів. Усі вони, відповідно до задуму Дж. Кітса, повинні втілювати необхідні етапи на шляху формування поетичної уяви.

Градація етапів досягнення «ідеальної краси» у поемі «Ендіміон» майже повністю співпадає із послідовністю сходін на шляху до безсмертя, говорячи про теорію Платона. Так, деякі критики стверджували, що у своєму розумінні поняття «уява» Дж. Кітс, перш за все, спирається на теорію Платона (К. Л. Фінні, Г. Марі, П. Мосет). Так очевидним стає знайомство молодого поета із теорією Платона. Існує думка про те, що саме ця теорія певним чином вплинула на формування естетичних поглядів Дж. Кітса, однак цей вплив не варто перебільшувати, оскільки, читаючи поезію епохи відродження, поет Дж. Кітс сприйняв деякі положення естетики стародавнього філософа, однак багато основоположних принципів ідеаліста Платона були переосмислені Дж. Кітсом, який був сенсуалістом за своїм світосприйняттям. «Ідеальна краса», до якої прагне герой поеми, в останній частині поеми «Ендіміон» постає перед ним в образі земної дівчини, яка є уособленням краси зовнішнього світу [2, с. 6].

У квітні 1818 року виходить наступний твір митця – поема «Ізабелла». Розмаїття та яскравість художніх образів свідчать про широту творчого пошуку Дж. Кітса. Хоча поема була написана на середньовічний сюжет, її наповнюють мотиви протесту проти жорстокості та не гуманності суспільної моралі, згідно якої цінність людини як особистості визначається розміром її річних статків. Рядки, які описують жажливу експлуатацію простих робітників, пролунали в поемі гнівним звинуваченням тодішньої дійсності в Англії. Поряд із докорами суспільству у поемі звучить туга поета за великим людським коханням, для якого здається просто не залишилося місця у тогочасному суспільстві [2, с. 7–8].

Наступним визначним твором Дж. Кітса стала поема «Гіперіон». Завдяки широті філософської концепції та довершеності художніх образів, вона належить до найкращих творів англійського романтизму. Щоправда, значна кількість критиків вважає, що Дж. Кітс створив свою поему про «Гіперіона» за зразком поеми Дж. Мільтона «Втрачений рай», яка сповнена мотивами повстання та настроями протесту проти тиранії. Однак, інші дослідники пояснюють такі мотиви поеми тим, що саме в той час в Англії велася запекла боротьба за парламентську реформу та майже всі прошарки англійського суспільства були незадоволені політикою горійського уряду. Дж. Кітс не був безпосередньо пов'язаний із політичною боротьбою, але цікавився розвитком революційних подій в країні, про свідчать його листи. Слід відмітити, що саме у третій книзі «Гіперіона» знайшли своє вираження естетичні погляди поета про те, що зовнішній світ для нього перестав обмежуватися лише природою, красою якої він закликав оспівувати у своїх ранніх творах, але й власне життя, з його радощами та смутком, зі складним комплексом його таємниць та протиріч [2, с. 8].

У наступних творах поета не було нічого надреального, все достатньо конкретно, відчутно, визначено, звучання поезій уцілому світле та оптимістичне. Дослідники та літературознавці відмічають, що у цей період своєї творчості поет не прагнув створити динамічний сюжет, оскільки першочерговим завданням для Дж. Кітса стає створити обставини, тло для розгортання дії, навіть дрібні деталі вимальовувалися поетом з особливою увагою. Ця особливість у поезії митця особливо цінувалася представниками «перед-рафаелізму», які називали Дж. Кітса поетом-художником [2, с. 9].

Як вже зазначалося, природа є одним з основних образів у поезії Дж. Кітса. Поет постійно намагався знайти довершену поетичну форму для вираження багатства зовнішнього світу для того, щоб «ідеальна краса», представлена у його творах, стала яскравим відображенням краси земної. Саме це прагнення і визначало основні особливості художнього стилю Дж. Кітса, що у свою чергу, знайшло своє виявлення у конкретності, точності та

матеріальності образів поета. Дж. Кітс вдало поєднує звукові та зорові образи, викликаючи у читача відчуття зіткнення зі світом дійсності під час читання його поезій.

Поезія Дж. Кітса багато в чому є складною та суперечливою. Важко передрікати шлях, яким би могла розвиватися його творчість, якби смерть не перервала його життя так рано, однак на основі творів, які встиг написати поет, можна сказати, що від гедонічного оспівування чуттєвих насолод через визнання необхідності для поета глибокого пізнання реальної дійсності, Дж. Кітс дійшов висновку про те, що величезною метою поезії є служіння людству. Традиції його творчості існують у творах представників англійської літератури, для яких близьким є життєствердний пафос поезії видатного поета [2, с. 12–16].

Зробивши короткий огляд творчого шляху визначного представника англійського романтизму, Дж. Кітса, проаналізуємо психологічний портрет ліричного героя, представлений у творах митця, за наступними параметрами:

- 1) *тип темпераменту особистості;*
- 2) *домінуючі риси характеру особистості;*
- 3) *інтроверсія / екстраверсія;*
- 4) *логічний тип (логік) / емоційний тип (етичний);*
- 5) *сенсорний тип / інтуїтивний тип;*
- 6) *раціональний тип / ірраціональний тип.*

Такі параметри були вперше представлені давньогрецьким лікарем Гіппократом (п. 1) та швейцарським психіатром Карлом Густавом Юнгом (п. 3, 4, 5, 6).

Дане дослідження передбачає характеристику образу ліричного героя, послуговуючись вищезгаданими параметрами аналізу особистості.

Отже, говорячи про типи *темпераменту*, нагадаємо, що їх існує чотири: *холеричний, сангвінічний, меланхолійний та флегматичний*. Імпульсивність, нестримність характеризує *холеричний темперамент* людини; спокійна, врівноважена та дещо повільна людина є представником *флегматичного темпераменту*; весела та активна людина є *сангвініком*; боязлива та сумна – *флегматиком*.

Серед домінуючих рис характеру особистості можна відмітити такі, як: рішучість, волелюбність, ентузіазм, чесність, доброта, співчуття до чужих страждань, здатність відчувати красу природи, оптимізм, романтичність тощо.

Екстраверт – це суб'єкт, для якого основним керуючим фактором його поведінки є те, що знаходиться у зовнішньому світі; його увага, напрям його думок визначаються *об'єктами*, тобто тим, що він здатний сприймати з зовнішнього світу. *Інтроверт* – суб'єкт, для якого визначальним фактором є його власне внутрішнє життя, його уявлення про об'єкт та емоції, пов'язані з об'єктом.

До *логічного (розмірковуючого)* типу можна віднести особистість, яка зосереджена на об'єктивному світі: світі ієрархії та порядку, закономірних зв'язків та чітко вибудованих конструкцій. *Етичний (емоційний)* тип орієнтований на стосунки з іншими людьми, теорії та конструкції цікавлять його менш за все, натомість насправді небайдужим таку людину роблять проблема добра та зла, питання етичності та моралі.

Сенсорний (той, що відчуває) тип особистості характеризує людину, яка живе «у даний моменту даному місці». Увага такої людини постійно направлена на те, що її оточує, сприйняття її завжди конкретне, така людина легко помічає деталі та незначні зміни в оточенні, на вулиці, в одязі інших людей; така людина не може чекати – її девіз: «Діяти!». *Інтуїтивний* тип, на відміну від *сенсорного*, інтегрує безпосередні враження в образи та символи. Така людина може, абстрагувавшись від сторонніх неважливих дрібниць, «побачити» глибинну суть процесів та явищ. Отже, зовнішні прояви усього сущого для такої людини є лише поштовхом для пробудження фантазії, винаходу чогось нового, прогнозуванню майбутнього [3, с. 13–14].

До *раціональних* типів належать *етичні та логічні* типи, а до *ірраціональних* – *сенсорні та інтуїтивні*. *Раціональні* типи відсторонені від безпосереднього сприйняття світу, між ними та світом існує певна психологічна дистанція, що дозволяє їм розмірковувати, давати оцінки, заздалегідь приймати рішення, ставити перед собою певну мету, планувати дії, підпорядковуючи їх законам моралі, етики, симпатії чи антипатії. *Ірраціональні* типи

безпосередньо беруть участь у подіях, вони постійно знаходяться у самому вирі подій, їхні дії залежать не від заздалегідь запланованих намірів, однак від випадкових обставин та ситуацій. Такі люди зазвичай бувають непередбачуваними, при чому така їхня риса більшою мірою залежить від мінливості оточуючого світу [3, с. 32].

То який же він, ліричний герой видатного романтика англійської літератури Дж. Кітса? Які риси вирізняють його з поміж інших літературних персонажів та якими законами послуговується він у своїх вчинках – етики та моралі чи слідує чітким принципам ієрархічної світобудови?

Переходячи безпосередньо до психологічного аналізу особистості ліричного героя та його внутрішнього світу, розглянемо наступні поезії.

У сонеті «*In a Drear-Nighted December*» («Сумної ночі грудня») читаємо такі рядки:

*In drear-nighted December,
Too happy, happy tree,
Thy branches ne'er remember
Their green felicity:
The north cannot undo them
With a steely whistle through them,
Nor frozen thawing glue them
From budding in the prime.*

(пер. авт. Посеред сумної ночі грудняросло собі одне дуже щасливе дерево, гілки якого ніколи не знали радості розквіту, проте ні холод півночі не зміг знищити їх вітром та дощем, ні розтала вода не змогла склеїти їх, аби не розквітли вони навесні [4, с. 70]).

Нижче у цій же поезії читаємо:

*In a drear-nighted December,
Too happy, happy brook,
The bubblings ne'er remember
Apollo's summer look;
But with a sweet forgetting
They stay their crystal fretting,*

*Never, never petting
About the frozen time.*

(пер. авт. *Посеред сумної ночі грудня, один щасливий струмок, чий води не знали літнього погляду Аполлона, біг собі у солодкому забутті, полишаючи своє занепокоєння щодо холодної пори* [4, с. 70]).

Поет зображує образи дерева та струмка, які радіють життю, не зважаючи на суворі умови свого існування – любов до життя бринить у них та ніщо не може її спинити, ніщо не може зламати в них віру в хороше та затьмарити думку про те, що життя прекрасне за будь-яких умов. Читач розуміє, наведені рядки ілюструють такі риси художніх образів як *оптимізм та життєрадісність*.

Сонет «*To Solitude*» («До самотності») демонструє ще одне звернення ліричного героя до природи:

*O solitude! If I must be thee dwell,
Let it not be among the jumbled heap
Of murky buildings; climb with me to steep, –
Nature's observatory – whence the dell,
Its flowery slopes, its river crystal swell,
May seem a span...*

(пер. авт. *О самотність! Якби випала мені доля жити із тобою, то хай би час цей плинув не серед купи брудних споруд; ходімо зі мною на круті схили, – що неначе обсерваторія матінки природи височіє на пагорбі, – звідки видніється лощина та пагорб, укритий квітками, та кришталеві води річки можуть здатися лише маленькою плямою* [4, с. 46]).

Ліричний герой у своєму монолозі розмірковує над тим, що якби Небо обрало для нього долю самотника, то порятунку треба було б шукати не у місті, натомість віднайти його можна, насолоджуючись краєвидом. Природа для ліричного героя є розрадою, у ній він шукає порятунку від власних незгод, розуміючи, що пізнаючи природу, ми пізнаємо себе.

У вірші «*To Emma*» («До Емми») ліричний герой знову прагне привернути увагу до краси та щедрот навколишнього світу, закликаючи свою кохану радіти природі:

*O come, my dear Emma! The rose is full blown,
The riches of Flora are lavishly strown,
The air is all softness, and crystal the streams,
The West is resplendently covered with beams.*

... ..

*Ah! Why should we lose all these blisses?
That mortal's a fool who such happiness misses...*

(пер. авт. *Ходімо, моя люба Еммо! Троянди у повноті своїй розквітли, багатства природи щедро розкидані по землі, повітря м'яке, струмки – кришталево-чисті, а захід напрочуд гарно вкритий промінням сонця* [4, с. 47]).

Ліричний герой не тільки подає поетичний опис природи для своєї коханої дівчини, а й закликає її поспішати, не гаяти часу, натомість милуватися дивами навколишнього світу. Ліричний герой ставить *риторичне питання*, чому, власне кажучи, люди мають нехтувати щедротами природи замість того, щоб цінувати їх. Цю думку можна назвати лейтмотивом, вираженням філософії внутрішнього світу героя поезій Дж. Кітса.

Рядки, що вказують на вольові риси характеру особистості звучать у поезії під назвою «*Ode to Apollo*» («Ода Аполлону»):

*Heroic deeds, and sang of fate,
With fervor seize their adamantyne lyres...*

... ..

*Here Homer with his nervous arms
Strikes the twanging harp of war...*

(пер. авт. *Героїчні вчинки та спів долі пристрасно лунають на незламних струнах ліри... Тут Гомер вдаряє по натягнутій арфі, що віщує війну...* [4, с. 41]).

Поет вдається до використання образів, пов'язаних із війною, показуючи, що його герой сміливий, готовий прийняти виклик долі, герой, який відважно дивиться в очі небезпеки; для нього замало, щоб його вчинки були хорошими – вони повинні бути героїчними.

Вдячність за визнання своєї творчості поет висловлює у сонеті «*Sonnet On Receiving A Laurel Crown From Leigh Hunt*» («Сонет, присвячений отриманню лаврового вінка від Лі Ханта»):

*Minutes are flying swiftly, and as yet
Nothing unearthly has enticed my brain
Into a delphic Labyrinth – I would fain
Catch an immortal thought to pay the debt
I owe to the kind Poet who has set
Upon my ambitious head a glorious gain.*

(пер. авт. Хвилини швидко збігають та щось неземне веде мої думки до заплутаного лабіринту, де я знайду рядки, які стануть безсмертними, щоб сплатити борг тому поету, який так щедро прикрасив мою честюлюбну голову вінком із лаврових гілок [5, с. 288]).

Поет відчуває відповідальність за визнання, яким його нагородив відомий літературний критик Лі Хант. У вуста свого ліричного героя він вкладає обіцянку відплатити за таку високу пошану рядками нових безсмертних поезій.

Підсумовуючи проведений аналіз обраних поезій Дж. Кітса, можна з упевненістю сказати, що психологічний портрет ліричного героя у поезіях митця визначається *сангвінічним* темпераментом – він оптиміст, радіє усім проявам життя, власним прикладом спонукає оточуючих до активних дій; його *характер* визначають такі *рис*и, як оптимізм, тонкість світосприйняття, романтичність, щирість, небажання іти на компроміс зі своєю совістю, якості лідера. Це *екстраверт*, оскільки його емоції обумовлені не стільки його власним внутрішнім світом, скільки зовнішніми факторами (краєвидами, подіями, образом коханої дівчини); цей ліричний герой, безперечно, належить до *емоційного* типу (*етичного*), оскільки його цікавлять такі аспекти людських вчинків, як героїзм, висловлення вдячності, спонукання оточуючих до певних правильних дій; ліричного героя можна розглядати в контексті *емоційного* типу, а отже і *раціонального*, про що свідчить його бажання давати оцінку усьому, що відбувається навколо нього, виражати свої вподобання, класифікувати вчинки як моральні та неморальні. Ліричний герой Дж. Кітса є представником *інтуїтивного* типу – картини природи пробуджують фантазію та ведуть до появи образів в його уяві.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Letters of J. Keats. – L. , 1935. – P. 406–407.
2. Викторовская И. В. Поэзия Джона Китса : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук / И. В. Викторовская. – Л., 1963. – 16 с.
3. Филатова Е. С. Искусство понимать себя и окружающих / Е. С. Филатов. – СПб. : Дельта, 1999. – 368 с.
4. Poetical Works of John Keats. – М. : Progress Publishers, 1966. – 237 p.
5. Poetical Works of John Keats. – London, 1931. – 362 p.

Стаття надійшла до редакції 21 грудня 2012 року

УДК 81'38

Олеся Склярєнко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ДО ПИТАННЯ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «СТИЛЬ» ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ АВТОРСЬКОГО ІДІОСТИЛЮ

У статті розглядається поняття «стиль» та особливості його трактування під час дослідження конкретного авторського ідіостилю. Встановлено взаємозв'язок між стилем та жанром, що є вирішальним в аналізі індивідуального стилю. Розглядається проблематичність понять «ідіостиль» та «ідіолект», а також їх місця в інтерпретації авторської картини світу. Встановлено особливості інтерпретації поняття у лінгвістичних дослідженнях німецьких науковців.

Ключові слова: стиль, жанр, ідіостиль, ідіолект, авторська картина світу.

В статье рассматривается понятие «стиль» и особенности его трактования во время исследования конкретного авторского идиостиля. Установлена взаимосвязь между стилем и жанром, которая является решающей в анализе индивидуального стиля. Рассматривается проблематичность понятий «идиостиль» и «идиолект», а также их места в интерпретации авторской картины мира. Установлено особенности интерпретации понятия в немецких лингвистических исследованиях.

Ключевые слова: стиль, жанр, идиостиль, идиолект, авторская картина мира.

The article reveals the conception “style” and the peculiarities of its interpretation during the study of the particular author’s style. It is established, that the interaction of the terms style and genre is decisive in the analyses of the author’s individual style. The problematical character of the terms “individual style” and “idiolect” and their place in the interpretation of the author’s points of view are examined. The peculiarities of the interpretation of the term in the works of the German scientists are established.

Key words: style, genre, individual author’s style, idiolect, author’s point of view.

Хоча стиль і жанр є різними категоріями, але вони діалектично взаємопов’язані, і вивчення однієї неможливе без детального розгляду іншої. Будь-який стиль завжди тісно пов’язаний з мовленнєвим жанром. Лінгвістичні стилі є жанровими стилями. Різним жанрам відповідають різні стилі. За М. Бахтіним стиль завжди є жанровою одиницею висловлення [3, с. 252].

Взаємодію стилю та жанру розглядали у своїх працях М. Бахтін, Н. Болотнова, М. Брандес, В. Виноградов, М. Кожина, В. Кухаренко, Г. Поспелов, Р. Якобсон, Г. Міхель, В. Фляйшер, Б. Зандіг та У. Фікс. Відомо, що мовлення – це первинна моделююча система, тому що саме за допомогою мовлення людина пізнає навколишній світ. Художній текст називають вторинною моделюючою системою, тому що в ньому переплітаються авторський задум і мова. За З. Тураєвою, мова художнього тексту – знакова система, що є єдиною для різних мов, і в цьому сенсі всі твори написані однією мовою [18, с. 13]. Саме ця мова зазнає інтерпретації й містить у собі амбівалентність семантики, оскільки художній текст – це об’єкт великої складності, і вивчення його, як втілення мисленнєвої й творчої діяльності людини, є перспективним, бо в самому тексті як вторинній складно організованій мовленнєвій системі можуть комбінуватися мовні мікросистеми: звукові, морфосемантичні,

лексичні, граматичні; їх компонентами є актуалізовані в мовленнєвому акті мовні одиниці [12, с. 36].

Актуальність дослідження полягає у тому, що взаємодія актуальних значень цих одиниць складає поверхневий зміст тексту, коментування якого вимагає глибокого інтерпретаційного смислу, який є результатом синтезу предметного, образного та ідейного рівнів смислової системи художнього твору.

Об'єктом дослідження статті є поняття «стиль» у контексті його трактування під час дослідження авторського ідіостилу.

Предметом дослідження є особливості трактування поняття «стиль» у лінгвістичному розрізі.

Однією з найсуттєвіших ознак художнього тексту є стиль. Існує загальноприйняте трактування стилю як семіотичного поняття: «... це особлива символічно значуща властивість людської діяльності, що виникає в результаті вибору суб'єктом певного способу діяльності (манери поведінки) у межах загальноприйнятих норм і несе інформацію про суб'єкт (належність до певної соціальної групи, соціальну роль, орієнтацію на певні цінності й морально-етичні норми, особисті якості й психічний стан) [13, с. 142]».

Категорія стилю є історично змінною, адже кожна епоха в стилі своїх художніх форм вбачала стиль свого суспільства. Якщо звернутися до лінгвістичного словника О. Ахманової, то знайдемо такі визначення стилю: «... це один із диференційованих різновидів мови, мовна підсистема зі специфічним словником, фразеологічними єдностями, зворотами й конструкціями, що відрізняють її від інших різновидів експресивно-оцінними якостями своїх складових елементів і зазвичай пов'язаний із певними сферами мовлення [2, с. 454]».

У термінологічній енциклопедії О. Селіванової стиль – це «... парадигматична ознака мовленнєвої системи; ситуативно зумовлений стереотипний спосіб здійснення вербальної комунікації як цілеспрямованої діяльності на підставі суспільно усвідомленого вибору мовних засобів і принципів їхньої інтеграції у мовленні [17, с. 582–583]». Комунікативні підходи до тексту, орієнтовані на мовленнєвий бік у спілкуванні, змінили уявлення

про текст, а відповідно – і про стиль та жанр. О. Селіванова в цьому ж словнику подає таке нетермінологічне визначення стилю: 1) форми існування мови або додаткової лексичної системи; 2) манери мовлення, залежного від мовленнєвого жанру та сфери спілкування; 3) спосіб мовлення індивіда; 4) у ракурсі діяхронії як стиль певної епохи [17, с. 582–583].

Останньому аспекту приділяється належна увага і в праці Г. Поспелова «Проблеми літературного стилю». Дослідник вважає стилем багатосторонню цілісність художньої образної системи, складовими елементами якої є образ, композиція та мова [15, с. 33]. В. В. Виноградов називає стиль основною категорією у сфері лінгвістичного вивчення літературного твору й характеризує його як своєрідну історично зумовлену складну структуру, що є єдністю системи засобів і форм словесного вираження в її розвитку [7, с. 169]. Учений також вказує на історичний аспект формування стилю національно-літературної мови.

Практично всі вище зазначені трактування терміна «стиль» указують на те, що він є системною категорією, адже включає в себе цілісність внутрішньої й зовнішньої форми. Системність – це завжди така форма організації, яка характеризується ієрархічністю будови й наявністю зовнішніх і внутрішніх зв'язків. При такому підході стиль є системою мовлення, заснованою на принципі багаторівневої ієрархічної послідовності елементів зовнішньої та внутрішньої форми, яка забезпечує цілісність тексту. Лише художня, образна форма тексту має якості стилю. Зміст сам по собі стилю не має, але він виражається у стилістичних якостях художньої форми [15, с. 40].

Проблема точності дефініції терміна «стиль» і його взаємозв'язок із мовленнєвими жанрами зумовлює різні підходи до класифікації стилів. Відповідно до типу стилістики стиль може бути мовним, мовленнєвим, функціональним, індивідуальним [17, с. 99]. Деякі науковці зазначають, що потрібно відокремлювати літературне поняття стилю від лінгвістичного, адже в літературному тексті стиль є тим елементом, який здійснює взаємозв'язок між компонентами, що роблять художній твір незмінним. Що ж до лінгвістичного трактування терміна «стиль»,

то його предметом, на відміну від літературного трактування, є не художня форма, а художнє мовлення.

Трактування стилю в лінгвістичному сенсі стосується мови як системи, мовленнєвої діяльності, мовців, що виступатимуть у ролі суб'єктів та об'єктів цієї діяльності, і текстів, що стають результатом мовної діяльності [13, с. 142]. Лінгвістичне розуміння обговорюваного терміна також розмежовується на тип обробки мови й спосіб функціонування мови [5, с. 16].

Друге визначення поняття «стиль» стосується функціонального стилю. Функціональний стиль, за М. Кожиною, є характером мовлення певного соціального різновиду, що співвідноситься з відповідною сферою суспільної діяльності [8, с. 49]. Німецькі дослідники В. Фляйшер, Г. Міхель та Г. Штарке також підтримують схожу думку, яка полягає в тому, що певні способи мовленнєвої діяльності в різних сферах комунікації приводять до утворення функціональних стилів [21, с. 28]. Зміст функціональних стилів має інформаційний характер, адже системи функціональних стилів – це системи непрямої комунікації, що мають свого ідеального, а не реального, як при прямій комунікації, адресата [21, с. 74].

Цікаві спостереження стосовно стилю можна знайти у праці У. Фікс, де авторка співвідносить поняття «стилю» з метафоричним поняттям «губки», яка не може мати сталих обрисів [20, с. 115]. Таке порівняння було зроблено на основі запропонованого раніше Б. Зандіг твердження «Chamäleon Stil» – стиль-хамелеон, де дослідниця зазначає, що хоча стиль є хамелеоном, але серед багатьох поодиноких функцій, що він виконує, вирізняється одна загальна, а саме як «Що» («Was») через «Яким чином» («die Art und Weise») інтерпретується для «З якою метою» («Wozu») [22, с. 49]. Ми підтримуємо думку Н. Разінкіної, що саме функціональний стиль має таку жанрову специфіку, де органічний взаємозв'язок усіх жанрових різновидів певного стилю, їх чітка відповідність певному призначенню, створюють таку якість стилю як гармонійний стан [16, с. 7].

Отже виходячи з вище зазначеного можна вважати, що «стиль» є способом упорядкування певних мовних засобів, які

включають у себе механізми формування художнього дискурсу та художнього тексту як його результату. Часто диференціацію художнього стилю окреслюють як сукупність ознак, які характеризують твори певного часу, напряму, індивідуальну манеру письменника [11, с. 641], тобто художній стиль можна інтерпретувати як стиль напряму – тексти певної групи авторів, а також як індивідуальний стиль – тексти лише одного автора.

Сучасна наукова парадигма має антропоцентричну спрямованість, тому дослідження індивідуального авторського стилю стає одним з ключових у лінгвостилістиці художнього тексту. Для позначення індивідуального стилю автора у лінгвістиці співіснують такі поняття як ідіостиль та ідіолект, які інколи вживають як синонімічні. Ідіолектом вважають 1) «... індивідуальне мовлення, що пояснюється місцем проживання, віком, фахом, соціальним станом, загальним рівнем культури певної людини. Ідіолект як мовна характеристика особистості не тільки окреслює особливе, а й розкриває розмаїття аспектів мови як загальнонаціонального феномена [11, с. 293]»; 2) всю сукупність створених певним автором текстів у хронологічній послідовності [там само]. На відміну від ідіолекту ідіостилем називають:

1) стиль письменника, його систему індивідуально-естетичного використання властивих лише даному періоду розвитку художньої літератури засобів мовного вираження.

2) сукупність мовних і стилістично-текстових особливостей, притаманних мовленню письменника.

3) систему змістових і формальних лінгвістичних характеристик, властивих творам окремого автора, що робить унікальним утілення в цих творах авторського способу мовного вираження [6, с. 82].

С. Аверінцев наголошує на тому, що феномен ідіостилу виник ще за часів грецької інтелектуальної еволюції, що було нерозривно пов'язано з розвитком риторичної теорії, та кваліфікує стиль певного автора як ідейно-художню, лінгвостилістичну творчість, що є безпосереднім синтезом і відбором виражальних засобів [1, с. 22]. Інші дослідники зазначають, що індивідуальний

стиль є єдністю загального та одиничного, єдністю певних властивостей, які використовує автор у своїх творах, щоб надати їм неповторності та якісної визначеності [6, с. 7].

Щоб уникнути термінологічної плутанини, зауважимо, що, услід за В. Леденьовою, ми розмежовуємо ці поняття. Дослідниця вважає, що «ідіостиль – це індивідуально встановлена мовною особистістю система відношень до різноманітних способів авторепрезентації засобами ідіолекту [10, с. 40]». Можна зробити висновок, що ідіолект є складовою ідіостиллю. Саме в індивідуальному стилі чітко знаходить своє вираження позиція мовця щодо тих чи інших проблем, вибору виражальних засобів, які є рисами авторської мовотворчої індивідуальності та розкривають авторську картину світу.

Зрозуміло, що стиль та жанр у функціонуванні мовленнєвого жанру є взаємодоповнюючими факторами. Вони визначають авторський ідіостиль та формують його специфіку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции / Сергей Сергеевич Аверинцев. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 448 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Ком.книга, 2005. – 600 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
4. Болотнова Н.С. Лексическая структура художественного текста в ассоциативном аспекте / Нина Сергеевна Болотнова. – Томск : Изд-во Томского педагогического института, 1994. – 200 с.
5. Брандес М. П. Стилистический анализ / Маргарита Петровна Брандес. – М. : Высшая школа, 1971. – 181 с.
6. Волошук В. І. Лінгвостильові особливості ідіолекту З. Ленца в малих епічних жанрах: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Вікторія Іванівна Волошук. – Львів, 2004. – 209 с.

7. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей / Виктор Владимирович Виноградов – М. : Гослитиздат, 1961. – 272 с.
8. Кожина М. Н. Стилистика русского языка : [учебное пособие] / Маргарита Николаевна Кожина.– М. : Образование, 1977. – 221 с.
9. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / Валерія Андріївна Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
10. Леденева В. В. Идиостиль (к уточнению понятия) / Валентина Васильевна Леденева // Филологические науки. – 2001. – № 5. – С. 36–41.
11. Літературознавчий словник-довідник / [уклад. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : Академія, 2006. – 752 с.
12. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики) / Анатолій Максимович Науменко. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 413 с.
13. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручник] / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
14. Михель Г. Основы теории стиля / Г. Михель // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1980. – Выпуск IX : Лингвостилистика. – С. 271–297.
15. Пospelов Г. Н. Проблемы литературного стиля / Геннадий Николаевич Пospelов. – М. : Издательство Московского университета, 1970. – 329 с.
16. Разинкина Н. М. Функциональная стилистика / Нина Марковна Разинкина. – М. : Высшая школа, 1989. – 179 с.
17. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
18. Тураева З. Я. Лингвистика текста / Зинаида Яковлевна Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 125 с.
19. Якобсон Р. Лінгвістика і поетика // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. ; ред. М. Зубрицької / Роман Якобсон. – Львів, 1996. – С. 357–377.

20. Fix U. Stil – ein sprachliches und soziales Phänomen : [herausgegeben von I. Barz, H. Poethe, G. Yos] / Ulla Fix. – Berlin, Frank&Timme Gmbh Verlag für wissenschaftliche Literatur, 2007. – 462 S.
21. Fleischer W. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Georg Michel. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1975. – 394 S.
22. Sandig B. Stilistik der deutschen Sprache / Barbara Sandig. – Berlin : New York : Walter de Gruyter Verlag, 1986. – 368 S.

Стаття надійшла до редакції 20 грудня 2012 року

УДК 808.53: 821. 161.2-343

Наталія Смірнова
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС КАЗОК Д. ГУМЕННОЇ

У статті досліджуються жанрові особливості творів Д. Гуменної з авторським визначенням казки. Обрані до аналізу твори розглядаються крізь призму кореляції понять художнє / наукове та казкове / неказкове. Доводиться, що аналізовані твори Д. Гуменної постають як новаторські жанрові утворення і переконливо свідчать про здатність літературних казок з науковим інтертекстом до функціонування в контексті сучасного художнього дискурсу.

Ключові слова: казка-есе, казка-феєрія, художній дискурс.

В статье исследуются жанровые особенности произведений Д. Гуменной с авторским определением сказки. Отобранные для анализа произведения через призму корреляции понятий художественное / научное и сказочное / несказочное. Доказывается, что рассматриваемые произведения Д. Гуменной представлены как новаторские жанровые образования и убедительно свидетельствуют о способности литературных сказок с научным интертекстом к функционированию в контексте современного художественного дискурса.

Ключевые слова: сказка-эссе, сказка-феерия, художественный дискурс.

Genre features of D. Gumenna's literature works are investigated in the article with authors' definition of "fairy-tale". Selected works are considered to analyze through the correlation of such concepts as artistic / scientific and magical / without fairy-tale elements. It is shown that the analyzed D. Gumenna's works seen as innovative in the genre formation and clearly demonstrate the ability of literary fairy tales of scientific intertext to function in the context of contemporary art discourse.

Key words: *fairy tale essays, fairy tale, literature discourse.*

Проблема дослідження творів Д. Гуменної як казок зосереджена в аспекті відповідності традиційним вимогам жанру. Різноманітність жанрових характеристик одних і тих же творів зумовлене відсутністю в сучасному літературознавстві чіткої дефініції понять «жанр», «вид» у цілому та чіткого визначення терміна «літературна казка» зокрема. Дане дослідження – це спроба ідентифікації окремих творів Д. Гуменної з погляду жанрових та поетикальних особливостей літературної казки. Об'єктом дослідження, насамперед, стали ті твори, які мали авторську кваліфікативну означеність як казки. Передусім, це казка-есе «Благослови, Мати!» та казка-феєрія (fairy – tale) «Епізод з життя Європи Критської»¹. О. Коломієць, окрім визначених авторкою, називає казкою-есе ще й «Родинний альбом» [7, с. 4]. Натомість М. Лаврусенко досліджує «Епізод з життя Європи Критської» як повість-феєрію, спочатку акцентуючи увагу на другій складовій означеного жанру, але врешті проводить аналіз цього тексту з погляду традиційної казкової поетики. Ця ж дослідниця означає «Родинний альбом», «Минуле пливе в прийдешнє» як романи-есе, а «Благослови, Мати» – просто есе [11, с. 122].

Дискутивність щодо жанрової приналежності творів письменниці простежується як в еміграційній, так і в «материковій» літературно-критичній думці. Досить часто проблемним аспектом для художнього дискурсу її текстів вважалося тяжіння до наукового викладу. Н. Іщук-Пазуняк «Благослови, Мати!» визначає як *наукове* есе, А. Юриняк розповідь «Минуле пливе в прийдешнє» трактує як *наукову* розвідку, П. Сорока кваліфікує казку-есе «Благослови, Мати!» як

¹Тут і далі цитуємо із збереженням правопису першоджерела.

монографічне дослідження, а «Родинний альбом» та «Минуле пливе в прийдешнє» – як науково-популярні монографії. Натомість Г.Костюк, аналізуючи жанрову специфіку творчості письменниці, вбачав домінантою не науковість викладу, а саме його художність, зауваживши, що «Благослови, Мати!» – «романтична мандрівка таємничими просторами минулих тисячоліть [10, с. 318]».

Отже, наведені міркування науковців порушують двоаспектну проблему дослідження обраних текстів Д. Гуменної крізь призму кореляції понять художнє / наукове та казкове / неказкове. Об'єднання цих двох аспектів в одному дослідженні дозволяють розглянути казковість творів письменниці як художній дискурс.

Потребує уточнення авторське розуміння жанру та його кореляція з варіантами літературознавчого визначення. У першій частині твору «Благослови, Мати!» авторка дає пояснення власного жанрового формулювання: «Казкою зву тому, що всяке відтворення минулого – казка. Ніхто з живих не бачив на власні очі, як було навіть двісті років тому. Всякий заглядач у минуле на свій лад бачить минувшину – залежно від матеріялів, що Бог послав (бо всіх ще жодна людина не могла охопити) та від своєї внутрішньої візії [3, с. 3]». Тобто, основою такого відтворення Д. Гуменна обирає *гіпотетичність* та власну суб'єктивну чуттєвість у вибудові художнього світу, який, за авторським баченням, означається як світ «інший [3, с. 3]». Саме вибудова особливого типу художнього світу, на думку таких дослідників літературної казки, як І. Лупанова, Є. Нейолов, В. Бахтіна, М. Липовецький є структуротвірною ознакою. Д. Гуменна називає чинники, які стали джерелами формування художнього світу твору: «Приклади для моєї казки беру з археології, етнографії, мітології, фольклору і мови... [3, с. 3]». Авторське називання жанру неодноразово актуалізується в самому творі, підтверджує свідомий вибір ідентифікації тексту: «Але про це буде в іншому місці цієї казки [3, с. 63]»; «На цьому моя казка кінчається [3, с. 237]» тощо.

Окрім авторських визначень, підставою для розгляду цих творів як казок О. Коломієць вважає їх орієнтацію на міфологізм

у цілому та наявність міфологеми Великої Матері зокрема [8]. М. Лаврусенко обстоює думку про те, що «Епізод...» «... варто визначити як повість з елементами казки, або казкову повість, або повість-феєрію, оскільки в ній розгортається одна сюжетна лінія, у якій розповідається читачеві про вельми важливий день із життя Європи, який відкриє очі Берегині на проблеми народів [11, с. 124]». Такі підходи свідчать про множинність критеріїв жанрової дефініції. У першому випадку це визначення тяжіє до генетичної спорідненості з міфом, у другому – до встановлення як пріоритетних морально-етичних характеристик художнього світу твору.

Авторський коментар про гіпотетичність, обране жанрове визначення, бажання створити «інший світ», щоб «порозкошувати в цій казці [3, с. 3]» легітимізують ці тексти як *художні*. Тут слухним є висловлювання А. Гафарової, яка під художнім текстом пропонує «розуміти створене автором фіктивне зображення дійсності, де виражаються авторський світогляд, світовідчуття, енциклопедичні знання, досвід письменника і його ставлення до світу [1]». Доречна умотивованість наукових та фольклорно-літературних цитатій також обумовлюється авторським визначенням жанру твору «Благослови, Мати!» як казки-есе, що свідчить про літературознавчу компетенцію письменниці. Есе, на думку Ю. Коваліва, «прозовий твір із довільною композицією, якому властива белетризація зафіксованих індивідуальних вражень, асоціацій чи інформації, отриманої з різних галузей знань, несистематичне поєднання філософських, літературно-критичних, науково-популярних, іноді специфічно наукових елементів [5, с. 347]».

До висновку про ненауковість казки-есе доказово й аргументовано доходить Т. Ніколюк, зазначаючи, що «Для казки-есе «Благослови, Мати!», есе «Родинний альбом», «Минуле пливе в прийдешнє» характерна метафорична мова, чимало фактів сприйнято через візуальні та слухові рецептори («чуєте», «бачимо»), діалогічна мова передана через цитати. Авторка часто апелювала до власного досвіду та інтимних почувань читача (ненауковий метод), а персонажами творів стали міфери Лада,

Леля, Гоя, почерпнуті з календарної обрядовості і пісенності. В есе чимало асоціативних фантазій. Отже, за формально-стильовими ознаками це не наукові дослідження [12, с. 9]».

Як риси, притаманні літературній казці, визначаємо творення особливого художнього світу, який характеризується гармонійністю, наявністю категорії чудесного, особливою образною системою, бінарною опозиційністю, міфологізмом як джерелом казки.

Гармонійний світ, за Д. Гуменною, базується на кількох основних ідеях. Це ідея природної першості жіночого начала, яка неодноразово обстоюється авторкою в різних творах, ідея спорідненості, єдності народів та ідея прадавності українства.

У казці-есе «Благослови, Мати!» образ жінки набуває наскрізності. Опираючись на мовознавчі, історико-археологічні дослідження, реконструюючи елементи міфу, авторка реалізує основну ідею – реабілітацію пріоритетної ролі жінки-матері. Використовуючи прийом подорожі в часі, письменниця простежує роль жінки в суспільному й культурному розвитку племен. Вона формує сталий образ, який постає як Мати-Універсум, Велика Мати, Мати Богиня, Земля. Д. Гуменна визначає роль жінки, звертається до ретроспективного огляду, реконструює міф як елемент світогляду як давніх і сучасних народів, наголошує, що шанобливе ставлення до жінки і є запорукою сили нації: «Що ж в нашому народі таке, що не дає розпливитися-розсмоктатися серед інших – боєвиків і засланців – що не загинув він у жодній із катастроф, уже пережитих? Якесь таємниця? Ні! Починаючи із зародження первісної родової організації, з оріньяку, й до сьогодні, *ніколи* жінка на цій землі не була рабинею [3, с. 216]». Авторські висновки підкреслюють ідейний задум творчості – доведення на широкому фактичному матеріалі спроможності жінки до творення не лише особистого, локального простору, а й простору, що набуває загальнолюдського, планетарного масштабу: «Ця однастайність жіночого образу дає підстави вважати, що на всьому просторі Євразії жили одної думки люди [3, с. 15]».

Д. Гуменна доводить, що фемінним елементом пронизані всі сфери матеріальної та духовної культури людства в цілому та

українства зокрема. Крім функції материнства, організації родового устрою, жінка, за переконаннями авторки, у світоглядній системі давніх людей є ще й посередницею між світами, між земним і небесним, тобто, виконує сакральну роль: «Про те, що не чоловік (як тепер) а жінка була посередницею між людьми й Вищою Силою, є багато свідчень з далекої і близької минувшини [3, с. 194]».

Новаторським прийомом, який Д. Гуменна використовує у своїй художній творчості для ілюстрування та аргументації власних ідей, стає прийом семантичного аналізу лексем та їх частин, здійснений на широкому матеріалі різних мов. Існування подібних за звуковими та змістовими характеристиками слів у більшості європейських та частини східних мов стає доказовим аргументом на користь ідеї спорідненості народів. Ретельний аналіз слова «жена» на матеріалах української, французької, англійської, грецької, індійської мов стає підтвердженням існування культу жінки на значній частині Європи, Азії, Індії: «Отже, можна сказати, що Європу й велику частину Азії заселяють як не прямі нащадки «женів», (читай: «народу із символом оріньяцьких жіночих зображень», то якісь у більшій чи меншій мірі споріднені з «женами» сусіди. Але найнедвозначніше і найвиробленіше це «ж» у нашій мові [3, с. 20]». Такі ж мовно-семантичні екскурси здійснені авторкою стосовно лексем *ляля*, *діва*, *скит* та інших.

У «Родинному альбомі» цей прийом деталізується і сходить до аналізу фонем. Найчастіше Д. Гуменна зупиняється на трифонемному компоненті та його модифікаціях: С-Т-Р, С-В-Р, Т-В-Р, ГОР-ХОР-КОР тощо. Як і в казці-есе «Благослови, Мати!» такий мовоцентричний характер оповіді стає підтвердженням спорідненості звичаїв, культурних надбань різних мов індоєвропейської сім'ї. Проте не лише спорідненість, а й первинність української культури та мови, у якій якнайповніше збереглися всі надбання, звучить у висновкових тезах письменниці: «Як це чудово збігається із твердженням багатьох мовознавців, що цей самий терен, Україна – місце, де зародилось індоєвропейське мовне дерево [3, с. 51]».

Для доказовості власних суджень Д. Гуменна долучає з'ясування інтерсеміотичних зв'язків. Зокрема вона детально аналізує графічні позначення спіралі, меандру, лабіринту на предметах вжитку в різні періоди й доводить, що вони є знаками, що символізують безперервність існування, єдність життя-смерті, що зберігається і в словесному мистецтві, зокрема, українських гаївках, і в драматичних іграх «Кривий танець» та «Воротар». Графічні зображення, словесний супровід обрядодій розглядаються письменницею, як надзвичайно цінні, але вторинні моделюючі системи, які передусім є відображенням світогляду давньої людності.

Досліджуючи особливості генологічного конститування творів Д. Гуменної, Т. Николук зосереджує увагу на осмисленні проблеми *інтертекстуальності*. Дослідниця деталізує теоретичні аспекти понять «науковий» та «інтелектуальний інтертекст», з'ясовує механізми художнього переосмислення наукових ідей у творчості письменниці [12]. Очевидно, що саме пряме цитування, з оформленими посиланнями, надає казці-есе «Благослови, Мати!» та іншим творам письменниці наукового звучання. Авторське непоодинокі цитування окремих матеріалів, зокрема це стосується «Історії» Геродота, «Повісті врем'яних літ», «Історії української літератури» М. Грушевського та інших, стає свідченням їх ґрунтового опрацювання й реінтерпретації.

Проте тут варто зазначити, що авторка апелювала не лише до наукових текстів. Досить часто вона реінтерпретує міфи, цитує зразки уснопоетичних текстів різних народів, художні твори. Безумовно, у цьому випадку цитати відіграють важливу текстотвірну функцію. Немовби відстоюючи власну позицію в кваліфікативному визначенні жанру твору, письменниця використовує традиційний казковий композиційний прийом, своєрідно трансформує формульне завершення: «На цьому моя казка кінчається. Я там не була, меду-вина не пила, але далеко важливіше, що всі ті, які пили мед-вино-горілку у цій казці, є в мені. І в кожному, хто дочитав до цього слова [3, с. 237]».

Сформовані у творах на праісторичну тематику ідеї вона творчо реалізує за допомогою інших художніх прийомів і підходів

у казці-феєрії «Епізод з життя Європи Критської». Тут авторка знову підтверджує свою літературознавчу компетентність, проте демонструє новаторський підхід до художньої реалізації заявлених жанрових форм. Термінологічне визначення феєрії, за Ю.Ковалівим, – це «театральна або циркова вистава з фантастично-казковим сюжетом, сценічними ефектами і трюками. [...] Виникає неоромантична драма-феєрія (драма-казка) з виразно ліричним началом, зіставлення явищ природи та рис людини, широким використанням міфічних і фольклорних образів, магією... [6, с. 527]». Тобто, під феєрією розуміється, насамперед, драматичний твір. У дослідженні жанрово-стильової специфіки казки-феєрії «Епізод з життя Європи Критської» М. Лаврусенко помічає новаторський підхід письменниці [11]. Авторка названої статті доводить, що Д. Гуменна відходить від класичного розуміння феєрії. Проте в статті не піддається сумніву наявність казкової основи. Стосовно феєрії, то, крім того, що «Епізод...» не є драматичним твором, маємо всі властиві цьому жанрові ознаки, а саме: химерно-казковий сюжет; фольклорні та міфологічні образи; умовність простору й часу; символічність ситуацій і образів; філософське звучання. Визначення «казка-феєрія» передбачає дифузію характерних ознак обох жанрів, які за своєю природою мають досить багато спільних характеристик. Це вибудова художнього світу, в основі якого є категорія чудесного, замкнутість часопростору, тісний зв'язок з міфологією. Літературна казка ХХ ст. виявляє і свою двоадресність, зумовлену поглибленням філософського звучання. Дослідники жанру феєрії висловлюють припущення, що феєрія передбачає значно вищий ступінь узагальнення, універсалізованості ідейно-проблематичного й образного рівня, невичерпність трактувань якого досягається саме завдяки максимальній умовності характерів, подій і хронотопу, тематичне звертання до народної демонології та міфопоетики.

Авторська жанрова ідентифікація тут не проступає так яскраво, як у казці-есе «Благослови, Мати!», у якій Д. Гуменна дає власне обґрунтування вибору жанру і означає твір як казку. Натомість у «Епізоді...» казкою вона називає художній світ,

у якому вона як наратор займає позицію споглядача: «А на річці – лебідка плаває. Знов, як у казці. [...] От, може, це казкова вода, що від неї старі молодшають, сліпі стають видючими, а мертві оживають... Може, це відьомська, чарівна... [2, с. 12]». Казкова алюзія стає лише преамбулою до подій, у яких на перший план виходить чітко ієрархізований образний світ. Авторка створює на зразок давнього міфічного світоустрою багаторівневий простір, у якому першість надається Гаї: «Я праматір богів і людей. Всі народи від океану до океану шанують мене і щоразу на весні хвалу приносять [2, с. 13]». Д.Гуменна долучає традиційний казковий прийом перевтілення, узгоджує його візуальне представлення відповідно до темпоральної логіки оповіді. З лебідки Овда-Обида-Овида-Евдотея перетворюється в бабусю Гаю. Тут авторка об'єднує різні міфологічні системи, структурує їх за часом виникнення та відповідно до власних припущень. Інтертекстуальне долучення відомого міфу про Європу та Зевса стає лише своєрідною відправною точкою, «історією з минулого», яку Д. Гуменна творчо інтерпретує, переосмислює й осучаснює.

Персонажі набувають яскравого алегоризму. Казкова опозиційність представлена тут на образному та проблемно-тематичному рівнях. Авторка формує своєрідні пари: Зевс – Європа, Рація – Інтуїція, Аристократія – Демократія, Нація – Пролетар Класович, Матеріаліст – Ідеаліст, Дух – Матерія. У межах такої образної опозиційності порушується проблематика твору. Її вирішення відповідає авторському баченню, продемонстрованому й у інших творах письменниці. Відправним, ключовим моментом у казці-феєрії є пошуки гармонійного щасливого світу, взірцем якого є міфічна Аркадія. У межах опозиційності Зевс – Європа порушується тема протистояння жіночого й чоловічого, яка продовжує фемінний дискурс. Жінка постає як первинна й незалежна, як творець й інтелектуал. Але якщо в інших творах ця теза доводиться авторкою за допомогою науково-історичного фактажу, то, відповідно до обраного жанру, тут з'являються емоційно-ліричні звернення спонукального характеру.

Створена письменницею художня модель презентує авторську концепцію світу, має яскраво виражену аксіологічну спрямованість, відображає ретроспективний погляд на процес становлення стійких цінностей буття. Серед дисгармонійних якостей сучасного світу авторка виокремлює раціоналізацію, узагальнюючи це в образах Раціо та Інтуїції. На противагу поетиці художнього світу чарівних казок, які у своїй основі людиноцентричні, об'єднуючою ідеєю аналізованого твору вбачаємо націоцентричність, у якій людина, мова, культура, соціальний устрій є складовими світу, частини якого (тут різні нації) створюють умови взаємоіснування. Традиційна казкова функція пошуків постає у творі, як пошук Європою щастя, а Україною – власного місця серед європейських народів. Оповідь набуває емоційного забарвлення, у бінарних образних парах у дискусивній формі з'ясовується їхня домінуюча роль у світо-(націє-)устрої. Традиційна для авторки мовоцентричність проблематики набуває масштабності й тісно пов'язується з культурними надбаннями, які і є, на переконання письменниці, основотвірними складовими щастя і гармонії, а їх втрата тлумачиться, як руйнація. Д. Гуменна за допомогою багатьох діалогів-колізій формує поліфонічне звучання твору. Читачеві надана можливість переконатися у перевазі чи одnobічності світоглядної позиції кожної узяті пари образів. Питання братерства, рівності, свободи, незалежності порушуються в діалогах Аристократії та Демократії, Нації та Пролетара Класовича, Духу й Матерії.

Тяжіння до казкового хронотопу зумовлює динамізм оповіді, ущільненість часу. Авторка поєднує умовний час (загальний час існування людства) та подає події з відбитком конкретного соціально-історичного часу (події Другої світової війни). Події минулого й майбутнього зливаються із сьогочасним. У цілому, в центрі хронотопу аналізованого твору лежить трансформована ціннісна семантика міфу: перетворення хаосу в космос, упорядкування світу, внесення в нього закону гармонії. Проте міфологічна семантика, зазвичай, демонструє упорядкованість

світу як завершений процес. У «Епізоді...» простежується ідея руйнації колись упорядкованого світу й ідея необхідності його впорядкування.

Отже, аналізовані твори Д. Гуменної постають, як новаторські жанрові утворення і переконливо свідчать про здатність літературних казок з науковим інтертекстом до функціонування в контексті сучасного художнього дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гасфарова А. С. Художественный текст VS художественный дискурс / А. С. Гасфарова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rgf.tversu.ru/node/486>
2. Гуменна Докія «Епізод з життя Європи Критської / Докія Гуменна. – Нью-Йорк : [б. в], 1957. – 141 с.
3. Гуменна Д. Благослови, Мати! Казка-есе / Докія Гуменна. – Нью-Йорк : Об'єднання Українських Письменників «СЛОВО», 1966. – 282 с.
4. Гуменна Докія. Родинний альбом / Докія Гуменна. – Нью-Йорк : Об'єднання Українських Письменників «СЛОВО», 1971. – 352 с.
5. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т. 1. – 608 с.
6. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т. 2. – 623 с.
7. Коломієць О. Проза Докії Гуменної (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. В. Коломієць. – К., 2007. – 17 с.
8. Коломієць О. Міфопоетика казки-есе Докії Гменної «Благослови, Мати!» / О. В. Коломієць // Літературознавчі студії. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Випуск 31. – С. 193–196.

9. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Х. Копистянська. – Львів : Паїс, 2005. – 368 с.
10. Костюк Г. На перехрестях життя та історії: до 70-річчя і 50-річчя літ. діяльн. Докії Гуменної / Григорій Костюк // У світі ідей і образів. Вибране: (критич. та іст. літ. роздуми: 1930–1980). – Мюнхен : Сучасність, 1983. – С. 311–352.
11. Лаврусенко М. Повість-феєрія Докії Гуменної «Епізод з життя Європи Критської»: жанрово-стильова модифікація / М. Лаврусенко // Наукові записки. – Вип. 111. – Серія : Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 121–131.
12. Николук Т. Інтелектуальний інтертекст прози Докії Гуменної : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література»/ Т. В. Николук. – К., 2009. – 19 с.

Стаття надійшла до редакції 21 грудня 2012 року

УДК 821.161.2-3.12

Тетяна Ткаченко
(м. Київ, Україна)

ПТАШИНА СИМВОЛІКА У МАЛІЙ ПРОЗІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті досліджується пташина символіка в українській малій прозі початку ХХ ст.; аналізуються образи птахів у новій творчій інтерпретації. У роботі вивчаються такі персонажі, як пелікан (баба-птиця), гуска, чайка, лелека (бусол, бузьок). Також розкриваються особливості художньої рецепції, а саме: синтез традиції та новаторства, зіставлення людської спільноти і пташиної родини, апеляція до читача-співавтора, використання кольорів і звуків як складників літературного тексту.

Ключові слова: біблійний та фольклорний інтертекст, асоціативність, символ, персоніфікація, психологізм, відкритий фінал.

В статье исследуется птичья символика в украинской малой прозе начала XX в.; анализируются образы птиц в новой творческой интерпретации. В работе изучаются такие персонажи, как пеликан, гусь, аист и чайка. Также раскрываются особенности художественной рецепции, а именно: синтез традиции и новаторства, сопоставление человеческой общины и птичьей семьи, апелляция к читателю-соавтору, использование цвета и звука как важных составляющих литературного текста.

Ключевые слова: *библейский и фольклорный интертекст, ассоциативность, символ, персонификация, психологизм, открытый финал.*

The article deals with the bird's symbolism in the Ukrainian small prose of the beginning of 20th century. The images of birds in new creative interpretation are analyzed. Such personages as a pelican, a goose, a stork and a sea-gull are studied. The main peculiarities of art reception are clarified, namely: the tradition and innovation synthesis, the comparison of a human community and bird's family, the appeal to reader-co-author, the colour and sound use as important component of literary text.

Key words: *biblical and folklore's intertext, association, symbol, personification, psychologism, open final.*

Як відомо, найдавніші вірування людини спиралися на її уявлення про світ природи. Співпраця зі стихіями, представниками флори і фауни втілена у народнопоетичній творчості, яка стала основою професійного мистецтва. Особливо яскравою видається пташина символіка, в якій чимало антагоністичних пар і полісемантичних образів. Можливо, це пов'язано з трактуванням птахів найближчими істотами до Бога. Водночас деякі мають амбівалентні характеристики і належать до т.зв. двосвіття, перебуваючи між небом та землею (Правою і Явою). Тож не дивно, що до цих образів постійно звертаються автори від праукраїнських джерел до сьогодення (Мати-Птиця з Велес-книги, «Вдячний Еродій» Г. Сковороди, «Лебедина згряя» В. Земляка, «Записки Білого Пташка» Галини Пагутяк тощо).

У національному письменстві пташині образи митці використовують з різною метою. Відтак, птахи виконують відмінні функції. Крім буквального зображення, вони можуть уособлювати певний соціальний статус, втілювати риси характеру людини, виступати в алегоричних образах. Це зумовлено як суб'єктивним

баченням автора, так і суспільними чи культурними змінами, що сталося на межі XIX – XX століть, коли відбулося кардинальне оновлення мистецтва. В Україні модерні тенденції презентувала плеяда письменників – Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Олександр Олесь, Микола Вороний та інші. Проте цікавою і досі, на жаль, малодослідженою постає мала українська проза початку XX ст. (наявні лише окремі поодинокі дослідження творчості С. Коваліва, О. Авдіковича, С. Яричевського за відсутності комплексного аналізу), в якій образи птаства набувають і традиційного прочитання, і оригінальної художньої інтерпретації, що зумовлено новаторськими тенденціями доби *fin de siècle*.

Передусім доречно звернути увагу на образ бузька (боцюна, бусола, чорногуза, лелеки). У фольклорі та літературі цей птах фігурує в численних легендах, баладах, пареміях, казках. Він визначає щасливу долю господарів або пророкує лихо своїм кривдникам чи передбачає прихід весни. Тому осердям твору виступає певна подія, що підтверджує / переосмислює/ спростовує загальновідомі народні уявлення.

Водночас інформація про життя лелек як представників розмаїтого птаства залишається поза увагою оповідачів, виступаючи об'єктом досліджень винятково природознавців, орнітологів. Але Володимир Леонтович заповнив цю прогалину і презентував «Оповідання молодого лелеки». Звернувшись до первісного язичницького світосприйняття, він представив у художньому тексті наратора-птаха. У такий спосіб письменнику вдалося відтворити імовірні міркування лелеки. Він запропонував реципієнту своєрідну психологічну студію птаха, оскільки твір – суцільна рефлексія лелеки.

Молодий лелека описує свій побут, стосунки із сусідами, наголошує на чільних етапах дорослішання і «соціалізації». Він має та відчуває територіальну належність, поетично змальовує велику (Полтавщина, Україна) та малу батьківщину (зелений двір і дерев'яна комора) і, як будь-який звичайний підліток, силкується протистояти дорослим, сперечається з ними, опираючись загальноприйнятим правилам існування. Письменник влучно виокремлює ті риси птахи, які властиві людині. Так,

швидкоплинним видається безжурне дитинство, а підґрунтям до становлення індивідуальності постає юнацьким максималізм: «тоді я ще був певний, що для доброго лелеки немає нічого непереможного, і він здатний зробити усе, що здума [4, с. 352]».

Якщо для людини звичними реаліями й етапами соціалізації постають родинне виховання, садок, школа, виш, робота, то для птаха самостійність і відповідальність виявляється у побудові гнізда, щорічній небезпечній мандрівці, захисті власної родини. Попри зміни обставин константою лишається зв'язок з рідною землею, до якої прагне повернутися птах. Теза про цінність Вітчизни є художнім обрамленням твору та лейтмотивом як оповідання, так і життя кожної істоти, на думку наратора й автора: «Я раз у раз згадував свою справжню та справді чарівну батьківщину з її тихими водами та ясними зорями [4, с. 353]».

Постійно наголошуючи на своєрідному антеїзмі птахів, письменники апелюють до патріотизму людини, про що йдеться у творі Тимотея Бордуляка «Бузьки». Тут зіставляються пташина згряя і людська громада.

Так, птахи нетерпляче повертаються додому, прагнуть якнайшвидше побачити рідну стріху і любих господарів. Прагнення домівки, яку ототожнюють з раєм, долає всі перешкоди, негоду й небезпеки. Натомість люди, не витримавши бідності й голоду, назавжди залишають батьківщину, зрікаючись її, а водночас і себе. Звідси, якщо птахи попри все повертаються додому, то люди поступаються випробуванням долі.

Варто зазначити, що сумну звістку повідомляє горобець. Адже, за народним повір'ям, коли цей птах «б'ється у шибку, то в родині буде покійник або погані вісті [2, с. 146]». Тож невипадково порожня хата порівнюється з пусткою, в якій оселилися «сови з нічвидами» (цих птахів також вважають провісниками біди й небезпеки).

Крім того, наратор вправно регулює темпоритм, настроєвість і колористику художнього твору. Спочатку ведеться жвава розповідь-опис стрімкого повернення-лету птахів, чому сприяє наскрізне використання відповідних слів (ось, ось; чимскоріше; у великому поспіху; ще трохи; більше спішилися). Також наявні

численні оклики-захоплення навколишнім світом, що втілено в яскравому, часто метафоричному, зображенні природи, людей, уявних картин майбутнього, в насиченні тексту розмаїтими кольорами й емоційно забарвленими повторами (батьоро, весело, радісно). Зате коли бузьки дізнаються про від'їзд господарів, крики-вигуки і танок лелек різко змінює суцільна тиша і пустка, створена ангелом смерті, який «перелетів недавно через те обійстя [5, с. 240]». Кольори веселки перетворюються на невиразну сірість, надія і щастя – на страх і смуток, радісні заклики – на безмовний клекіт (виражений у тексті еліпсами), який стає наче голосінням за живими людьми.

Таким раптовим контрастом автор ніби розділяє не лише твір, але й саме життя на дві частини, які об'єднує стрижень – Батьківщина. Отже, Тимотей Бордуляк трактує масовий від'їзд земляків як свідоме знищення України, оскільки еміграція рівнозначна смерті. Подібне тлумачення зазначеної проблеми відображено у творчості багатьох письменників, з-поміж яких варто назвати Василя Стефаника, Богдана Лепкого, Гната Хоткевича та інших.

Метафорична інтерпретація смерті набуває конкретних обрисів у творі Михайла Яцківа «Бузьок»: «О, вже той чоловік не варт жити, що на таку птаху важить! Бог би його скарав [7, с. 80]». Наратор підкреслює насамперед невинність / чистоту птахів – знавців вирію – і водночас акцентує людську ницість, визначаючи вбивцю лелеки розбишакою. Створений у такий спосіб контраст набуває нових семантичних відтінків протягом всього тексту і досягає кульмінації в описі туги і страждань бузька за коханою: «Зіслаб. Їсти не міг і не мав часу. Клонить головою і присідає, бо ноги ослабли ... Хотів розняти крила – і покотився долі стріхою на обійстя [7, с. 79]». Лелечина вірність не поступається лебединій та гідна стати взірцем для людей.

Зображаючи поневіряння птаха, письменник насичує твір значущими деталями. Так, бузьок шукав і кликав подругу дев'ять днів, відмовившись від їжі, питва і спочинку. Звідси, птах не жив, а існував, блукаючи світом – наче душа померлої людини прощається із земним буттям. Крім того, до пошуків

опосередковано долучається крик чайки, що стає єдиною відповіддю на запитання бузька. Письменник недаремно використав згадку про цього птаха, який здавна символізує вдівство.

Бузок не може пережити втрати коханої. Проте його смерть має подвійне значення, а саме: особиста драма птаха, імовірна трагедія-кара вбивці (його родини) і водночас розпач села від майбутнього лиха, оскільки бузьки були оберегом та запорукою добробуту-щастя.

Актуалізація злочину-кари за скаліченого птаха набуває біблійної семантики у творі Стефана Коваліва «Паламарові бузьки». Появу пташиної пари сприймають у селі за диво і прирівнюють до воскресіння місцини. Адже бузьки оселяються у людей, безпосередньо пов'язаних зі служінням Господу – спочатку в священника, потім у паламаря.

Варто зауважити, що лелеки оселяються не на стрісі, а на комині. Певно, так письменник прагнув відобразити давні уявлення українців про піч як оберіг хати, оскільки забезпечує та зберігає родинне тепло. Недаремно Кметик ототожнює школярів і лелек, називаючи їх своїми дітьми: «Дивіть, нанашку, дивіть! Ваші чада!.. ваші чада на вашій хаті гніздяться! – кликали хлопці [3, с. 612]». Це підтверджує подальший розвиток подій, коли птахи наслідують поведінку господаря, зустрічають його з роботи, супроводжують у полі тощо. Звідси, бузьки і паламар стають єдиною родиною. Тобто автор залучає птахів до людської громади, робить їх невід'ємним складником села і його рівноправними мешканцями, нагадуючи про первинну общину, де людина не підкорювала природу, а співпрацювала з нею. Тому не дивно, що за небезпеки всі одностайно захищають лелек від злодюжки Якіма Бодняря.

Доречно звернути увагу на прізвище кривдника, що походить від слова бодня – бідність, недоля. В художньому творі дане тлумачення розкривається у характеристиці персонажа. Йдеться про брак звичайних людських якостей – доброти, працелюбності, поваги, милосердя. Натомість Яким пишається тим, що став єдиним і безкарним, через вік і співчуття до матері,

злодієм на селі. Та замах на життя бузька стає межовим моментом у житті юнака. Вкотре нагадане народне повір'я про Господнє покарання за скривджену Божу пташку справджується, вражаючи жорстокою розплатою з біблійним акцентом: спроба вбити бузька перетворюється на ненавмисне братовбивство Якимом Левка.

Письменник навмисне залишає нерозкритою подальше долю Боднаря. Однак наголошує на взаємозв'язку всіх земних істот, де кривними родичами є не тільки люди, а історія про Каїна й Авеля у Стефана Коваліва набуває і реального звучання, і метафоричної інтерпретації.

До використання пташиної символіки задля показу деградації суспільства вдається і Сильвестр Яричевський, який явище братовбивства збільшує до масштабів країни. У творі «Пелікани» він об'єднав кілька аспектів показу, долучивши до родинного соціальний та національний рівні. Сильвестр Гнатович актуалізує неодноразово порушену в українському письменстві тему самознищення нації. Образ матері пташенят він поглиблює завдяки паралелізму, зіставляє недолугих пеліканів і недолітків-українців, наголошуючи на проблемі вічної інфантильності співвітчизників.

Лейтмотивом твору стає утвердження безмежної материнської любові, яка все розуміє, пробаचाє і жертвує власним життям заради своїх дітей. За легендою, пелікани, аби вижити, клюють материнські груди, впиваючись м'ясом з кров'ю за браком іншої їжі – українці їдять один одного через заздрість, знищуючи матір-вітчизну. Проте якщо птахи керуються інстинктом, то люди – свідомим розрахунком за відсутності власного розуму, прирікаючи матір-батьківщину на загибель. Та обидві матері знову оновлюються, щоб дати невдячним дітям ще один шанс на гідне життя. Ці сподівання, як і любов, нескінченні: «Єсть одна велика Мама [...] велика вона, як простір, в котрому висить світ, як безкрая безконечність; любя вона, як життя, коли є для кого жити, а добра, я Творець!.. Се – вітчина!.. І живить вона діти – всі її кохані. Не жалує крові з-під серця свого, дарить любов'ю і життям. Діти животіють тією кров'ю та завдяка різна... І все

обновляється тота справа; все виливається кров'ю Материна любов велика, все п'ють її недолітки-діти... [6, с. 65]».

Фінал твору залишається відкритим, що відображено в повторі – риторичному оклику-еліпсі: «О, пелікани!...» Відтак, остання авторська репліка є радше зверненням-питанням до громади: чи здатні люди бути людьми або вони воліють існувати за тваринними законами сьогочасної сили без огляду на майбутнє, що неминуче зумовить їхню загибель.

На прикладі проаналізованих творів можна побачити широкий спектр використання пташиної символіки: від особистісного, родинного до соціального, національного і загальнолюдського аспектів. Однак на особливу увагу заслуговує літературне втілення новаторських мистецьких тенденцій доби *fin de siècle* за допомогою образів птахів. До подібного прийому вдався Орест Авдікович у творі «Гуси», де птахи, які символізують порожні балачки, ототожнюються з двома панночками-пліткарками:

– Прошу-но подивитися, – сказав таким тоном, щоби викликати заінтересовання. – Панно Ніно! Чи ви бачили таку поезію? Що за гарна ідилія!..

– Ну що таке? – спитала ще раз панна Ніна і з зачудованням поглянула йому в очі.

– Нічо, – відповіла панна Маня, – гуси таляпаються в болоті.

– Ей, ні – прошу-но ліпше придивитися. Яка висока поезія: чи не бачите?.. Патлата гуска розкаже історію гусячої культури, а ціле стадо подивляє її геніальну здібність [5, с. 470].

Скрипаль налагоджує душевні струни не розмовами, а мистецтвом, втілюючи фантазію, чуття, думки у власні мелодії. Натомість коло інтересів панянок обмежується спектром відчуттів, поверхневими емоціями щодо хвилинних забаганок, обговоренням оточення, моди і розваг.

Контраст між репліками недолугих реплік молодих жінок і музикою скрипаля розширює образну семантику. Якщо для чоловіка музика – це його буття, мелодія – «нута життєвої пісні» [5, с. 469]» – то для панночок інструментальна фантазія видається лише нудотою, марнотратством часу. Музика цікавить їх

винятково зі споживацькою метою. Натомість естетичне чуття, спроби сприйняти і зрозуміти мистецтво залишаються недоступними панночкам. Найгірше те, що вони мають вчителя – скрипаль, та не хочуть вчитися. Для чоловіка скрипка – його душа, посередник між внутрішнім і зовнішнім світом, а для панночок – опанування музичним інструментом є тільки показником статусу, копіюванням захоплень інших людей, виконанням верстових правил і рекламою власних принад у танці чи пісні.

Так, автор протиставляє персонажів, які уособлюють не лише різні пріоритети людського буття, але й презентують відмінні концепти життя і мистецтва, що можна відтворити в антиномічних парах: побут – мистецтво, егалітарне – елітарне, тілесне – духовне, утилітарне – естетичне, споживацька інерція – філософія серця. До речі, в суб'єктивній рецепції та інтерпретації мистецтва – «зранене серце плакало слізьми зломаного щастя [5, с. 469]» – письменник актуалізує модерністського інтроверта-митця, котрий творить для обраного реципієнта, оскільки масовим єство людини бути не може.

Осібне місце у реінтерпретації пташиної символіки посідає твір «Дівчина-чайка» Людмили Василевської, в якому письменниця презентувала своєрідну літературну легенду, де розповіла долю панночки-пташки: «Не зглянулось гнівнее море: хижо коханку свою поглинуло. Та зглянулась праведна доля: смерті собі не знайшла жалібниця відважна – чайкою сірою з моря спурхнула і з гірким плачем полетіла над морем [1, с. 134]».

Насамперед варто зазначити, що тут знову-таки наявний образ лелеки у незвичному вияві. Прізвисько «морський бусол» має чоловік, який стає живим маяком: рятує мандрівників-невдах ціною власного життя, сміливо кидаючись на своєму човнику до «нещасних пливців». Отже, письменниця модифікує традиційний образ, поселяючи птаха не на даху затишної хати, а на скелі, надає йому функцію оберегу найбільшого людського скарбу – життя.

Добровільні обов'язки чоловіка переймає його дочка, наділена надприродними здібностями: чути і розуміти все живе – не лише істот, але й стихії. Тому зав'язка тексту відбувається уві сні – межовому стані між реальним та ірреальним, що пояснює

метафоричне висвітлення подальших подій, а саме: змагання людини з морем, перетворення дівчини на чайку, чоловіка – на вогонь. Крім того, наявні числова символіка і фольклорні алюзії (три врятовані істоти віддячують дарами, а про імовірну загибель козаків повідомляє птиця-бабич, тобто пелікан – символ жертвовності).

Образ чайки також є полісемантичним. Йдеться і про історичні паралелі (назва козацьких човнів), і про мистецькі (ототожнення України і чайки у відомій пісні Івана Мазепи), і про фольклорні уявлення (символ жалю за найближчими). Водночас можна припустити й залучення автобіографізму. Адже псевдонім авторки тексту Людмили Василевської (Березіної) – Дніпрова Чайка. Вона все життя прагнула діяти і допомагати людям, без останку віддаючи себе справі національного утвердження попри значні перешкоди «імперського і малоросійського моря», співпрацюючи з «козаками», свідомими своєї ролі в українському культурно-громадському поступі.

Отже, використовуючи образи птахів, письменники часто вдаються до алегорій, узагальнень, метафорики на різних формозмістових рівнях. Завдяки пташиній символіці вони порушують актуальні проблеми й позачасові питання, вдаючись до осмислення філософських категорій (злочин і кара, свобода бути собою та мавпування, патріотизм і зрада, природне та штучне, мстивість і всепрощення, егоцентризм і самопожертва) та охоплюючи полісемантичні аспекти художньої творчості (суб'єктивізм, психологізм) і життя (особистого, суспільного, національного і загальнолюдського).

ЛІТЕРАТУРА

1. Дніпрова Чайка. Вибрані твори / Дніпрова Чайка ; упоряд. і прим. Н. Вишневської. – К. : Дніпро, 1987. – 279 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Ковалів С. Твори / Упоряд. і прим. В. М. Лесин / Стефан Ковалів. – Київ : Дніпро, 1958. – 696 с.

4. Леонтович В. Зібрання творів в 4 т. – Т. 2. / Упоряд. О. Леонтович / Володимир Леонтович. – К. : Сфера, 2004. – 356 с.
5. Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст. : Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі) / Упоряд. і прим. Є. Нахліка. – К. : Наукова думка, 1989. – 688 с.
6. Яричевський С. Твори / Упоряд. та вступна стаття О. Івасюк, В. Бузинської. – Чернівці : Букрек, 2009. – 304 с.
7. Яцків М. Муза на чорному коні / Михайло Яцків. – К. : Дніпро, 1989. – 846 с.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2013 року

УДК 811.112.2'42

*Арина Фрумкина
(г. Одесса, Украина)*

ОСОБЕННОСТИ БИФОНЕМНЫХ СОЧЕТАНИЙ ГЛАСНЫХ В ТЕЛЕДИСКУРСЕ ГЕРМАНИИ

Стаття присвячена дослідженню функціонування унікальної особливості німецького вокалізму – варіативності видів приступів між компонентами біфонемних сполучень голосних, де проявляється протиріччя. Неоднозначність ситуації виявляється не тільки у кодифікованій нормі, а й у мовленнєвій дійсності – у мовленні дикторів німецького телебачення, що являє собою вимовний стандарт.

Ключові слова: *система вокалізму, глотальна змичка, вимовний стандарт, біфонемні сполучення голосних.*

Статья посвящена исследованию функционирования уникальной особенностинемецкого вокализма – вариативности видов приступов между компонентами бифонемных соединенийгласных, где проявляются противоречия.Неоднозначность ситуации проявляется не только в кодифицированной норме, но и в речевой действительности – в речи дикторов неметкого телевидения, что представляет собою произносимый констант.

Ключевые слова: система вокализма, глотальная смычка, произносимый стандарт, бифонемные соединения гласных.

The paper focuses on the problem of functioning of a specific feature of German vocalic system – variability of vowel stops between the components of biphoneme vowel combinations, where the contradiction is revealed. It comes not only in codified norm, but also in speaking – in announcers' speech which presents the standard pronunciation.

Key words: vocalism system, glottal stop, occlusion, standard pronunciation, biphoneme vowel combination.

Начало XXI века ознаменовалось в языкознании появлением новой научной дисциплины – антрополингвистики. Антропоцентрическая парадигма, имеющая философскую природу и руководствующаяся научным мышлением во всей социально-гуманитарной сфере определяет антропоцентризм в качестве одной из важнейших характеристик любой современной науки [2]. Изменение парадигмы современного языкознания выражается, прежде всего, в увеличении объема антропоцентрического направления. Усиление роли «человеческого фактора» приводит ученых к осознанию важности не только проблем описания языковой структуры, но и задач всестороннего исследования *homoloquens* (человека говорящего) [12]. По мнению Е. Селивановой согласно антропоцентрическому принципу исследования человек рассматривается как центр и цель мироустройства, в лингвистике этот принцип применяется при исследовании языка как продукта человеческой деятельности [13, с. 34–35]

На современном этапе развития языкознания одно из центральных мест занимает проблема функционирования языка. Человек – центральная фигура языка и как лицо говорящее, и как главное действующее лицо мира, о котором он говорит. Поэтому именно антропоцентрическая точка зрения на язык, как отмечает Г. Золотова, позволяет осмыслить системные связи языковых явлений в единстве формы и содержания, в едином служении их потребностям общения [6, с. 6]

Е. Селиванова утверждает, что «.. проголошуваний майже у всіх сучасних лінгвістичних працях принцип антропоцентризму як базова епістема мовознавства має бути доповнений принципами мово- й дискурсоцентризму... [14, с. 5]» поскольку вне всякого сомнения, как человек создает язык и его знаковые продукты и пользуется языком для познания мира и общения, так и язык с его многочисленными дискурсивными практиками влияет на когнитивную способность человека транслировать от поколения к поколению способ категоризации и концептуализации, стереотипы и структуры.

Возможность построения конструктивных моделей сознания, мышления, языка на сегодняшний день реализуется при помощи междисциплинарных подходов. Эта идея наиболее полно отражается в синергетической методологии, позволяющей интегрировать достижения разных наук, занимающихся проблемами сознания человека и его когнитивных способностей [18]. Е. Князева подчеркивает, что синергетика направлена на открытие универсальных законов эволюции и самоорганизации, на широкое применение моделей, разработанных в ее пределах [8, с. 99]. Р. Пиотровский выделил синергетику как одно из магистральных направлений лингвистики будущего [10] Объекты изучения синергетики – сложные системы, состоящие из нескольких или многих одинаковых или разнородных частей, которые находятся во взаимодействии друг с другом; эти системы подвержены внутренним и внешним колебаниям, открыты обмену веществом или информацией со средой, вследствие чего становятся нестабильными и самоорганизуются [5]. «Самоорганизация осуществляется путем совместного функционирования элементов и подсистем, которые кооперируются с целью преодоления внешних и внутренних деструктивных факторов [14, с. 400]».

Синергетический подход применяется в области исследования языковых явлений. Представители Барнаульской психолингвистической школы предлагают рассматривать речевую деятельность как самоорганизующуюся систему, при этом свойства и характеристики языковых элементов зависят от

условий их существования и способа установления этих свойств. Для описания природы слова как феномена, которому присущи все свойства живого организма, исследователи все чаще используют достижения синергетики. В рамках такого направления, как *лингвосинергетика*, речевая деятельность рассматривается как самоорганизующаяся система, говорится о нелинейном характере ментальных процессов [1]. По мнению Е. Селивановой лингвосинергетика рассматривает язык как «... сложную нелинейную, открытую, эволюционирующую суперсистему, функционирующую на основе взаимодействия собственных подсистем и взаимной детерминированности внешних систем среды...[14, с. 400]», которая пребывает в состоянии большего или меньшего равновесия, имеет регуляторные механизмы, которые обеспечивают динамику, самоорганизацию и сохранение этой системы.

В соответствии с таким понимание языка его продукты уже не могут анализироваться изолированно, а лишь в связи с ситуацией, в которой они порождаются и интерпретируются, с участниками данной ситуации и другими ее внутренними подсистемами, а также во взаимодействии и с системами внешней среды. Это обуславливает перенесение внимания исследователей с изучения высказывания, текста на анализ дискурса, знаковым посредником которого служит текст. В силу множественности дефиниций дискурса, зафиксированных в научной литературе [7, с. 26–27] исследователи, работающие в русле лингвосинергетики, подчеркивают значимость исследования асистемных явлений, поскольку при более внимательном рассмотрении они обнаруживают закономерности своего «случайного» появления и функционирования.

И. Герман утверждает, что «...любое языковое/речевое явление необходимо рассматривать только как процессуальную стадию его эволюции, при этом, учитывая, что разнонаправленное разворачивание процессов в разных областях эволюционирующей системы содержит информацию о прошлом и будущем развитии системы [3, с. 15]».

Таким образом, в любой достаточно сложной системе может возникнуть хаос при определенном наборе параметров, а человек должен это предвидеть. Сюда можно отнести неоднозначность ситуации с приступами гласных, в особенности *глоттального приступа* в немецком произносительном стандарте, как в кодифицированной норме, так и в речевой действительности. Фонетисты не могут прийти к однозначному толкованию этого уникального явления, присущего немецкой системе вокализма.

Одной из особенностей немецкой артикуляционной базы является наличие наряду с придыхательным и мягким приступами глоттального приступа, приступа с глоттальным взрывом (*Glottisschlageinsatz*), в отношении которого существуют различные толкования. При изучении данного феномена, прежде всего, представляется проблемой неоднозначность подходов к его номинации. Знакомство, как с зарубежными, так и с отечественными научными источниками показало, что учеными используются весьма разнообразные термины, и не всегда можно понять, чем это вызвано: фонетической сложностью самого явления, традицией фонетического описания языка или авторскими предпочтениями (*Knacklaut, fester Vokaleinsatz, neuer Vokaleinsatz, Glottisschlageinsatz* и др.). Наиболее точным, на наш взгляд, является термин глоттальный приступ (*Glottisschlageinsatz*), отражающий физиологическую основу данного явления.

В современном немецком стандартном произношении функционирование *глоттального приступа* подтверждено многочисленными исследованиями [26, с. 107]; [31, с. 47] и является одним из типичных и специфичных для немецкой речи фонетических явлений. До настоящего времени актуальным остается вопрос о его статусе в современном немецком языке: является ли исследуемое явление самостоятельным звуком [23, с. 197], [216]; [24, с. 76]; [28, с. 214] или это всего лишь приступ (начало голоса) [27, с. 71]; [15, с. 120].

С одной стороны, предшествуя инициальным гласным, он является характерной формой приступа, с другой стороны, обладает артикуляционными признаками согласного.

Рассмотрение вопроса о статусе глоттального приступа в немецком языке предваряет определение понятий звука и фонемы. Как утверждает Н. Трубецкой, фонема является совокупностью фонологически релевантных признаков, характерных для определенного звукового образования [17]. Реализацией фонемы в речи считается звук, который характеризуется рядом фонологически существенных и несущественных признаков. Звуки, которые распознаются на слух, являются лишь материальными символами фонемы. Совокупность всех, и фонологически существенных и несущественных признаков, которые отличаются в той точке речевого потока, где реализуется фонема, называется звуками языка.

Как отмечают некоторые ученые, во время произнесения глоттальный приступ может совсем отсутствовать, т. е. он играет *факультативную* роль. Изолированное произнесение характеризуется прорывом голосовой щели, который выполняет делимитативную функцию, а именно указывает на морфемную границу и согласно терминологии Пражской лингвистической школы эти фонетические признаки или сегменты обозначаются как «пограничные сигналы» (*Grenzsignale*) [16, с. 198]. Л. Щерба полагает, что глоттальный приступ является гортанным звуком, а не фонемой, поскольку он выполняет факультативную функцию [19, с. 115].

В последнее десятилетие в фокусе внимания фонетистов и фонологов находятся и принципиально иные возможности использования глоттальной смычки и ее субституты в немецкой речи. Этому посвящено специальное исследование, осуществленное одним из ведущих немецких фонетистов Карлом Колером. В качестве одной из потенциальных функций рассматривается возможность появления глоттальной смычки вне области морфемных стыков или словесных границ, другими словами, в ситуациях, где согласно правилам, не может быть локализован твердый приступ. Закрытие глоттиса потенциально способно заменить собой ротовую преграду, примеры чего были обнаружены автором в речевом материале [25, с. 49].

Н. Трубецкой [16, с. 230] рассматривает использование глоттальной смычки и ее субститутов в качестве коррелята просодического признака примыкания (толчка). В случае долгих слононосителей «корреляция толчка» реализуется их противопоставлением по способу связи двух мор. В слононосителе с «толчком» первая часть отделяется от второй (полной или неполной) смычкой голосовой щели; в результате возникает акустическое впечатление двух следующих друг за другом звуков или внезапного перехода от нормального голоса к шепоту в пределах одного звука. В слононосителе без «толчка» мы наблюдаем обратное явление: постепенный и плавный переход от начальной части к конечной. Для одноморных слононосителей корреляция «толчка» сводится к противоположению по способу связи слононосителя с последующим согласным: в этом случае одноморный слононоситель (как правило, краткий гласный) либо отделяется от последующего согласного полной гортанной смычкой (и, следовательно, полным перерывом голоса), либо же примыкает к нему непосредственно.

К сожалению, в детальном исследовании Колера интонационно-фразовое членение и выделительный акцент как факторы, «притягивающие» глоттализацию, не анализировались. Глоттальная смычка исторически занимает особое положение в немецком языке; в данном случае речь идет об уникальной и специфичной именно для немецкого языка функции, действующей как на морфемном, так и на словесном уровнях. Однако, вполне правомерно предполагать, что наряду с вышеописанной могут существовать также иные возможности функционирования глоттализации в немецкой речи, носящие более универсальный характер.

Особого внимания заслуживает исследование характера стыка между компонентами бифонемных сочетаний гласных. Речь идет о различных видах приступов инициальных гласных – уникальном явлении, присущем всей системе немецкого вокализма. Приведение голосовых связок в колебательные движения называется приступом. Под приступом начальных гласных понимают способ перехода голосовых связок от

состояния покоя к фонации [30, с. 23], т. е., начало работы голосового источника. В зависимости от положения голосовых связок в момент начала говорения различают следующие виды приступов: придыхательный (gehauchter, behauchterEinsatz), мягкий (weicher), тихий (leiser), глоттальный (Glottisschlsgeinsatz), гортанный, сдавленный (gepresster) и т. д.

Одной из специфических черт немецких бифонемных сочетаний гласных и наиболее ярким свидетельством их фонетической двусоставности является «...возможность появления твердого приступа в начале второго компонента сочетаний...» [9, с. 132]. В плане исследования взаимодействия компонентов сочетаний гласных и характера стыка между ними заслуживает внимания замечание Э. Сиверса о том, что «...гласные, которые принадлежат различным слогам, отделяются друг от друга тем, что второй начинается отчетливым толчком экспирации...» [29, с. 179]. Этот экспираторный толчок, как отмечает Р. Потапова, необходим для прорыва преграды, образуемой истинными голосовыми связками и для достижения эффекта приступа [11].

При исследовании функционирования бифонемных сочетаний гласных в немецком языке зафиксирована широкая вариативность функционирования приступов в кодифицированной норме (словарях произношения: Großes Wörterbuchderdeutschen Aussprache (GWdA 1982), Duden. Aussprachewörterbuch (Duden 2005), Deutsches Aussprachewörterbuch (DAWB 2010), и реализация данного феномена в реальной норме (в *подготовленном чтении* дикторов-профессионалов с одной стороны и *подготовленном говорении* модераторов в интервью и ток-шоу с другой стороны).

В результате сопоставления реализации глоттального приступа в бифонемных сочетаниях гласных, приходим к выводу о наличии расхождений внутри кодифицированной нормы, например *Gabrielle, Koalition, Make-up* и др.

Еще больше противоречий мы обнаружили при сопоставлении кодифицированной нормы и речевой действительности (по сути реальной нормы). Об этом свидетельствует реализация дикторами и ведущими глоттального

приступа в тех словах, где кодифицированная норма его не предписывает, например *Al-Kaida*, *Guantanamo*, *Theodor*, *Biathlon* др. Причем особенно четко эта тенденция проявляется в *подготовленном говорении*, представленном в речи модератора в интервью и ток-шоу.

Наличие глоттального приступа

Слово	GWdA (1982)[2 222]	Duden (2005) [21]	DAWB (2010) [20]	Речевая действительность	
				Выпуски новостей (прочтенная речь)	Интервью, ток-шоу (подготовленное говорение)
al-Kaida\al- Qaida\Al Kaida	-	-	-	100%(24)	100%(35)
Biathlon	-	-	-	50%(8)	63%(7)
Boateng	=	=	=	100%(20)	100%(22)
Guantanamo	-	-	-	84%(28)	100%(35)
Gabrielle	+	-	-	83,3%(9)	91%(10)
Karl-Theodor	-	-	-	90%(10)	100%(15)
Koalition	-	+	-	92%(27)	100%(35)
Koreaner	-	-	-	70%(15)	93%(21)
Make-up	-	+	+	100%(18)	100%(16)
Muammar	=	=	=	100%(24)	100%(35)

– глоттальный приступ отсутствует;

+ глоттальный приступ присутствует;

= слово отсутствует в словаре

В кодифицированной норме заметна тенденция к *уменьшению* употребления глоттального приступа. В то же время, из приведенной нами таблицы видно, что в отличие от кодифицированной нормы, в речевой действительности происходит тенденция к *увеличению* проявления глоттального приступа гласных, что свидетельствует о том, что вопреки предписаниям орфоэпической нормы все же «человеку говорящему» часто не удается преодолеть эту уникальную особенность немецкой артикуляционной базы. Особенно ярко глоттальный приступ реализуется на тех фоностилистических уровнях, где присутствует эмоциональная окраска речи, в данном случае, в ток-шоу. На наш взгляд, есть основания предполагать, что увеличение количества реализаций глоттального

приступагласных в бифонемных сочетаниях в речевой действительности может свидетельствовать о наличии тенденции дальнейшего развития немецкого вокализма, рассматриваемого с точки зрения лингвосинергетики как самоорганизующейся и эволюционирующей системы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Босова Л. М. Перспективы использования полевой модели в современной лингвистике / Л. М. Босова // Методология современной лингвистики: проблемы, поиски, перспективы: Сборник статей. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2000. – С. 52–57.
2. Гальскова Н. Д. Ценности современного мира глобализации и межкультурное образование как ценность / Н. Д. Гальскова, Е. Г. Тарева // Иностранные языки в школе. – 2012. – № 1. – С. 3–11.
3. Герман И. А. Лингвосинергетика: Монография / И. А. Герман. – Барнаул : Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2000. – 168 с.
4. Гришина Т. В. Функционирование глоттального приступа в немецких бифонемных сочетаниях гласных (инструментально-фонетическое исследование). дис. ... канд. фил. наук 10.02.04 / Гришина Татьяна Валериевна. – О., 2010. – 222 с.
5. Гураль С. К. Синергетика и лингвосинергетика / С. К. Гураль // Вестник Томского государственного университета. Филология. – 2007. – № 302. – С. 7–9.
6. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова // М. : Едиториал УРСС, 2001. – 368 с.
7. Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса / пер. с франц. и португ. ; общ. ред. П. Серио. – М. : Прогресс, 1999. – 416 с.
8. Князева Е. Н. Саморефлексивная синергетика / Е. Н. Князева // Вопросы философии. – 2001. – № 10. – С. 99–101.

9. Наумов В. В. Бифонемные сочетания гласных (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / В. В. Наумов. – Л., 1982. – 170 с.
10. Пиотровский Р. Г. Теоретические и прикладные проблемы языкознания на рубеже XX в. / Р. Г. Пиотровский // Лингвистика на исходе XX века: Итоги и перспективы. – М., 1995. – Ч. 2. – С. 135–164.
11. Потапова Р. К. Различные типы слогового стыка: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Р. К. Потапова. – М., 1965. – 24 с.
12. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 320 с.
13. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
14. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
15. Стеріополо О. І. Теоретичні засади німецької мови / Підручник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів / О. І. Стеріополо. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 320 с.
16. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. – [2-е изд.]. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 352 с.
17. Трубецкой Н. С. Избранные труды по филологии / Н. С. Трубецкой. – М. : Прогресс, 1987. – 560 с.
18. Федурко Ю. В. Синергетика человекомерных систем: речевая деятельность, ментальный лексикон, текст, слово / Ю. В. Федурко // Филология и литературоведение. – Апрель, 2012. [Электронный ресурс]. URL: <http://philology.snauka.ru/2012/04/151>
19. Щерба Л. В. Субъективный и объективный методы в фонетике // Избранные работы по языкознанию и фонетике. – Л., 1968. – Вып. 1. – С. 110–116.
20. Deutsches Aussprachewörterbuch/ Krech E. M. u.a. – Walter de Gruyter, Berlin, New-York, 2010. – 1176 S.

21. Duden. Aussprachewörterbuch. Bd. 6 (2. Aufl.) – Mannheim / Leipzig / Wien / Zürich : Dudenverlag, 2005. – 830 S.
22. Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache / Krech E. M. u.a. – Leipzig VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 600 s.
23. Grützner P. Physiologie der Stimme und Sprache / P. Grützner // Hermanns Hb. d. Physiol. – Leipzig : Vogel, 1879. – H. 1/2. – S. 3–236.
24. Jespersen O. Lehrbuch der Phonetik / O. Jespersen. – Teubner, Leipzig / Berlin, 1926. – 259 S.
25. Kohler K. J. Glottal stops and glottalization in German / K. J. Kohler // Phonetica, 1994. – B. 51. – S. 38–51.
26. Krech H. Zur Artikulationsbasis der deutschen Hochlautung / H. Krech // Zeitschrift für Phonetik, 1954. – H. 8. – S. 92–107.
27. Merkel C. L. Physiologie der menschlichen Sprache (physiologische Laetik) / C. L. Merkel. – Leipzig : Wigand, 1866. – 185 S.
28. Moulton W. G. Juncture in modern standard german / W. G. Moulton // Language, 1947. – h. 23. – S. 212–226.
29. Sievers E. Grundzüge der Phonetik / E. Sievers. – Leipzig, 1885.– 179 S.
30. Wörterbuch der deutschen Aussprache. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1964. – 244 S.
31. Zacher O. Deutsche Phonetik. – Leningrad : Staatsverlag f. Lehrbücher u. Pädagogik, 1960. – 244 S.

Стаття надійшла до редакції 30 січня 2013 року

*Ніна Христич
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

МОВНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «ДИТИНСТВО» ЗАСОБАМИ ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНОЇ КОМБІНАЦІЇ (на матеріалі твору Марка Твена «Пригоди Тома Соєра»)

Стаття присвячена дослідженню семантичного поля концепту «дитинство» в оповіданні Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» та опису лінгвостилістичних засобів, що розкривають процес формування особистості дитини такі як повтор, каламбур, антитеза, мальатропізми, зворотне прироцнення та інші з метою відображення концепту «дитинство». Доведено, що образність втілюється завдяки комплексному вживанню лінгвостилістичних засобів. Основна увага приділяється дослідженню особливостей застосування епітетів та метафори з урахуванням творчих установок автора та ідейного змісту твору.

Ключові слова: повтор, каламбур, антитеза, мальатропізм, засоби комбінації.

Статья посвящена исследованию семантического поля концепта «детство» в рассказе Марка Твена «Приключения Тома Соьера» та описанию лингвостилистических средств, которые раскрывают процесс формирования личности, такие как повтор, каламбур, антитеза, мальатропизм та некоторые другие с целью отображения концепта «детство». Доказано, что образность воплощается благодаря комплексному применению лингвостилистических средств. Основное внимание уделяется исследованию особенностей применения эпитетов и метафоры с учетом творческих установок автора и идейного содержания произведения.

Ключевые слова: повтор, каламбур, антитеза, мальатропизм, средства комбинации.

The article is devoted to the investigation of the semantic area of the concept «childhood» in the story «The Adventures of Tom Sawyer» by Mark Twain. The author describes linguistic and stylistic ways which reveal the process of child background, such as simile, pun, antithesis, malatropism and others to render the peculiarities of the concept «childhood». It is proved the idea that the figurativeness can be provided with a complex of stylistic means. The focus is on the study of peculiarities of epithets and metaphors taking into consideration the author's and ideological content of the work.

Key words: simile, pun, antithesis, malatropism, anticlimax, figures of combination.

Можна стверджувати, що творчість Марка Твена глибоко досліджена з точки зору її ідейно-художніх та літературних особливостей, проте недостатньо наукових праць, автори яких проводили глибокий аналіз лінгвостилістичних засобів творів Марка Твена, зокрема, його всесвітньовідомого – «*The adventure of Tom Sawyer*», та розглядали мовні засоби формування концептуальних моделей як проявів ментальності дитини. Актуальність теми посилюється також необхідністю комплексного вивчення мовних засобів реалізації категорій гумору та іронії в американських оповіданнях, що сприятиме всебічній інтерпретації американської художньої літератури.

З метою визначення доцільного методу дослідження концепту «дитинство» слід взяти до розгляду дослідження інших концептів. В останні десятиліття проблема відображення у свідомості людини цілісної картини світу, зафіксованої у мові, стала однією з найважливіших проблем когнітивної лінгвістики. Лише за останні п'ять-сім років років проводилися численні концептуальні дослідження, напр., «добро» (І. Змійова; 2006); «радість» (Ю. Шамаєва; 2007); «буття» (В. Михайленко; 2007); «рід» (Н. Садовник; 2007); «доля», «воля», «серце» (К. Головенко; 2007); «цивільний шлюб» (О. Харлай; 2007); «дім» (С. Радзівська; 2008) та багато ін.

Мета статті – проведення концептуального аналізу семантичного поля концепту «дитинство» в оповіданні Марка Твена «Пригоди Тома Сойєра» та опис лінгвостилістичних засобів, що розкривають процес формування концептуальної системи під кутом зору пізнавальної діяльності дитини.

Оскільки, концепт – смислове цілісне утворення, яке об'єктивується в мові не тільки словом чи словоформами (*child, children, childhood, childlike, childish*), а й певними лексикотематичними групами (*childhood: game, dependence, friends*) та синонімічно-антонімічними блоками (*childhood-old age*), тому для аналізу ми обрали лексичні одиниці, пов'язані з лексичною одиницею «*childhood*».

Формування світогляду людини починається з самого раннього дитинства. Дитина, пізнаючи світ, складає свою власну

модель світу, що у мовному вираженні є концептуальною системою. Кожен концепт пов'язує в собі важливі знання людини про оточуючий світ. Система концептів формує в собі картину світу (світогляд, світосприйняття), де відображається розуміння дитиною дійсності, формується особливий концептуальний малюнок, котрий є основою подальшого світосприйняття, тобто визначається певний досвід людини, який представлений концептом. Звідси випливає, що носії мови – це носії певних концептуальних систем. Картина світу зберігає у собі певний образ світу, вона є його певним баченням та конструюванням відповідно до логічного умовиводу.

Концепт «дитинство» є невід'ємним складником загальної концептосфери та центром художньої системи багатьох творів Марка Твена. «Пригоди Тома Соєра» (англ. *«The Adventures of Tom Sawyer»*) – популярний роман, написаний Марком Твеном у 1876 році (справжнє ім'я Семюель Ленгхорн Клеменс), про пригоди хлопчика на ім'я Том Соєр з містечка Сент-Піtersбург (яке нагадує містечко Ганнібал, де виріс автор) на півдні Сполучених Штатів Америки. Дії роману проходять до початку громадянської війни. Сам Марк Твен називав оповідання «Пригоди Тома Соєра» «... гімном дитинству, перекладеним прозою». Це твір про юного американця, фантазера і ділка, вигадливого і прагматичного, хвалькуватого і романтичного, в поведінці якого відчувалася не тільки радість дитинства, а й протест проти рутинного життя дорослих.

Дослідники творчості Марка Твена (З. Новицька та ін.) вважають, що в образі головного героя Тома автор зобразив самого себе у дитинстві. До твору увійшли події, які колись сталися з майбутнім письменником, тому його можна назвати автобіографічним. Крім того, це оповідання можна назвати також пригодницьким, оскільки воно насичене незвичайними подіями і несподіваними пригодами, пов'язаними з долею головних героїв – Тома та його друзів. Про цих літературних персонажів кажуть, що це «герої, над якими не владен час [2, с. 12]». Марк Твен створив «комплекс бешкетника та винахідника», який яскраво простежується в багатьох інших оповіданнях письменника.

Лінгвостилістичним засобам гумористичного опису властива своєрідність, яскрава образність і експресивність. З метою створення комічних ситуацій Марк Твен, окрім традиційного художнього вживання гіперболи, порівняння і метафори, широко використовує каламбур, комічне словотворення, макаронічне мовлення, мальапропізми (вжиті невпадат слова) та каламбури, а із стилістичних засобів – зворотне прирощення (*anticlimax*), що полягає в невідповідності заключної частини оповіді всьому твору, в її несподіваності, що нівелює початковий тон. Ці особливості стилю фольклорних «небилиць» швидко засвоювались і закріплювались американською літературною традицією. Ще сьогодні їх можна простежити в гумористичних і сатиричних творах сучасних американських письменників.

Одним із поширених як в писемному, так і в усному мовленні засобів комбінації є порівняння (*simile*). Порівняння – це художній троп, що служить засобом створення образності та експресивності. Порівняння – засіб творення образності: пояснення одного предмета або явища за допомогою іншого, подібного до нього, у якому потрібна авторові ознака виступає дуже яскраво [1, с. 183]. Порівняння увиразнюють зображуване, роблять його більш наочним, виявляють ставлення письменника до нього. За словами Л. Єфімова, «порівняння – один з найприродніших і найдієвіших засобів для опису, але необхідно, щоб воно було дуже правильним і доречним, інакше воно діє зовсім протилежно [1, с. 184]». Напр.: *'True, he had the manifest sympathy of the house but he had the house's silence, too, which was even worse than its sympathy'* [4, с. 165].

За визначенням О. Селіванової, «порівняння – стилістична фігура, представлена різними синтаксичними конструкціями, що відображають когнітивну операцію поєднання двох предметів, явищ, ситуацій, ознак на підставі їхнього уподібнення, установлення аналогії між ними [3, с. 573]». Порівняння можуть бути традиційними та okazіональними (індивідуально-авторськими). Приклад традиційного порівняння *'like cats'*, *'like an antelope'*, *'like lightning'* ми знаходимо у наступних реченнях.

Напр.: (1) *'The new boy took two broad coppers out of his pocket and held them out with derision. Tom struck them to the ground. In an instant both boys were rolling and tumbling in the dirt, gripped together like cats; and for the space of a minute they tugged and tore at each other's hair and clothes, punched and scratched each other's nose, and covered themselves with dust and glory'* [4, с. 8].

(2) *'To which Tom responded with jeers, and started off in high feather, and as soon as his back was turned the new boy snatched up a stone, threw it and hit him between the shoulders and then turned tail and ran like an antelope'* [4, с. 34].

Відомо, що сам Марк Твен був людиною дотепною і спостережливою, і вживав у своїх творах багато індивідуально-авторських порівнянь, які згодом стали загальновідомими і популярними. Напр.: *'He felt much as an astronomer feels who has discovered a new planet – no doubt, as far as strong, deep, unalloyed pleasure is concerned, the advantage was with the boy, not the astronomer'* [4, с. 5].

Діти люблять порівнювати факти і явища навколишнього світу. У колі дітей часто можна почути «я вищий», «я сильніший», «я кращий», «мій брат (тато) вищий» і т. п. Цю особливість ми помічаємо у досліджуваному творі.

Напр.: *'What do I care for your big brother? I've got a brother that's bigger than he is and what's more, he can throw him over that fence, too.[Both brothers were imaginary]'* [4, с. 7].

Серед порівнянь виокремлюють просте порівняння як уподібнення за однією ознакою, й розгорнуте, що ґрунтується на аналогії за багатьма ознаками «асоціативним ореолом» (термін О. Селіванової). Напр.: *'Like many other simple-hearted souls, it was her pet vanity to believe she was endowed with a talent for dark and mysterious diplomacy, and she loved to contemplate her most transparent devices as marvels of low cunning'* (розгорнуте порівняння) [4, с. 5].

Порівняння тлумачиться як сутність іншої природи – стилістичний прийом, який є поширеним у творах письменників XIX століття та, реалізуючись у портретному описі, служить для підсилення якоїсь однієї характерної риси героя. У наступному

прикладі автор у структурі умовного речення, за допомогою порівняння наголошує про природну винахідливість Тома. Напр.: *'Tom said to himself that it was not such a hollow world, after all. He had discovered a great law of human action, without knowing it namely, that in order to make a man or a boy covet a thing, it is only necessary to make the thing difficult to attain. If he had been a great and wise philosopher, like the writer of this book, he would now have comprehended that Work consists of whatever a body is OBLIGED to do, and that Play consists of whatever a body is not obliged to do'* [4, с. 20].

Аналіз образних порівнянь у текстах Марка Твена виявив, що вони становлять лінгвістичну базу формування прототипових концептуальних схем світу дитинства як особливого етапу розвитку людини, адже кожна доросла людина була колись дитиною.

Марк Твен широко вживав антитезу – стилістичну фігуру, яка утворюється зіставленням слів або словосполучень, протилежних за своїм змістом. Напр.: *'And when the middle of the afternoon came, from being a poor poverty-stricken boy in the morning, Tom was literally rolling in wealth'* [4, с. 150].

Поданий приклад – це не тільки приклад вживання епітетів – це вдалий приклад антитези, де у першій частині висловлювання хлопчисько подається як «пропаща дитина» – син п'яниці, а у другій – хлопець, який викликає захоплення і з яким хочуть дружити всі діти.

Антитезу орієнтує і наступний фрагмент, де *'hopeless moment'* переходить у *'a great, magnificent inspiration'*. Напр.: *'So he returned his straitened means to his pocket, and gave up the idea of trying to buy the boys. At this dark and hopeless moment an inspiration burst upon him! Nothing less than a great, magnificent inspiration'* [4, с. 15].

У наступному прикладі тісно переплелися різні стилістичні засоби, серед яких ми виділяємо антитезу.

Напр.: *'They assembled in camp toward supper-time, hungry and happy; but now a difficulty arose – hostile Indians could not break the bread of hospitality together without first making peace, and this was*

a simple impossibility without smoking a pipe of peace. There was no other process that ever they had heard of. Two of the savages almost wished they had remained pirates. However, there was no other way; so with such show of cheerfulness as they could muster they called for the pipe and took their whiff as it passed, in due form' [4, с. 138].

У цьому фрагменті Марк Твен двічі вживає антитезу *'hungry and happy'* (голодні та щасливі) та *'hostile and peac'* (ворожі та мирні).

У думках Том був швидким *'Quick something must be done!'*, але його думки швидко переривалися *'the emergency paralyzed his invention'* та переключалися на якийсь інший об'єкт. Напр.: *'Tom shot a glance at Becky. He had seen a hunted and helpless rabbit look as she did, with a gun levelled at its head. Instantly he forgot his quarrel with her. Quick something must be done! done in a flash too! But the very imminence of the emergency paralyzed his invention'* [4, с. 161].

За допомогою антитези змальовується психологічний портрет головного героя, напр.: *'He was always the first boy that went barefoot in the spring and the last to resume leather in the fall'* [4, с. 50].

Прощання з романтизмом, поетичним світом дитячої фантазії, навіяної читанням пригодницьких романтичних книжок, закладено у контрасті між змістом фантазування Тома і Гека. Цей контраст очевидний від самого початку роману про Гека, де повторюється і спростовується епізод втечі з дому. За слушним спостереженням Е. Новицької, «у першому романі втеча – гра, зав'язка низки пригод, у «Пригодах Гекльберрі Фінна» – це сама втеча, як бунт і пошук, як перший крок на шляху паломництва [2, с. 13]». Усі вигадки Тома в цьому романі виявляються поза межами і реальності, і самої логіки дитячої гри, тоді як фантазування Гека зумовлене життєвою потребою, проблемою виживання.

У такому разі можна говорити про відмінності у межах концепту «дитинство». Напр.: *'The new boy went off brushing the dust from his clothes, sobbing, snuffling, and occasionally looking back and shaking his head and threatening what he would do to Tom the next time he caught him out'* [4, с. 55].

Вживаючи зворотнє прирощення (*anticlimax*), автор висловлює своє іронічне ставлення, яке виникає внаслідок невідповідності об'єкта зображення. Напр.: *'Tom's army won a great victory, after a long and hard-fought battle. Then the dead were counted, prisoners exchanged, the terms of the next disagreement agreed upon, and the day for the necessary battle appointed; after which the armies fell into line and marched away, and Tom turned homeward alone'* [4, с. 22].

Спочатку Том «отримує значну перемогу» – *'won a great victory'*, підраховує «втрати» *'the dead were counted'*, проводить «обмін полонених» – *'prisoners exchanged'*, «призначає дату наступного бою» – *'day for the necessary battle appointed'*, а потім Марк Твен повертає нас у реальність – *'Tom turned homeward alone'* – самотній Том повертається додому.

Марк Твен вдало використовує зворотнє прирощення, розповідаючи про перемоги Тома, про його радість та гордість з цієї нагоди, але переможцем він був «лише сім коротких днів».

Напр.: *'He had been months winning her; she had confessed hardly a week ago; he had been the happiest and the proudest boy in the world only seven short days, and here in one instant of time she had gone out of his heart like a casual stranger whose visit is done'* [4, с. 23].

Отже, антитеза та зворотнє прирощення (*anticlimax*) є стилістичними засобами комбінації слів. Антитеза полягає у невідповідності заключної частини оповіді всьому твору, Тут діє «факт несподіваності» для читачів, що вражає їхню уяву. Зворотнє прирощення сприяє створенню іронічної ситуації.

Дітям властиво вживати каламбури. У лінгвістичному словнику за редакцією О. Селіванової подається наступне визначення: «Каламбур – мовний витвір, дотеп, побудований на грі слів, зокрема. На смисловому поєднанні в одному контексті або різних значень одного слова або різних слів, що вживаються на омонімічній, але не омографічній заміні одного слова або виразу іншим; свідоме вживання парафонії та часте використання зв'язування» [3, с. 218].

Напр.:

Mary took his book to hear him recite, and he tried to find his way through

the fog:

"Blessed are the-a-a"

"Poor"

"Yes – poor; blessed are the poor-a-a"

"In spirit"

"In spirit; blessed are the poor in spirit, for they they"

"THEIRS –"

"For THEIRS. Blessed are the poor in spirit, for theirs is the kingdom of heaven. Blessed are they that mourn, for they they".

"Sh"

"For they-a-"

"S, H, A"

"For they S, H-Oh, I don't know what it is!"

"SHALL!"

"Oh, SHALL!" [4, с. 22].

В основі вживання каламбуру лежить прагнення досягти певного ефекту естетичного впливу (найчастіше комічного) шляхом порушення нормативного канону сприйняття мовних одиниць, творчого вживання мовних одиниць.

Марк Твен – чудовий майстер створення комічних ситуацій. Цьому слугують не лише традиційне художнє вживання гіперболи, порівняння, метафори, каламбуру, а й макаронічного мовлення, мальапропізмів (вжиті невпопад слова).

Напр.: (1) *'Can't, Mars Tom. Ole missis, she told me I got to go an' git diswater an' not stop foolin' roun'wid anybody. She say she spec' Mars Tom gwine to ax me to whitewash, an' so she told me go 'long an' 'tend to my own business - she 'lowed SHE'D 'tend to de whitewashing'* [4, с. 11] (мальапропізм).

(2) *'Ben's gait was the hop-skip-and-jump-proof enough that his heart was light and his anticipations high. He was eating an apple, and giving a long, melodious whoop, at intervals, followed by a deep-toned ding-dong-dong, ding-dong-dong, for he was personating a steamboat'* [4, с. 16] (макаронічне мовлення).

Отже, дослідження стилістичних засобів у творі Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» свідчить, що провідними є такі, котрі забезпечують відображення світогляду дітей, емоційності сприйняття світу, проникливе розуміння його таємниць, виявлення глибокої любові до всього навколо, є епітети, метафори, порівняння, гіпербола, іронія, зворотне прирощення, каламбури, мальатропізми, антитеза, перерахування, градація.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що проблема комунікації дитини і світу та функціонування концепта «дитинство» в американській дитячій літературі розкривається письменником за допомогою лінгвостилістичних засобів. Використовуючи синтез реалістичного та фантастичного зображення, відповідно до вибраного жанру, автор розгортає проблему дитини, становлення її як особистості, переживання, емоції, психологію, характер, особливості внутрішнього світу. Аналіз концепту «дитинство» здійснювався шляхом виявлення лінгвокогнітивних механізмів, що лежать в основі формування стилістичних засобів його вербалізації. Доведено, що концепт «дитинство» в оповіданні Марка Твена. «Пригоди Тома Соєра» втілюється завдяки комплексному вживанню лінгвостилістичних засобів, серед яких ми зробили спробу дослідити порівняння, мальатропізми та антитезу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфімов Л. П. Стилістика англійської мови: [підручник] / Л. П. Єфімов. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 240 с.
2. Новицкая Э. В. Традиции американского юмора XIX ст. и речевые средства комического у Марка Твена : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Э. В. Новицкая. – М., 1962. – 28 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
4. Twain Mark. The Adventure of Tom Sawyer. – режим доступу [<http://lib.aldebaran.ru/author>]. – 440 p.

Стаття надійшла до редакції 30 січня 2013 року

*Тетяна Чубань
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

ВИДОТВОРЕННЯ У СИСТЕМІ ДІЄСЛІВ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ЗВУКОВОГО ВИЯВУ

У статті досліджено питання про значення спостереження над дієсловом при вивченні української мови, виділено основні аспекти дослідження перфективації дієслів у сучасній українській мові. Схарактеризовано видові особливості дієслів лексико-семантичної групи зі значенням звучання. Описано параметри перфективації дієслів, які називають дії, що виражають мимовільні й активно створювані кимось або чимось звуки. Обґрунтування підтверджено прикладами.

Ключові слова: дієслова лексико-семантичної групи із значенням звучання, дієслова лексико-семантичної групи із значенням звукового вияву, вербальні дієслова, вербальні одновидові дієслова, видові особливості, перфективація.

В статье описан вопрос о значении наблюдения над глаголом при изучении украинского языка, выделены основные аспекты изучения перфективации глаголов в современном украинском языке. Охарактеризовано видовые особенности глаголов лексико-семантической группы со значением звучания. Описаны параметры перфективации глаголов, которые называют действия, что выражают мимовольные и активно изданные кем-то или чем-то звуки. Выводы подтверждены примерами.

Ключевые слова: глаголы лексико-семантической группы со значением звучания, глаголы лексико-семантической группы со значением звукового проявления, вербальные глаголы, вербальные одновидовые глаголы, видовые особенности, перфективация.

The article studies the importance of observing the verb in learning the Ukrainian language, and emphasizes the main aspects in the study of verbal perfectivation within the modern Ukrainian language. The authors characterize aspectual peculiarities of verbs belonging to the lexico-semantic group that denotes sounding. They also describe parameters of verbal perfectivation for verbs denominating action that denote sounds involuntary or actively uttered by someone or something. Such grounding of the issue is supported by numerous examples.

Key words: verbs belonging to the lexico-semantic group that denotes sounding, verbs belonging to the lexico-semantic group that denotes vocality, vocal verbs, aspectual peculiarities, perfectivation.

Розвиток сучасної мовознавчої науки ставить проблему видоутворення в системі дієслів у розряд актуальних проблем сьогодення.

Визначальним є те, що за відношенням до категорії виду дієслова поділяються на одновидові, парновидові та двовидові. У працях «Словотвірна структура слова» (автори: К. Городенська, М. Кравченко) [1], «Дієслівні категорії в синтагматичі і парадигматичі» (автор: А. Загнітко) [4], та статтях К. Городенської «Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення» [2] і «Видові протиставлення в системі сучасних дієслів» [3] описано особливості українського дієслова, видову структуру вербальних дієслів та видові кореляції відіменних дієслів, вияв похідних граматичних категорій дієслів.

Актуальною проблемою є висвітлення особливостей морфологічної структури дієслова, вираження видових значень вербальних та відіменних дієслів, адже вони (видові значення) охоплюють всі без винятку форми дієслова, тобто мають універсальний характер, проаналізувати вираження власне дієслівних та похідних категорій дієслова, а також окреслити синтаксичне значення дієслова.

Мета статті – встановити і описати особливості перфективації дієслів лексико-семантичної групи зі значенням звучання та звукового вияву у сучасній українській мові.

Готуючи статтю, ми мали на меті вирішити такі завдання:

- 1) з'ясувати основні аспекти дослідження перфективації дієслів у сучасній українській мові;
- 2) виявити особливості дієслів доконаного і недоконаного виду у сучасній українській літературній мові;
- 3) установити видові особливості дієслів лексико-семантичної групи зі значенням звучання;
- 4) схарактеризувати семантико-словотвірний потенціал дієслів зі значенням звучання.

Загал вербальних дієслів належить до багатозначних, однак двозначні становлять меншість. Можна виділити основні аспекти дослідження перфективації дієслів у сучасній українській мові. У вивченні перфективації як суто граматичного та граматико-

словотвірного явища лінгвісти реалізували три основних підходи:

1. Від префікса. Об'єктом дослідження обирався один префікс або об'єднана спільним значенням група префіксів. Встановлювалося коло всіх або основних дієслів, з якими він (вони) може (можуть) поєднуватися, визначалися типові словотвірні значення цього префікса (цих префіксів), а також семантичний контекст дієслів, у структурі яких він десемантизується і стає виразником тільки граматичного значення доконаного виду.

2. Від безпрефіксного дієслова. Досліджувалася сполучуваність з префіксами дієслів однієї або кількох груп, які виділялися за різними критеріями: а) лексико-семантичним, відповідно лексико-семантичної групи; б) лексико-граматичним, наприклад, перехідних / неперехідних дієслів і под.

3. Від префіксальних дієслів як єдності. Об'єктом дослідження був якийсь клас або вся сукупність префіксальних дієслів. Встановлювалися їх словотвірні значення, що тлумачилися як результат взаємодії префікса й основи твірного дієслова.

Перший підхід використовувався в мовознавстві найбільше. Саме тому значення майже всіх дієслівних префіксів з більшою чи меншою повнотою описані насамперед у навчальних підручниках та посібниках, а також у спеціальних наукових дослідженнях. Дієслівні префікси української мови в історичному та синхронному аспектах досліджені В. Русанівським (В. Русанівський, 1971; 1979) [5].

Другий підхід, що встановлює залежність перфективації від лексичних значень дієслів, в українському мовознавстві, на відміну від російського, не розгортався на матеріалі жодної лексико-семантичної групи дієслів. Дериватологи вважають лексико-семантичну групу твірною базою у внутрідієслівному словотворенні, фоном для виділення способів (родів) дієслівної дії. До цього слід додати, що семантика тематичної групи є визначальним фактором і в процесах граматичної перфективації.

Лексико-семантичні групи вербальних дієслів української мови мають свої особливості у сполучуваності з префіксами як реалізаторами словотвірно-граматичної та граматичної функції.

Вони зумовлені семантичною ознакою граничності / неграничності, яку дієслова різних лексико-семантичних груп виявляють неоднаково.

Дієслова лексико-семантичної групи із значенням звучання, звукового вияву означають дії, які передають звуки, що створюються різними предметами чи явищами в навколишній дійсності, пор.: *булькати, булькотати, булькотіти, брязкати, брязкотати, брязкотіти, густити, гриміти, гримотати, гримотіти, грюкати, грюкотати, грюкотіти, дзюрчати, дзюркотати, дзюркотіти, скрипіти, тупати, тупотіти, цокати, цокотіти, хрускати, хрустіти, шарудіти* й под., або відтворюють звуковий вияв тварин, птахів, комах, тобто ті звуки, які їм властиві, пор.: *бекаати, бляяти, вити, воркотати, воркотіти, воркувати, гавкати, гарчати, дзижчати, іржати, каркати, кахкати, квакати, кувікати, кудкудакати, кукурікати, курликати, мекати, мукаати, мурчати, муркотати, нявкати, рохкати, сичати, скавучати, сокотати, сокотіти, сокоріти, сюрчати, сюркотіти, туркотіти, тьохкати, хрюкати, ячати* та ін. Дії, що виражають мимовільні й активно створювані кимось або чимось звуки, не можуть бути спрямовані до своєї внутрішньої межі, тому дієслова цієї лексико-семантичної групи є неграничними, неспіввідносними за видовою ознакою, одновидовими дієсловами недоконаного виду. Проте у Словнику української мови (т. 8) більшість дієслів звучання, зокрема ті, що відтворюють звуковий вияв тварин, птахів, комах, подані як парновидові. Їхнім корелятом доконаного виду є дієслово з префіксом *про-*. Укладачі словника, на нашу думку, припустилися помилки, встановлюючи видову співвіднесеність дієслів звучання за формальним показником – префіксом *про-*, не врахувавши того, що крім граматичного значення доконаного виду він надає їм ще й словотвірного значення, бо вказує на цілісно виконану, одноактну дію, напр.: На драбину біля винограду вискочив сусідський жовтогогарячий півень, залопотів крилами і бадьоро *прокукурікав* (І. Вільде); *Промекала* коза; Е-е-е-е – так само чемно *промекав* пан Оврам, бо голос у тій халепі втратив (О. Ільченко); Десь *промукала* корова; *Промурчав* ситий кіт; Курка *просокотала*; *Протуркав* голуб.

Неграничні дії можуть бути по-різному обмежені в часі тривання. Ця семантична ознака дієслів звучання, звукового вияву зумовлює специфіку їх перфективації, яка виявляється в тому, що вони послідовно поєднуються з обмежувально-темпоральними префіксами.

Дієслова лексико-семантичної групи із значенням звучання, звукового вияву найпослідовніше, практично всі без винятку, поєднуються з префіксом *за-* як виразником початкової стадії появи відповідних звуків, пор.: *закахкати* – почати кахкати, тобто почати видавати звуки ках-ках-ках; *закурликати* – почати курликати, тобто почати видавати звуки курли-курли-курли; *завити* – почати вити, видавати протяжні жалібні звуки, напр.: Од плеску води зо сну *закахкали* десь качки (А. Головка); Раптом у небі *закурликали* журавлі, і Андрій залишив свою роботу, прислухався і застиг (О. Гуреїв); За мить зчинився галас людей, і собаки жалібно *завили*, почувши смерть людини-господаря (О. Слісаренко).

На припинення тривалих дій, пов'язаних з утворенням або видаванням певних звуків, у структурі дієслів цієї лексико-семантичної групи вказують два фінитивних префікси – *пере-* та *від-*. Більш уживаним є префікс *пере-*, який виражає просте припинення звукових сигналів або виявів, пор.: *перегустити* – перестати густити, *перегриміти* – перестати гриміти, *переквотати* – перестати квотати, *пересокотати* – перестати сокотати і т. д. Теоретично він може поєднуватися майже з усіма дієсловами звучання, звукового вияву, але матеріали тлумачного Словника української мови свідчать про його вибіркове використання: насамперед з тими дієсловами, які передають найпоширеніші, найвідоміші звукові сигнали предметів та звукові вияви живих істот, пор.: *перегудіти*, *перегустити*, *перегриміти*, *перегуготіти*, *перехлипати* та ін. Напр.: Заводські гудки *перегули* (В. Кучер); *Перегриміли* зерняні безтарки, І в кожному домі свіжий хліб запах (І. Вирган); Ядзя *перехлипала*, трохи заспокоїлась, сіла на канапу, почала старанно витирати кулачками очі (Ю. Збанацький).

Префікс *від-*, вказуючи на припинення дії через її вичерпаність, може приєднуватися до дієслів звучання лише тоді, коли йдеться про припинення існування живої істоти або вихід з ладу машини, пристрою, приладу тощо, які видавали або створювали відповідні звуки. Саме тому основною сферою вживання дієслів з цим префіксом є усно-розмовне мовлення, лише деякі з них подаються в словниках, напр.: На Рибальській теж співали вже тільки солов'ї, весільні співи давно *відбриніли* (Ю. Смолич); *Відбрызкотіли* десь біля кузні молотки (О. Гончар); *Відцокотіли* панські коні, лягає курява на шлях (М. Рильський); *Вже одспівали* солов'ї, *Вже падають* каштани (М. Нагнибіда). Значно вищою регулярністю і послідовністю вживання відзначаються відіменні дієслова звучання з префіксом *від-*, зокрема такі, як *відшуміти*, *відзвучати* та *віддзвеніти*, напр.: І згадав я в вуличному шумі інший шум, що *одшумів* давно (В. Сосюра); *Вже давно оддзвеніли* трамваї і в будинках погасли вогні (В. Сосюра); Ми його поховали, де моря блакитні дороги... І прощальний салют, і скорботний соратників крок *Одзвучали* давно (В. Сосюра).

Основним виразником обмеженої тривалості, короткочасності звукового вияву кого-, чого-небудь є префікс *по-*: *покувати*, *покудкудакати*, *покукурікати*, *покрятати*, *помуркотати*, *помуркотіти*, *помурчати*, *погавкати*, *погудіти*, *погустити*, *поспівати*, *поревіти* і т. д. Дієслова з префіксом *по-*, або делімітативні дієслова, передають два ступені обмеженої тривалості: актуалізований і неактуалізований. Актуалізований ступінь тривалості передбачає, щоб був кількісно диференційований проміжок часу, протягом якого здійснюється дія. Він буває незначним і нейтральним. Відповідно виділяється два різновиди делімітативності: 1) незначна, нетривала; 2) нейтральна, або «середня».

Незначна тривалість, виражена вербальними дієсловами звучання з префіксом *по-*, конкретизується відповідними лексичними засобами, зокрема прислівниками з темпоральним значенням типу *недовго*, *трохи*, а також числівниково-

іменниковими та іншими сполученнями із значенням приблизної або неозначеної кількості, пор. *кілька (декілька) секунд, небагато (мало) часу, хвилину-другу, з півгодини, днів зо два, день-другий* і под., напр.: *Попхикало* маленьке трохи та й замовкло (Б. Грінченко); Пан сотник прокашлявся, зітхнув, потім *посопів трішки* та й завів гнучким та густим басюрою (О. Ільченко); Вогонь *потріщав трохи* під сподом і вигнав дим (М. Коцюбинський); Дівча однесло за маленькі двері кухлик, повний води, *трохи похихикало* тами, знову зачинило двері, уважно їх замкнуло і вийшло (О. Досвітній).

Делімітативні й пердуративні дієслова звучання, звукового вияву, виражаючи по-різному обмежені в часі дії, так само, як і відповідні дієслова із значенням руху, переміщення, не є ні перфективними корелятами до співвідносних безпрефіксних дієслів, ні компонентами доконаного виду імперфективних видових пар. Вони мають статус одновидових дієслів доконаного виду, що належать до обмежувального (делімітативного) та тривало-обмежувального (пердуративного) способів дієслівної дії. Меншу активність і послідовність виявляють дієслова звучання у сполучуваності з кількісними префіксами: вони поєднуються тільки з редукованим префіксом *попо-*, який вказує на багаторазове повторення тих чи інших звукових виявів, що надає діям тривалого характеру. Це словотвірне значення він виражає в обмеженому семантичному контексті дієслів, передусім тих з них, які означають дії, пов'язані із створенням певних звуків людиною або предметами в навколишній дійсності, пор.: *попостогнати, попоспівати, попоскрипіти, попорипати, попоцокаати, попогустити* і под., напр.: – Що вже попокричав, що *попостогнав* уві сні, так бодай і не згадувати... (Остап Вишня); – Це пісня дідова Остапова. – Дідова, кажеш? – звів голову дід Остап. – А й правда. *Попоспівали* ми її (А. Головка); Остак заскрипів й увесь похитнувся. – Скрипиш?.. Скрипи. Ще *попоскрипиш*, поки змилюсердиться над тобою вітер та кине об землю, а на людську ласку не покладайся (Л. Яновська); Дітки гомонять самі одні, і вже така їх утішка з того, як горобці прилетять – зацвірінкають або

голуб *попогуде* (Марко Вовчок). Слід зауважити, що префікс *попо-* може приєднуватися і до дієслів, що відтворюють звукові вияви тварин, птахів, комах тощо, але похідні від них префіксальні дієслова з ітеративним значенням вживаються переважно в усно-розмовному мовленні, через що не подаються у словниках, пор. такі вживання: Собака *поповив* уночі; Кішка *попонявкала* під дверима; Ця курка *попосокотала* вранці; Жаби *попоквакали* перед дощем; Кіт *попомурчав*, лежачи біля теплої грубки; Корова *попомукала* в повітці; Мухи *поподзижчали* на шибках вікон.

Утворені за допомогою префіксів перфективні дієслова становлять стрижень дієслів починального способу дієслівної дії (дієслова звучання та мовлення з префіксом *за-*), обмежувального (дієслова з префіксом *по-*), тривало-обмежувального (дієслова з префіксом *про-*), фінітивного (дієслова звучання з префіксами *від*, *пере-*), багатократного, або ітеративного (дієслова з префіксом *попо-*). Префікси із спеціально-результативними значеннями відіграють другорядну роль у процесах граматико-словотвірної перфективації дієслів звучання та звукового вияву.

У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання у цьому напрямку: простеження засобів видотворення у системі багатозначних дієслів та доведення видової неоднорідності вербальних багатозначних дієслів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городенська К. Г. Словотвірна структура слова / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наукова думка, 1981. – 199 с.
2. Городенська К. Г. Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення / Городенська К. Г. // Актуальні проблеми граматики : зб. наук. праць. – Кіровоград, 1997. – Вип. 2. – С. 116–119.
3. Городенська К. Г. Видові протиставлення в системі сучасних дієслів / Городенська К. Г. // Слово. Стиль. Норма : зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 118–121.

4. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 132 с.
5. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.

Стаття надійшла до редакції 10 січня 2013 року

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Акімова Катерина Геннадівна – аспірант кафедри документознавства і стилістики російської мови Тульського державного педагогічного університету імені Л. М. Толстого.

Альошина Марина Дмитрівна – викладач кафедри перекладу Київського університету імені Бориса Грінченка.

Бицко Наталія Іванівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету.

Волошина Ольга Володимирівна – викладач кафедри англійської мови та перекладу Маріупольського державного університету.

Гайдученко Лідія Василівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу мистецтва і народної творчості зарубіжних країн Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ).

Гузій Тетяна Миколаївна – аспірант кафедри германської та фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Данилюк Інна Василівна – аспірант кафедри української мови Івано-Франківського Інституту філології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.

Дель Гаудіо Салваторе – доктор філософії (PhD), доцент кафедри теорії та практики перекладу з романських мов ім. М. Зерова Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дерік Ілона Морисівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського» (Одеса).

Дига Надія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Довбня Людмила Еммануїлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Ельбрехт Ольга Михайлівна – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри управління навчальним закладом Краматорського економіко-гуманітарного інституту.

Єременко Анастасія Андріївна – викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Іваницька Марія Лонгинівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії та практики перекладу німецької мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кагановська Олена Марківна – доктор філологічних наук, професор кафедри іноземної філології та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Козачук Андрій Михайлович – старший викладач кафедри практики та методики навчання англійської мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Козубенко Леонід Миколайович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Колесник Олександр Сергійович – доктор філологічних наук, професор кафедри германської філології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

Коломієць Олена – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Університету «Україна» (м. Київ).

Коростенські Йиржи – кандидат лінгвістичних наук, доцент, завідувач відділенням славістики Західночеського університету (м. Пльзень, Чеська Республіка).

Костик Євгенія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики іноземного мовлення ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Крайняк Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Красненко Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов математичних факультетів Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кулик Олена Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Летюча Любов Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри іноземної філології та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Литвин Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Марченко Наталія Миколаївна – викладач кафедри практики іноземного мовлення ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Медвідь Наталія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри стилістики Київського національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Михалюк Оксана Іллівна – здобувач кафедри менеджменту соціокультурної діяльності та зовнішньокультурних зв'язків академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ).

Овсієнко Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Олейнікова Галина Олександрівна – кандидат філологічних наук, в. о. доцента кафедри англійської мови та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Пангелова Марія Борисівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземної філології та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Приліпко Ірина Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри новітньої української літератури Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свириденко Оксана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Сердюк Наталія Юріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Сєрова Наталія Олександрівна – старший викладач кафедри іноземних мов Київського університету культури і мистецтв.

Склярєнко Олеся Богданівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземної філології та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Смірнова Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Ткаченко Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та світової культури і літератури Київського міжнародного університету.

Товкайло Тамара Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Фрумкіна Арина Леонівна – аспірант кафедри німецької філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Христич Ніна Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Чубань Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Швець Наталія Віталіївна – викладач кафедри іноземної філології та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Швець Тетяна Андріївна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри практики іноземного мовлення ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Шемуда Марина Григорівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземної філології та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ЗМІСТ
Педагогіка

Бицко Наталія. Лінгвометодичні аспекти дослідження термінів-епонімів у медичних текстах.....3

Дига Надія. Спостереження за мовою художньо-історичних текстів як важлива ланка вивчення їх у школі.....10

Ельбрехт Ольга. Взаємодія учасників навчального процесу як об'єкт управління.....18

Костик Євгенія. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення текстів країнознавчого характеру студентами немовних факультетів.....29

Кулик Олена. Пріоритетність текстоцентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі.....38

Марченко Наталія. Аналіз підходів до навчання рецептивної граматики німецької мови на базі англійської.....49

Овсієнко Людмила. Текст як об'єкт вивчення психолінгвістики.....58

Швець Тетяна, Швець Наталія. Домашнє читання як форма організації роботи над текстом.....69

Філологія
(літературознавство, мовознавство)

Акимова Екатерина. Русскость Александра Проханова: репрезентация концепта средствами фразеологии.....84

Альошина Марина. Теоретичні основи аналізу відтворення стилістики в перекладі.....94

Волошина Ольга. Пареміологічне поле концепту правда/ істина в українській, англійській та новогрецькій/мовах.....	105
Гайдученко Лідія. Фольклорні концепти час і простір в піснях німців України початку XX століття.....	116
Гузій Тетяна. Вербалізація лінгвокультурного концепту Бог / божество в англійській мові.....	126
Данилюк Інна. Мовні засоби вираження сміху в реалізації комунікативних стратегій і тактик у художній прозі початку XXI століття.....	133
Дель Гаудіо Салваторе. Стан в італійській та українській мовах: контрастивні аспекти.....	144
Дерік Ілона. До питання про лінгвістичний аналіз дискурсу інформаційних інтернет-повідомлень ділової тематики (на матеріалі англійської та української мови).....	154
Довбня Людмила, Товкайло Тамара. Лінгвістична організація «Руської правди» – давньої юридичної пам'ятки українського письма.....	165
Еременко Анастасія. Домен «экономика» в современном американском президентском политическом дискурсе.....	174
Іваницька Марія. Художній переклад і креативність як атрибут перекладацької діяльності.....	183
Кагановська Олена. Текстові концепти французької художньої прози середини XX сторіччя: когнітивно-наратологічний погляд.....	195

Козачук Андрій. Українсько-англійський переклад емоційної лексики на сучасному етапі (на матеріалі текстів малої прози).....	204
Козубенко Леонід. Соціальна парадигма жорстокості й зла у романі В. Голдінга «Володар мух».....	214
Колесник Олександр. Теорія міфологічно орієнтованого семіозису: термінологічний етюд.....	221
Коломієць Олена. Репортаж та нарис як характерні жанри українського еміграційного письменства II пол. XX ст.....	231
Коростенски Йиржи. Когнитивные аспекты адъективной сочетаемости (чешко-русское сопоставление).....	237
Крайняк Оксана. Диференціація полісемії й омонімії та еліптичні іменники.....	246
Красненко Оксана. Засоби персуазивності та типи текстів з міжнародних відносин.....	254
Летючая Любовь. К вопросу концептуального анализа: синергетический подход.....	264
Литвин Ірина. Лексичні трансформації в російському перекладі роману Олеся Гончара «Берег любові».....	273
Медвідь Наталія. Типологія української ділової писемності гетьманської доби.....	282
Михалюк Оксана. Семантика та прагматика ключової лексики текстів дипломатичного протоколу.....	292

Олейникова Галина. Пространство как фрагмент языковой картины мира и его отражение в научно-фантастическом тексте.....	302
---	-----

Пангелова Марія. Тема гастрономії як інтертекст у структурі художнього твору (на матеріалах романів «Сага про Форсайтів» Д. Голсуорсі та «Старосвітські поміщики» М. Гоголя).....	310
--	-----

Приліпко Ірина. Духовенство та церква в контексті Коліївщини (на матеріалі роману Михайла Старицького «Останні орли»).....	319
---	-----

Свириденко Оксана. Категорія імені та її міфологічне значення в художніх текстах Е. Т. А. Гофмана й О. Стороженка.....	335
---	-----

Сердюк Наталія, Шемуда Марина. Проблематика енантіосемії як непродуктивного різновиду антонімії сучасної англійської мови.....	344
---	-----

Сєрова Наталія. Психологічний портрет ліричного героя у поезіях Джона Кітса.....	355
---	-----

Склярєнко Олеся. До питання трактування поняття «стиль» під час дослідження авторського ідіостилю.....	366
---	-----

Смірнова Наталія. Художній дискурс казок Д. Гуменної.....	374
--	-----

Ткаченко Тетяна. Пташина символіка у малій прозі початку XX ст.....	385
--	-----

Фрумкина Арина. Особенности бифонемных сочетаний гласных в теледискурсе Германии.....	395
--	-----

Христич Ніна. Мовне вираження концепту «дитинство» засобами лексико-стилістичної комбінації (на матеріалі твору Марка Твена «Пригоди Тома Соєра»).....	407
Чубань Тетяна. Видотворення у системі дієслів лексико-семантичної групи зі значенням звукового вияву.....	417
Відомості про авторів	426

**ТЕОРЕТИЧНА І ДИДАКТИЧНА
ФІЛОЛОГІЯ**

Збірник наукових праць

Заснований у 2007 році

Випуск 15